

KULTŪROS

BARAI

ISSN 0134-3106

2009

7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Nacionalinės dailės galerijos bendri vaizdai.

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Mindaugo Skudučio straipsnį „Neišmokę istorijos pamokų. Nacionalinėje dailės galerijoje apsilankius“ skaitykite p. 32

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61

Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61

Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61

Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38

Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Europos istorijos

Romualdas OZOLAS. Laisvė iki mirties: tautos gyvybės pavidalai / 2

Dar kartą atrastas „paribio“ regionas. Su Timothy'u Snyderiu kalbasi Violeta Davoliūtė / 8
Timothy SNYDER. Holokaustas – nepripažinta realybė / 11

Nuomonės apie nuomones

Jonas MIKELINSKAS. Demokratijos grimasos / 18

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Ar verta ginčytis dėl to, kas akivaizdu? / 20

Paveldas ir paminklai

Kęstutis ŠAPOKA. Žiedų valdovas, arba Ką sapnavo kunigaikštis Gediminas. *Valdovų rūmai psichoanalitiniu požiūriu* / 24

Augis GUČAS. Kita nuomonė apie Valdovų rūmus / 30

Kūryba ir kūrėjai

Mindaugas SKUDUTIS. Neišmokę istorijos pamokų. *Nacionalinėje dailės galerijoje apsilankius* / 32

Andrius JEVSEJEVAS. Nesvarumo būsena krizės sezonu / 36

Rūta MAŽEIKIENĖ. Ką parodė ir įrodė tarptautinis festivalis „Monobaltija“ / 43

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. Šeši klausimai, į kuriuos nesulaukiau atsakymo. *Aktoriui Algimantui Masiuliui atminti* / 47

Stasys GOŠTAUTAS. „Lietuviai“, arba Apie išdaviką didvyrį / 54

Gyvenimo realybė paauglių akimis. *Pilietinių iniciatyvų užuomazgos ar fiuksiški žaidimai?* / 56

Julija KARAVAJEVA. Tirpstančios ribos. *Keturi japoniški žvilgsniai* / 59

Rio KOJIMA. Jurgitos Gerlikaitės meditacijų pasaulis / 62

Eglė DELTUVAITĖ. Apie kasdienybės tiesą ir grožį. *Japonija europiečių akimis* / 64

Džiugas JUODKAZIS. Sekmadienio šokėjai / 66

Iš pasaulio ir į pasaulį

Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ. Kolekcionavimas – tai ne verslas, o aistra / 77

Stasys EIDRIGEVIČIUS. Venecijos liūtas su guminiiais batais / 80

Ona GAIDAMAVIČIŪTĖ. Elinor Gadon – nepažinta Marijos Gimbutienės idėjų tęsėja / 85

Pažinti naujaip

Tomas KIAUKA. Teoetiudai: Apie dievą, tapusį žmogumi / 90

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. Apie „stiklo lubų“ ir kultūrinio nutildymo įveiką. *Moteris režisierė XX amžiaus teatre* / 97

Mūsų istorijos puslapiai

Irena VALIKONYTĖ, Edvardas GUDAVIČIUS. Istoriko kolizija. *In memoriam Stasiui Lazutkai* / 105

Albertas JUŠKA. Praeities atmintis. *Keli naumiestiškių žydų istorijos puslapiai* / 106

Apie knygas

Vaidas JAUNIŠKIS. 18 cm / 117

Arūnas SPRAUNIUS. Apie pusiausvyros ilgesį ir socialinį jautrumą / 123

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Kur puvėsis? / 125

Summaries / 127

Viršelio 1 p.: Jurgita GERLIKAITĖ. Laikas – nenustok būti. 2008

4 p.: Eglė RIDIKAITĖ. Laukimas II. 2009. 154x167. Iš parodos „Abstrakcija ir ekspresionizmas: dvi Vilniaus tapybos tradicijos 1960–2009 m.“ Galerija „Kairė–dešinė“. V. Ilčiuko reprod.

Romualdas OZOLAS

LAISVĖ IKI MIRTIES: TAUTOS GYVYBĖS PAVIDALAI*

Tikrai ne antrąjį tūkstantmetį nuo šiomet pradės skaičiuoti Lietuva: jos baltiškiosios konfigūracijos pakankamai apčiuopiamais pavidalais nuo Vyslos vakaruose iki Uralo rytuose, nuo Ladogos ir Onegos šiaurėje iki Dono pietuose aiškiai žybsi pro keturių tūkstančių metų miglas.

Minėdami Lietuvos paliudijimo raštu tūkstantmetį, pažymime tik Lietuvos christianizacijos ištakas. Tai tikrai netrumpas mūsų giminės gyvenimo gabalas, tačiau ne vienintelis baltų istorijoje. Tiesa, tai labai reikšmingas ir dabar jau lemiamas mūsų kovos už teisę būti po saule (= pasauly) etapas.

Daug kas nustemba suvokęs, kad tokiose patogiose žemyno vietose – Valdajaus aukštumose, Nemuno, Dauguvos, Pripetės ir Dniepro ištakose – nuo pat ledynmečio pabaigos gyvenusi populiacija, kildama į Vakarų Europos horizontą, tolydžio slopsta. Kodėl tose pačiose Europos stichijose slavai ir germanai plečiasi, o baltai – nepaisant žūtbutinių pastangų – traukiasi? Kas tą lėmė – jų prigimtis, mentalitetas? Jeigu ne – tada kas gi?

Didysis lietuvių sukilimas

Kai Brunonas su aštuoniolika savo palydovų Lietuvos pasienyje „pagonių trenktas į galvą... nukelia-

* Šio straipsnio pirminis, kiek trumpesnis variantas pavadinimu „Amžinoji Lietuva: tautos gyvybės pavidalai“ išspausdintas Pasvalio krašto istorijos ir kultūros žurnale *Šiaurietiški atsivėrimai*, 2009/1(26)

vo į dangų“, ir Lenkijos, ir Rusijos vardai dar slėpėsi po geografiniais normaniškais ar kitokiais pavadinimais (polianai, vyslianai, slavai, vandalai tarp Sarmatų jūros ir Alpių ir pan.), o Lietuva su aiškiu jos įrašu jau buvo ten, kur Kvedlinburgo kronika sako ją esant. Tai suprantama: Lietuvos vardas sutampa su tokia pilių koncentracija, kokios nerandama niekur kitur Europoje, ir daiktiškai patvirtina ankstesnių šaltinių liudijimus apie įvairiai vadinamų baltų genčių (= karalysčių) intensyvų gyvenimą. Lietuva, viena iš baltų žemių, tolydžio ėmė garsėti.

Mileniumas Vakarų Europoje sukėlė ypatingą religinį nerimą ir aktyvumą: rengiantis Paskutiniojo teismo dienai, atgailauta už nuodėmes, stengtasi sukaupti kuo daugiau nuopelnų. Džiaugsmas, kad Viešpats leido gyventi dar vieną tūkstantmetį, prasisveržė ne tik Europos Viduramžių intelekto branda, jis susijęs ir su Kristaus kareivių armijomis. Nesėkmingi jų žygiai į Šventąją žemę paskatino atkreipti dėmesį ir į pagonis Europos šiaurėje. Pasitaikė patogi proga: į derlingas prūsų pajūrio lygumas nuolat besikėsinantys „polianai“ pagalbon pasikvietė Palaimintosios Marijos vokiečių namų Jeruzalėje prieglaudos brolių ordiną. Vadinamasis kryžiuočių ordinas netrukus tapo šio Europos regiono istorijos smagračiu, tikra Lenkijos nelaimė ir Lietuvos praeiksmu, ilgiems šimtmečiams sustabdė natūralią baltų tautų istorijos raidą.

Brunonas savo misiją vykdė *Mileniumo* dvasia, bet dar ne kryžiuočių stiliumi: karalius Netimeras

patikėjo stebuklingomis Brunono galiomis ir apsikrikštijo laisva valia. Tačiau jo brolis Zabedenas savo dievų neatsisakė, nukirsdino Brunoną, o jo vyrus pakorė. Tai „tautos sukilimo“ prieš bandomą įpiršti naująjį tikėjimą prologas.

Polianų Mieško elgėsi visai kitaip: siekdamas nepriklausomybės nuo Čekijos karaliaus, jis ne tik vedė jo dukterį, bet ir apsikrikštijo, o gindamasis nuo stiprėjančios Šventosios Romos imperijos, 991 metais savo žemes pavedė šv. Petro sostui. Nuo tol, kad ir patirdama sunkumų, polianų Piastų valstybė stiprėjo jau krikščionybės erdvėje, augdama į Kazimiero III Didžiojo Karalystę. Zabedenas krikščionybės plitimą sustabdė iki Mindaugo (1251 m.). Per tą laiką krikščionybės skleidimo vėliavas perėmė ordinas.

Ar Netimero krikštas galėjo būti lemtingas? Vargu bau. Lietuvos krikštas nebuvo lemtingas ir su Mindaugu: niekas negalėtų patikimai įrodyti, kad vienas iš pretekstų nužudyti Mindaugą nebuvo būtent jo apsikrikštijimas. Visų Lietuvos valdovų – Vytenio (1298), Gedimino (1323 ir 1341), Algirdo ir Kęstučio (1349, 1351, 1358, 1373) – krikštas buvo trumpalaikės akcijos. Tikrai tapęs kitos šalies karalium ir remdamasis Lenkijos valstybėje sukaupia krikščionybės diegimo patirtimi, lietuvis Jogaila 1387 m. pagaliau apkrikštijo aukštaičius, o po Žalgirio mūšio, 1413 m., – ir žemaičius.

Kokia jėga lėmė, kad Lietuvos valdovai tai apsikrikštydavo, tai vėl sugrįždavo „stabmeldystėn“, o Lietuva amžių amžius gyveno savo „pagonišką“ gyvenimą? Nėra abejonės – baltams krikščionybė neimponavo, bet turbūt ne todėl, kad jiems patiko kapoti galvas šventiesiems. Jau iš pirmojo krikštytojų susidūrimo su baltais matyti, kad karalius supyksta tik tada, kai Brunonas jo stabus „su didžiausia narsa į ugnį įmeta“, o patiki misionieriumi tik po to, kai šis lauže nesudega. Jogaila Vilniuje krikštijo Aukštaitijos didžiūnus, kad ir naudodamasis karaliaus galia, bet personaliai juos pagerbdamas ir apdovanodamas. Net prastuomenei buvo dovanojami marškiniai. Krikštui labiausiai priešinosi žemaičiai,

nes jų žemes ordinas nuniokojo baisiau nei kur kitur Lietuvoje.

Nuo tada, kai Otonas I buvo vainikuotas Romos imperatoriumi (962 m.), teutonų dominuojamos Šventosios Romos imperijos interesai pasisuko į Rytus. Turto ir valdžios vis labiau besigviešinti Bažnyčia neišvengiamai slinko Reformacijos link, darėsi vis akivaizdžiau, kad įvairūs ordinarai virsta įrankiais ideologiniams ir militariniams tikslams pasiekti. Kryžiuočių ordinas, tapęs smogikų iš visos Europos priebėga, pasak knygos „Lenkijos istorija“ autoriaus Normano Davieso, „įkūnijo pačius nekrikščioniškiausius krikščioniškojo pasaulio bruožus“ – „tvarkė savo reikalus nevengdamas kraujo ir prievartos“. Kad ir kaip aiškiai religinį istorijos iššūkį matė ir suvokė Lietuvos valdovai, jie turėjo pradėti apie 250 metų trukusį karą su ordinu. „Mes su krikščionimis kariaujame ne dėl to, kad sunaikintume katalikų tikėjimą, bet kad pasipriešintume mums daromoms skriaudoms“, – 1332 m. rašė Ldk Gediminas. Deja, tas karas nesibaigė nei 1410 m. po Žalgirio, nei 1422 m. po Melno taikos.

Karas su tokiu priešu – tai ir nuolatinis sąjungininkų ieškojimas. Stiprėjantys lenkai irgi norėjo priglobti baltų žemes. Užtat lietuviai nukreipė žvilgsnį į pietryčius – į gudų, rusėnų žemes, į erdves, susijusias su baltų etnine atmintimi. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kūrimas – tai gyvybinių resursų karui su ordino grobuonimis telkimas. Kad Lietuva atėjo čia tikrai gauti išteklių, ko gero, neabejotina, nes ji beveik nieko nekeitė, ir ne veltui Ukraina atsimens Lietuvos laikus kaip pačią humaniškiausią iš priklausomybių. Su slavų žemėmis rytuose, kol jos dar nudrengtos mongolų, santykiai dažniausiai buvo sprendžiami vedybomis. Taip augo Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – Didžioji Lietuva, vis labiau matoma Europoje. Du amžius ji darė didelį poveikį visos Europos gyvenimui. Krikščionims baisiausia buvo tai, kad ši valstybė – pagonių imperija!

Iniciatyvos ėmėsi Lenkija, per trejetą krikščionybės amžių pramokusi europinės diplomatijos, – į karaliaus sostą pakvietė rytietiškos kilmės Lietuvos kunigaikštį Jogailą. Ėjimas žirgu puikus: tapusi karalystės dalimi,

Lietuva atvėrė ir nuostabias erdves pastoracijai, ir savo žemiškųjų gėrybių skrynias. Nepaklusnysis Vytautas rezgė sąmokslą, kad pats būtų karūnuotas, bet kaimynai, atėjęs laikui, paprasčiausiai neleido kirsti sienos imperatoriaus delegacijai, kuri vežė Vytautui karaliaus regalijas.

Lucko suvažiavimas 1429 m. yra lietuvių politinės kovos su idėjiniu Europos išsigimimu, kuriam atsotavo *Deutscher Ritterorder*, zenitas. Vytauto mirtis ir trumpas Švitrigailos valdymas – jau pokrypis nuolydin. Nuo tada lietuvių valia vis labiau menko, pančiojama Lenkijos socialinės sistemos privilegijų ir kultūrinių galių, 1791 m. ji buvo užgesinta juridiškai, o 1795 m. – po Trečiojo jos padalijimo tarp Vakarų ir Rytų naujųjų imperijų – sunaikinta ir fiziškai. Bandymas sukurti unijinę, krikščionybės Rytų ir Vakarų šakas vienijančią Bažnyčią yra dar vienas imponuojantis lietuvių civilizacinis žygis, deja, pavėluotas ir visiškai nepriimtinas nei Rytų, nei Vakarų bažnyčių hierarchams, o patiems lietuviams nieko neišsprendžiantis jų etninio tapatumo požiūriu. Į absoliutines monarchijas išvirtusi Europa nebevaliojo ne tik unijinės Lietuvos valstybės, nebeliko ir Lietuvą prarijusios Lenkijos, t.y. ant bedugnės krašto dar spėtos įkurti (pagal 1791 m. gegužės 3 d. Konstituciją) Lenkijos Respublikos.

Lietuvos nuosmukį paspartino iš slavų despotizmo, paveikto mongolų totorių, kylanti Maskva. Iki tol drebėjusi prieš Lietuvą, kurią tūžmingai vadino *pagan-naja*, 1449 m. Maskva privertė ją pasirašyti Amžinąją taiką ir nuo tada tapo jai amžina grėsme. Lenkai irgi nuolat manipuliavo Lietuva siekdami savų tikslų. Kai rengdamas Liublino uniją Žygimantas Augustas nurėžė didlietuvių Ukrainos žemes, Didžiojo lietuvių sukilimo žygiai ir mūšiai tapo viso labo desperatiškais bandymais išsilaikyti istorijos paviršiuje, jau nebeskiriant, kas sava, o kas svetima.

Didžioji lietuvių revoliucija

Didysis lietuvių sukilimas prieš religinę Vakarų diktatūrą baigėsi visišku pralaimėjimu: sunaikinta daug baltų tautų, didžiąją jų žemių dalį perėmė ki-

tos valstybės, nutautinta lietuvių politinė pilietija, prarastas suverenus valstybingumas. Negana to, primestas kitas kultūros tipas, svetima bendrinė kalba, o lietuvių kalba išguita iš viešosios erdvės. Svarbiausia, įdiegtas naujas – krikščionių – tikėjimas.

Lietuvos net vardo pasaulio žemėlapiuose nebeliko. Pavardės suslavintos, mąstysena polonizuota. Tik „bakūžėse samanotose“ kalbama savąja baltų šnekta, tačiau ne tiek iš patriotizmo, kiek dėl kultūrinės izoliacijos.

Tiesa, XIX a. vidury Žemaitijos pelkėse vis dar buvo atliekamos pagoniškos apeigos, XX a. vidury Dzūkijoje augintas naminiu pienu lakinamas žaltys, o XX a. pabaigoje Vilniuje pastatytas paminklas pagonių karaliui Gediminui. Senosios lietuvių kultūros mentalinis unikalumas veržiasi išorėn, ieškodamas galimybių pasireikšti kiekviename naujoje epochoje. Kultūros genas nesunaikinamas, net jei jį nešioja gerokai mutavusi gyvastis.

Ar suvokė lietuvių pralaimėjimo mastą tie, kurie XIX a. ėmėsi gaivinti skirties tarp baltų ir slavų, gudriai pridengtos Jogailos karalyste, supratimą? Simono Daukanto „Būdas senovės kalnėnų, lietuvių ir žemaičių“ – pirmas bandymas nusakyti, kaip konkrečiai savitas etninis kodas reiškiasi elgsenoje, gyvensenoje, kalbėsenoje, mąstysenoje. Gėla ir neviltis dvelkia iš „Būdo...“ uždarumo – tai nebylus liudijimas, kad Daukantas gerai supranta ne tik savo, „vargo pelės“, padėtį. Jo bylojimas – dar su Sukilimo gaida, tačiau kituose kūriniuose didysis mūsų mąstytojas ir rašytojas jau duoda patarimus, kaip išgyventi, iš bado valgant net „kerpes islاندų“. Kitas didis mūsų mąstytojas Motiejus Valančius ragino: neprasigerkim! Gyventi – taip, tai svarbiausia, bet svarbu ir kaip gyvenimi – su sąmone ar be jos? Neskaninkim sąmonės degtinėje, prasiblaivykim! Tada ateis metas *Aušrai*.

1831 ir 1863 metų sukilimai – dar ne lietuvių tautos pakilimas, nes lietuviškos aspiracijos vis dar išsitenka lenkiškumo srovėse. O tais atvejais, kai lietuvių patriotizmas išryškėja, jį slopina sumaniai koordinuojamos ideologinės slavų atakos.

Lietuvių revoliucija prasidėjo 1883 m., kai pasirodė pirmasis Jono Basanavičiaus *Aušros* numeris.

Šiandieniniai kosmopolitai ironiškai kalba, kad modernioji Lietuvos valstybė – lingvistinis kūrinys. Kitaip sakant, visas XX a. lietuvių valstybingumas – tai liežuvio suplaktas oras, o kova už savo valstybę – tik ilga nesėkmės istorija. Ginčytis su jais nėra prasmės: lietuvių valstybės jie nenori matyti iš principo. Tai ne mūsų problema – tai jų bėda.

Taip, mūsų valstybė prieš viso pasaulio valią atgimė iš Žodžio. Tačiau iš Lietuviško Žodžio.

Didysis lietuvių sukilimas pralaimėjo kaip tik dėl to, kad Didžiosios Lietuvos erdvė buvo sukurta iš esmės kaip karo su ordinu resursų sandėlis, o lenkai tuo metu kūrė visas etnines grupes integruojančią lenkakalbę kultūrą, įtraukusią savo orbiton ir lietuvių kareivius su visa jų amunicija.

Kaip tik todėl, kad lietuvių tautos Atgimimas pradėtas rengti nuo sąmonės išblaivymo ir apvalymo, o pirmas proveržis susijęs su lietuviško žodžio įtvirtinimu, lietuvių revoliucija 1918 m. pasiekė pirmą didžiulę pergalę, o 1990 m., atkūrusi nacionalinę valstybę, įrodė tikrai esanti Didžioji revoliucija.

Sukilimai yra pasipriešinimas išorybei – priešpaušiai, išnaudojimui, pavergimui, naikinimui. Jie gali būti sėkmingi tiek, kiek juos remia giliausi besipriešinančiųjų sluoksniai. Sukilėliai nekvestionuoja vieno dalyko: tvarka, kurią jie gina, yra gera tvarka. Todėl jie turi labai daug silpnų vietų – suabejoję ta tvarka, juos gali išduoti vadai, priešas gali papirkti dalį bendražygių, kovotojai gali susivaidyti dėl asmeninių interesų, ypač tais atvejais, kai sukilimas užsitęsia, ir dar taip ilgai, kaip Didysis lietuvių sukilimas – net keletą šimtmečių.

Revoliucijos yra pasipriešinimas vidujybei – tvarkai, pagal kurią gyvenama, bet kuri daugumai darosi nebepriimtina. Revoliucija, kurios tikslas yra tautos gyvenimo būdo perorientavimas ir perorganizavimas, yra iš principo Didžioji. Suvokę, kad pasipriešinimas Vakarų civilizacijai kartu primeta ir tautos gyvybės ar mirties klausimą, lietuvių šviestuliai, nenoriai nulenkę galvas, pripažino istorinį

pralaimėjimą ir ėmė mąstyti, koku būdu į gyvenimą, galbūt – ir į istorinį jo lygmenį, gražinti visą išlikusią tautą.

Būdas buvo žinomas, nes jį diktavo pati europinė civilizacija – rašto kultūros civilizacija. Tą spėta suvokti dar Senosios Lietuvos laikais. Suvokta ir tai, kad lietuviams rašto kultūra – tai nacionalinės kalbos raštija. Deja, unijinė integracija buvo jau pernelyg gili, o polonizuota socialinė kontrolė – pernelyg stipri, kad būtų galima jas pramušti ir sulaužyti. Reformacijos ardomiems lenkakalbės kultūros pamatams stiprinti Lietuvon atvyko intelektualiniai kryžiuočiai – jėzuitai. Pirmieji lietuviški raštai yra nebūtin grimztančios Senosios Lietuvos pilietinės sąmonės nevirties šauksmas, skambėjęs kaip balsas tyruose, – tai Mažvydas, Daukša, Donelaitis.

Nacionalinės raštijos kūrimas savo tautos kalba buvo vienintelė XIX a. lietuvių, gyvenusių dviguboje ir triguboje politinėje ir kultūrinėje priespaudoje, bendravimo ir visuomeninio veikimo priemonė. Užtat nacionalinės raštijos protrūkis buvo toks, kad jo nepajėgė sunaikinti net pusę amžiaus trukęs spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas.

Didžioji lietuvių revoliucija prasideda nuo atsakymo kurti savą, pagonybe paremtą civilizaciją ir nuo giluminio apsisprendimo galutinai apsikrikštyti, tapti viena iš Vakarų civilizacijai priklausančių tautų.

Principinis pareiškimas apie šį apsisprendimą – Jono Basanavičiaus *Aušra*, o programiškai šį apsisprendimą išskleidė Vinco Kudirkos *Varpas*. Tai nuostabūs XIX a. tautos vidinių virsmų liudijimai ir apibendrinimai, politiniu veiksniu tapę per Didįjį Vilniaus Seimą, o tautos valią lietuvių raštu juridizavę 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės deklaracija, kurią perskaitę vyrai ėmė šautuvus ir ėjo kariauti į visus kečius frontus.

Kad ir kaip kas vertintų mūsų Pirmąją Respubliką (1918–1940), niekas negalės paneigti – tai buvo nepriklausoma nacionalinė valstybė tarp kitų Europos ir pasaulio valstybių, lietuvių tautą vėl išvedusi tarp civilizuočių tautų.

Per vos daugiau kaip du dešimtmečius lietuviai tapo raštinga tauta su tūkstančiu naujų mokyklų, sukūrė tokią raštiją, kuri pralenkė visa, kas buvo pasirodę beveik per tūkstantį metų nuo „Europos žygio“ į Lietuvą pradžios. Lietuviai tapo raštinga tauta, dedančia rimtas pastangas tapti rašto tauta.

Pirmosios Respublikos įdiegtas masinis raštin-gumas leido visuomenei puoselėti rašto kultūros kokybę. Bene ryškiausia viešąja pastanga laikytina Juozo Keliuočio *Naujoji Romuva* – Lietuvos moder-niojo nacionalizmo, atviro lietuviškai adaptuotoms pasaulio kultūros naujovėms, tribūna. Dešimt jos fotografuotinio teksto tomų turėtų stovėti visose Lietuvos viešosiose ir mokyklų bibliotekose greta *Aušros* ir *Varpo* komplektų. *Naujoji Romuva* kaip joks kitas leidinys parodė, ką reiškia Vakarų kultūros perėmimas ne primetamai kopijuojant, ne mėg-džiojant, o verčiant į lietuvių kalbos ir mąstymo lytis, apie ką teorinėje plotmėje nuosekliai ir siste-miškai kalbėjo Stasys Šalkauskis. Būtent švietimas, atnešęs rašto kultūros apšvietą, buvo tas patriotiz-mo šaltinis, kuris išties dešimtmetį maitino lietuvių *karą po karo*, arba Partizanų karą, atlaikė ir germa-nizavimo užmačias, ir rusifikavimo projektus, ir egzilio pilkąją kasdienybę, palikdamas tokius mūsų rašto paminklus kaip Balio Sruogos „Dievų miškas“, Dalios Grinkevičiūtės „Lietuviai prie Laptevų jūros“, Justino Lelešiaus ir Liongino Baliukevičiaus miškų dienoraščiai ar Bernardo Brazdžionio išei-vystės poezija. Visa tai liudijo, kad lietuviai išmoko rašyti gimtąja kalba ne tik kontempliuodami grožį, bet ir mąstydami būtį kaip buvimą savo tėvų žemėje su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis.

Lietuvos kaip slenksčio tarp Vakarų ir Rytų ar kryžkelės motyvas buvo vienas iš svarbiausių istori-nių suvokinių per penkiasdešimt okupacijos metų.

Tarybų Sąjungos griuvimas Didžiąją lietuvių re-voliuciją 1990 m. kovo 11-ąją vėl išvedė į autentiško tautos būties problemų suvokimo erdvę: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programoje (atmetus visus politinius jos konjunktūrizmus) apsibrėžusi kaip viena iš pasaulio tautų, norinti savo ateitį kurti savo

žemėje, Lietuva, 1992 m. spalio 25 d. referendume priimdama Konstituciją, paskelbė visam pasauliui savąją nacionalinės valstybės ir tautinės bendruo-menės kūrimo programą.

Pabaiga?

Rytų nelaisvė Vakarus natūraliai siejo su laisve. 1990 m. atkurtoji Nepriklausoma Lietuva ir psi-chologiškai, ir politiškai, ir ideologiškai buvo nu-siteikusi susitapatinti su Vakarais ir savąją tautos modernizavimo revoliuciją užbaigti jau be istorijos primestų kliuvinių.

Tačiau istorija ėjo kartu. Okupacija suformavo psichologinę nuostatą, kad laisvė, tikrasis gyvenimas ir tikrasis pasaulis yra ne čia, todėl nemaža tautos dalis ieškoti laisvės ir laimės patraukė svetur. Tuo labiau kad pasaulis kvietė ir masino, žadėda-mas beveik viską. O Lietuva, daužydama okupacinę valstybinę ekonomiką, išsipardavinėjo ir parsida-vinėjo, žmonių akyse vieną po kitos suniekindama ir pasmerkdamą savo politines valdžias ir idėjas, tarp jų ir nacionalinės valstybės idėją, kuri padėjo sukurti nacionalinę valstybę, atlaikyti okupaciją ir atkurti Nepriklausomą Lietuvą.

Šiandien Lietuva vėl Sąjungoje. Europos Sąjungoje. Vieni sako, kad tai aukštesnis jos nepriklausomybės lygmuo. Kiti tvirtina, kad kiekviena sąjunga yra iš principo stipresniojo dominavimo būdas, griežtesnis ar švelnesnis. Ideologijos, kaip ir tikėjimai, gyvuoja tol, kol esama tikinčiųjų. Ir dabartinis ginčas apie są-jungų demokratiškumą ir humanizmą yra mūsų poli-tinių apsisprendimų, sugebėjimo teigti savo poziciją reikalas. Didžioji lietuvių revoliucija tęsiasi, šiandien ji vyksta, matuojantis naujosios Sąjungos drabužį.

Ar įmanoma prognozuoti Revoliucijos baigmę?

Idėjiškai – taip. Net jeigu savo buvimo atramų ieškotume buityje, turėtume matyti, kad baltiškasis doros kaip darnos su savimi ir aplinka pradas daro didelę įtaką šiandieniniam mūsų elgesiui. Jeigu pata-rimo klaustumėme istorijos, atsakymas irgi būtų aiškus: darnos visada patikimiau ieškoti su savais ir savo

žemėje. Savųjų susipriešinimo ir išsilakstymo po pasaulio pakampes problemą anksčiau ar vėliau pradės spręsti ir kiti: su globaline klimato kaita artėjanti didžioji migracija, ko gero, privers vėl atrasti savo žemę kaip geriausią iš geriausiųjų. Tačiau tai – jau Revoliucijos šiandieninio etapo politinių problemų laukas, kuriam kultivuoti turime išsiugdyti žmonių.

Ar duota laiko?

Tai klausimas, adresuotas ne tik mums, bet ir visam pasauliui. Jeigu nesugebėsime priimti dabartinės finansų krizės iššūkio ir pakeisti žmonių gyvenimo būdo, po ketvirčio amžiaus visų mūsų laikas bus jau pasibaigęs. Pasaulis tada niekam, ne tik mums, nebeprimins dabartinio.

Tačiau kodėl mąstymo apie buvimą šiandienos pasauly atsparos tašku negalėtų tapti slaptąsias lietuvių tautos atkaklumas, kuris „ikiistoriniais laikais“ reikėsi kaip ištikimybė savo dvasios gamtiškumui, istoriniais laikais – kaip pasipriešinimas visiems, kas bando sutriptyti žmogaus orumą, o naujaisiais amžiais – kaip juridinis doros ir moralumo teigimas bei gynimas? Nepaisant nieko.

Kokią išvadą christianizacijos tūkstantmečio proga galėtume padaryti?

Man atrodo absoliučiai priimtina Antano Maceinos mintis, kad tauta neturi paskirties: ji yra vertybė pati savaime, ji turi principinę – prigimtine – teisę matyti saulę ir džiaugtis pasauliu.

Nėra ir negali būti išrinktųjų ar pasmerktųjų tautų. Jeigu tokių atsiranda, vadinasi, kažkas nubrėžė joms neteisingus orientyrus. Jei valstybė – tautos savidrausmės ir savitaigos įrankis – yra įsteigta tautos

bendrajam gėriui kurti, ji negali kurti blogio kitai tautai. Visos lietuvių valstybės buvo sukurtos spręsti tautos reikalams, net ir sunkiausiais laikais jos vengė sėti blogį. Nacionalinė valstybė yra visos lietuvių istorijos iškentėta idėja.

Šiandien, kai ir vėl, kaip Romos imperijos žlugimo laikais, braška visos vartotojiška tapusios mūsų civilizacijos struktūros, kurių variklis yra godulys, kai pati Žemė maldauja, kad žmonės žiūrėtų saiko savo galioms ir užmačioms, kas galėtų garantuoti žmogaus ir gamtos darną kiekvienoje konkrečioje Žemės vietoje? Tik savo istorinėje gimtinėje gyvenanti, su savo žeme susigyvenusi ir už ją visapusiškai atsakinga tauta. Nacionalinėje valstybėje gyvenanti tauta.

Ar ne tai yra ir lietuvių Didžiojo sukilimo prasmė, ginta kaip pati laisvė – iki mirties? Ar ne tai yra Didžiosios mūsų revoliucijos vėliava šiandien?

Kai kas sako, kad Lietuva miršta. ■

O ar gėda būtų su tokia vėliava ir mirti?

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką
Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais
Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė
Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius daugeliu įvairių kalbų, Eurozine atveria naują viešą erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos www.eurozine.com

eurozine

DAR KARTĄ ATRASTAS „PARIBIO“ REGIONAS

Su Yale'o universiteto istorijos profesoriumi
Timothy'u SNYDERIU kalbasi Violeta DAVOLIŪTĖ

Timothy Snyder Eurozine konferencijoje Vilniuje

Mažesnių, mažiau galingų Vidurio Rytų Europos šalių istorinę patirtį ir istorinius naratyvus ilgą laiką formavo išorinės jėgos, pirmiausia – didesni ir stipresni kaimynai. Tik XX a. antrajame dešimtmetyje sukūrusios valstybingumą, 1940-aisiais jį praradusios ir tik paskutiniajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje vėl atgavusios, šios šalys pagaliau tapo aktyviais istorijos subjektais, o ne pasyviais objektais.

Tačiau pačioms kurti savo ateitį yra viena, o „kontroliuoti“ istoriją ir istorinės patirties interpretacijas – visai kas kita. Rytų Europos gyventojai dažnai jaučiasi neįdomūs, nes vakariečiai jų istorinę praeitį interpretuoja visai ne taip, kaip jie ją suvokia ir atsimena. Maža to, šio regiono, Vakarų mokslininkų dažnai vadinamo marginaliniu paribiu, istoriją užgožia plačiau žinomi, beveik kanonizuoti istoriniai naratyvai.

Todėl rytų europiečiai taip vertina kiekvieną įtakingą istorinį veikalą, kuriame siekiama atskleisti tai, ką jie išgyveno ir kaip atsimena savo praeitį. Yale'o universiteto istorijos profesorius Timothy's Snyderis, tyrinėjantis nacionalizmą ir valstybinės masinio naikinimo politikos ypatumus, savo studijų objektu pasirinko būtent Vidurio Rytų Europą.

Daug teigiamų vertinimų sulaukusioje knygoje „Tautų atkūrimas“ (*Reconstruction of Nations*, 2004) Snyderis bando užčiuopti, kokį poveikį Abiejų Tautų Respublikos suirimas padarė XX a. geopolitinei situacijai, tyrinėja moderniųjų Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos ir Baltarusijos valstybių susikūrimą.

Snyderis pabrėžia, kad, norint suvokti XX a. diktatūrų vykdytas masines civilių gyventojų žudynes, jų po-

būdį ir mastą, pirmiausia reikia pripažinti, kad būtent šis regionas atsidūrė brutalių nusikaltimų epicentre. Tokį argumentą Snyderis išdėstė šiame *Eurozine* konferencijoje Vilniuje, plėtoja jį ir naujoje savo knygoje „Kruvinos žemės: Rytų Europa tarp Stalino ir Hitlerio“ (*Bloodlands, Eastern Europe between Stalin and Hitler*).

Šis teiginys pats savaime nėra originalus. Tai, kad Lietuva, Lenkija, Vakarų Ukraina ir Baltarusija labiausiai nukentėjo tiek nuo Stalino represijų, tiek nuo brutalių nacių politikos, daug kam buvo ir yra akivaizdus dalykas. Tačiau Snyderio veikalas yra svarbus tuo, kad pagrindė ir išplėtojo šį argumentą, kuris, nepaisant jo akivaizdumo, iki šiol nebuvo plačiau priimtas. Be to, Snyderio istoriniai tyrinėjimai ne tik parodo šių regionų svarbą, bet ir atskleidžia, kaip glaudžiai šių šalių istorinė patirtis susijusi su geopolitinėmis dabarties aktualijomis.

Per konferencijos pertrauką pasiteiravau Snyderį, koks jo asmeninis santykis su Vilniumi, Lietuva ir Rytų Europa.

Violeta Davoliūtė: *Ar Vilniuje lankotės pirmą kartą?*

Timothy Snyder: Pirmą kartą apsilankiau Vilniuje 1994-aisiais. Tuo metu pradėjau rašyti knygą „Tautų atkūrimas“. Tyrinėjau Lietuvos ir Lenkijos, taip pat Lenkijos ir jos rytinių kaimynių santykius. Atvykau į Vilnių pasikalbėti su žmonėmis – daugiausia su politikais – apie Lietuvos politiką mažumų atžvilgiu, Lietuvos ir Lenkijos santykius, apie Lietuvos požiūrį į Europą. Po to viešėjau dar du kar-

tus: skaičiau paskaitą, lankiausi kaip turistai. Taigi dabar esu čia jau ketvirtą kartą.

Ar Vilnius pasikeitė per tuos penkiolika metų?

Vienas iš akivaizdžiausių pasikeitimų yra lingvistikos. Lankydamasis čia pirmą kartą, paprastai nesikreipdavau į žmones anglų kalba, nes nebūtų pavykę susikalbėti. Tačiau dabar visada pirmiausia pradėdau kalbėti angliškai ir tik tada, jei susikalbėti nesiseka, pereinu prie kitų kalbų. Tai didžiulis pasikeitimas – tam tikras sueuropėjimas, įvykęs labai greitai.

Anglų kalba tam tikru atžvilgiu padeda išvengti nesusipratimų, nes, kai kalbu lenkiškai ar rusiškai, atsiranda papildomų niuansų, netyčia patenku į tam tikrą kultūrinį nuostatų sistemą. Taigi anglų kalba, kuri man asmeniškai visai neatrodo neutrali, nes yra mano gimtoji, Vilniuje tampa tokia pat nešališka kalba, kokia yra daugybėje kitų miestų.

Kitas akivaizdus pasikeitimas: daug gatvių ir namų miesto centre yra atstatyti ir atnaujinti, todėl Vilnius atrodo gražesnis negu 1994 metais. Dabar jis panašus į daugelį kitų Europos miestų. Vilniuje iš viso praleidau ne daugiau kaip dvidešimt dienų, o skaitydamas apie jį – gerokai ilgiau. Todėl man Vilnius pirmiausia yra svarbus dėl daugybės istorinių ir literatūrinių asociacijų. Kai kopiu į Gedimino kalną, galvoju ne apie patį kalną, o apie tai, kas čia vyko anksčiau, pavyzdžiui, kaip 1939 metais lietuvių kariniai daliniai traukė į miestą. Dažniausiai galvoju apie panašius dalykus.

Paminėjote literatūrą. Be archyvinės medžiagos, ar Jums teko skaityti kokių nors lietuvių literatūros kūrinių?

Dauguma lietuviškų tekstų, kuriuos man teko skaityti, yra XIX a. laišakai, atsiminimai. Taigi daug geriau žinau, kaip buvo tampama lietuviu XIX a. pabaigoje negu XX a. pabaigoje. Taip yra todėl, kad XIX a. pabaigos memuariniai tekstai ir apskritai dauguma to meto tekstų yra parašyti lenkų kalba, todėl galiu juos skaityti. O dauguma XX a. tekstų parašyti lietuviškai, todėl man daug sunkiau pasiekiami. Nesu išsamiai susipažinęs ir su lietuvių istoriografija.

Amerikiečių istorikai, kurių specializacijos sritis yra Vidurio Rytų Europa, dažnai turi tam tikrų asmeninių, dažniausiai kilmės, ryšių su šiuo regionu. Ar Jūs turite kokią nors asmeninę motyvaciją?

Tai gana įdomus „asmeninio ryšio“ apibrėžimas. Pavyzdžiui, jei mano protėviai būtų lietuvių, lenkų ar žydų kilmės, galbūt tam tikru atžvilgiu tai ir darytų susidomėjimą šiuo regionu asmenišką. Ne, tokių ryšių neturiu. Mano susidomėjimas yra grynai intelektualinis, taigi pirmiausia susijęs su tuo, kas man atrodo įdomu ir ką stengiuosi suprasti.

Ir vis dėlto kodėl tyrimų objektu pasirinkote „paribio“ regioną tarp Vokietijos ir Rusijos?

Norėjau parašyti knygėlę apie Lenkijos santykius su rytiniais kaimynais, jos *Ostpolitik* XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Ėmėsis darbo suvokiau, kad negalėsiu parašyti šios knygos, jei nesuvoksiu tam tikrų mitų (bent man tada taip atrodė), susijusių su Vilniumi trečiajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje ir su lenkų išvairumu iš Voluinės ir Galicijos penktajame. Tai paskatino mane giliau patyrinėti XX a. istoriją, kuri nukreipė mane prie tautinių sąjūdžių šiose teritorijose ištakų, į XIX a., o šis tyrinėjimas savo ruožtu atvedė į ankstyvąjį modernųjį laikotarpį. Ir parašiau knygą, rodančią, kad „paribys“ – t.y. tai, ką šiandien laikome paribiu – suvaidino pagrindinį vaidmenį formuojantis tautiniams sąjūdžiams.

Knygoje „Tautų atkūrimas“ kalbate apie tai, kad po Antrojo pasaulinio karo Vilnius patyrė didžiulę transformaciją – iki karo buvęs lenkiškas ir žydiškas miestas per trumpą laiką sulietuvėjo, įsivyravo lietuvių kalba. Skaitant knygą gali net susidaryti įspūdis, kad po karo vyko kažkas panašaus į etninę Vilniaus lenkų valymą. Ar galėtumėte plačiau pakomentuoti, kaip, Jūsų nuomone, tai vyko?

Vilnius tapo lietuvišku miestu dviem etapais. Viename etape tai paskatino nacistinė Vokietija, kitame – stalinistinė Rusija. Juk prieš karą tai buvo Lenkijos miestas, kuriame daugelis kalbėjo lenkiškai ir jidiš. Vokiečiai išžudė Vilniaus žydus. Negalėčiau teigti,

kad vyko etninis lenkų valymas – būtų per stipriai pasakyta, tačiau sovietai vykdė gyventojų mainų politiką, kuri kartais būdavo priverstinė. Na, o Lietuvos komunistai užtikrino (beje, žvelgiant iš jų perspektyvos, labai sumaniai), kad lenkai pasitrauktų iš Vilniaus ir atsirasų galimybė padaryti šį miestą etniškai lietuvišką.

Ar tie procesai jau yra suvokti? Bent jau Vakaruose – tikrai ne. Vakaruose vyrauja du Rytų Europos miestų įvaizdžiai: romantizuotas įsivaizdavimas, kad jie yra tokie pat daugiaetniniai kaip praeityje, ir skeptiškas požiūris, kad dabar jie labai homogeniški, todėl nuobodūs. Tačiau procesas, pavertęs juos homogeniškais, buvo nepaprastai sudėtingas. Rinkdamas medžiagą knygai, susidariau įspūdį, kad šis procesas, t.y. Vilniaus virsmas lietuvišku miestu, dar nėra suvoktas, ypač tai, kas vyko šeštoju, septintuoju ir aštuntuoju praėjusio amžiaus dešimtmečiais.

Beje, labai panašūs procesai būdingi Bratislavai ir daugeliui kitų Rytų Europos miestų. Prieš karą kaimuose paprastai būdavo kalbama viena kalba, o miestuose – kita, gal net dviem, trim ar keturiom skirtingomis kalbomis. Visuose dideliuose Rytų Europos miestuose – nuo Vilniaus iki Liublijanos – gyveno didelės žydų bendruomenės, kurios Antrojo pasaulinio karo metais buvo sunaikintos. Greta paprastai gyvendavo dar viena didelė miestiečių bendruomenė, pavyzdžiui, lenkai arba vokiečiai, kurie taip pat buvo vienaip ar kitaip priversti pasitraukti iš miesto. Taip atsirado tam tikra tuščia erdvė, kurią užpildė kaimo žmonės, persikėlę į miestą iš aplinkinių regionų. Pavyzdžiui, Lenkijoje vokiečiai išžudė žydus, o po karo ir patys etniniai vokiečiai buvo priversti pasitraukti iš Lenkijos. Taip atsirado galimybė kaimų gyventojams persikelti į miestus ir užpildyti socialinį vakuumą. Šie procesai nulėmė ir komunizmo sėkmę šiame regione. Aš suprantu, kad žmonės priešinosi komunizmui ir kad ši sistema įvykdė daug baisių dalykų, tačiau reikia pripažinti, kad ji sukūrė socialinio mobilumo galimybę. Būtent tai sieja Antrąjį pasaulinį karą ir komunizmą. Karas pašalino žmones iš tam tikrų socialinių erdvių, o

komunizmas atvedė kitus žmones iš kaimų ir padėjo jiems užpildyti atsiradusį socialinį vakuumą.

Teigėte, kad vakarų europiečiai turėtų geriau suvokti Rytų Europos istoriją, nes ji skiriasi nuo Vakarų Europos istorijos. Kaip manote, ar Jūsų tyrinėjamo regiono gyventojai, išgyvenę sudėtingas XX a. istorijos kolizijas, jau gali patys papasakoti savo istoriją taip, kad jų pasakojimas būtų išgirstas ir suprastas Vakaruose?

Man atrodo, kad šiuo metu rytų europiečiai iš esmės dar tebeplėtoja savo nacionalines istorijas. Jie stengiasi užpildyti „baltas dėmes“ ir užtikrinti savo istorinių naratyvų vientisumą. Manau, tai savaime suprantama būtinybė. Tačiau daugelis vakarų europiečių ir amerikiečių tai ne iki galo suvokia arba interpretuoja jų pastangas visai kitaip, todėl mano, kad rytų europiečių tautinės istorijos yra per daug egocentriškos ir pernelyg lokalias.

Manychiau, ši problema yra daug platesnė. Rytų Europos istoriją sunku suvokti žvelgiant iš bet kurios nacionalinės perspektyvos – kiekviena iš jų tiesiog per siaura. Net lenkiška ar rusiška perspektyva yra pernelyg siaura. Norint adekvačiai vertinti Rytų Europos istorinę patirtį, reikia labai daug žinoti: suvokti imperijų veikimo principus ir tautinių mažumų vaidmenį, išsiaiškinti, kaip veikė nacių Vokietija ir stalinistinė Rusija, o tai daug sudėtingiau, negu, pavyzdžiui, tyrinėti Prancūzijos, Ispanijos ar Portugalijos istorinę raidą. Reikia mokėti daug daugiau kalbų, būti ištyrinėjus daugiau kultūrinės raiškos formų, perprasti keletą politinių sistemų ir t.t. Būtent todėl tiek Rytų, tiek Vakarų istorikų čia laukia daugybė iššūkių ir kliūčių, o kiekvienas savaip stengiasi jų išvengti. ■

Dėkoju už pokalbį.

HOLOKAUSTAS – NEPRIPAŽINTA REALYBĖ*

Nors Europa klesti, jos rašytojams ir politikams rūpi mirtis. Masinės civilių Europos gyventojų žudynės XX a. ketvirtuoju ir penktuoju dešimtmečiais yra atskaitos taškas sumaištingoms šiandieninėms diskusijoms apie atmintį ir kriterijus kokios nors bendros etikos, kokia galėtų sieti europiečius. Tiek nacistinės Vokietijos, tiek Sovietų Sąjungos biurokratija individualius gyvenimus pavertė masinėmis mirtimis, konkrečius žmones – nužudytųjų statistika. Sovietai slėpė savo masines žudynes tamsiuose miškuose ir falsifikavo duomenis apie regionus, kuriuose jie privertė žmones mirti iš bado; vokiečiai vertė vergus darbininkus užkasti aukomis tapusius žydus, deginti juos milžiniškose krosnyse. Mes, istorikai, turime, kiek leidžia galimybės, išsklaidyti šiuos šešėlius ir pareikalauti atskaitos už šiuos žmones. To iki šiol nepadarėme. Osvencimas, sutartinai laikomas adekvačiausiu ar galutiniu masinių žudynių simboliu, iš tikrųjų yra tik žinojimo pradžia, įžanga į tikrąjį praeities suvokimą, kuris dar turi įvykti.

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Vilniuje, Eurozine konferencijoje „Europos istorijos“, vykusioje 2009 metų gegužės 8–11 dienomis (www.eurozine.com). Pirmą kartą straipsnis paskelbtas anglų kalba leidinyje *The New York Review of Books*, 2009 m. liepos 16 d.

Pats įsitikinimas, kad kai ką žinome apie Osvencimą, iškreipia mūsų supratimą apie holokaustą: šiek tiek žinome apie Osvencimą todėl, kad ten išliko gyvųjų, o jie išgyveno todėl, kad Osvencimas buvo ne tik mirties fabrikas, bet ir darbo stovykla. Gyvi liko daugiausia Vakarų Europos žydai, nes į Osvencimą paprastai siųsdavo žydus vakariečius. Po Antrojo pasaulinio karo tie Vakarų Europos žydai, kurie liko gyvi, galėjo laisvai rašyti ir išleisti tai, ką norėjo, o Rytų Europos žydai, atsidūrę kitapus Geležinės uždangos, to negalėjo. Vakaruose atsiminimai apie holokaustą pradėjo (nors ir labai lėtai) įsilieti į istorinius raštus ir visuomenės sąmonę.

Ši išgyvenusiųjų istorijos forma, kurios garsiausias pavyzdys yra Primo Levio raštai, masinių žudynių realybę atskleidžia vis dėlto neadekvačiai. „Anos Frank dienoraštyje“ dėmesys sutelktas į asimiliuotų Europos žydų bendruomenes Olandijoje ir Vokietijoje, o jų tragedija, nors yra siaubinga, bet sudaro palyginti labai mažą holokausto dalį. Iki 1943 ir 1944 m., kai nužudyta daugiausia Vakarų Europos žydų, holokaustas didžiąja dalimi jau buvo baigtas. Du trečdaliai žydų, nužudytų per karą, buvo sunaikinti jau 1942 m. pabaigoje. Pagrindinės aukos – Lenkijos ir SSRS žydai, sušaudyti mirties duobėse arba nunuodyti anglies

monoksidu, kuris iš vidaus degimo variklių buvo pumpuojamas į dujų kameras Treblinkoje, Bezece ir Sobibore – okupuotos Lenkijos teritorijoje.

Osvencimas, kaip holokausto simbolis, neįtraukia tų, kurie atsidūrė istorinio įvykio epicentre. Didžiausia holokausto aukų grupė – ortodoksiškai religingi ir jidiš kalbantys Lenkijos žydai, arba vartojant kiek niekinantį vokišką terminą *Ostjuden*, o jie buvo kultūriškai svetimi vakarų europiečiams, taip pat ir Vakarų Europos žydams. Holokausto atmintyje jie ir toliau tam tikru atžvilgiu marginalizuojami. Mirties mašina Osvencimas-Birkenau buvo sukonstruota teritorijose, kurios dabar priklauso Lenkijai, bet anuomet jos buvo Vokietijos Reicho dalis. Tad kiekvienas, apsilankęs Osvencime, sieja jį su šiandienine Lenkija, nors Osvencime žuvo palyginti nedaug Lenkijos žydų ir, atrodo, nebuvo nužudytas nė vienas SSRS žydas. Taigi šis memorialinis simbolis neapima dviejų didžiausių aukų grupių.

Adekvatus holokausto suvokimas reikalautų į jo istorijos centrą perkelti *Operation Reinhard* – 1942 m. Lenkijos žydų žudynes. Lenkijoje buvo didžiausia žydų bendruomenė pasaulyje, Varšuva – svarbiausias žydų miestas. Ši bendruomenė buvo sunaikinta Treblinkoje, Bezece ir Sobibore. Nužudyta apie pusantro milijono, vien tik Treblinkoje – 780 863 žydai. Labai nedaug žmonių išgyveno šiuose trijuose mirties fabrikuose. Nors Bezece yra trečioji pagal svarbą (po Osvencimo ir Treblinkos) holokausto žudynių vieta, jis beveik niekam nežinomas. Šiame mirties fabrike žuvo 434 508 žydai, gyvi liko tik du ar trys. Dar apie milijonas Lenkijos žydų nužudyta kitais būdais, kai kurie žuvo Chelmne, Maidaneke arba Osvencime, dar daugiau jų sušaudyta per akciją rytinėje šalies dalyje.

Iš viso nuo kulkų žuvo tiek pat, o gal ir dar daugiau žydų negu dujų kameroje, bet atminimas tų, kurie buvo sušaudyti rytinėse vietovėse, išsityręs iš skausmingos atminties. Antroji pagal svarbą holokausto dalis yra masiniai sušaudymai Lenkijos rytinėje dalyje ir Sovietų Sąjungoje. Tai prasidėjo su SS *Einsatzgruppen* vykdytomis vyrų žydų žudynėmis

1941 m. birželį, jas pratęsė žydų moterų ir vaikų žudynės tų pačių metų rugpjūtį ir rugsėjį. Iki 1941 m. pabaigos vokiečiai (kartu su vietiniais pagalbininkais ir rumunų kareiviais) nužudė milijoną žydų Sovietų Sąjungoje ir Baltijos šalyse. Tai prilygsta bendram skaičiui žydų, nužudytų Osvencime per visą karą. Iki 1942 m. pabaigos vokiečiai (ir vėl su nemenka vietinių pagalba) nužudė dar 700 000 žmonių – SSRS žydų populiacija, patekusi nacių valdžion, nustojo egzistavusi.

Tarp SSRS žydų buvo garsių kronikininkų ir liudytojų, tokių kaip Vasilijus Grossmanas. Tačiau nei jam, nei kitiems neleista pateikti holokausto kaip akivaizdžiai žydiško įvykio. Grossmanas atrado Treblinką kaip žurnalistas, atvykęs su Raudonąja armija 1944 m. rugsėjį. Galbūt todėl, kad žinojo, ką vokiečiai padarė žydams jo gimtojoje Ukrainoje, jis nujautė, kas čia įvyko, ir parašė apie tai nedidelę knygą. Treblinką pavadino „pragaru“ ir iškėlė ją į karo bei viso XX a. centrą. Bet Stalinui masinės žydų žudynės turėjo atrodyti kaip „piliečių“ kančios. Grossmanas padėjo rengti vokiečių nusikaltimų prieš SSRS žydus „Juodąją knygą“, kurią sovietų valdžia vėliau uždraudė. Jei galima išskirti grupę, kuri labiausiai nukentėjo nuo vokiečių, klaidingai manė Stalinas, tai yra rusai. Taip stalinizmas užkirto kelią Hitlerio masines žudynes vertinti iš tikrosios perspektyvos.

Trumpai tariant, holokausto tvarka buvo tokia: *Operation Reinhardt*, šoa kulkos, Osvencimas; arba Lenkija, Sovietų Sąjunga ir visa kita. Iš maždaug 5,7 milijono nužudytų žydų apie trys milijonai buvo prieškarinio Lenkijos piliečiai, o kitas milijonas arba maždaug tiek – prieškarinio sovietų piliečiai, tai sudaro 70% bendro aukų skaičiaus. Po Lenkijos ir SSRS daugiausia nužudyta Rumunijos, Vengrijos ir Čekoslovakijos žydų. Jei turėsime omenyje ir šiuos žmones, taps dar aiškiau, kad holokaustas koncentravosi Rytų Europoje.

Tačiau ir šis pataisytas holokausto vaizdas neatkleidžia viso vokiečių masinių žudynių politikos Europoje masto. Galutinis nuosprendis, kaip jį vadino vokiečiai, iš pradžių buvo tik vienas iš naikinimo

projektų, kurių ketinta įgyvendinti po pergalės kare su Sovietų Sąjunga. Jei reikalai būtų susiklostę taip, kaip tikėjosi Hitleris, Himmleris ir Göringas, vokiečių pajėgos 1941–1942 m. žiemą būtų įgyvendinusios Bado planą. Kadangi Ukrainos ir Pietų Rusijos žemės ūkio produkcija buvo išgabenta į Vokietiją, apie 30 milijonų žmonių Baltarusijoje, Šiaurės Rusijoje ir kitur sovietų miestuose būtų mirę badu. Bado planas buvo tik *Generalplan Ost* preliudija – Sovietų Sąjungos vakarinės dalies kolonizacijos planas numatė sunaikinti dar 50 milijonų žmonių.

Vokiečiai vykdė politiką, atitinkančią šiuos planus. Iš Reicho aneksuotų žemių jie išvijoj pusę milijono ne žydų kilmės lenkų. Himmleris buvo ypač nekantrus – įsakė pirmą *Generalplan Ost* dalį įgyvendinti Rytų Lenkijoje: buvo nužudyta dešimt tūkstančių lenkų vaikų ir šimtas tūkstančių suaugusiųjų. *Vermachtas* tikslingai privertė badauti dešimt milijonų žmonių per Leningrado blokadą ir dar apie šimtą tūkstančių marino badu Ukrainos miestuose. Maždaug trys milijonai į nelaisvę patekusių sovietų karių mirė iš bado arba nuo ligų vokiškose karo belaisvių stovyklose. Šie žmonės buvo nužudyti tikslingai: kaip ir Leningrado blokados atveju, tai buvo sąmoningas žmonių marinimas badu. Jei nebūtų buvę holokausto, visa tai laikytume baisiausiu karo nusikaltimu moderniojoje istorijoje.

Po antipartizaninių akcijų priedanga vokiečiai nužudė apie tris ketvirtadalius milijono žmonių, vien Baltarusijoje – apie 350 000, kiek mažesnę, tačiau panašų skaičių – Lenkijoje ir Jugoslavijoje. Vokiečiai nužudė daugiau kaip šimtą tūkstančių lenkų malšindami Varšuvos sukilimą 1944 m. Jei nebūtų buvę holokausto, šios „represalijos“ taip pat būtų laikomos viena iš didžiausių karo nusikaltimų istorijoje. Iš esmės jos, kaip ir sovietų karo belaisvių marinimas badu, retai prisimenamos kitose šalyse, išskyrus tas, kurioms šitai buvo taikoma. Vokiečių okupacinė politika numatė ne žydų kilmės civilių žudymą ir kitais būdais, pavyzdžiui, nepakeliamai sunkiu darbu belaisvių stovyklose. Šie žmonės irgi buvo daugiausia iš Lenkijos ir Sovietų Sąjungos.

Per tris didžiausias masinių žudynių akcijas vokiečiai nužudė apie dešimt milijonų civilių, apie pusę jų buvo žydai. Tiek žydai, tiek ne žydai daugiausia buvo kilę iš tos pačios Europos dalies. Projektas išžudyti visus žydus buvo iš esmės realizuotas; projektas sunaikinti slavų populiaciją buvo įgyvendintas tik iš dalies.

Osvencimas yra tik holokausto įžanga, o pats holokaustas – tik galutinių Hitlerio tikslų sugestija. Grossmano romanai „Viskas teka...“, „Gyvenimas ir likimas“ puikiai atskleidžia tiek nacių, tiek sovietų terorą ir primena mums, kad netgi detaliosia vokiečių masinių žudynių politikos charakteristika nėra išsami kaip ir Europos kančių amžiaus viduryje istorija, nes išleidžia iš akių šalį, kurią Hitleris užvis labiausiai norėjo sunaikinti, kitą valstybę, kuri amžiaus viduryje irgi masiškai žudė europiečius, – Sovietų Sąjungą. Stalinizmo laikotarpiu, tarp 1928 ir 1953 m., sovietai nužudė, konservatyviausiais apskaičiavimais, daugiau kaip penkis milijonus europiečių. Tad kai kalbame, kiek iš viso europiečių civilių nužudyta XX a. viduryje, reikėtų turėti galvoje tris maždaug vienodo dydžio grupes: žydus, kuriuos nužudė vokiečiai, ne žydus, kuriuos nužudė vokiečiai, ir SSRS piliečius, kuriuos nužudė Sovietų valstybė. Dėsninga, kad vokiečių režimas žudė civilius, kurie nebuvo Vokietijos piliečiai, o sovietinis režimas daugiausia žudė civilius, kurie buvo SSRS piliečiai.

Sovietų represijos tapatinamos su gulagu, panašiai kaip nacių represijos – su Osvencimu. Gulagas, paremtas vergiško darbo siaubu, nebuvo masinių žudynių instrumentas. Jei sutinkame, kad masinės civilių žudynės yra esminis tiek politinis, tiek etnis, tiek juridinis klausimas, tokį pat požiūrį teks taikyti ir gulagai, ir Osvencimui. Apie gulagą šiek tiek žinome, nes tai buvo darbo lagerių sistema, o ne tikslinis žudymo mechanizmas. Gulage buvo įkalinta apie 30 milijonų žmonių, jis sutrumpino beveik trijų milijonų iš jų gyvenimą. Vis dėlto didžioji dauguma tų, kurie buvo išvežti į lagerius, grįžo gyvi. Būtent todėl, kad turime gulago literatūrą, kurios bene garsiausias kūrinys – Aleksandro Solženycino „Gulago archipelagas“, galime pabandyti

įsivaizduoti jo siaubą, panašiai kaip galime įsivaizduoti Osvencimo baisybes.

Kaip Osvencimas nukreipia mūsų žvilgsnį nuo dar didesnių Treblinkos žudynių, taip gulagas atitraukia dėmesį nuo sovietinės politikos, dėl kurios žmonės buvo žudomi tiesiai ir tikslingai: sušaudomi arba numarinami badu. Reikšmingiausios dvi stalininės žudymo politikos akcijos: kolektyvizacijos sukeltas badas 1930–1933 m. ir 1937–1938 m. represijos. Kol kas neaišku, ar 1930–1932 m. badas Kazachijoje buvo sukeltas tyčia, bet nustatyta, kad badu mirė daugiau kaip milijonas kazachų. Aiškiai žinoma, kad Stalinas 1932–1933 m. žiemą sąmoningai marino badu sovietinės Ukrainos gyventojus. Sovietų dokumentai liudija, kad 1932 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais buvo duota serija įsakymų, kuriuose akivaizdūs nusikalstami ketinimai ir žudymo intencijos. Galiausiai mirė daugiau nei trys milijonai sovietinės Ukrainos gyventojų.

Tai, ką skaitome apie stalinines represijas, irgi nukreipia nuo jų tikrosios esmės. Didysis romanas ir įstabiausi memuarai yra Arthuro Koestlerio „Vidudienio tamsa“ ir Aleksandro Weissbergo „Kaltinamieji“. Abiejuose pasakojama apie grupelę Stalino aukų – komunistinius miestų vadovus, išsilavinusius žmones, kai kurie iš jų buvo žinomi ir Vakaruose. Tai yra dominuojantis Didžiojo teroro vaizdinys, tačiau jis nėra teisingas. Per kompartijos elito, saugumo ir karininkų gretų valymą buvo atimtos 47 737 gyvybės kartu sudėjus.

Didžiausia šių represijų akcija – operacija 00447 buvo nukreipta labiausiai prieš „buožes“, t.y. prieš valstiečius, jau ir taip pavergtus per kolektyvizaciją, atėmusią 386 798 gyvybes. Kelioms nacionalinėms mažumoms, kurios sudaro mažiau nei 2% SSRS gyventojų, teko daugiau nei trečdalis represijų padarinių. Per operaciją prieš etninius lenkus, kurie buvo SSRS piliečiai, sušaudyta 111 091 žmogus. Iš 681 692 egzekucijų, įvykdytų už tariamus politinius nusikaltimus 1937 ir 1938 metais, operacijose prieš buožes nužudyta 633 955 žmonės, tai sudaro daugiau kaip 90% represuotųjų. Juos nužudė slapta, palaidojo bendrose duobėse ir užmiršo.

Osvencimo ir gulago akcentavimas nuvertina nužudytų europiečių skaičių, o žudynių geografiją perkelia į vokiečių Reichą ir Rusijos rytus. Kaip Osvencimas nukreipia mūsų žvilgsnį į Vakarų Europos aukas nacių imperijoje, taip gulagas ir liūdnai pagarsėję Sibiro lageriai atitraukia mūsų dėmesį nuo sovietinės žudymo politikos geografinio centro. Susitelkę ties Osvencimu ir gulagu, nesugebame pastebėti, kad per dvylikos metų laikotarpį, tarp 1933-ųjų ir 1944-ųjų, nacių ir sovietų masinių žudynių politika nusinešė apie 12 milijonų aukų konkrečiame Europos regione, kurį daugiau ar mažiau apibrėžia šiandieninė Baltarusija, Ukraina, Lenkija, Lietuva ir Latvija. Bendresniu požiūriu, kai mąstome apie Osvencimą ir gulagą, įvardijame valstybes, kurios sukūrė juos kaip naikinimo sistemas, kalbame apie moderniąsias tironijas arba totalitarines valstybes. Tačiau tokie svarstymai apie Berlyno ir Maskvos politikos prielaidas yra linkę apeiti faktą, kad masinės žudynės daugiausia vyko Europos dalyse tarp Vokietijos ir Rusijos, bet ne pačioje Vokietijoje ir Rusijoje.

Geografinis, moralinis ir politinis Europos masinių žudynių centras yra Rytų Europa, pirmiausia Baltarusija, Ukraina, Lenkija ir Baltijos valstybės, žemės, patyrusios abiejų režimų žiaurumo politikos padarinius. Ukrainų ir baltarusių tautos, ypač žydai, bet ne jie vieni, nukentėjo labiausiai, nes šios žemės, kaip Sovietų Sąjungos dalis, patyrė ir siaubingas ketvirtojo dešimtmečio represijas, ir vokiečių žiaurumus penktajame. Jei Europa, kaip teigia Markas Mazoweris, buvo tamsus kontinentas, tai Ukraina ir Baltarusija atsidūrė tos tamsos epicentre.

Istoriniai svarstymai, kuriuos galima laikyti objektyviais – tokie kaip masinių žudynių aukų statistika, gali padėti atkurti prarastą istorinį balansą. Vokiečių kančios, valdant Hitleriui, nors jų mastas baisus, neatsiduria masinių žudynių istorijos centre. Net jei pridėsime etninius vokiečius, kurie buvo nužudyti, kai traukėsi nuo Raudonosios armijos, žuvo per išvarymą iš Lenkijos ir Čekoslovakijos

1945–1947-aisiais ar per Vokietijos bombardavimą, bendras civilių vokiečių, nužudytų valdžios, skaičius bus palyginti nedidelis.¹

Pagrindinės tiesioginio žudymo aukos tarp Vokietijos piliečių buvo 70 000 „eutanazijai“ pasmerktų ligonių ir 165 000 Vokietijos žydų. Pagrindinės vokiečių, nukentėjusių nuo Stalino, aukos buvo Raudonosios armijos išprievartautos moterys ir karo belaisviai, laikyti Sovietų Sąjungoje. Apie 363 000 vokiečių, taip pat veikiausiai ir apie 200 000 vengrų mirė iš bado ir nuo ligų sovietų nelaisvėje. Vokiečių pasipriešinimas Hitleriui visada kelia žiniasklaidos susidomėjimą, tačiau kartu derėtų prisiminti, kad kai kurie 1944 m. liepos pasikėsinimo nužudyti Hitlerį dalyviai buvo pagrindinės masinių žudynių figūros, pavyzdžiui, Arthuras Nebe vadovavo *Einsatzgruppe B*, dalyvavusiai žudynėse Baltarusijoje per pirmąją holokausto bangą 1941-aisiais, Eduardas Wagneris, Vermachto generolas, džiuguose laiškuose žmonai pabrėžė būtinybę netiekti maisto badaujantiems milijonams leningradiečių.

Sunku pamiršti Anos Achmatovos žodžius: „Rusų žemė mėgsta kraują.“ Tačiau apie rusų pasiaukojimą ir heroizmą, vėl garsiai skelbiamą Putino Rusijoje, reikia kalbėti platesniame istoriniame kontekste. Kaip ir kiti Sovietijos piliečiai, rusai iš tikrųjų buvo Stalino politikos aukos, tačiau jų nužudyta mažiau negu ukrainų ar SSRS lenkų, kitų tautinių mažumų atstovų. Per Antrąjį pasaulinį karą teroro imtasi rytinėje Lenkijoje ir Baltijos šalyse – teritorijose, kurias okupavo Sovietų Sąjunga. Garsiausias atvejis, kai 22 000 lenkų piliečių 1940 m. buvo sušaudyta Katynėje ir keturiose kitose vietose; dešimtys tūkstančių lenkų ir baltų mirė per deportacijas į Kazachstaną ir Sibirą arba netrukus po to, kai buvo ištremti. Karo metais daug rusų nužudė vokiečiai, tačiau gerokai mažiau negu baltarusių ar ukrainų, jau nekalbant apie žydus. SSRS žuvo apie 15 milijonų civilių. Rusijoje karo metais vokiečiai nužudė maždaug vieną iš dvidešimt penkių civilių, palyginti su vienu iš dešimties Ukrainoje (ar Lenkijoje) ir vienu iš penkių Baltarusijoje.

Baltarusija ir Ukraina didžiąją karo dalį buvo okupuotos, vokiečių ir sovietų armijos du kartus pražygiavo per visą jų teritoriją, tiek atakuodamos, tiek atsitraukdamos. Vokiečių armija niekada nebuvo ilgam užėmusi tikrosios Rusijos didelės dalies. Net turint galvoje Leningrado apgultį ir Stalingrado suniokojimą, rusų civiliams tekusi kaina buvo mažesnė už tą, kurią sumokėjo baltarusiai, ukrainai ir žydai. Perdėtos Rusijos pretenzijos dėl aukų skaičiaus rodo, kad Baltarusiją ir Ukrainą ji traktuoja kaip Rusiją, o žydus, baltarusius ir ukrainus laiko rusais, – tai prilygsta kankinystės imperializmui, implicitiškai reiškiant pretenzijas į teritoriją, o eksplicitiškai – į aukas. Panašu, kad būtent tokios linijos laikysis prezidento Dmitrijaus Medvedevo sudarytas komitetas, kurio užduotis – užkirsti kelią Rusijos praeities „falsifikacijoms“.

Ukrainos politikai priešinasi Rusijos bandymams monopolizuoti bendras kančias, o Vakarų Europos stereotipus, skelbiančius, kad ukrainai kolaboravo su naciais per holokaustą, atremia išskeldami savo kančių naratyvą: milijonai ukrainų Stalino nurodymu buvo priversti mirti iš bado. Prezidentas Viktoras Juščenka daro savo kraštui meškos paslaugą, skelbdamas dešimt milijonų bado mirčių ir tris kartus padidindamas nužudytų ukrainų skaičių, tačiau tikra tiesa, kad 1932–1933 m. badas, nusinešęs tris milijonus gyvybių, buvo suplanuotas tikslingai, priėmus politinį sprendimą. Išskyrus holokaustą, kolektyvizacijos sukeltas badas buvo didžiausia politinė nelaimė Europoje XX a. Nepaisant to, kolektyvizacija liko esminis sovietinio plėtros modelio elementas, kurį vėliau nukopijavo komunistinės Kinijos režimas, nors to padarinius buvo galima numatyti, – per Mao Didįjį šuolį pirmyn badu mirė dešimt milijonų kinų.

Ukraina kaip maisto šaltiniu domėjosi ir Hitleris, ir Stalinas. Abu norėjo kontroliuoti ir eksploatuoti Ukrainos duoną ir savo politiniais sprendimais abu sukėlė badą: Stalinas visoje šalyje, Hitleris – apgultuose miestuose ir karo belaisvių stovyklose. Nemažai belaisvių ukrainų, badavusių tose stovyklose 1941-aisiais, jau buvo išgyvenę badmetį 1933-iai-

siais. Vokietijos bado politika iš dalies paaiškina, kodėl ukrainai buvo tokie paslaugūs kolaborantai per holokaustą. Liūdniausiai pagarsėjo ukrainai, saugoję mirties fabrikus Treblinkoje, Bezece ir Sobibore. Rečiau prisimenama, kad pirmaisiais tokiais rekrutais vokiečiai padarė į nelaisvę paimtus sovietų kareivius, kurie buvo laikomi belaisvių stovyklose. Jie išgelbėjo keletą žmonių nuo bado mirties – vieno didžiausių nusikaltimų Rytuose tam, kad paverstų juos kito nusikaltimo – holokausto – bendrininkais.

Lenkijos istorija yra nesibaigiančios sumaišties šaltinis. Lenkiją atakavo ir užėmė ne vienas, bet abu totalitariniai režimai tarp 1939 ir 1941 metų, kai nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga, anuomet sąjungininkės, pasiglemžė jos teritoriją ir sunaikino didelę dalį inteligentijos. Lenkijos sostinė buvo ne vieno, bet dviejų didelių sukilimų prieš vokiečių valdžią vieta: 1943 m. įsiplieskė Varšuvos žydų geto sukilimas, po kurio getas buvo sunaikintas, o 1944 m. Lenkijos Armija Krajova surengė Varšuvos sukilimą, po kurio miestas buvo sulyginas su žeme. Šiuos du esminius rezistencijos ir masinių žudynių pavyzdžius vokiečių žiniasklaida supainiojo ir 1994, ir 1999, ir 2004 m. rugpjūtį – per visus pastarųjų penkerių metų 1944-ųjų Varšuvos sukilimo minėjimus. Jis vėl bus minimas 2009-ųjų rugpjūtį.

Jei kuri nors Europos šalis atrodo nerandanti vietos šių dienų Europoje, įstrigusi tarsi kitoje istorinėje akimirkoje, – tai Baltarusija, valdoma diktatoriaus Aleksandro Lukašenkos. Nors Lukašenka ignoruoja sovietinius žudynių laukus savo šalyje ir ketina statyti greitkelį per mirties duobes Kuropatuose, vis dėlto kai kuriais atžvilgiais Europos istoriją jis prisimena geriau negu jo kritikai. Sovietų karo belaisvius marindama bado, šaudydama ir dujų kameroje naikindama žydus, žudydama civilius per antipartizanines akcijas, vokiečių armija 1941–1944 m. laikotarpiu pavertė Baltarusiją mirtiniausia vieta pasaulyje. Pusė sovietinės Baltarusijos gyventojų per Antrąją pasaulinį karą buvo arba nužudyti, arba deportuoti – nieko panašaus nepatyrė jokia kita Europos šalis.

Šios patirties atminimas, palaikomas dabartinio diktatoriško Baltarusijos režimo, padeda paaiškinti nepasitikėjimą iniciatyvomis, ateinančiomis iš Vakarų. Tačiau vakarų europiečiai nustebtų sužinoję, kad Baltarusija buvo ne tik europinių masinių žudynių epicentras, bet ir partizanų antinacinių operacijų bazė, o partizanai prisidėjo prie sąjungininkų pergalės. Keista, kad tokią šalį bandoma visiškai išstumti iš europiečių atminties. Tai, kad baltarusiai nedalyvauja diskusijose apie praeitį, yra aiškiausias ženklas, kokia praraja egzistuoja tarp atminties ir istorijos.

Kelia nerimą ir tai, kad nepaisoma ekonomikos faktoriaus. Nors masinių žudynių istorija turi nemažai bendra su ekonomiais skaičiavimais, atmintis užtemdo viską, kas rodytų, kad žudynės turėjo racionalų pagrindą. Ir nacių Vokietija, ir Sovietų Sąjunga ėjo ekonominio savipakankamumo keliu, vokiečiai norėjo suderinti pramonę su agrarine utopija, o SSRS, kad įveiktų barbarišką savo atsilikimą, griebėsi sparčios industrializacijos ir urbanizacijos. Abu režimai siekė ekonominės autarkijos didelėje imperijoje, abu siekė kontroliuoti Rytų Europą. Abu laikė Lenkijos valstybę istorine klaida, abu derlingą Ukrainos žemę vertino kaip neįkainojamą. Savo planuose skirtingas grupes jie apibrėžė kaip priešus, bet vokiečių planui išžudyti visus žydus pagal tikslo totalumą neprilygsta jokie sovietų užmojai. Svarbu pabrėžti, kad masines žudynes įteisinsi ideologija buvo taip pat ir ekonominės raidos vizija. Nepritekliaus pasaulyje, kur ypač stinga maisto, abu režimai masinį žudymą derino su ekonominiu planavimu.

Tą jie darė būdais, kurie šiandien atrodo šiurpūs ir visiškai nepriimtini, tačiau anuo metu juos daug kas palaikė, jais tikėjo. Maisto dabar netrūksta, bent jau Vakaruose, tačiau trūksta arba XXI a. pritrūks gėlo vandens, švaraus oro ir prieinamos energijos. Klimato pokyčiai gali atnaujinti bado grėsmę.

Jei masinių žudynių istorija duoda kokią nors bendrą politinę pamoką, tai ji moko sergėtis to, ką galima pavadinti privilegijuota raida, t.y. valstybė bando įgyvendinti tokią ekonominės ekspansijos

formą, kai nurodomos aukos ir raginama pelnytis iš mirties. Neatmestina galimybė, kad vienos grupės sunaikinimas būtų naudingas kitai grupei ar bent jau ji galėtų to norėti. Tai tokia politikos forma, su kuria Europa jau buvo susidūrusi ir gali vėl susidurti. Vienintelis tinkamas atsakymas būtų toks etinis išipareigojimas individui, kad jo gyvybė būtų vertingesnė už jo mirtį, tada tokio pobūdžio schemos taps neįsivaizduojamos.

Šių dienų Europa yra nuostabi būtent dėl gebėjimo derinti klestėjimą, socialinę teisingumą ir žmogaus teises. Ji galbūt labiau nei kuri kita pasaulio dalis bent šiuo metu yra įgijusi imunitetą beširdiškam instrumentiniam ekonominės plėtros siekiui. Vis dėlto jos atmintis turi keletą keistų atotrūkių nuo istorijos, nors dabar istorija reikalinga galbūt labiau nei kada nors anksčiau. Nesena Europos praeitis galėtų tapti nuoroda į netolimą kitos pasaulio dalies ateitį. Tai dar viena priežastis, kodėl sąskaitas su praeitimi reikia suvesti labai teisingai. ■

¹ Iš 12 milijonų vokiečių, išvartų iš Rytų Europos karo pabaigoje, didžioji dauguma buvo iš Čekoslovakijos (3,5 milijono) ir Lenkijos (7,8 milijono). Didesnė antrosios grupės dalis buvo iš žemių, kurias sąjungininkai atėmė iš nugalėto Reicho ir priskyrė Lenkijai. Apie pusę iš 12 milijonų pabėgo, pusė buvo deportuoti – nors tiksliai suskirstyti neįmanoma, nes dalis pabėgėlių grįžo ir buvo vėl deportuoti.

1944 m. pabaigoje–1945 m. pradžioje maždaug šeši milijonai vokiečių pabėgo, prieš įžengiant Raudonajai armijai, būtent tada žuvo daugiausia – apie 600 000 vokiečių pabėgėlių. Dauguma jų paprasčiausiai atsidūrė tarp dviejų armijų, kai kuriuos tikslingai nužudė sovietų kareiviai arba jie žuvo sovietų lageriuose. Žudė tiek čekai, tiek lenkai. Atsakomybė už šiuos nusikaltimus tenka Hitleriui, nes vokiečių valdžia nesugebėjo laiku jų evakuoti.

Pokarinės vokiečių deportacijos – tiesioginis Hitlerio karo rezultatas – buvo čekoslovakų, lenkų, sovietų, britų, amerikiečių projektas. Okupuotos Lenkijos ir Čekoslovakijos vadovai, būdami tremtyje, dar karo metu pareiškė norintys, kad pokariu vokiečių skaičius jų žemėse būtų kuo mažesnis, o sąjungininkai

sutiko, kad vokiečiai po karo būtų perkelti. Winstonas Churchillis rekomendavo „apsišvarinti“, sąjungininkų Kontrolės taryba paskelbė oficialų planą perkelti šešis milijonus vokiečių.

Nekomunistinė Čekoslovakijos vyriausybė gavo Stalino pritarimą išvyti savo šalies vokiečius, tą palaimino ir Churchillis su Rooseveltu. Lenkiją kontroliavo sovietai, tačiau ir lenkų bet kuri valdžia būtų vokiečius išvariusi. Lenkų komunistai priėmė Stalino pasiūlymą, kad Lenkija gerokai pasistūmėtų į Vakarų, o tai reiškė didesnį vokiečių skaičiaus išvartymą, nei būtų norėję demokratinės Lenkijos politikai. (Tai reiškė ir lenkų deportaciją iš rytinės prieškarinio Lenkijos pusės, kurią aneksavo sovietai. Apie milijonas šių lenkų įsikūrė žemėse, iš kurių buvo išvaryti vokiečiai.)

Nuo 1945 m. gegužės iki gruodžio Lenkijos ir Čekoslovakijos valdžia apie du milijonus vokiečių perkėlė kitapus savo šalių sienų. Nuo 1946 m. sausio Lenkijos ir Čekoslovakijos valdžia toliau vertė vokiečius išvykti, o britų, sovietų ir amerikiečių pajėgos pasirengė juos priimti savo okupacinėse zonose Vokietijoje. 1946 ir 1947 m. sovietai savo zonoje priėmė kiek daugiau nei du milijonus, britai – apie 1,2 milijono, amerikiečiai – 1,4 milijono vokiečių. Po to deportacijos sulėtėjo.

Nors išvartymas reiškė kolektyvinės atsakomybės taikymą, buvo susijęs su baisiu elgesiu ir didžiu vokiečių civilių mirtingumu – apie 600 000 mirčių iš 12 milijonų, – vis dėlto negalima to prilyginti kitiems čia aptartiems įvykiams. Įstrigę baisaus karo, vykdyto jų vardu, pabaigoje, kai sąjungininkai susitarė dėl sienų pertvarkymo ir deportacijos, šie vokiečiai nebuvo apskaičiuotos stalininės politikos aukos, jų išvartymo negalima prilyginti terorui ar tyčia sukeltam badui.

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Timothy Snyder/NYREV, Inc.

© Eurozine

DEMOKRATIJOS GRIMASOS

Man neduoda ramybės klausimas – kaip čia atsitiko, kad demokratiniam pasaulyje atsirado ir įsitvirtino dvejopi reiškinų vertinimo standartai? Hitlerio nacizmas pasmerktas, pagal visus rašytus ir nerašytus įstatymus persekiojamas. Bet jo antrininkas – Stalino komunizmas, pareikalavęs dar daugiau žmonių gyvybių, iki šiol nepasmerktas, stalinizmo šulai mėgaujasi laisve, o kolaboravusieji su kruvinu režimu gali tapti net valstybių prezidentais.

Po Antrojo pasaulinio karo, po visų teheranų, jaltų, potsdamų ir niurnbergų, kur viešpatavo ne tiesa, o galia, pasaulyje susidarė tokia padėtis, kad vien suabejojęs dėl holokausto priežasčių ar masto gali patekti į cypę, tačiau asmenims, vykdžiusiems sovietines represijas, nenukrinta nė plaukas nuo galvos, jau nekalbant apie tuos, kurie kolaboravo su sovietais, – jie net viešai tuo didžiuojasi.

Užtat koks triukšmas kyla šiaurės ir anapus Atlanto, kai Rygoje ar Taline išeina į gatves grenadieriai, vokiečių pusėje kovoję su Stalino genocidu!

Kamuojamas šito kategoriško tarsi Kanto imperatyvas klausimo, prieš akis matau daugybę didesnių ir mažesnių veikėjų, „prorabų“, kurių pastangomis komunizmas iš utopijos virto žiauria realybe. Matau ir tuos, kurie tą kruviną realybę – iš pradžių Sovietų Rusiją, o vėliau Sovietų Sąjungą – propagavo, liaupsino, ramstė. Ir žodžiais, ir veiksmais.

Keisčiausia ir baisiausia, kad vienas iš pirmųjų į mano akiratį patekusių Sovietų Sąjungos ir stalinizmo apologetų ir ramstytojų buvo prancūzų rašytojas Romainas Rolland’as, kurio kūrybą labai vertinu. 1935 m. liepos 30 d. laiške rusų rašytojui Maksimui Gorkiui tuos, kurie kritiškai vertina komunistinę santvarką, jis pavadino kretiniais, tardamas: „Nuostabu priklausyti, kaip Jūs, didžiajai tautai, kuri žengia žmonijos priešaky.“

Vokiečių rašytojas Arnoldas Zweigas politine gražbylyste pralenkė net „Užburtosios sielos“ autorių: „Aš niekadęs nė akimirką neabejojau, kad Sovietų Sąjunga yra geriausia laisvės ir demokratijos gynėja.“

Jo tautietis irgi rašytojas Lionas Feuchtwangeris, apsilankęs Sovietų Sąjungoje, tiesiog apako nuo Stalino saulės ir net parodomuosiuose teismuose nesugebėjo pamatyti to, ką pamatė prancūzų rašytojas André Gide’as. Sovietiją šlovino ir Nobelio premijos laureatas Thomas Mannas, komunizmo baimę pavadinęs „pagrindine mūsų epochos kvailyste.“

Tokių Sovietų Sąjungos gerbėjų, į kurių balsą įsiklausydavo kone visas pasaulis, buvo ištisa plejada. Kuo garsesnis, žinomesnis intelektualas, tuo įtaigesnės jo liaupsės Sovietų Sąjungai, komunizmui ir tautų vadui Stalinui. Štai tie garsūs vardai: Théodore’as Dreiseris, Ernestas Hemingway’us, Uptonas Sinclairas, Erskine’as Caldwellas, Bernardas Shaw, Herbertas Georgas Wellsas, Jeanas-Paulis Sartre’as, Simone

de Beauvoir, Henris Barbusse'as, Johanesas Becheris, Bertoltas Brechtas, Heinrichas Mannas, Louis Aragonas, Paulis Eluard'as ir daugelis kitų. Beje, Eluard'as viename eilėraštyje tirono Stalino smegenis pavadino meilės smegenimis (*le cerveau d'amour*). Ne veltui Czesławas Miłoszas apgailestavo, kad Prancūzijos intelektualai marksistai apkrėtė marksizmu ir galinčiausią, įtakingiausią pasaulio valstybę Ameriką. Vis dėlto net prancūzus šiuo atžvilgiu pralenkė Kenterberio katedros klebonas Huljetas Johnsonas, Stalino „humanizmą“ prilyginęs Kristaus humanizmui.

Adolfu Hitleriu ir jo darbais iš garsenybių žavėjosi tik prancūzas Louis Ferdinand'as Céline'as, o airiui Bernardui Shaw susižavėjimą kėlė abu – ir Adolfas, ir Josifas.

Valdžios vyras Winstonas Churchillis, 1919–1920 m. organizavęs kapitalistinių valstybių intervenciją į Sovietų Rusiją, Antrojo pasaulinio karo metais Jaltos konferencijoje pareiškė: „Visų mūsų širdims ir viltims nieko nėra brangesnio už maršalo Stalino esybę.“ Britų premjeras net pranašavo, kad Stalinas „ves mus į kovą su skurdu, netvarka, chaosu, priešpauža.“ Churchillis, beje, ir Hitleriui parašė panegirišką laišką su žodžiais: „Jeigu Angliją būtų ištikusi tokia pati nacionalinė katastrofa kaip Vokietiją 1918 metais, aš būčiau meldęs Dievą pasiųsti man žmogų su Jūsų valios ir dvasios jėga.“

Prisiminęs Jaltą, baltus Livadijos rūmus, ant kurių frontono užrašyta Korano išmintis: „Ir nėra nugalėtojo, išskyrus Alachą“, pagalvojau apie vieną savo apsakymą, parašytą prieš keturiasdešimt metų ir pavadintą „Chaosas“. Tas apsakymas, kupinas pagarbos, buvo skirtas Winstonui Churchilliui. Juk Britų imperijai sunkiausią valandą šis žmogus nepabūgo užsikrauti ant savo pečių didžiulės naštos sakydamas: „Anglija, kol kas nieko tau negaliu pažadėti, išskyrus kraują, prakaitą, ašaras ir sunkų darbą.“ Ir pridūrė: „Jei parlamentas žino, kas mokėtų viską padaryti geriau negu aš, tegu tokį žmogų nurodo. Nemanau, kad toks žmogus atsirastų.“

Ar kas galėjo pagalvoti, kad šis vyras, anuomet drąsiai stojęs ginti savo tėvynės, vėliau, 1945-ųjų vasarą,

kai pergalė buvo jau pasiekta, kartu su užsienio reikalų ministru Antony'u Edenu bailiai atiduos į Stalino nagus daugiau kaip du milijonus Sovietų Sąjungos pabėgėlių ir rusų karo belaisvių, atsidūrusių Vakarų zonoje ir pasiryžusių vėrciau mirti negu grįžti į tautų vado gulago rojų?

Churchillis ir Edenas tai padarė nusispjovę į kiekvienam tikram demokratui šventą įstatymą – teisę laisvai pasirinkti.

Tad kas gi atsitiko? Kodėl Churchillis atidavė žudikiui ir tai, kas jam niekada nepriklausė? Matyt, lemties užkrautą naštą jis įstengė nešti tik tol, kol susidūrė su hipnotizuojančiu budelio žvilgsniu...

Antrojo pasaulinio karo pergalių organizatorius Churchillis – ne išimtis. Franklinas Delano Rooseveltas, net tris kartus, kaip niekas kitas Amerikos istorijoje, išrinktas JAV prezidentu, būdamas, anot SSRS genseko Jurijaus Andropovo, diletantas, išvedė Ameriką iš didžiosios krizės, bet padarė ją priklausomą nuo marksistiškai mąstančių patarėjų. O Harris Trumanas ištikimai tarnavo ne tik JAV finansinei oligarchijai, bet ir diktatoriui Stalinui per Potsdamo konferenciją. Kad Rytprūsuose nebėra lietuviškų vietovadžių, turime dėkoti šiam JAV prezidentui, kurį vienas rusų rašytojas pavadino kapitalo „pasiuntinuku“. Būtent „pasiuntinukas“ Trumanas, nepaisydamas didžiojo mokslininko ir humanisto Alberto Einsteino protestų, įsakė numesti atomines bombas ant Hirosimos ir Nagasakio.

Kai visus faktus (o jų gausybė, čia suminėtieji – tai tik lašas jūroje) sudedi vieną šalia kito, aiškėja ir dvejopų standartų prigimtis – pasaulis pristigo valios Stalino, Mao, Pol Poto suorganizuotas žudynes ir terorą pripažinti nusikaltimais žmonijai. Ar galima su tuo nuolankiai sutikti? Ar toks nuolankumas nepaniekina komunizmo aukų atminimo? Už jas ir už save pačius turėtume reikalauti, kad žeminančių dvejopų standartų ir dvejos moralės būtų atsisakyta.

Prisiminkime ir kitiems priminkime žydų išminčiaus Hilelo žodžius: „Jeigu aš ne už save, tai kas už mane? Jeigu aš tik už save, tai kas iš manęs?“ ■

AR VERTA GINČYTIS DĖL TO, KAS AKIVAIZDU?

Kultūros baruose jau kuris laikas diskutuojama dėl Lietuvos šaulių sąjungos vaidmens rengiant Klaipėdos sukilimą. Žengti rizikingiausią žingsnį tarpukariu Vyriausybei drąsos suteikė tai, kad stabilizavosi tarptautinė Lietuvos padėtis. Kadangi JAV įsigalėjo izoliacionistinės nuotaikos, tai Versalio sutartis neteko savo stabilumo garanto. Didžiųjų Europos valstybių priešiškus Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjusiai Vokietijai ir bolševikinei Sovietų Rusijai paskatino Berlyną suartėti su Maskva. Šitaip persiskirsčius geopolitinėms jėgoms, Lietuva sumaniai pasinaudojo prieš Lenkijos stiprėjimą nukreiptu politiniu ir kariniu vokiečių bendradarbiavimu su sovietais. Kartu su tarptautine Lietuvos padėties stabilizacija prasidėjo ir visuomenės konsolidacija, paspartinta Vilniaus praradimo. Be vidinio veiksmo – visuomenės susitelkimo ir paramos – valdžia kažin ar būtų ryžusis imtis Klaipėdos atvadavimo.

Norėčiau atkreipti dėmesį į keletą aplinkybių iš 1922 m. politinio gyvenimo Lietuvoje ir aptarti, kaip bandyta spręsti dvi opiausias problemas – atgauti ne tik Klaipėdą, bet ir prarastą Vilniaus kraštą. Taip pat derėtų trumpai apibūdinti vieno iš Šaulių sąjungos įkūrėjų Mato Šalčiaus veiklą, susijusią su Klaipėda ir Vilniumi.

1922 m. liepą per visuotinį LŠS suvažiavimą išrinkta Centro valdyba kaip niekad plačiai atstovavo visoms politinėms jėgoms. Akcentuotos dvi šaulių sąjungos veiklos kryptys – kultūrinė ir karinė, pabrėžiant, kad šiuo metu, kai „nežinia, ką rytojus Lietuvai atneš“¹ svarbesnė antro-

ji – visi lietuviai turi ginkluotis, visi turi kovoti.² Antihymansinių protestų patirtis krašte kėlė patriotizmą. Buvo puoselėjamos Klaipėdos prijungimo ir Vilniaus atgavimo viltys.

Dalia Čičinienė, tyrinėdama krikščionių demokratų ir tautininkų bendradarbiavimą sprendžiant Klaipėdos krašto problemą, iškelė tris galimo lietuvių politinio veikimo versijas. Pažangininkų vizijų ir sumanymų kontekste labiausiai tiktų pirmoji: remiantis Sovietų Rusijos (nuo 1923 m. pradžios – SSRS), o iš dalies ir Vokietijos parama, mesti iššūkį Antantei ir, laikantis karą skatinančio kurso, gauti Klaipėdos kraštą ir net Vilnių³. Sėkmės atveju seiminę Lietuvą turėjo pakeisti autoritarinė, ko ir siekė pažangininkai, nes esant karinei padėčiai būtina tautos vienybė, o be stiprios valdžios ji neįmanoma. Sukurti vienybės pamatą – kultūrinę vienovę – galima tik ilgalaikėmis valstybės pastangomis, pasitelkiant spaudą, meną, mokyklą, kariuomenę, teismus, mokesčius ir kitas „visumines“ priemones, tačiau apibrėžus aiškų išorės priešą ir kurstant ksenofobiją, tautinių vertybių „interiorizacija“ vyksta pagreitintai.

Vygantas Vareikis, remdamasis Ernesto Galvanausko straipsniu (*Draugas*, 1961 m. sausio 21 d.), nurodo, kad slaptame Ministrų Kabineto posėdyje 1922 m. rugsėjo 28 d. premjeras, kartu einantis ir užsienio reikalų ministro pareigas, pasiūlė kariuomenės Generaliniam štabui parengti sukilimo Klaipėdos krašte planą ir rasti karinį jo vadovą iš vietinių lietuvių. LŠS Centro valdybos prezidiumo posėdyje lapkričio 16 d. premjerui buvo pritar-

ta – sukilimą turi organizuoti šauliai, o iš klaipėdiškių reikia sudaryti sukilėlių valdžią. Vinco Krėvės vadovaujama delegacija (LŠS viršininkas Pranas Klimaitis ir kapitonas Pranas Džiuvė) išvyko į Berlyną, kur lankėsi pas Vokietijos ir Sovietų Rusijos karinio bendradarbiavimo „architektą“, reichsvero vadą generolą Hansą fon Secktą. Jis pritarė, kad Klaipėdos kraštą užimtų lietuviai, atsispirdami lenkų spaudimui⁴. (Beje, jau po sukilimo, 1923 m. vasario 22–28 d. slaptose derybose Maskvoje dėl karinio bendradarbiavimo Vokietijos delegacija, kalbėdama apie galimus bendrus su SSRS operatyvinius veiksmus prieš Lenkiją, siūlė pasinaudoti Lietuva kaip sąjungininke.)

Surengti kelionę į Berlyną padėjo ukrainiečių karinės organizacijos atstovai Lietuvoje. Per Lvovą jie pagelbėdavo susisiekti su Vilnijos lietuviais, tačiau, Lietuvos žvalgybos duomenimis, jų atstovai Kaune rinko informaciją atitinkamoms Vokietijos tarnyboms, tad tarpininkais jie pasirinkti neatsitiktinai. Lapkričio 20 d. vyriausybė galutinai apsisprendė rengti sukilimą. Šauliai turėjo atlikti kariuomenės priedangos vaidmenį.⁵

JAV pripažinimą, suteiktą Lietuvai 1922 m. liepos 28 d., istorikas Juozas Skirius įvertino taip: jis fiksavo Pabaltijo šalių valstybingumo laikinumą. Pripažįstant vyriausybes, o ne valstybes, pademonstruota, kad demokratinėje Rusijoje šios šalys būtų autonomijos, – tai atitiko Rusijos nedalomumo principą, kurio laikėsi rusų baltagvardiečių stovykla.⁶ Antanas Smetona JAV pripažinimą laikė didele moraline paspirtimi Lietuvai, ištrūkstant iš Scilės ir Charibdės – Vokietijos ir Lenkijos spaudimo. Augustinas Voldemaras priminė, kad Thomas Woodrow Wilsonas teisę į nepriklausomybę Austrijos-Vengrijos pavergtoms tautoms pripažino, o Rusijos – ne, tačiau atsiskyrusias imperijos dalis apsiėmė saugoti tol, kol Rusijoje viešpatuoja bolševikai.⁷ Užjūrio nusiteikimas atrodė daugiau palankesnis, negu Ambasadorių konferencijos liepos 13 d. pasiūlytas pripažinimas su Nemuno internacionalizacijos išlyga. Krėvė *Trimate* kaip LŠS pirmininkas, reaguodamas į Antantės pasiūlytą pripažinimą *de jure*, rašė, kad tautos ir jos laisvės likimas yra pačių lietuvių rankose. Pripažinimas – tautos garbės reikalas, bet už jį negalima mokėti valstybės likimu.⁸ Rudenį Smetona, kalbėdamas Vilniaus klausimu, pabrėžė, kad Vyriausia-

sis Lietuvos gynimo komitetas su Sleževičiumi priešakysje pavertė jį fanfaromis ir sudrumstė visuomenės protą, nes valdžia neturėjo plano nei Vilniui atgauti, nei jam valdyti, ir klausė, ar socialinė dabartinės Lietuvos tvarka galėtų patraukti Vilnių savo pusėn. Spalio 3 d., artėjant rinkimams į I seimą, jis pesimistiškai konstatavo, kad visuomenės viltys atvaduoti Vilnių ir prisijungti Klaipėdą žlugo.⁹ Jeigu Ambasadorių konferencija Klaipėdos klausimą išspręstų Lietuvos nenaudai, tai bus neteisingas ir lietuviams neprivalomas sprendimas.¹⁰ Gruodžio 1 d. vedamajame „Be ne paskutinioji Klaipėda?“ pažangininkų lyderis Klaipėdos ir Vilniaus klausimus atvirai susiejo: jei Klaipėda neteks Lietuvai, tai nebėra ko kalbėti ir apie Vilnių. Priekaištavo Ministrų Kabinetai dėl nepamatuoto nuolaidumo santykiuose su Antante.¹¹ Prieš Ambasadorių konferencijos siūlymą pasisakė ir Atgimimo draugija – ragino vyriausybę atsakyti neigiamai ir jokia būdu nesidėti su Lenkija.¹²

Rengdamasi prijungti Klaipėdą, Vyriausybė prašė iš Sovietų Rusijos 100 000 vokiškų šautuvų kariuomenei modernizuoti. Pasiuntinys I. Koževnikovas savo vyresnybei šį prašymą pateikė kaip beviltišką, tačiau 1922 m. lapkričio 20 d. per susitikimą su premjeru Galvanausku jau kitas pasiuntinys Aleksandras Paikesas pasiūlė sustiprinti partizaninį judėjimą Vilnijoje, kad būtų atitrauktas dėmesys nuo Klaipėdos.¹³ Krėvė tai vertino entuziastingai, manydamas, kad atsiras galimybė koordinuoti prosovietinių partizanų ir šaulių veiksmus. 1922 m. spalio 3 d. konfidencialiame gūdų parengtame „Priede rašto apie baltarusių-lietuvių santykius“ viena iš priemonių ryšiams stiprinti nurodoma konspiracinė veikla, kartu su šauliais vedant politinę kovą prieš lenkus okupuotame Vilniaus krašte, tačiau bendros kovos programa nebuvo parengta.¹⁴ Prašyta paremti gūdų delegacijos kelionę į Ameriką. Lietuvos vyriausybė pradėjo konsultacijas su gūdų atstovais. Parengtas naujas lietuvių ir gūdų sutarties „Dėl tarpusavio pagalbos Lenkijos okupuotoje teritorijoje“ projektas, kurį kitų metų kovo 21 d. apsvarstė Baltarusijos Liaudies Respublikos vyriausybė ir pateikė Lietuvos Ministrų Kabinetai susipažinti. Viename iš punktų įsipareigojama organizuoti „baltarusių liaudies revoliucines kovines pajėgas, numatytas speci-

aliame konspiraciniame susitarime ir artimai veikiančias su LŠS¹⁵. Prie Ypatingojo gūdų bataliono numatyta įsteigti karinių instruktorių mokyklą. Tačiau svarstymai užsitsė ir reikalas užstrigo. Gegužę apsilankę SSRS pasiuntinybėje, gūdų partizanai prašė sovietų pagalbos, nes Lietuvos valdžia ne tik nustojo rėmusi partizanus pinigais, ginklais ir apranga, bet netgi kaltina bolševizmu, jau suėmė dalį jų vadų, o kitus laiko nepatikimais, todėl nuginkluoja ir sodina į kalėjimą.¹⁶ Sovietų diplomatai tarp gūdų politinių grupuočių sėjo nepasitikėjimą lietuviams. Lenkai Vilniuje pradėjo siūlyti gudams nemenkas pinigų sumas, žadėjo patenkinti kultūrinius jų poreikius. Rugsėjo 10 d. Ypatingasis gūdų batalionas buvo išformuotas kaip nepatikimas, o rudenį gūdų vyriausybė, patyliukais užsitikrinusi Čekoslovakijos pagalbą, persikėlė į Prahą. „Gūdų skydas“, sprendžiant Vilniaus klausimą, tapo daug mažiau svarbus.

JAV lietuviai rėmė kovą už Vilnių ir Klaipėdą. 1923 m. kovo 18 d. „tautininkų-sandariečių veikėjų“ pasitarimas vieningai pritarė bendram Lietuvos partijų darbui dėl Vilniaus ir Klaipėdos atvadavimo ir patvirtino komitetą Lietuvos kraštams atvaduoti. Buvo siunčiamos pinigines lėšos Laikinajam Vilniaus lietuvių komitetui, pavyzdžiui, nuo 1923 m. liepos 20 d. iki 1924 m. lapkričio 16 d. jis gavo 4723 dolerius. Pagalba teikta ir Vilniaus kunigų seminarijos klierikams lietuviams.¹⁷

Audronė Žemaitytė-Veilentienė rašo, kad 1925 m. birželio 5 d. Juozas Purickis LŠS Centro valdybai pristatė planą, kaip atsiimti Vilnių: reikia surengti Lenkijos pavergtųjų tautų – lietuvių, gūdų, ukrainiečių ir vokiečių – sukilimą, užsitikrinus Vokietijos ir SSRS diplomatinę ir karinę pagalbą. Ministrų Kabinetas jam pritarė.¹⁸ Tautininkams tai teikė vilčių, kad pavyks susigrąžinti prarastą įtaką. Tačiau pasirengimą sukilimui ir jo derinimo darbus trikdė nuo Vinco Krėvės pirmininkavimo laikų LŠS įsigalėjęs politikavimas.

Rugsėį vykstant Lietuvos ir Lenkijos deryboms dėl miško medžiagos plukdymo Nemunu, LŠS pasistengė, kad 1925 m. surengtos rinkliavos Vilniui vaduoti plakatai atsидurtų Kopenhagoje ir juos pamatytų derybininkai. Lenkijos delegacijai jie padarė įspūdį, nes ten pavaizduota kiaulė su Lenkijos herbu, įsibrovusi į svetimą daržą ir

iš jo neišeinanti.¹⁹ *Trimito* publikacijos, nukreiptos prieš šias derybas, sukėlė audringą valdžios nepasitenkinimą. Tautininkų laikraštis *Lietuvis* padėjo nuversti užsienio reikalų ministrą Voldemarą Čarneckį, kuris buvo nepageidautinas Sovietų Sąjungai.

Spalio 14 d. Smetona pasiteiravo SSRS pasiuntinį S. Aleksandrovsį, kaip Maskva reaguotų į perversmą Kaune, kalbėjo, kad krikščionys demokratai pavertė Lietuvą „dvokiančia pelke“, savo politika jie esą gadina ir nuodija jaunimą, kultivuoja karjerizmą ir vaikosi pinigų.²⁰ Metų pabaigoje pirmasis prezidentas jau siūlė „idealią“ Lietuvai politinę koaliciją, sudarytą iš tautininkų, liaudininkų ir Ūkininkų sąjungos bloko Seime ir Vyriausybėje.

1925 m. sausį URM siūstas Purickis lankėsi Berlyne ir Prahoje, kad atkurtų ryšius su Vokietijoje ir Čekoslovakijoje buvusiomis gūdų politinėmis grupuotėmis ir užmegztų glaudesnius kontaktus su ukrainiečių emigracijos veikėjais. Kaune pradėta formuoti Gūdų tautinį komitetą. Vyriausybė bandė kalbėtis su visomis konfrontuojančiomis gūdų politinėmis grupėmis.²¹ Vilniaus atgavimo viltys stiprėjo, kai kovo mėn. LŠS pirmininku tapo vienas iš jos įkūrėjų Matas Šalčius. Dar 1922 m. vasarį jis kaip *Eltos* direktorius su delegacija lankėsi Prahoje, kur ieškojo čekų paramos dėl Vilniaus ir, matyt, kontaktų su gūdų ir ukrainiečių emigrantų organizacijomis, gegužę važinėjo po Palangą, Liepoją, Klaipėdą, oficialiai – Palangos vartotojų draugijos „Talka“ prekybos reikalais, o gruodį uostamiestyje tapo Lietuvos atstovybės spaudos skyriaus vedėju. Jo užduotis – propaganda, žvalgyba ir žinių rinkimas²². Taigi patirties Šalčius turėjo pakankamai, tačiau jos pritaikyti nebuvo lemta. Kai 1922 m. birželio pradžioje Šalčiaus namuose Kauno karo komendantūra atliko kratą, ieškodama ginklų, tai privertė jį trauktis iš aktyvaus politinio gyvenimo ir suerzino šaulius.²³

Savo darbą LŠS Ypatingajame skyriuje 1925–1926 m. buvęs LŠS pirmininkas aprašė ataskaitoje „Dėl M. Šalčiaus buvimo Daugpily ir kelionės Maskvon“. Vilniaus sukilimo konkrečių veiksmų planą LŠS sudarė su karine ukrainiečių organizacija ir V. Lastauskio vadovaujama gūdų grupe.²⁴ Kelis kartus važinėjo į Dancigą, kur susitiko su Lenkijos gūdų ir ukrainiečių veikėjais, turėjo keletą pasitarimų su vietiniais tų tautų atstovais Kaune, palaikė ryšius su daktaru

Danielium Alseika, kunigais Petru Kraujaliu, Kristupu Čibiru ir kitais Vilniaus lietuvių veikėjais, keletą kartų davė pinigų gudų ir ukrainiečių akcijoms Lenkijoje. Ketinta tartis su šių Lenkijos mažumų veikėjais SSRS teritorijoje, siunčiant ten pabėgėliais apsimetusius savus žmones. 1926 m. vasarą tam pritarė krašto apsaugos viceministras Juozas Papečkys, o KAM Informacijų skyriaus viršininkas Stasys Zaskevičius rūpinosi, kad jam ir Mykolui Biržiškai būtų išduotos vizos kelionei į Minską. Matas Šalčius pasitraukė iš LŠS pirmininko pareigų, kai Sleževičiaus vyriausybė pareiškė nepasitenkinimą tuo, kad 1925 m. jis pašalino iš rinktinių vadų asmenis, kuriems labiau rūpėjo partinė propaganda negu šaulių veikla. Išvykęs dirbti konsulu į Daugpilį, ten suorganizavo vietas lietuvių draugiją, rado ryšininkų palaikyti kontaktams su vilniečiais, užmezgė ryšius su Latvijos gudais ir sovietiniu karo atašė Baltijos šalyse Ivanu Kločko. Gruodžio 15 d. dėl veiksmų Vilnijoje derinimo susitiko Maskvoje su Kijakovskiu, kuravusiu „konfidencialią“ sovietų veiklą prieš Lenkiją. Tolesni įvykiai buvusiam LŠS pirmininkui klostėsi nepalankiai ir jis išvyko į kelionę po pasaulį.

Taigi akivaizdu: 1922–1926 m. LŠS vadovybė, pritariant Ministrų Kabinetai, planavo ir ėmėsi konkrečių veiksmų kad Lietuva prisijungtų Klaipėdą ir atgautų Vilnių (dėl sostinės ypač daug pasidarbavo Juozas Purickis ir tai būtų naujas vadinamosios „sacharino bylos“ aspektas). Tačiau neišvengta ir vidinės trinties, nes krikščionys demokratai baiminosi, kad toks patriotinis pakilimas sustiprins tautininkų pozicijas ir jie grįš į valdžią, nes jų lyderių įtaka karininkijai buvo ir šiaip didelė. ■

- ¹ Plačiau žr.: Kristutis, Lietuvos šaulių sąjungos atstovų suvažiavimas, *Laisvė*, 1922-07-08, nr. 103, p. 3; 1922-07-15, nr. 109, p. 3; Kristutis, Lietuvos šaulių sąjungos atstovų suvažiavimas, *Lietuvos balsas*, 1922-07-08, nr. 111, p. 3–4; K., Lietuvos šaulių sąjungos atstovų suvažiavimas, *ibid.*, 1922-07-26, nr. 126, p. 3.
- ² A. Marcinkevičius, Kurio keliu, *Trimitas*, 1922-07-01, nr. 25, p. 4.
- ³ D. Čičinienė, Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, 2, Vilnius, 2002, p. 117–118.
- ⁴ Горлов С.А. Совершенно секретно: альянс Москва – Берлин, 1920–1933 гг., Москва, 2001, с. 87.
- ⁵ V. Vareikis, Lietuvos šaulių sąjungos politinė ir karinė veikla (1919–1923),

- Daktaro disertacija, Vilnius, 1999, LIIR, f. 6, s.v. 55, l. 98, 100, 102, 106, 108; V. Krėvė. Apie Klaipėdos atvadavimą, V. Krėvė, Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė, Vilnius, 1992, p. 104, 106–110.
- ⁶ J. Skirius, JAV suteikto tarptautinio pripažinimo Lietuvai 1922 m. problema, *Jurisprudencija*, 2002, nr. 33 (25), p. 45–46.
 - ⁷ A. Sm., Amerikos de jure ir kas toliau..., *Tėvynės balsas*, 1922-07-30, nr. 130, p. 1; A. Voldemaras, Amerikos pripažinimas, *ibid.*, 1922-08-02, nr. 132, p. 1.
 - ⁸ V. K., Pripažinimo kaina, *Trimitas*, 1922-08-19, nr. 32, p. 5.
 - ⁹ Vilniškis, Vilnius ir jo minėjimas, *Tėvynės balsas*, 1922-10-12, nr. 192, p. 1–2; A. Sm., Seimo rinkimams atėjus, *ibid.*, 1922-10-03, nr. 184, p. 1–2.
 - ¹⁰ A. Sm., Klaipėdos nelaisvė, *Trimitas*, 1922-12-23, nr. 50, p. 1–6.
 - ¹¹ A. Sm., Be ne paskutinioji Klaipėda? Krašto balsas, 1922-12-01, nr. 28, p. 1.
 - ¹² Dėl Nemuno neutralizacijos. Lietuvos atgimimo draugijos žodis, *Trimitas*, 1922-11-11, nr. 44, p. 6–7.
 - ¹³ A. Kasparavičius, Lietuvos kariuomenė Maskvos politinėse ir diplomatinėse spekuliacijose, In: *Lietuvos nepriklausomybei* – 80, Straipsnių rinkinys, Vilnius, 1999, p. 22, 23.
 - ¹⁴ VUBRS, f. 129, s.v. 800, l. 3, 6.
 - ¹⁵ A. Kasparavičius, Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Liaudies Respublikos slapto susitarimo projektas, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998 metai, Vilnius, 1999, p. 227, 229.
 - ¹⁶ E. Gimžauskas, Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m., Vilnius, 2003, p. 150.
 - ¹⁷ MABRS, f. 150, s.v. 52, l. 1; f. 145, s.v. 12, l. 109, 111.
 - ¹⁸ A. Žemaitytė-Veilentienė, Matas Šalčius kovose už Lietuvos nepriklausomybę, *Karo archyvas, XVI*, Vilnius, 2002, p. 132.
 - ¹⁹ A. Žemaitytė-Veilentienė, Mato Šalčiaus vaidmuo Lietuvos šaulių sąjungoje, Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. 2002 m. kovo 7 d. Konferencijos pranešimų medžiaga, Kaunas, 2002, p. 17–19.
 - ²⁰ A. Kasparavičius, 1926-ųjų gruodžio 17-osios prielaidų eskizai, *Naujasis židinys*, 1994, nr. 11, p. 28.
 - ²¹ A. Kasparavičius, Gudų korta Kauno ir Maskvos diplomatinuose žaidimuose 1920-1925 metais, *Lituanistica*, 1997, nr. 1, p. 14-15.
 - ²² A. Žemaitytė-Veilentienė, Matas Šalčius kovose už Lietuvos nepriklausomybę, *Karo archyvas, XVI*, Vilnius, 2000, p. 129.
 - ²³ R. Savickienė, B. Šetkus, Matas Šalčius, Vilnius, 1990, p. 18.
 - ²⁴ LNMBR, f. 189, laikinas s.v. 191, l. 17, 19–21; Analogišką spausdintą ataskaitą žr.: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1440, l. 98–101. Prieš šį dokumentą yra nedatuotas ir nepasirašytas „Vilniaus vadavimo planas, priimtas 1923–1926 m. eilė pasitarimų Šaulių S-gos, Ukrainiečių karo organizacijos ir gudų veikėjų atstovų“ (l. 93–97). Ankstesnius planus atsiimti ginklu Vilnių žr. *ibid.*, b. 134; b. 137, l. 29–34; b. 274, l. 10–12.

Kęstutis ŠAPOKA

ŽIEDŲ VALDOVAS, arba KĄ SAPNAVO KUNIGAİKŠTIS GEDIMINAS

Valdovų rūmai psichoanalitiniu požiūriu

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų „atkūrimas“ tapo išskirtine Vilniaus (gal net visos Lietuvos) sociokultūrinio gyvenimo istorija, kėlusia ir tebekeliančia audringus, deja, tuščius ginčus, nes nė vienai pusei nerūpi jos priešininkų argumentai. Savotiškas idėjų karas be paliaubų taip išsiplėtė, kad palietė, galima sakyti, visas gyvenimo sritis – ne tik paveldosaugą, istoriografiją, kultūrologiją, bet ir politiką, ekonomiką, tapo net buitinių kivirčų priežastimi. Išryškėjo ne tik „nesutaikomi“ požiūrių skirtumai, iškilo ne tik precedento neturinčios techninės problemos, bet ir susidūrė su *tautinio kultūrinio mentaliteto* skilimu, tautinės savimonės „susidvejiniu“¹. Šis, pasak Alfredo Bumblausko, Lietuvos mastu fenomenalus „nelengvo paveldo“¹ atvejis atskleidžia tam tikrus tautinės savimonės neurotinius kompleksus, primena trauminę sovietmečio patirtį, parodo potrauminę (postkomunistinę) būklę.

Siekdamas atskleisti ir apibūdinti neurotinius (net psichotinius) tautinės savimonės ar sąmonės procesus, pabandyti išskirti vieną, psichologiškai ir ideologiškai lokalų simptomą arba *kompleksą*, susijusį su Valdovų rūmais.

Pirmiausia prisiminkime padavimą apie Vilniaus įkūrimą – kunigaikščiui Gediminui jo sapną apie geležinį vilką išaiškina krivių krivaitis Lizdeika. Istorijoje, ypač padavimuose, pranašiški sapnai ir simbolinis jų aiškinimas yra gana dažni. Sapnų kaip sąmonės veidrodžio koncepcija buvo labai svarbi

psichoanalizės patriarchui Sigmundui Freudui. Pasak jo, daugumą dirbtinių sapnų (padavimuose) sukuria poetinė vaizduotė ir jie skirti panašiam simboliniam aiškinimui, bet jam visiškai prieštarauja kitas [psichoanalitinis – K. Š.] metodas, kurį galima pavadinti „iškodavimu“². Taigi griežtai „mokslinis“ sapnų aiškinimas atskiriamas nuo simbolinio (kitaip – mitopoetinio).

Tačiau klasikinė psichoanalizė pripažįsta, kad net ir vadinamieji tikri, o ne sugalvoti (mitologiniai), sapnai yra glaudžiai susiję su (poetine) vaizduote, be to, iš sąmoninių vaizdinių jie konvertuojami į kalbą, o tai irgi yra tam tikras sociokultūrinis filtras.

Antra, paradoksalu tai, kad pats Freudas, kurdamas (žodis *kurdamas* jau daug ką pasako) mokslinę psichoanalizės terminologiją, pasitelkė būtent poetinės vaizduotės kūrinius – pavyzdžiui, graikų mitą apie karalių Edipą (senovės graikai Edipo veiksmus Sofoklio dramoje suvokė kaip politinius, visuomeninius, taigi Freudas, skolindamasis šią istoriją, tiesiog nutylėjo ideologinį aspektą).

Freudo sapnų aiškinimo metodą tam tikru atžvilgiu irgi galima laikyti ideologine ir kultūrine subjekto vaidmenų interpretacija moderniaisiais laikais, nes, pasak Peterio Sloterdijko, „*psichoanalizė, kaip dvasinių procesų teorija, neišvengiamai yra kultūros teorija. [...] Individualius psichinius dalykus kultūra turi bent jau tiek suprasti, kiek ją pačią suvokia psichika*“³. Vadinasi, psichoanalitinis sapnų aiškinimas kartu yra ir savotiškas kvaziistorinių, kvazikultūrinių „simptomų“ inter-

pretavimas. „Bet netgi kai kurie grynai šiuolaikiniai metodai, tokie kaip psichoanalizė, dar išsaugo išventinimo metmenis [...] Perdėm racionalus žmogus yra abstrakcija; tikrovėje jis niekada nesutinkamas. Kiekvieną žmogų sudaro jo sąmoninga veikla ir iracionalūs išgyvenimai. Bet pasąmonės turinys ir struktūra nuostabiai primena mitologinius įvaizdžius ir figūras.“⁴

Kalbėdami apie Gedimino sapno simbolinį ir psichoanalitinį lygmenis, turėtume prisiminti Gediminaičių dinastiją (svarbus tuometinių „politinių“ santuokų aspektas), Vilniaus kaip sostinės įkūrimą, Gediminą kaip tos pačios giminės paveldimo sosto tradicijos pradininką. „Būdinga ankstyvosios monarchijos ypatybė buvo diarchija: monarchas dalijosi valdžia su antru valdovu – submonarchu [...] Submonarcho vietą užimdavo labiausiai pasižymėjęs valdovo brolis ar sūnus. Didžiojo kunigaikščio valdžia buvo paveldima.“⁵ Gedimino brolis Vytenis mite pristatomas kaip tėvas, o su šia dinastija siejamas Lietuvos istorijos laikotarpis „istorinėje tautos sąmonėje laikomas šlovvingiausiu [kursyvas mano – K. Š.]“⁶.

Karaliaus, kunigaikščio institucija taip pat įvelkama į atitinkamą retoriką – valdovas dažniausiai pristatomas tėvystės terminais. Moteris, kaip žemės ir valstybės atitikmuo, čia reprezentuoja „simbolinę nuosavybę, kuria (ir kurioje) sujungiamos kelios kilmingos šeimos“⁷.

Gedimino sapnas veda prie užslopinto *faloerotinio sapno pobūdžio*, o per jį (jau turint omeny ir psichoanalizės kontekstą) vėl grąžina prie išstumto politinio arba ideologinio (kaip kultūrinio ir politinio kartu) reiškinių, prie socioerotinės *galios, klestėjimo, potencijos metaforų*.

Gedimino sapnas mitologinę tiesą sutaiiko su istorine. Padavimą apie Vilnių, kurį pastatys Gediminas, pasak Greimo, galima aiškinti kaip rūpinimąsi įsteigti kulto vietas ir įkurdinti jose daugybę šventikų, oficialiai įtvirtinant, sugrąžinant aukštą senosios religijos rangą, kad būtų įveikta sumaištis, apėmusi XIII a. antroje pusėje po karaliaus Mindaugo, panaikinusio senąją kunigų klasę, apsikrikštijimo, karūnavimo ir galiausiai nužudymo. Padavimas ir sapnas psichoanalitiniu požiūriu išpildo nuslopintą troškimą.⁸

Valdovų rūmai

A. Ufarto nuotr.

Šiandieniniame mūsų kultūros kontekste ši simbolinė mitopsichologinė išraiška pamažu įgauna neurotinio įkyrumo bruožų. Padavimas apie Vilniaus įkūrimą projektuojamas retrospektyviai, atsiradus poreikiui įprasmiti tam tikrą besiformuojančio tautiškumo įvaizdį ir „sunorminti“ socioerotinės galios naratyvus, sublimuoti juos į idealizuotą valstybingumo, suverenumo, tautiškumo retoriką, kuri paradoksaliai atkartoja padavimą apie Gedimino sapną dviasią.

Šiuo atžvilgiu ypač svarbi yra istorinė atmintis. Skaudi kelių šimtų metų Lietuvos patirtis, valstybingumo traumas sustiprino minėtos simbolinės išraiškos poreikį ir poveikį. Galią *teigiantis* naratyvas pamažu įgavo kompensacinį pobūdį. Tai ypač sustiprėjo tautinio atgimimo laikotarpiu XIX a. Prisiminkime Simono Daukanto tekstus, Maironio poeziją, išreiškiančią besikuriančio tautiškumo kodą, glaudžiai susijusį su „galingų kunigaikščių retorika“. Apleistos pilys, kapai ir dainos nuolat primena Lietuvos kunigaikščių didybę (ją, tik be specifinio tautinio segmento, romantiškai „apdainavo“ ir dailininkai, pavyzdžiui, Pranciškus Smuglevičius, Juozapas Ozemblovskis, Motiejus Pšibilskis). Pilietinės socioerotinės galios retorika čia jau tapatinama ir su lokalia *tautine savimone*. Viena vertus, šie naratyvai audrina vaizduotę, sutvirtina tautinę savimonę, antra vertus, svaigindamasi kadaise buvusios didybės naratyvais tautinė sąmonė sunkiai atsikrato infantilumo.

Tiesa, trumpas pirmosios nepriklausomybės laikotarpis tarsi patvirtino tokios retorikos autentiškumą, įsivyravo Gedimino sapno dviasią atkartojanti euforija. „*Nuo 1918 iki 1940 m. Lietuvos „precedentika“ aiškiai orientavosi į Simono Daukanto išryškintą „kunigaikščių epochą“ [...] Kunigaikščiai tapo realiai veikiantys asmenys, kurių „dalyvavimas“ šiandienoje buvo akivaizdus.*“⁹

Sovietinė okupacija brutaliai išniekino šią tautinę idealistinę viziją ir tai sukėlė didžiulę psichologinę traumą. Tautinė socioerotinė galias retorika buvo represuota, nustumta į pasąmonės (gal labiau priešsąmonės) sferą, bet kartu įgavo dar ryškesnę negu pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu kompensacinį pobūdį. Pradėjo formuotis *Gedimino sapno kompleksas* – mitas, praradęs tiesioginę sakralinę, religinę reikšmę, perėjo į psicho(pato)loginės „magijos“ plotmę. „*Mito vieta tuščia nebūna, ją užima pasakos ar tam tikri tipiniai mąstymo ar elgesio modeliai, psichologinės kompensacijos mechanizmai, mitologemos (mitiniai sąryšiai, kompleksai), bet ne mitas.*“¹⁰

Oficialiai tautinis tapatumas buvo represyviai nivelijuojamas, o neoficialiai, dažniausiai pasitelkiant poetinę vaizduotę, saugomas (ir kartu steigiamas). Justinas Marcinkevičius rašo: „*Su kiekvienu gyvenimu praeitis tarsi atrandama iš naujo: ji ne BUVO, o YRA. Dabarties problemų deginamas žmogus palinksta prie istorijos, ieško išėjties, tariasi su ja, keikia ją, tačiau nenori prisiminti, kad pats ją kadaise (vienas ar su kitais) kūrė ar mėgino kurti [...] visi pagrindiniai knygos herojai turi aštrų nacionalinės pareigos jausmą – trilogija [„Mindaugas“, 1968; „Katedra“, 1971; „Mažvydas“, 1977 – K. Š.] buvo rašoma tais laikais, kai šis jausmas buvo ypač slopinamas.*“¹¹ Prie tokių kompensacinės poetinės vaizduotės pavyzdžių kultūrinėje erdvėje galime priskirti, pavyzdžiui, Vytauto Klovos „Pilėnus“ (1955), Jono Jurašo spektaklį pagal Juozo Grušo dramą „Barbora Radvilaitė“ (1972).

Šiuose iškiluose tautinės poetinės vaizduotės pavyzdžiuose galima atsekti savotišką Gedimino sapno logiką. Čia, ypač karaliaus Mindaugo asmenyje, kaip menamos valstybės *protėvyje*, funkcionuoja visi socioerotinės galias elementai, dabar jau tapatinami ir su tautiniu identitetu. Prisiminkime, kaip specifinės poetinės Justino Marcinkevičiaus sublimacijos pripildydavo mitinio sa-

kralumo ir įprasmindavo masinius mitingus Sąjūdžio laikais.

Bet kuo čia dėti Valdovų rūmai? Kai kalbame apie post-komunistinę visuomenės būklę ir potrauminę tautinę savimonę, simboline viso to išraiška galima laikyti rūmų (at)statymo istoriją, o pačius rūmus kaip apčiuopiamą objektą – aktyviu, net agresyviu įvaizdžiu. Gedimino sapno tikrovė čia buvo paversta tikresne už pačią tikrovę. „*Iki šiol nerasti rūmų brėžiniai (planai), inventoriai. Nedisponuojama tiksliais rūmų fasadų piešiniais. Ikonografinių šaltinių sąrašas labai skurdus: yra kelios XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios dailininko Pranciškaus Smuglevičiaus Valdovų rūmų egzistavimo metu pieštos sepijos, kuriose matome ne visą Valdovų rūmų vaizdą; disponuojama XIX a. pradžios piešiniais, perpieštais iš senesnių ar iš atminties, t.y. jau po rūmų nugriovimo (M. Pšibilsio, J. Ozemblovskio ir kt. litografijos). Nėra ikonografinės medžiagos, susijusios su rūmų interjerais. Rasta nedaug istorinių šaltinių, kuriuose būtų nurodytos Valdovų rūmų patalpų paskirtys bei jų tarpusavio ryšiai. [...] Valdovų rūmų atkūrimo konkursą laimėjęs autorių kolektyvas pripažino, kad esant tokiam informacijos kiekiui reikia kalbėti ne apie pastato atkūrimą, bet apie naujo pastato statybą. Ši specialistų grupė, įvertinusi duomenų apie Valdovų rūmų kiekį, ėmėsi įgyvendinti ne statinio atstatymo ar atkūrimo, bet „įvaizdžio atkūrimo“ konceptą.*“¹²

Žinoma, net tikslus istorinio pastato atkūrimas visada išreiškia kokią nors simbolinę mintį, yra veikiamas tam tikrų ideologinių įvaizdžių. Vienais atvejais įvaizdis daugiau ar mažiau sutampa su faktine (istorine, archeologine, artefaktine) medžiaga, tada tarp ideologinio įvaizdžio, t.y. to, kas įsivaizduojama, ir faktinių duomenų bei artefaktų, kuriais disponuojama, proporcijos būna apylygės. Kitaip tariant, istorinė interpretacija būna *daugiau tikėtina*. Tačiau Valdovų rūmų atstatymo atveju nusveria emocinė, įsivaizduojamoji, psichologinė plotmė – tai, kas istorinės rekonstrukcijos požiūriu yra *mažiau tikėtina*. Kalbant psichoanalizės terminais, tam tikra vizija, apsėdusi idėja užgožia tikrovės (taip pat ir istorinės) suvokimą, interpretavimą, artikuliaciją.

Socioideologiniame lygmenyje tai reiškia, kad *Gedimino sapno kompleksa* naratyvas savotiška „poetine“ forma

nuolat daugina (prarastos) socioerotinės galios vaizdinius, fiktyviai, t.y. vaizduotės lygmenyje, tą galią nuolat tarsi patvirtindamas. Kompensacinė įvaizdžio funkcija leidžia jam nustelbti tikrovę, jos nepaisyti ir nevertinti.

Mitas apie Gedimino sapną, kaip koncentruota įsivaizduojamų ideologinės galios ir potencijos vaizdinių visuma, tampa, Lacano terminais kalbant, įsivaizduojamam tapatinimosi objektu, veidrodžiu, *Kito* žvilgsniu, taigi šizoidinis skilimas yra neišvengiamas. Prisiminkime Lacano aprašytą „veidrodžio stadiją“, kuri, formuojantis individo savimonei, „aš“ institucijai, įdiegia ir svetimybės, stokos funkciją.¹³ Geidžiama susitapatinti, tapti veidrodyje matomu (haliucionuojamu) atspindžiu, tuo *Kitu*, kurio stokoja.¹⁴

Valdovų rūmų (at)statymo idėja ir net jau beveik pastatytas statinys taip pat remiasi geismu to, ko stokoja. Todėl Valdovų rūmus tiek metaforiškai, tiek tiesiogiai bandoma užpildyti atitinkamu Gedimino sapną atkartojančiu turiniu. Iš pradžių aptarkime, kokia simboliškai kertinė yra prezidento Algirdo Mykolo Brazausko figūra Valdovų rūmų atstatymo istorijoje. Prisiminkime kuniškaiškišką Algirdo vardo etimologiją, Brazausko statusą tiek sovietmečiu, tiek antrosios nepriklausomybės laikotarpiu. Brazausko vaidmuo aptartinas keliais lygmenimis – jį stipriai veikia vadinamasis *Gedimino sapno kompleksas* ir kartu jis pats tampa vienu iš *Gedimino sapno kompleksą* formuojančių simbolinių įvaizdžio elementų. Valdovų rūmuose rengiama medžioklės vaizdų ir trofėjų paroda, kuriai dalį eksponatų paskolina pats prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas (simboliškas veiksmas). Mitinę Gedimino medžioklę kartoja (prisiminkime kartojimo malonumą psichoanalizėje) daugybė paveikslų ir primena nukautų žvėrių iškamšos. Pats prezidentas Brazauskas (ne)sąmoningai teikia didžiulę (gal net maginę) reikšmę medžioklei: „[...] *trofėjai yra mano namuose ir jie saugomi. Ir suskaičiuoti, ir išmatuoti, nes aš labai tam dėmesį skiriu ir matau prasmę. Dalis šių trofėjų galėtų patekti į Valdovų rūmus. [...] Suprantate, čia yra meno kūrinys, gamtos kūrinys, praktiškai, gamtos kūrinys. Todėl pirmiausia ir akcentai bus pagrindiniai, kad tie medžiotojai, kurie tikrai jaučia tokią, sakyčiau, pareigą arba duoklę atiduoti savo valstybei, savo istorijai.*“¹⁵

Algirdas Julius Greimas rašė: „*Tauro medžioklės epizodas, kurį naratyviniu atžvilgiu apibūdinome kaip kvalifikacinį išbandymą, primena (skiriasi tik gimine) Karvės vaidmenį indoeuropietiškuose karaliaus įžengimo į sostą mituose [...] Lietuvių pasaka, kuri, nepaisant savo „stebuklinio“ pobūdžio, išsaugo kai kuriuose variantuose tam tikrus mitologinius elementus, leidžia atpažinti Geležinės karvės figūrą, taip pat susijusią su pripažinimo arba diskvalifikavimo funkcijomis [...] Karvės–tauro figūra yra akivaizdžiai susijusi su suverenumo funkcija.*“¹⁶

Jei prisiminsime mitinę tauro medžioklę ir sumedžioto žvėries aukojimą, tai ir šiuo atveju medžioklė (ir aukojimas) padavime apie Gedimino sapną ir jį atkartojančioje parodoje Valdovų rūmuose turi tiesioginį ryšį su valdovo (re)inkarnacija. Medžioklė, žudymas, kova, prievarta, kaip seksualinių troškimų, geismo socioerotine prasme pakaitalas, turi dar vieną funkciją. Čia vėl galime prisiminti Lacano aptartą šizofrenišką *ego* skilimą – saviapibrėžties ir savęs neigimo retoriką. Sovietinių funkcionierių medžioklės tradicijos akivaizdžiai rodo, kad lietuvių *ego* bandė tapatintis ir su sovietine (traumuojančia) sistema ir su tautine (traumuojama) savimone.

Valdovas Gediminas/Algirdas (Brazauskas) išaiškina magišką ir medžioklės, ir Valdovų rūmų turinį, išverčia visa tai į „paprastą“, liaudžiai suprantamą kalbą, taigi imasi ir vyriausiojo žynio, aukščiausio pagal religinę hierarchiją (padavime – Lizdeikos), vaidmens.

Todėl iš dalies yra suprantamas ekspertų išvadų nepaisymas, nenoras diskutuoti ir susierzinimas, pykčio priepuoliai dėl kiekvienos kritinės pastabos, nes, pagal mitologinę logiką, dievų siūsta žinia – misija (visų „išlikusių ir neišlikusių baltų vardu“ įsteigti naują galybę, pastatant mistinių galių turintį centrą, ne šiaip pastatą, bet vietą, kuri turi ypatingą aurą) negalima abejoti. Šiuo atveju aiškiai jaučiamas psychoemocinis, magiškas Valdovų rūmų (at)statymo vedlių mąstymo ir veiksmų pobūdis, jie jaučiasi gavę išnykusių baltų genčių įgaliojimus, turintys galių susisiekti ir bendrauti su jomis, gyvuojančiomis mitiniame laike. „*Juk tai – mūsų tolimiausių protėvių gyvenimo liudytojai! Jie dirbo, kūrė vargo, kentėjo, kiek išgalėdami gynė Lietuvos laisvę, ir tie iki mūsų dienų išlikę svarbiausio Lietuvos valstybės pastato pamatai, kiekviena*

jo plyta buvo mūrijama į tautos išlikimo, išgyvenimo pamatą. Mes iš ten, iš tų laikų!¹⁷

Nė kiek neironizuojant, galima kalbėti apie tikrą trauminę patirtį ir kompensacinį psichikos mechanizmų pobūdį – Valdovų rūmai esą užglaištys patirtas fizines ir moralines skriaudas. Paradoksaliausia, kad kompensacinis mechanizmas būdingas tiek tiems, kurie klestėjo sovietmečiu ir sovietinę socioerotinę galią norėtų nepastebimai perkelti į tautinę kunigaikštišką formą, tiek tiems, kuriuos sovietmetis traumavo psichologiškai ir net fiziškai, todėl dabar savo trauminę patirtį jie siekia kompensuoti koku nors ypač ryškiu ir įkvepiančiu vaizdiniu.

Įvyksta paradoksalus apvertimas, nes mitinėje padavimo apie Gedimino sapną tikrovėje, kurioje atsiduria ir dabartinis Valdovų rūmų (at)statymas, bet kokios ekspertų, istorikų išvados, kritinės diskusijos tampa absurdiškos, niekinės, beprasmiškos, destruktivos. Panaši logika veikia psicho(pato)loginėje plotmėje, psichologijos ir psichoanalizės kontekstuose, kai progresuojantis neurotinis ar psichotinis kompleksas apverčia aukštyn kojomis visą tikrovės sampratą. „Patirtis patvirtina, kad kuo stipresnis kompleksas, tuo dažnesni ir stipresni asociatyvūs sutrikimai [...] Visa, kas nepriklauso kompleksui, dingsta iš regos lauko, visi ankstesni interesai atmetami [...] net mažiausia užuomina, nors ir vos vos primenantį kompleksą, tuoj pat sukelia stipriausią pykčio ar sielvarto protrūkį, kartais peraugantį į patologiją.“¹⁸

Rūmų statytojai į bet kokią kritinę pastabą irgi reaguoja irzliai, priešiška, skubama įrodinėti, kad Valdovų rūmų reikia ne Algirdui Brazauskui, bet visai tautai, nuoširdžiai stebimasi, kad „užuot turėję tapti tautos ir visų piliečių susitelkimo simboliu, savaip Baltijos kelio tęsinium mūsų sąmonėje, pradėtas Valdovų rūmų atstatymas virto lietuvišku Babelio bokštu, tautos nemokėjimo susikalbėti gyvu pavyzdžiu“¹⁹.

Taigi Valdovų rūmai – jų idėja, vaizdiny ir realus objektas – funkcionuoja ne kaip sublimuojantis mechanizmas, o kaip Gedimino sapno kompleksas. Socioerotinė, ideologinė fantazija, vizija „tampa sėkminga tuomet, kai net faktai, kurie iš pirmo žvilgsnio jai prieštarauja, ima funkcionuoti kaip argumentas jos labui“²⁰. Šiuo atveju atsiduriame „grynosios“ ideologijos (pasąmonės) ir jos in-

terpretacijų plotmėje. „Paveldo interpretacijos yra vertos didelio dėmesio, nes būtent jas pasitelkus paveldo ištekliai paverčiami produktais. Pažymėtina, kad paveldo produktu tampa ne pats išteklius, o būtent jo interpretacija [...] Šių [interpretacijų – K. Š.] turinys ir formos priklauso nuo tikslinės paveldo resursų atrankos, jų pavertimo vartojimo produktais ir „įpakavimo“ proceso, kurį inicijuoja paveldo vadybininkai ir interpretatoriai, vedami sąmoningų ar nesąmoningų nuostatų, idėjų ir vertybių. Pavyzdžiui, „dominuojančios ideologijos hipoteze“ teigiama, kad per savo kontroliuojamus paveldosaugininkus valdantieji elita per paveldą paprastai siekia legitimuoti savo valdžią, prezentacijoms pasirinkdami progresistinę istorinės raidos viziją [...] nacionalinis ar lokalinis tapatumas gali remtis nedaugeliu stereotipinių savybių, reprezentatyvių asmenybių ir mitų [...] Pati praeitis per se yra emociškai neutrali. Ji nėra nei gera, nei bloga, nei vertinga, nei nevertinga. Tai labai skiriasi nuo paveldo produkto, kuriam vertės atributus suteikia ne tai, kas praeityje įvyko ar pasiekė mūsų dienas, o mes patys arba, tiksliau, mūsų ne visai racionalus gebėjimas reaguoti į tai, su kuo mes identifikuojamės.“²¹

Valdovų rūmų atstatymu tarsi bandoma reaktualizuoti Gedimino sapną arba visą padavimą, kurį galime suvokti ir kaip sapną sapne. Kitaip tariant, Valdovų rūmų atstatymas – tai Gedimino sapno atkūrimas. Svarbi ir dar viena retroaktyviai sukonstruota seka: simbolinė pirmojo Lietuvos vardo paminėjimo (Lietuvos pradėjimo) data, kunigaikščio Mindaugo (tautos tėvo) karūnavimas, Vilniaus įkūrimas, visi Žalgirio mūšiai su vokiečiais senovėje ir su CASK sovietmečiu, Baltijos kelias ir t.t. – pagaliau viskas susijungia, dabar skaudi tautos istorija, ypač sovietmetis, atrodo tik slogus sapnas, o mitinis kunigaikštiškos galios naratyvas nusitęs amžinos dabarties horizontu...

Sunku pasakyti, kaip pakryps šio komplekso anamnezė praėjus Tūkstantmečio minėjimui, – gal kuriam laikui nurims, transformuosis, o gal dar labiau paaštrės?

Valdovų rūmų (at)statymas išryškino esmines tautinio mentaliteto traumas, (pa)sąmonės lūžius. Ryškiomis, net liguistomis emocijomis atmieštoje rūmų istorijoje tarpsta internalizuotų mitologinių stereotipų, kunigaikštiškos galios vaizdinių naratyvai, gana tiksliai atkartojantys padavimo apie Gedimino sapną logiką. Taigi šį simpto-

mą, iš dalies remiantis Freudo Edipo komplekso kilme ir funkcijomis, galima sąlygiškai vadinti *Gedimino sapno kompleksu*. Nereikėtų šio komplekso suvokti tik gėrio ar blogio, t.y. vien moralinių kategorijų plotmėje, nes psichoanalizės (o dažnai ir kai kurių psichologijos krypčių) kontekste tam tikra patologija nėra susijusi nei su blogiu, nei su gėriu, tai tiesiog yra įprastiniam (psychosocialiniu požiūriu) mąstymui ir elgsenai daugiau ar mažiau neadekvati subjekto būseną ir veiksmą, reakcija į aplinką ir aplinkos reakcija į subjektą. Todėl išvada nėra tokia pesimistinė, kaip galėtų pasirodyti. Totalitarinė sistema stipriai traumavo daugelį žmonių, ir kompensacinės jų viltys, nukreiptos į vieną ideologiškai tam labai tinkamą objektą, visai nestebina.

Į Valdovų rūmų istoriją pažvelgę pro socioideologinę, socioekonominę prizmę, pamatysime, kad Gedimino sapno logika, kitaip – Valdovų rūmų fenomenas, veikia ne tiek sakralioje, mitologinėje, kiek magiškoje ir ezoterinėje Žiedų valdovo ar Hario Poterio, t.y. populiariosios, masinės kultūros plotmėje, nes ir šou verslui yra būdinga labai panaši stebuklinė sensacinė retorika, pabrėžiant tariamą psichologinių kompleksų, neurozių įveikimą, stebuklingas asmenybių transformacijas, troškimų patenkinimą, pasakos logiką... Tačiau šiuo atveju populiariosios kultūros taktika paradoksaliai įsiterpia į ideologijos sferą ir net susipina su konkrečiais politiniais sprendimais. Valdovų rūmai gali tapti naujų (pseudo)mitų, natyvyų kūrimo priežastimi ir vieta. Kokį poveikį tie (pseudo)mitai, ideologiniai simuliakrai darys tautinei savimonei, pozityviai ar negatyviai ją veiks, nublokš į pasąmonės akivarus ar stiprins nacionalinį tapatumą, nespėliosiu – tą parodys ateitis. Juk psichoanalizės seansas nesibaigia niekada. ■

¹ A. Bumblauskas „Nelengvas paveldas“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problemiškas, In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 14.

² З. Фрейд, Толкование сновидений, Москва, 2000, p. 120–121.

³ P. Sloterdijk, *Ciniškojo proto kritika*, Vilnius: *Alma littera*, p. 482.

- ⁴ M. Eliade, Šventybė ir pasaulietiškumas, Vilnius: *Mintis*, 1997, p. 148–149.
- ⁵ A. Bumblauskas, Senosios Lietuvos istorija 1009–1795, Vilnius: *R. Paknio leidykla*, 2005, p. 76.
- ⁶ Ten pat, p. 66.
- ⁷ A. Tereškinas, Kūno žmės: seksualumas, identitetas, erdvė Lietuvos kultūroje, Vilnius: *Baltos lankos*, 2001, p. 36.
- ⁸ A. J. Greimas, Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas), *Kultūros barai*, 1998, nr. 8/9, p. 75.
- ⁹ G. Beresnevičius, Ant laiko asmenų, Vilnius: *Aidai*, 2002, p. 50–52.
- ¹⁰ Ten pat, p. 55.
- ¹¹ J. Marcinkevičius, Trilogija ir epilogas, Vilnius: *Rašytojų sąjungos leidykla*, 2005, p. 6–7.
- ¹² A. Bumblauskas „Nelengvas paveldas“: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo problemiškas, In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 19–20.
- ¹³ J. Lacan, *Écrits I: texte integral*, Paris, 1999, p. 93, 94, 96.
- ¹⁴ A. Žukauskaitė, Slavojaus Žižeko tikrovės filosofija, In: *Žižek Slavoj, Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 11.
- ¹⁵ Valdovų rūmuose – A. Brazausko medžioklių trofėjai, *Balsas.lt*, 2008-03-24, prieiga per internetą – <http://www.balsas.lt/naujiena/188476/valdovu-rumuose-a-brazausko-medziokliu-trofejai/rubrika:naujienos-lietuva-regionai-vilnius>
- ¹⁶ A. J. Greimas, Gedimino sapnas (lietuvių mitas apie miesto įkūrimą: analizės bandymas), *Kultūros barai*, 1998, nr. 8/9, p. 66–67.
- ¹⁷ N. Kitkauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai, Vilnius: *Kultūros leidykla*, 2009, p. 8.
- ¹⁸ К.Г. Юнг, Работы по психиатрии, Санкт-Петербург, 2000, p. 54, 56, 57.
- ¹⁹ G. Zemlickas, Valdovų rūmai: kad užmaršties plėnys netemdytų istorinės sąmonės, *Mokslo Lietuva*, 2009 vasario 26, Nr. 4 (404), prieiga per internetą – <http://mokslasplus.lt/mokslo-lietuva/node/1570>.
- ²⁰ S. Žižek, Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 60.
- ²¹ R. Čepaitienė, Paveldosauga ir tarpdisciplininis kontekstas, In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmų atkūrimo byla: vieno požiūrio likimas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 141–144.

KITA NUOMONĖ APIE VALDOVŲ RŪMUS

Bandau suprasti kai kurių žmonių beveik patologiškos neapykantos baigiamiems atstatyti Valdovų rūmams priežastis. Net dabar, kai jau galima juose apsilankyti ir susidomėjimas iš tikrųjų yra didžiulis – pratęstas net ekskursijų rengimo laikas, vis dar esama manančių ir net raginančių imti juos ir nugriauti, esą taip bus pigiau ir geriau negu rūmus įrenginėti.

Nesiimu komentuoti to, ką nepakankamai išmanau – būsimą Valdovų rūmų interjerų apstatymo ne-sklandumą, antikvarinių meno kūrinių ir interjero įrangos įsigijimo principų. Manau, kad tai nelengvai ir ne akimirksniu sprendžiamas uždavinys, o dešimtmečius truksiantis procesas. Tačiau vertėtų apibendrinti kai kurias insinuacijas, susijusias su rūmų atstatymo istorija. Vis dar keliamas triukšmas ir bandoma įrodinėti, neva leidimas Valdovų rūmų statybai išduotas neteisėtai, nesant detaliojo plano. Kadangi ta tema daug kas viešai ironizuoja, neprošal būtų visuomenei priminti, kad detalusis planas, tiksliau tariant, detalųjį planą atitinkantis teritorinio planavimo dokumentų paketas, kuriame suplanuotas Pilies sklypas ir numatytas Vilniaus pilies Žemutinių rūmų atkūrimas, yra seniai parengtas ir tebegalioja iki šiol. Kalbu apie Vilniaus senamiestčio regeneravimo projektą (1988–1992), kurio Konceptcija ir Sklypų planas yra Vilniaus miesto savivaldybės patvirtinti 1995 m. kovą, t.y. laikais, kai dar nebuvo dabartinio Teritorijų planavimo įstatymo. Sykiu buvo patvirtintos ir Senamiestčio tvarkymo ir statybos taisyklės. Ši medžiaga pilnai, būtent detaliojo plano lygmeniu, reglamentuoja visą galimą statybinę veiklą Vilniaus senamiestyje, išskyrus žemės paskirties keitimą. Nieko prieštaringo neteigia ir vėlesni dokumentai. Neatsitiktinai be jokių papildomų detaliųjų planų per pastaruosius 15 metų Senamiestyje buvo atkurta ar naujai suprojektuota ir pastatyta nemažai namų. Dėl jų architektūros ar atkūrimo metodikos, pagaliau dėl paties statybų tikslingumo reiškiami įvairių nuomonių, tačiau

niekada nebuvo keliamas jų legalumo klausimas, dangstantis detaliojo plano trūkumu. Priminsiu kai kuriuos iš jų: taip atkurti du namai Didžiojoje gatvėje, Nr. 8 ir 10, greta Chodkevičių rūmų (daugelis jau užmiršo ir nebepastebi ar net nežino, kad keturis dešimtmečius jų čia nebuvo), taip iškilo du visiškai nauji stambūs namai Teatro gatvės rytinėje pusėje, virtinė namų Tymo gatvėje ir pagaliau 2005–2006 metais atkurtas visas Mėsinių, Dysnos ir Aukštaitijos gatvių ribojamas kvartalas. Ką tąsyk veikė šie legalumo apologetai, kodėl tylėjo visą dešimtmetį, tolydžio matydami tokį savivaliavimą Vilniaus senamiestyje, ir kodėl atsibudo tik bebaigiant mūryti paskutiniuosius Valdovų rūmų kuorus? Kažkaip nenuoširdžiai skamba tie priekaištai, tačiau pleištas į visuomenės sąmonę šios Lietuvai labai reikšmingos ir unikalios statybos atžvilgiu sąmoningai ir uoliai kalamas toliau. Ne tiek svarbu, ar detalusis planas parengtas, ar ne, nelabai rūpi, kokia tikroji rūmų interjerams įsigytų gobelenų, baldų vertė, – svarbiau kelti esminę abejonę, ar apskritai „mums“ reikalingi atstatomieji rūmai, sykiu paniekinant patį jų atkūrimo veiksmą.

Tiesą pasakius, regime keistai įdomų fenomeną: statyba, turėjusi tapti vienu iš mūsų tautą bent kiek vienijančių reiškinijų, kuris sustiprintų jos savigarbos pojūtį ir pasitikėjimą savimi, o pats jau kelintą dešimtmetį vykstantis Vilniaus pilies pastatų restauravimo, konservavimo bei atkūrimo procesas – tam tikra atgimimo švente, gal net svarbesne už materialųjį rezultatą, virto daugiau paskirų asmenybių ar jų grupių nesusikalbėjimo ir visuomenės kiršinimo įrankiu. Tapo madinga į Valdovų rūmus badyti pirštu kaip į išankstinio blogio pavyzdį, kaip į patyčių objektą, ypač jei nori atrodyti modernus, intelektualus, nesentimentalus, pabrėžti, kad tavo požiūris nėra „siaurai nacionalistinis“, be to, tau rūpi valstybės išdo taupymas... Mat maždaug per penkiolika metų rūmams atkurti išleista net trečdaliu daugiau, negu kainuos naujoji Vilniaus gatvių šviesoforų

sistema! Viešumoje visas šis triukšmas ypač sustiprėja prieš rinkimus arba tuoj po jų. Dabartinis Seimo pirmininkas vienoje pirmųjų savo kalbų irgi nesunkiai pataikė pirštu į dangų: pasirodo, Valdovų rūmais alkstančiųjų nepamaitinsi. Iš tikrųjų nepamaitinsi. Kultūra fiziškai, biologiškai niekada nieko nepamaitins – negi imsime valgyti simfoninio orkestro smuikus ir trombonus, siūdintis drabužius iš teatro dekoracijų, katilines kūrėti bibliotekų knygomis? O viena nauja politikė, įžymi gamtos ir kultūros vertybių sergėtoja, vos patekusi į Seimą, pirmiausia irgi ėmėsi svarbios ir sėkmingos taupymo iniciatyvos: nuo šių metų statybos sąmatos buvo nurežta keletas milijonų, kad numatyti darbai nebūtų baigti ir liepos 6-ajai nebūtų atidaryta pirmoji ekspozicija. Vienas iš jauniausių, tikimasi, perspektyviausių Seimo narių jau žino, kad Valdovų rūmai – tai falsifikatas, juk jam teko pastudijuoti Kembridže. Visa tauta taip pat žino, kad savo visuomeninio ir politinio autoriteto likučius Valdovų rūmų atstatymui eikvojantis Algirdas Brazauskas yra buvusio tarybinio režimo nomenklatūros žvaigždė, o rūmų statyba jis taip rūpinasi tik todėl, kad įamžintų savo vardą – „pasistatytų“, įrengtų patalpas savo medžioklės trofėjams rodyti.

Tačiau visi pamiršo, kad 1987–1988 m. Atgimimo sąjūdis žymia dalimi prasidėjo nuo paveldosaugos iniciatyvų, o troškimas ir pastangos atstatyti Vilniaus pilies Žemutinius rūmus buvo bene svarbiausias veiklos akcentas. Architektūrinių eskizų pavidalu tokia vizija ir galimybė buvo pasirodžiusi dar 1984 m. viename iš architektūros konkursų. Tais laikais vieninga besijaučiančiai aktyviajai visuomenės daliai palyginti lengvai pavyko įtikinti „partiją ir vyriausybę“, o ypač vieną pirmųjų jos asmenų – Algirdą Brazauską, imtis materialaus rūmų atkūrimo darbų. Iš tos Sąjūdžio užuomazgos radosi politiniai judėjimai, grupuotės, partijos, dalis žymių ir labai žymių politikų, kuriems rūmų atkūrimo viziją vėliau užgožė kiti, kur kas svarbesni – pačios valstybės atkūrimo darbai. O Brazauskas, kartą jau įtikintas ir įsitikinęs, liko nuoseklus. Jei ne jo asmeninė parama ir pastangos, rūmų atkūrimo darbai tikriausiai būtų panašios būklės kaip ir nacionalinio stadiono statyba. Gaila, kad prieš du dešimtmečius pasiektas visuomenės susitarimas ilgainiui taip išskydo. Tąsyk tarsi visiems buvo aišku, kad XVII amžiuje Maskvos kariaunos nuniokotas, o vėliau apie 1800 m.

jau rusų valdžios galutinai nugriautas svarbiausias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statinys (vandalai užkariautojai visada siekia pažeminti pavergtą tautą ir valstybę) privalo koku nors pavidalu atgimti. Europoje turbūt nerasime nė vienos šalies, kur tokio lygmens pastatas nebūtų prikeltas, vos susidarius pirmai galimybei. Buvusioje „demokratinėje“ Vokietijoje šis karantinas užtruko 50 metų, o Lietuvoje – tai unikalu – kelis šimtmečius! Tačiau prabėgęs laikas pats savaime neatima teisės imtis tokio darbo ir tam tikru atžvilgiu atgauti prarastą garbę. Neįprastos aplinkybės tik suponuoja atitinkamos atkūrimo koncepcijos ir metodo pasirinkimą.

Arši diskusija prasidėjo būtent tada, kai nuo vizijų reikėjo pereiti prie konkrečių veiksmų ir darbų. Galima ir dabar manyti, kad pasirinktas ne pats teisingiausias atkūrimo metodas, kad jis nepakankamai objektyviai ir visapusiškai išdiskutuotas ir kad galėjo būti priimti labiau pagrįsti sprendimai. Galima aptikti projektavimo ir statybos klaidų. Rezultatas gal gerokai skirtųsi nuo dabartinio, jeigu, tarkime, Architektų sąjunga nebūtų užėmusi neigimo ir nebendradarbiavimo pozicijos. Kodėl taip įvyko, nesunku suprasti: šiuo atveju projektavimas yra ne architektūros kūryba, o daugiau mokslinis darbas, kurio garantuotai sėkmei kenkia ir duomenų trūkumas, o, svarbiausia, tai, kad tenka eiti nauju nežinomu keliu. Vis dėlto reginti ryškėjančius pavidalus, akivaizdu, kad pasirinktoji atkūrimo kryptis pasirodė bent jau pateisinama ir kad tai taip pat yra metodas, tačiau galutinio šio kruopštaus darbo rezultato teks laukti bent keletą dešimtmečių.

Nors pirmasis darbų tarpsnis nebuvo baigtas, kaip tikėtasi, iki liepos pradžios, tačiau statybos anksčiau ar vėliau vis tiek baigsis, nusistovės ir optimali, tinkamiausia Valdovų rūmų ekspozicijų ir kultūrinės veiklos programa. Dėl jos ne be pagrindo verda daug aistrų ir ginčų. Pagaliau ilgainiui, reikia tikėtis, atgaivintas ir restauruotas visas Žemutinės pilies pastatų kompleksas, pradedant Valdovų rūmais, baigiant Arsenalu, galės būti sujungtas į vieningą ir tikrai patrauklų kultūros ir muziejų centrą, skirtą tiek visuomenės švietimui ir laisvalaikiui, tiek tarptautiniam turizmui. Tai priklausys nuo mūsų organizacinių bei intelektualinių pastangų ir nuo gebėjimo bent kartais dėl ko nors susitarti. ■

NEIŠMOKĘ ISTORIJOS PAMOKŲ

Nacionalinėje dailės galerijoje apsilankius

Anais gūdžiais sovietiniais laikais, praėjus tik keletriems metams po karo, į mūsų kaimą ėmė važinėti vasarotojai (*dačnikai*), daugiausia Leningrado žydai. Jie čia atvažiuodavo pakvėpuoti grynu oru, atsigerti šilto šviežio pieno, pagrybauti, pauogauti, pasimaudyti švariose ežeruose, o vasaros pabaigoje, pasisvėrę, pasidžiaugę, kad pataisė sveikatą ir priaugo svorio, išvažiuodavo iki kitos vasaros.

Dačnikai važiuodavo čia ne tik pavalgyti kaimiško maisto, dažnai imdavosi ir ideologinio darbo.

– Anton Petrovič, – sakydavo mano tėvui, – jūs mažot smulkiaburžuaziškai, idealizuojat privačią nuosavybę, ilgitės praeities, jūsų natūrinis ūkis neturi jokios perspektyvos, jis pasmerktas išnykti, dabar kolūkių laikai, ateina pažanga į kaimą, naujos technologijos: traktoriai, pesticidai, nitratai, štai kur Lietuvos ateitis, greit viską galėsime nusipirkti parduotuvėje, nereikės vargti savo ūkelyje.

Bet mano tėvas buvo užsispyręs, sakydavo, kad jo paties užauginto gyvulio mėsa jam skanesnė už pirktą parduotuvėje, be to, *kolchozuose* darbas nenašus, nes visi vagia, o dirba atbulom rankom.

Dačnikai mėgo samprotauti ir kita tema:

– Kodėl jūs, lietuviai, nenorit kalbėti rusiškai? Juk, savaime suprantama, greit visi kalbės tik rusiškai, lietuvių kalba neturi jokių perspektyvų, rusų kalba suteikia daug platesnes galimybes vaikų išsilavinimui, pagalvokit apie jų ateitį. Tokios tautinės mažumos kaip lietuviai vis tiek pasmerktos išnykti, reikia tą suprasti ir priimti kaip neišvengiamybę.

– Kaip radom, taip ir paliksim, – atsakydavo tėvas.

– Anton Petrovič, argi jūs nematot, kad visame pasaulyje vyksta socialistinės revoliucijos – Afrikoje, Azijoje, Lotynų Amerikoje... Pasaulinė komunizmo pergalė ne-

išvengiama, tai tik laiko klausimas, jūs turite suprasti, kad privačios nuosavybės laikai praėjo negrįžtamai, gimsta naujas žmogus, jūs su savo savininkiška ideologija esate visuomenės evoliucijos proceso stabdis.

Tėvas nebuvo labai išsilavinęs, paneigti visą tą demagogiją jam buvo sunku, bet sveika valstietiška nuojauta, matyt, sakė, kad negalima griauti to, kas protėvių sukurta per ilgus amžius, reikia visomis išgalėmis saugoti kalbą, tradicijas ir perduoti jas vaikams. Nežinau, taip ar panašiai galvojo mano tėvas, bet meilę savo kraštui iškiepijo visiems savo vaikams, nė vienas jų Lietuvos nepaliko. Tėvas jau ilsisi amžino poilsio vietoje, gražioje Palūšės kapinaitėse, dabar mes, jo vaikai, auginame ir auklėjame savo vaikus, o visa atsakomybė už Lietuvos ateitį gula ant mūsų pečių.

Laikai pasikeitė, tapome laisvi. Komunizmo šmėkla mutavo į globalizacijos šmėklą. Ar Lietuva atlaikys naujus išbandymus, parodys ateitis.

Visuomenė – tai ne individualybių sambūris, tai avių banda, kurią galima valdyti. Įsiklausykime į kai kurių globalizacijos apologetų pasisakymus, nes kartais tose kalbose praslysta viena reikšminga frazė: *Visuomenės nuomonę reikia formuoti*. Čia ir yra šiuolaikinės demokratijos esmė – reikia *formuoti* visuomenės nuomonę, kad ji galvotų ne savo galva, o taip, kaip reikia. Naujausios technologijos labai tinka šiuolaikinių ideologų tikslams. Visomis įmanomomis formomis propaguojamas bedvasis, vartotojiškas gyvenimo būdas. Suprantama, žmonės nori gyventi gerai ar bent jau pasiturimai, taip, kaip gyvena vokiečiai ar švedai, ir nieko čia smerktina, bet nepamirškime, kad už gerą gyvenimą reikės mokėti didelę kainą, ypač tokioms mažoms tautoms kaip mūsų.

*Nacionalinės dailės galerijos
bendri vaizdai*

Nacionalinės dailės galerijos bendri vaizdai

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

Reikia išmokti istorijos pamokas ir atsakyti sau į klausimą: kodėl XIX a. tik patys vargingiausi visuomenės sluoksniai, gyvenę dūminėse lūšnose, išsaugojo lietuvių kalbą, o bajorų dvaruose iš jos buvo šaipomasi? Ar istorija nepasikartos?

Na, bet užteks politikuoti, pakalbėkime apie meną. Atsidarė Nacionalinė dailės galerija, kurios laukėme 20 metų. Pakvietimo į atidarymą negavau, bet tiek to, aš neišdidus, galiu nueiti ir nekviestas, nusipirkti bilietą ir pasižiūrėti. Taip ir padariau, nuėjau paprastą dieną, baiminausi, kad per lankytojų galvas nieko dorai nepamatysiu, bet pastatas buvo tuščias, tik pora lankytojų apžiūrinėjo M. K. Čiurlionio paveikslus. Didžiulės tuščios beveidės erdvės, nors ir gražiai nudažytos, vis tiek priminė kadaise čia buvusį LSSR revoliucijos muziejų. Išplanavimo chaotiškumas labai priminė naujajietuvio dvarą, tik didesnio mastelio. Visos ekspozicijų salės yra skirtinguose aukščiuose, vaikstant po parodą visą laiką reikia arba kopti, arba leistis juodo granto laiptais, kurie dvelkia šermenų nuotaika. Kaip suprantu, ateityje visos tos kol kas tuščios erdvės bus užpildytos šiuolaikiniu menu, juk šventa vieta tuščia nebūna.

Keistai ir nejaukiai šitoje beveidėje aplinkoje jaučiasi mūsų senasis menas, dailės klasikams net nesisapnavo, kad jų kūriniai kada nors atsidurs tokioje vietoje. Pirmiausia einu apžiūrėti M. K. Čiurlionio, nors jo menas man ir nepatinka, bet pažiūrėti juk reikia, nedažnai matau. Viskas čia skendi prieblandoje, gražu, tvarkinga, kaip ir turi būti. Įdomiausia man ne pats Čiurlionis, bet jo amžininkai, čia yra tam tikrų atradimų, pavyzdžiui, nežinojau, kad panašiai kaip M. K. Čiurlionis tapyti bandė ir Kajetonas Sklėrius, ir Petras Kalpokas, Nikolajus Benua, na ir Kazys Šimonis, savaime aišku. Tai tik patvirtina mano įsitikinimą, kad šizofrenija yra užkrečiama.

Toliau keliauju apžiūrėti nuolatinės ekspozicijos, kuri išskleista vienuolikoje salių, kiekviena salė turi numerį ir pavadinimą – visas Lietuvos vaizduojamasis menas nuo XX a. pradžios iki dabar surūšiuotas ir sudėliotas į stalčiukus.

Pirmoji salė vadinasi EPOCHŲ SANKIRTOJE. Mane labiausiai domina tapyba, tikiuosi, kad apie ją šį tą išmanau, o skulptūrą ir grafiką, prisipažinsiu, apžiūrinėju nea-

tidžiai. Dauguma paveikslų žinomi, daug kartų matyti, štai Antanas Žmuidzinavičius, bet kažkoks šleikščiai saldus, o juk pažįstu Žmuidzinavičių kaip puikų tapytoją realistą, labai subtiliai ir jautriai, gal kiek sentimentaliai, perteikiantį Lietuvos gamtą. Kodėl čia nėra geriausių jo paveikslų? Vėliau supratau, kad šioje salėje eksponuojamas tik ankstyvasis Žmuidzinavičius, bet vėlyvesnių – geriausių – jo paveikslų taip ir nepamačiau. Bene solidžiausiai pristatytas Ferdinandas Ruščicas, net keturi darbai, o kitų autorių po vieną, tiesa, yra trys Adomo Varno paveikslai, bet neryškūs ir sukabinti kažkodėl skirtingose vietose. Kad ir kaip būtų, vis dėlto smagu vėl pamatyti Zigmo Petravičiaus „Arklus su akėčiomis“, Mstislavo Dobužinskio „Tilto gatvę Vilniuje“.

Antroji salė – MOKYTOJAI IR MOKINIAI. Čia jau įdomiau, kabo trys puikūs Petro Kalpoko darbai, ypač geras „Autoportretas“. Adomo Galdiko ankstyvieji kūriniai. Štai keturi Justino Vienožinskio paveikslai, o šalia – Vlado Didžioko „Juozo Talat-Kelpšos portretas“, toks panašus į Vienožinskį, kad gali supainiot. Kabo keturios Viktoro Vizgirdos drobės, o tarp jų kažkodėl pakabinti du Antano Gudaičio darbai – niekaip nesuprantu, koks čia sumanymas, tai erzina, be to, negerbiamas autorius. Šioje salėje yra vienas Jono Vaičio darbas „Visuomenės grietinėlė“. Kaip jis čia atsirado? Nei paveikslas geras, nei Vaičiui charakteringas, matyt, ekspozicijos sudarytojams patiko, kad nutapytas juodaodis...

Trečioji salė – NAUJASIS MENAS. Tiesą sakant, ne labai supratau, kuo jis naujas, bet tiek to. Ekspozicija prasideda Vytauto Kairiūkščio aštuoniomis kubistinėmis kompozicijomis, jų lyg ir per daug. Toliau Stasio Ušinsko ir Vlado Drėmos po du kubistinius darbus, penki Antano Gudaičio šio laikotarpio kūriniai, ne patys geriausi. Reikia manyti, kad kubizmas ir yra tas naujasis menas. Geriausi šioje salėje, be abejo, Antanas Samuolis ir Viktoras Vizgirda – po penkis jų darbus sukabinta ant vienos sienos, jie panašaus kolorito, tarsi būtų vieno autoriaus, bet labai emocionalūs ir stiprūs. Ši salė lyg ir turėjo pristatyti arsininkų meną, bet to, kas parodyta, manau, nepakanka.

Ketvirtoji salė – DIDŽIOJI TRADICIJA. Galima sakyti, kad tai Vlado Eidukevičiaus salė, jis pristatomas net 10 darbų, visi puikūs. Keturi geri Antano Gudaičio paveiksai, po tris Viktoro Vizgirdos ir Vytauto Kairiūkščio, du Stasio Ušinsko. Kažin ar ką duoda ekspozicijai Benediktas Kubickis, Bronislovas Jamontas, Timonas Niesiolovskis, Ludomiras Slendziński, Mykolas Rauba, Kozma Čiurila, Vytautas Kasiulis, Sofija Dembovskytė-Romerienė, kurių eksponuojama po vieną darbą – tai mažai ką pasako apie dailininką ir tikrai nepagerina ekspozicijos meninio lygio. Toks eksponavimas, matyt, turėtų pailiuoti Juozo Keliučio mintį, kad tradicija yra sudedamoji modernizmo dalis.

Penktoji salė – FOTOGRAFIJOS IR GRAFIKOS DIALOGAI. Nieko nesuprantu. Einu toliau.

Šeštoji salė – DAILĖ IR IDEOLOGIJA. Kaip suprantu, ši ekspozicija skirta socrealizmui, o ką čia vidury salės veikia Petro Aleksandravičiaus „Žemaitė“?

Nuo čia prasideda Lietuvos dailės muziejaus kolekcija, sukaupta sovietmečiu. Komunistų partijos centro komitetas kontroliavo šią įstaigą, kad būtų perkami tik „teisingi“ kūriniai. Partija galėjo kartais „nepastebėti“ piešinio klaidų paveiksle, bet idėjinų klaidų netoleravo niekada. Jeigu Nacionalinė dailės galerija norėjo atspindėti to meto dailės ideologiskumą, galima buvo surasti ir ryškesnių pavyzdžių, nes Dailės muziejaus saugyklose jų yra gausu. Ką bendra su ideologija turi Irenos Trečiokaitės-Žebenkienės „Vilniaus priemiesčio peizažas“ arba Vlado Karatajaus „Prof. Juozo Mikėno portretas“, tarp kitko, visai neblogas, profesionalus darbas, – gal norėta pasakyti, kad Karatajus buvo labai palankus sovietų valdžiai, nes daugiau jo darbų ekspozicijoje aptikti nepavyko? Tarp kitko, kalbant apie dailininko profesionalumą, šioje salėje yra ko pasimokyti jaunimui, pavyzdžiui, Augustino Savicko „Pirčiupio tragedija“, mano galva, neprarado savo įtaigos – gera tapyba nesensta. Šioje salėje eksponuojamus Sofijos Veiverytės, Vincento Gečo paveikslus tik sąlygiškai galima vadinti ideologiškais, gal geriau čia reikėjo pakabinti Silvestro Džiaukšto „Aktyvisto mirtį“.

Septintoji salė – REIKŠMINGA FORMA. Čia sukabinta dauguma sovietmečio klasikų, šitie žmonės darė viską, kad Lietuvos menas nebūtų sužlugdytas, atvirkščiai – jie sugebėjo prikelti jį iš socrealizmo liūno, nes dar buvo gyva ARS dvasia, dar kūrė Antanas Gudaitis ir Viktoras Vizgirda, modernizmo idėjos kažkokių būdu prasismelkdavo pro geležinę uždangą... Be abejo, įtaką darė ir komunistinė ideologija. Taigi pasirinkti buvo iš ko. Gal ir teisinga, kad šioje salėje daugiausia Jono Švažo darbų – net penki. Švažas buvo neeilinė figūra – komunistas ir menininkas kartu, jam priklauso Pabaltijo trienalijų idėja, jo kūryba tiko ir valdžiai, ir dailininkams. Vinco Kisarausko eksponuojami tik trys darbai, sakyčiau, mažoka. Kisarauskas buvo ne menkesnė figūra už Švažą ir kaip visuomenininkas, ir kaip dailininkas, gal tik didesnis Lietuvos patriotas. Gerai, kai dailininkai Nacionalinėje galerijoje pristatomi geriausiaisiais savo darbais (Vytautas Ciplijauskas, Aloyzas Stasiulevičius), bet blogai, kai prasčiausiaisiais (Antano Gudaičio „Triptikas M. K. Čiurlioniui atminti“). Manau, kad Jono Čeponio paveikslų turėjo būti parodyta ne vienas, o daugiau.

Aštuntoji salė – TARP MITO IR KASDIENYBĖS. Čia reikėtų padaryti nedidelį ekskursą į praeito amžiaus aštuntąjį dešimtmetį. Tais laikais dailininkų darbus iš parodų pirkdavo dvi oficialios įstaigos – Dailės muziejus ir Dailės fondas. Muziejus buvo ideologinė įstaiga, kuri rūpinosi meno idėjiškumu, o fondas buvo tarsi saugiklis garui nuleisti – pirkdavo iš tikrųjų geriausius parodinius darbus. Kai Lietuva tapo nepriklausoma, nuspręsta likviduoti ir Dailės fondą, ir jo kolekciją. Kiek man žinoma, tą kolekciją pusvelčiui nupirko kunigas Ričardas Jakutis, išvežė kažkur į Europą ir pardavė, nes tada buvo didelė lietuvių meno paklausa. Taigi Lietuvoje liko tik tai, kas įsigyta Dailės muziejaus kaip idėjinis menas, o dabar iš to kuriamas ir mitas, ir kasdienybė. Pasižvalgykime, kas čia pakabinta. Pirmas įspūdis, kad viskas gana chaotiška, matyt, norėta patenkinti kuo daugiau dailininkų, todėl eksponuojama po vieną ar du darbus. Tai būtų pusė bėdos, jei matytume geriausias ar bent jau charakteringiausias autorių darbus. Štai Algimant-

to Kuro „Natiurmortas su elektrine plytele“ – geras, etapinis kūrinys, bet šalia pakabintas etiudas „Interjeras 1984“ visiškai sugadina įspūdį.

Kiekvienas dailininkas eksperimentuoja, nutapo gerų ir prastų paveikslų, bet konkretų autorių tapatiname su geriausiais jo darbais, tokie ir turėtų kaboti Nacionalinėje galerijoje. Randu ir savo du paveikslėlius, kukliai nukištus į kampą, – jie man visai necharakteringi, nutapiau juos kadaise tėvo atminimui, žinau, kad muziejaus fonduose yra ir geresnių mano paveikslų, bet organizatoriams, matyt, reikėjo kitokios iliustracijos. Ekspozicijoje reikėtų plačiau pristatyti Antaną Martinaitį, Valentina Antanavičių, Algimantą Kurą, Šarūną Sauką – kurgi kitur, jei ne Nacionalinėje galerijoje, turi kaboti geriausi jų darbai? Manau, Algimanto Švėgždos paveikslai turėjo būti eksponuojami būtent šioje salėje tarp jo kolegų ir bendražygių. Algirdas Petrulis, išbarstytas po visas galerijos sales, irgi neapsidžiaugs.

Devintoji salė – TIKROVĖS RIBOS. Čia tiesmukai pri-
taikyta menotyrinė idėja, atseit vaizduojamajame mene yra du kraštutinumai: realizmas ir abstrakcionizmas. Realistai būtų Marija Teresė Rožanskaitė, Algimantas Švėgžda ir Giedrius Kazimierėnas, o abstrakcionistai – Linas Katinas, Arūnas Vaitkūnas, Dalia Kasčiūnaitė, Eugenijus Cukermanas, Kęstutis Zapkus, Kazė Zimblytė, Rūta Katiliūtė, Kazimieras Žoromskis, Kazys Varnelis. Kaip matote, jėgos nelygios, bet ne tai svarbiausia, apmaudu, kad Arūnas Vaitkūnas pristatomas darbu „Pradai 1994“, kuris yra tik epizodas jo kūryboje, visi žinome jį visai kitokį – koloristinio ekspresionizmo atstovą, tačiau menotyrininkams tikriausiai reikia formuoti kitokią visuomenės nuomonę, viską parodyti taip, kaip reikia, o ne taip, kaip yra. Nacionalinėje galerijoje efektingai atrodo Kęstučio Zapkaus, Kazimiero Žoromskio ir Kazio Varnelio darbai, mat „amerikonai“ jau seniai suprato komercijos esmę ir meną daro ne dėl žmogaus, o dėl pinigų.

Dešimtoji salė – ATVIRI KŪRINIAI. Ar tai viskas, ką per 20 nepriklausomybės metų Lietuvos dailės muziejus nupirko iš dailininkų? Nagi pažiūrėkim, kokios tendencijos, kokie skoniai čia vyrauja... Pasižiūrėjau ir, manau, apsieisiu be komentarų, tačiau norėtuši atkreip-

ti žiūrovų dėmesį, kad Lietuvos dailės muziejaus meilė raudonomis penkiakampėms žvaigždėms nesumažėjo, gal net sustiprėjo. Paieškokite ir jūs, mieli Nacionalinės galerijos lankytojai, lietuvių nacionalinio orumo atspindžių šiuolaikinių menininkų kūrinuose, gal jums pavyks geriau negu man.

Paskutinėje salėje stovi dėžė, rodanti du filmukus – vienas, nufilmuotas mėgėjiška kamera, demonstruoja kažkokį maudymosi procesą, kurio meninės prasmės taip ir nesu-pratau, kitas Gintaro Makarevičiaus „Hot 1999“ – replika apie *homo sovieticus*, matyt, skirta užsienio publikai, o gal tas kūrinys atsirado čia todėl, kad Nacionalinės galerijos direktcijai jis primena kažką malonaus. Apskritai man iki šiol neaišku, kodėl dailės parodose rodomi filmai, juk tam yra kino teatrai.

Prieš atidarant Nacionalinę dailės galeriją buvo skelbiama, kad čia vyks edukacinės programos jaunimui ir moksleiviams. Įdomu, kokius nacionalinius, patriotinius jausmus jiems sužadins Eglės Rakauskaitės „Taukuose 1998“ arba Pauliaus ir Svajonės Stanikų „Ugnies eilės“. Kur tas teigiamas herojus, kuris taptų pavyzdžiu jaunajai kartai? Gal jo batai, pripilti druskos, jau stovi ant postamento?

Menininkas, kaip ir bet kuris beprotis, turi teisę išreikšti save taip, kaip sugeba, jeigu tuo nekelia pavojaus sau ir visuomenei, tačiau, ką rodyti kaip nacionalinę vertybę Nacionalinėje galerijoje, turi spręsti sveiko proto žmonės.

Išeinu, durys paskui mane užsidaro, prieš akis atsi-
veria Neries slėnis – čia stovės Guggenheimo muziejus. Ir tada topteli mintis: nekvaili buvo tie vyrai ir moterys, kurie čia suprojektavo Nacionalinę galeriją, jie mąstė su perspektyva – juk ateityje į ją bus galima perkelti ir Šiuolaikinio meno centrą (Nacionalinė dailės galerija negali būti be šiuolaikinio meno), o tada Vilniuje, dešiniajame Neries krante atsiras tikras pinigų plovimo meno parkas. ■

Andrius JEVSEJEVAS

NESVARUMO BŪSENA KRIZĖS SEZONU

Kritika yra kažkas kita negu teišus kalbėjimas „teisingų“ principų vardu. Vadinasi, didžiausia kritikos nuodėmė yra ne ideologija, o jos nutylėjimas; šita nusikalstama tyła turi pavadinimą – tai naivus dorumas arba, ko gero, apgaulė.

Roland Barthes¹

Teatro (ir apskritai meno) kritika – slidus dalykas. Viena vertus, visuomenė, o ypač perdėtai jautrus ir reiklus teatralų sluoksnius, iš kritikų reikalauja kone gamtamokslinio tikslumo ir objektyvumo, antra vertus, pats tyrimų objektas yra itin individualus ir neapčiuopiamas. Prancūzų struktūralistas ir literatūros teoretikas Roland'as Barthes'as, analizuodamas metakalbinę kritikos, kaip teksto apie tekstą, prigimtį, jos užduotimi siūlo laikyti ne tiesos paieškas, o tik „galiojimų“ patikrinimą.

Šis tekstas irgi nepretenduoja į objektyvumą, nesistengiu nieko vienareikšmiškai teigti, demaskuoti ar įtvirtinti kokią nors neginčytiną tiesą.

Neseniai pasibaigęs teatro sezonas neoficialiai prasidėjo, anot teatrologės Šarūnės Trinkūnaitės, nuo pakilaus laukimo – „visų pirma, Eimunto Nekrošiaus „Idioto“ ir Oskaro Koršunovo „Hamleto“². Teiginys gal kiek ir nesąžiningas kitų teatro menininkų atžvilgiu, tačiau šių dviejų režisierių ir jų pasirinktų kūrinių svorio taip pat nenuginčysi. Būtent šie labai laukti spektakliai, vienas pastatytas pernai rudenį, kitas – šiemet liepos pradžioje, ir chronologiškai, ir pagal filosofinį užmojų tarsi įrėmina visą sezoną.

Keturiasdešimties metų sukaktį neseniai atšventęs režisierius Oskaras Koršunovas savajame

„Hamlete“ nuosekliai laikosi pasirinktos strategijos šiuolaikines pjeses traktuoti kaip klasiką, o klasikinę dramaturgiją – kaip naująją dramą. Gerokai transformavęs chrestomatinį Shakespeare'o tekstą, Elsinorą pavertęs aktorių persirengimo kambariu su devyniais važinėjančiais, įvairiausiomis geometrinėmis figūromis virstančiais grimo staliukais, režisierius sukūrė universalią metaforą, visų pirma, save patį, o ir kiekvieną iš mūsų priversdamas pažvelgti į veidrodį ir paklausti: „Kas tu esi?“

Spektaklio koncepcija įgyvendinama nepriekaištingai tiksliai. Žinoma, daug ką galima kvestionuoti, dėl daug ko diskutuoti (režisierius pats provokuoja polemiką), tačiau vidinė spektaklio struktūra tokia tvirta, kad, pakeitus bent vieną elementą ar menkiausią detalę, reikėtų statyti visiškai kitokią, naują „Hamletą“ (ne veltui Kroatijoje vykusiame teatrų festivalyje Koršunovas pelnė apdovanojimą už geriausią *spektaklio dramaturgiją*). Nors vidiniai spektaklio komponentai susaistyti nepaprastai tvirtai, „Hamleto“ struktūra išlieka atvira, jį galima „perskaityti“ įvairiausiais būdais, o atviras kūrinys, Umberto Eco žodžiais tariant, geba „anksčiau už mokslą ir socialines struktūras rasti mūsų krizės sprendimą ir randa jį vieninteliu galimu būdu – vaizduojamuoju būdu, pateikdamas mums pasaulio

paveikslus, galiojančius kaip *epistemologinės metaforos*, kaip naujas visatos matymo, jutimo, supratimo ir priėmimo būdas³.

Režisierius, beje, pats planavęs suvaidinti Hamletą, tačiau šiam vaidmeniui vis dėlto pasikvietęs klaidėdišką Darių Meškauską, teatro metaforą paverčia universaliu pasaulio įvaizdžiu. Bauginantis, apakinantis, žudantis, jis tuo pat metu išlaisvina ir apvalo. Būtent teatre Dariaus Meškausko Hamletas, kaip, matyt, ir pats režisierius, mėgina suvokti tiek savo, tiek egzistencijos prasmę ar beprasmybę.

Koršunovo „Hamletas“ – be abejo, vienas ryškiausių pastarojo meto Lietuvos teatro pastatymų, sutartinai gerai priimtas tiek kritikų (spektaklis sulaukė bene rekordinio skaičiaus recenzijų ir esė), tiek žiūrovų. O taip nutinka retokai. Šis spektaklis, regis, ženklina ne tik tam tikrą kaitos tašką režisieriaus kūrybinėje biografijoje, bet ir pradeda naują etapą OKT / Vilniaus miesto teatro istorijoje.

Prieš dešimtmetį įkurtas OKT ilgą laiką buvo priverstas glaustis įvairiausiose sostinės scenose, klajojo po užsienio festivalius, o šiemet, nepaisant įsisiautėjusių ekonominio sunkmečio skersvėjų, pagaliau surado namus. Gal OKT dešimtmečio festivaliu atidaryta Teatro arena (čia, beje, įsikurs ir Anželikos Cholinės teatras) – tai ženklas, kad privatus verslas pagaliau užčiuopė kultūros ir meno industrijos perspektyvas, o teatras pagaliau žengia pirmuosius kiek tvirtesnius žingsnius į laisvosios rinkos zoną? Bet kokių atveju tai reikšmingi ir nemažai žadantys pokyčiai.

Koršunovas yra

„Idiotas“. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS. Spektaklio scena

D. Matvejevo nuotr.

„Idiotas“. Kunigaikštis Myškinas – Daumantas CIUNIS, Aglaja – Diana GANCEVSKAITĖ

konkretus spektaklis? „Idioto“ atveju tą išsiaiškinti kol kas sunku. Režisieriaus audžiamas simbolių, metaforų ir įvaizdžių audinys toks tankus, kad suponuojamos reikšmės ilgainiui susivelia, pradeda painiotis, spektaklio koncepcija darosi sunkiai įkandama. Sunku atsikratyti minties, kad režisierius

„Idiotas“. Nastasja Filipovna – Elžbieta LATĖNAITĖ

tiesiog fiziškai dar nespėjo sutvarkyti pasakirų spektaklio komponentų, susietųjų į vienetą, organišką scenos kūrinį. Nemažai laiko ir jėgų, matyt, atėmė ir darbas su skirtingų kartų, skirtingų teatrinių mokyklų aktoriais.

Vis dėlto, nepaisant glaustai išvardytų

trūkumų, šis keturių veiksmų spektaklis, trukęs šešias valandas (pašėlusiu ritmu gyvenančiam nūdienos žmogui jau vien tai yra rimtas iššūkis), nė kiek neprailgo ir neišvargino.

Turbūt įdomiausias spektaklyje yra režisūrinis romano personažų traktavimas. Myškino vaidmeniui Nekrošius pasirinko išoriškai bene tobulai dostojevskišką Daumantą Ciunį, pernai studijas baigusį Rimo Tumino auklėtinį, iki šiol savo mokytojo ir kurso draugų spektakliuose atlikdavusį daugiausia epizodinius charakterinius vaidmenis. Jauno aktoriaus suvaidintas kunigaikštis anaipol nėra toks tyras idealistas kaip romano herojus.

Spektaklio atspirties tašku ir pagrindine gija tampa Myškino, Aglajos Jėpančinės, Rogožino ir Nastasjos Filipovnos meilės ir neapykantos keturkampis. Nekrošius aiškiai apibrėžia, kokia skirtinga šių dviejų porų žmogiškoji prigimtis, todėl kitokie santykiai tarp jų neįmanomi. Myškinas su Aglaja (Diana Gancevskaitė) tarsi maži, irzlūs, nervingi ir baikštūs vaikai krūpčioja nuo menkiausio prisilietimo. O krūpčioti jiems tenka nuolatos, nes kiti personažai juos negailestingai stumdo, daužo, talžo nelyginant bokso kriaušes. Visiškai priešinga pora yra Salvijaus Trepulio Rogožinas (žiaurus, šiurkštus kietasprandis vyras, greta smulkučio šviesiaplaukio Myškino atrodantis kaip tikras milžinas, o šalia mylimosios – kaip didelis švelnus katinas) ir itin ekspresyvi, valdinga, vidine energija trykštanti viliokė Nastasja Filipovna (Elžbieta Latėnaitė). Personažai nėra statiški, spektakliui įsibėgėjant jie keičiasi, reaguodami į painias tarpusavio santykių peripetijas (o jų čia – per akis). Aglaja, nors mikčioja ir paaugliška trypčioja vietoje, vis dėlto ryžtasi pasipriešinti Nastasjai Filipovnai – čiumpa už rankos ir išsiveda šios furijos užkerėtą kunigaikštį. Myškinas, nors ir negrabiai, vis dėlto sugeba tapti Rogožino konkurentu, kad atsakytų į nesiliaujančius apkumščiavimus ir finale, Nastasjai

Filipovnai mirus, netgi atsistoja greta gedinčio Rogožino, lygiai taip pat kaip jis prie širdies priglaudęs suspaustą kumštį, tarsi nenorėdamas (ar negalėdamas) atsikratyti skaudžių prisiminimų. Atrodo, Myškinas ir Aglaja ne tiek suaugo, sutvirtėjo, kiek pramoko žaidimo taisyklių.

Visas Nekrošiaus „Idioto“ gyvenimas – tai kelionė „nuo karsto iki karsto“. Spektaklio įžangoje ant neštuvų įnešamas Myškinas, pabaigoje dramatiškai miršta Nastasja Filipovna. Ir pradžioje, ir finale kunigaikštis atrodo lygiai toks pat sustingęs. Scenos gilumoje stūksančios metalinės vaikiškos lovelės taip ir lieka tuščios. Jokių minčių apie (at)gimimą, jokios vilties.

Nekrošiaus „Idiotas“, nors spektaklis dar skylėtas ir trūkčiojantis, turi vieną didelį privalumą – milžinišką potencialą. Būtų keista, jei režisierius šį *work-in-progress* pasmerktų kęsti nesvarumo būseną. Tad pernai vasarą prasidėjusį „Idioto“ premjeros laukimą teks pratęsti bent iki ateinančio rudens.

Nors šis teatro sezonas laikosi ant Koršunovo „Hamleto“ ir Nekrošiaus „Idioto“, nemenka atrama tapo ankstyvą rudenį Gintaro Varno režisuotos dvi Claudio Monteverdi'o barokinės operos ir Cezario Graužinio spektaklių, pastatytų suomių „Viirus“ teatre – „No return“ pagal Franzą Kafką ir Albert'o Camus „Kaligulos“ – pristatymas Menų spaustuvėje, teatro mėgėjams tapęs netikėta kalėdine dovana.

Kaip ir priklauso barokinei tradicijai, Varno (spektaklio bendraautorai – dailininkė Julija Skuratova ir konsortas „Brevis“) pastatytos madrigalinės operos labiau traukė akį ir ausį negu masino ieškoti gilios filosofinės prasmės. Pirmojoje dalyje („Tankredžio ir Klorindos dvikova“) spektaklio autoriai, pasitelkę optinės iliuzijos techniką, sukūrė vizualiai išpūdingą, tobulos sceninės plastikos reginį. Režisūrinis sprendimas scenoje sukurti optinę apgaulę nepriekaištingai siejasi ir su operos libretu – po tragiškai pasibaigusios dviejų įsimylėlių dvikovos Tankredis pažino Klorindą tik nuėmęs jos veidą slėpusį metalinį šalną. O kad puikiai animuoti riteriai

– tai juodais triko vilkintys, tamsoje besislepiantys ir atskiras lėlių kūno dalis valdantys aktoriai, publika patikėjo tik tada, kai šie patys atskleidė iliuzijos kūrimo mechanizmą. Antroji dalis – „Nedėkingųjų šokis“. Viena vertus, sužavėjo groteskiškai išdidinti nusenusių „gražuolių“ kostiumai, susiraukšlėję veidai, regis, tuoj nukrisiančios ausys ar nosys, antra vertus, „sumarazmėjusios“, už įžūlumą ir aroganciją dievų nubaustos gražuolės be demonstratyvaus staipymosi ar tiesiog žiūrovų juokinimo taip ir nerado ką daugiau veikti scenoje.

Dabartinė lėlių teatro situacija Lietuvoje yra sudėtinga ir keista. Rusų semiotikas, kultūros procesų tyrinėtojas Jurijus Lotmanas su jam būdingu minties tikslumu ir logika konstatavo, kad „tais laikotarpiais, kai teatras siekia įveikti sąlygiškumą ir laiko jį savo pirmaprade nuodėme, lėlių teatras nustumiamas į meno periferiją – ir pagal žiūrovų amžių, ir pagal estetines nuostatas“⁵. Keistas dalykas: šiandieninį lietuvių teatrą būtų sunku apkaltinti kryptingu ir nuosekliu atotrūkiu nuo teatrališkumo ar sceninio sąlygiškumo. Bet vis dėlto tiek Varno su Skuratova inscenuotos Monteverdi'o operos, tiek pernykštis Vitalio Mazūro mėginimas atgaivinti „Eglės žalčių karalienės“ pastatymų tradiciją tik patvirtina liūdną tiesą, kad mūsų lėlių teatras jau tapo marginaliniu reiškiniu.

Tuo, kad įdomiausius, ryškiausius sezono spektaklius ir vėl pastatė nevalstybinės teatro trupės, dažniausiai neturinčios net nuolatinės vaidybos aikštelės ar repeticijų salės, jau niekas nesistebi. Daugelis valstybinių teatrų arba vis dar patogiai snūduriuoja, laukdami eilinės teatro vadovų kaitos, arba nesėkmingai ieško alternatyvių meninės saviraiškos būdų, naujų teatro politikos gairių.

Lietuvos rusų dramos teatro vadovu tapus Jonui Vaitkui, ši „vaidykla“, ilgą laiką labiau garsėjusi koncertais ir naujametinėmis „eglutėmis“ negu spektakliais, regis, įgavo naują kvėpavimą. Turbūt pasimokęs iš skaudžios asmeninės patirties, režisierius šįsyk nesiėmė radiklios teatro reformos.

Gana nuosekliai telkdamas trupę, produktyviai lopydamas padriką Rusų dramos teatro repertuarą (ši sezoną išleistos septynios premjeros), Vaitkus ne tik atgaivino daugelio primirštą Mažosios salės erdvę, bet ir pats pastatė du spektaklius – Aleksandro Gribojedovo „Vargą dėl proto“ su jauniausiais trupės nariais pagrindiniuose vaidmenyse ir neseniai savo paties jau statyto Davido Harrowerio „Juodojo strazdo“ rusišką versiją. Vertinti spektaklių meninį lygį kol kas sudėtinga, nes trupė dar tik ieško bendros kalbos su naujuoju meno vadovu, o

„Sugrįžimas į dykumą“. Režisierius – Artūras AREIMA. Matilda – Daiva STUBRAITĖ

režisierius tik pradeda pažinti savo aktorius. Beje, dar neišblėso viltis kitąmet LMTA išvysti specialiai šiam teatrui rengiamą aktorių kursą.

Gaivus jaunystės vėjas klaidžioja po Kauno valsstybinio dramos teatro koridorius, skendinčius įnirtingų statybų bei remonto dulkėse, ir po netikėtai atrastas naujas vaidybos erdves. Į technines teatro problemas kūrybiškai pažvelgę kauniečiai suprato, kad geresnės progos atsinaujinti gal ir nebepasitaikys, tad čiupo tris režisierius, neseniai gavusius bakalauro diplomus, ir visą prof. Algės Savickaitės vadovaujamą aktorių magistrantų kursą. Rezultatas – penki KVDT repertuarą papildę spektakliai. Žinoma, kiekybė nieko verta, jei jos nepapildo kokybė, tačiau bent jau Artūro Areimos režisuotą Bernard'o Marie Kolteso „Sugrįžimą į dykumą“ ir Viliaus Malinausko „Bjaurųjį“ pagal Mariusą von Mayenburgą galima drąsiai vadinti seniausio Lietuvos teatro repertuarą praturtinusiais darbais.

Bene įdomiausiu pernykščio sezono debiutantu laikomas Areima pastatė jau trečią spektaklį profesionaliojoje scenoje, savaip pratęsdamas pirmuosiuose pradėtą kelionės, kaip nuolatinio sugrįžimo prie nekintamų universaliųjų vertybių, prie pačios žmogiškumo esmės, temą. Kad pirmam kūrybiniam susitikimui su nepažįstamais aktoriais jis pasirinko ekscentrišką Kolteso pjesę, buvo rizikingas žingsnis. Tačiau kauniečių trupė, visų pirma pagrindinius Adrieno ir Matildos vaidmenis sukūrę Dainius Svobonas ir Daiva Stubraitė, regis, patikėjo režisieriumi ir kartu su juo leidosi į plastinio ir filosofinio sprendimo paieškas. Tiesa, sutelkęs dėmesį į pagrindinius personažus ir, matyt, tikėjęsis, kad kauniečiai, panašiai kaip ankstesniuose jo spektakliuose vaidinę kurso draugai, viską supras iš pusės žodžio, režisierius kiek apleido antraeilius, tačiau Kolteso dramoje nė kiek ne mažiau svarbius, vaidmenis. Dėl to nukenčia spektaklio visuma – jis primena chaotišką stilistiškai ir žanriškai nevienalyčių epizodų seką. Vis dėlto talentingai sukurta ypatinga spektaklio atmosfera užglaisto daugelį paviršinių nelygumų. Areimą traukia ontologinė problematika, dideli prasmės gyliai, su

kuriais, kaip parodė „Sugrįžimas į dykumą“, režisierius visai neblogai susidoroja.

Pernai vasarą debiutų festivalį „Tylos!“ suorganizavęs Rimo Tumino režisierių kursas išsklido skirtingomis estetinėmis kryptimis. Vilius Malinauskas išsiskiria puikiu teatrinės žaismės ir stiliaus pojūčiu, ypatingu dėmesiu menkiausioms detalėms. Jau diplominis jo darbas (Martino Čičvako „Viskas gerai“) parodė, o KVDT pastatytas „Bjaurusis“ patvirtino, kad jam artimas žaismingas, grakštus, lengvos formos, pramoginis (gerąja prasme) teatras. Pasirinkęs ideologiškai sau artimą vokiečių dramaturgo pjesę, Malinauskas išvengė būtinybės medžiagą interpretuoti. Gerai išmanydamas scenos taisykles ir darbo su aktoriais specifiką, jis sėkmingai išlaviravo gan keblios von Mayenburgo pjesės labirintais. Spektaklyje pasakojama, kaip koncerno tarnautojas Letė (Sigitas Šidlauskas) prarado tapatybę. Vieną dieną iš šefo (Liubomiras Laucevičius) ir žmonos (Aurelija Tamulytė) išgirdęs, kad yra neapsakomai bjaurus, Letė ryžtasi plastinei operacijai. Tada jo gyvenimas ir pradeda byrėti: iš bjauraus tapęs patraukliu (spektaklyje aktorius tiesiog pakeičia peruką), jis ne tik sunaikina save, bet suniveliuoja ir visą savo aplinką – jo nuostabaus grožio veidas tampa neužpatentuotu prekės ženklu ir pasipila minios identiškų Letės „klonų“. Pagrindinis spektaklio akcentas – puikūs Sigito Šidlausko ir Aurelijos Tamulytės vaidmenys. Užtenka Tamulytei išriesti nugarą, suraukti veidą, pirmyn išstumti dubenį, prašnekti specifiniu akcentu – ir iš paikos blondinės žmonos ji virsta gašlia plastinių operacijų iškamuota sene. Šidlauskas į vaidmenį įeina pamažu, kuo toliau, tuo labiau susiliedamas su savo personažu. Iš kuklaus, naivoko jaunuolio Letė virsta diktatorišku, arogantišku puošėiva, įsitikinusiu, kad jo grožis išgelbės pasaulį. Aktorius savo personažą taip įkaitina, kad per išpūdingą ginčą su pačiu savimi (tiksliau, su savo atspindžiais veidrodžiuose) Letė sprogsta iš įtūžio, o akis į akį susidūręs su jo veidą pasisavinusiu bendradarbiu Karlmanu (Ričardas

„Bjaurusis“. Režisierius – Vilius MALINAUSKAS. Letė – Sigitas ŠIDLAUSKAS, Šefas – Liubomiras LAUCEVIČIUS Nuotr. iš KVDT archyvo

Vitkaitis), puola pats sau (t.y. Karlmanui) į glėbį. Tik nežinia, kodėl jiedu taip ir nepasibučiuoja, nors atrodo, kad bučinys neišvengiamas. Tai galėjo ir turėjo dar labiau išryškinti spektaklio koncepciją.

Šiaulių teatras, skirtingai nei keletas kitų nuo Vilniaus ir Kauno dipolio nutolusių kolektyvų, ne tik tenkina miestiečių kultūros poreikius, bet ir imasi įdomių meninių ieškojimų. Pagirtinas teatro dėmesys lietuvių dramaturgijai (tuo Šiauliai visada garsėjo) ir mėginimas žvelgti į ateitį, t.y. ieškoti glaudesnių kontaktų su jaunąja miesto publika. Teatro pasiryžimas aktyviai bendradarbiauti su jaunosios kartos režisieriais

Albertu Vidžiūnu ir Antanu Gluskinu netolimoje ateityje, manau, duos neblogų dividendų.

Ekonominės krizės, socialiniai sukrėtimai demaskuoja po įvairiausiomis kaukėmis slypintį tikrąjį visuomenės, o kartu ir teatro, veidą, skatina keistis, ieškoti alternatyvų, naujų fizinio išlikimo galimybių ir meninės raiškos kelių. Nepriklausomoms jaunų teatralų trupėms šis metas – visų pirma kūrybinių ambicijų patikros laikotarpis.

Gintaro Varno studentų kursas, įkūręs teatrą „Utopija“, mėgina tęsti naujosios teatro realybės paieškas, pradėtas prieš trejetą metų pastatytoje „Žvaigždžių krušoje“. Naujausias jų darbas „Dekalogas“, pernai parodytas Naujosios dramos akcijoje, šiemet išleistas į teatro rinką, rimtesnių kritikos atsiliepimų dar nesulaukė. O ir vertintinas jis dvejopai – nelygu kaip pažiūrėsi. Viena vertus, galima sakyti, kad tai spektaklis, sukurtas postmoderniai kultūrai būdinga koliažo technika. Antra vertus, gal tai paprasčiausi etiudai, primenantys antro ar trečio kurso studentų egzaminus?

Kiek kitokį įspūdį daro „Pabėgimas į Akropolį“ – naujausias teatro laboratorijos „Atviras ratas“ spektaklis, kurio eskizą matėme pernai nacionalinės dramaturgijos festivalyje „Versmė“. Čia paskirus epizodus susieja konkretus (kad ir naivus, banalokas) pasakojimas apie Europos kultūros sostinėje įsikūrusią prekybos ir pramogų sostinę. Aišku, čia daug lemia amžius, gyvenimiškoji ir sceninė patirtis, o ką jau kalbėti apie muzikinį skonį ir išsilavinimą... „Atviro rato“ aktoriai, kaip reta kuri teatro trupė, taip puikiai jaučia publiką ir užsuka tokį pragariską spektaklio tempą, kad žiūrovai negauna nė minutės atsipūsti. Tačiau bene svarbiausia tai, kad ekscentriškas, agresyvus, groteskiškas, kartais net vulgarokas „Pabėgimas į Akropolį“ šiai jaunai trupei padeda išvengti didžiausios nelaimės, gresiančios pradedantiems kūrėjams, – virsti miniatiūrine savo mokytojų kopija.

Kūrybinių idėjų badmečiu kai kas renkasi

lengviausią kelią ir bando sugrįžti į nenumaldomai tolstančius praeities laikus. Tokių savižudiškų „eksperimentų“ šį sezoną buvo apstu: pradedant Jono Vaitkaus „Svajonių piligrimu“ Vilniaus Mažajame teatre, baigiant Keistuolių teatro bandymu restauruoti, naujomis trinkelėmis išgrįsti „Geltonų plytų kelią“ ar Panevėžio Juozo Miltinio dramos teatro mėginimu reanimuoti jau seniai nebekvėpuojančio „Pifo nuotykius“. Visi šie „sugrįžimai“ iš pradžių suintrigavo senienų mėgėjus, bet vis tiek baigėsi visiška kūrybine nesėkme. Legenda todėl ir yra legenda, kad jos neįmanoma pakartoti.

* * *

Pernykštį sezoną vadinčiau suirutės arba krizės sezonu. Teatras, kaip vienas jautriausių sociokultūrinės savivokos instrumentų, bene greičiausiai reaguoja (valingai ar spontaniškai) į socialines metamorfozes, moralinius kryžius. Ne visada toji reakcija adekvati, ne visada pavyksta aktualiam turiniui suteikti aktualią formą, t.y., Umberto Eco žodžiais tariant, surasti naują „matymo, jutimo, supratimo ir priėmimo būdą“, pasiūlyti „krizės sprendimą“. Ypač kai transformacijų tiek daug, o kaita tokia globali. Tačiau svarbiausia – nesiliauti ieškojus tų būdų ir sprendimų. Artėja naujas sezonas!

¹ Roland Barthes, Kas yra kritika? In: *Meno kritika*, Vilnius: *Mintis*, 1986, p. 220.

² Šarūnė Trinkūnaitė, Teatras belaukiant teatro, In: *Kultūros barai*, 2008, nr. 7/8.

³ Umberto Eco, Atviras kūrinys, Vilnius: *Tyto alba*, 2004, p. 34.

⁴ Audronis Liuga, Ateis ir sąžinei pavasaris? Mintys apie teatrą ir pokalbis su režisieriais Oskaru Koršunovu ir Eimuntu Nekrošiumi, In: *7 meno dienos*, 2008-03-21, nr. 12 (794), p. 5.

⁵ Jurij Lotman, Lėlės kultūros sistemoje, In: *Kultūros semiotika*, Vilnius: *Baltos lankos*, 2004, p. 322.

KĄ PARODĖ IR ĮRODĖ TARPTAUTINIS FESTIVALIS „MONOBALTIJA“

Apie festivalio „Monobaltija“ konkursinę ir kultūrinę programą, parodytus spektaklius ir organizacinius užkulisius kultūrinė spauda rašė gana plačiai.¹ Pasidžiaugta, kad du festivalio prizai liko Lietuvoje – didžioji festivalio kaukė įteikta Birutei Marcinkevičiūtei (Mar) už ne vieną teatro festivalį užsienyje apkeliavusį, bet gimtajame mieste pirmąkart suvaidintą „Meilužį“ pagal Marguerite'os Duras to paties pavadinimo romaną. Trečioji vieta atiteko aktorei Aldonai Bendoriūtei, suvaidinusiai Sonią suomių režisieriaus Kristiano Smedso spektaklyje „Liūdno dainos iš Europos širdies“ Fiodoro Dostojevskio romano „Nusikaltimas ir bausmė“ motyvais. Entuziastingai aptartas vienas įdomesnių meninių netikėtumų – antruoju pagal svarbą prizų apdovanoto estų aktoriaus Tõnu Oja vaidmuo spektaklyje „Gaidelis iš elementoriaus“, kurį pagal savo paties pjesę režisavo estų dramaturgas Andrus Kivirähkas. Aistringai pasiginčyta dėl abejotino žiuri sprendimo tik specialiuoju prizų įvertinti švedų (aktorius Rogeris Westbergas, režisierius Peteris Engkvistas, muzikantas Jørgenas Aggeklintas) spektaklį „Hamletas: komedija“. Aptartos festivalio organizavimo peripetijos, įvertinta lenkų teatro Wiesłavo Geraso parama festivalio organizatoriams Stanislovui ir Aleksandrui Rubinovams, kad festivalio idėja virstų realybe. Viliamasi, kad sėkminga pradžia taps tęstinio festivalio pamatu.

„Monobaltijos“ kontekste pamėginkime apčiuopti bendrąsias monospektaklio kaip savito teatrinio žanro tendencijas, aktoriaus sceninės egzistencijos jame būdus.

Tradicinių apibrėžimų pinklės

Festivalio spektaklių stilistinė (vaidybos, režisūros, literatūros) įvairovė liudija, kad šis teatrinis žanras darosi vis labiau nenuspėjamas. Įprasta manyti, kad monospektaklis – tai „vieno asmens drama“, bet teatrinė praktika tvirtina priešingai: *drama* kaip ypatingai intensyvus, sukrečiantis potyris, išgyvenimas yra *galimà*, bet ne *privaloma* monospektaklio sąlyga.

Drama kaip literatūros žanras buvo tik dviejų iš vienuolikos festivalyje parodytų monospektaklių pamatas. Pavyzdžiui, Shakespeare'o „Hamletas“ tapo tik impulsu švedų *Boulevardteatern* trupės spektakliui, dramaturgo pavardė net nenurodyta spektaklio programėlėje. Žinoma, klaidinga būtų teigti, kad kūrybinio proceso išeities tašku pasirinkdami ne dramos, o prozos (nuo Dostojevskio iki Duras ar Laimos Muktupāvelos), poezijos (nekonkursinis lenkų vaidybos metro Bogusławo Kierco spektaklis „Mano lavonas“ pagal Adomą Mickevičių) ar net filosofijos (lenkų aktoriaus Januszo Stolarskio „*Ecce homo*: kaip tampama pačiu savimi“ pagal Friedrichą Nietzsche) tekstus spektaklio kūrėjai negali sukurti sceninės dramos. Tačiau akivaizdu, kad ilgą laiką sinonimiškai vartoti terminai *monospektaklis* ir *monodrama* jau vis rečiau gali būti taikomi tam pačiam spektakliui apibrėžti. Nežinau, ar festivalio organizatoriai mąstė apie šias terminologines pinkles, tačiau jų pasirinktas festivalio apibrėžimas – *vieno aktoriaus teatras* – bene labiausiai tinka nusakyti ir aprėpti visoms

„Gaidelis iš
elementoriaus“

toms įvairaus plauko meninėms praktikoms – nuo pantomimos iki literatūrinio teatro, nuo farso iki tragedijos ir pan.

Vaidybos erdvės: nuo intymių išpažinčių iki neutralių pasakojimų

Įprasta manyti, kad pagrindinė monospektaklio figūra – ne dramaturgas ar režisierius, o aktorius, kurio asmeninė charizma, vidinė energija arba kuriamas personažas prikausto žiūrovų dėmesį ir monoformai suteikia visaverčio scenos kūrinio statusą. Nors gausu pavyzdžių, rodančių, kad monospektaklio ašimi gali tapti ne tik aktorius, bet ir, pavyzdžiui, literatūrinis naratyvas arba vizualinis spektaklio sprendimas, vis dėlto vaidybos kokybė šiam žanrui tebėra itin svarbi. Be to, skirtingai nuo didelio formato pastatymų, kuriuose aktorių raiška paklūsta režisūrai, monovaidybos pobūdį lemia savitas aktoriaus – personažo (teksto) – žiūrovų ryšys. „Monobaltijos“ spektaklius vertinant šiuo aspektu, galima išskirti keletą tendencijų: aktorių vaidyba varijuoja nuo subtilaus personažo įkūnijimo, kai žiūrovai lieka (ne)suinteresuotais stebėtojais, iki (ne)šališko istorijos pasakojimo, kai publika paverčiama daugiau arba mažiau aktyvia dalyve (klausytoja).

Sceninio atsivėrimo link

Birutės Mar vaidmuo jos pačios inscenizuotame ir režisuotame spektaklyje „Meilužis“ ne veltui laikytas „Monobaltijos“ favoritu. Autobiografinis Duras romanas čia sutrauktas į valandos trukmės spektaklį, aktorė

vienu atsikvėpimu išlieja jaudinančią penkiolikmetės prancūzės ir kinų milijonieriaus neįmanomos meilės istoriją, atveria intymiausias herojės sielos kerteles. Jausminga, psichologiškai tiksli, įtaigi, niuansuota vaidyba nestokoja ir intelektualumo. Aktorė meistriškai derina emocijus protrūkius su ekspresyvia stilizuota kūno kalba, pasakojimą vizualizuoja taip sugestyviai, kad šis spektaklis daro įspūdį ir tiems žiūrovams, kurie nesupranta teksto. (Ar monospektakliams reikia, ar nereikia vertimo, intensyviai diskutuota ir per festivalį, ir po jo. Nuomonės išsiskyrė. Vis dėlto matydama, kaip sudėtinga žiūrovams perprasti svetima kalba vaidinamą spektaklį, siūlyčiau festivalio organizatoriams kitą kartą pasirūpinti tekstų vertimais.)

Birutė Mar nesistengia suardyti scenos ketvirtosios sienos, per visą spektaklį išlaiko distanciją tarp savo kuriamo fiktyvaus personažo ir publikos. Tačiau estetizuota kūno ir balsu raiška (aistros akimirkos vizualizuojamos judesiu, kūno plastika, o intonacijos kuria savitą vietovės koloritą), vizualinis spektaklio sprendimas (Artūro Šimonio scenografija, Andriaus Jakučio videokadrai) priverčia žiūrovus pasijusti organiškai šio (įsi)vaizduojamo pasaulio dalimi.

Aldonos Bendoriūtės kuriamas Sonios vaidmuo spektaklyje „Liūdnos dainos iš Europos širdies“, panašiai kaip ir rusų aktorės Olgos Belinskajos Frosia spektaklyje „Fro“ Andrejaus Platonovo apsakymo motyvais (režisierė Tatjana Artimovič), išsiskiria ne tik originaliu literatūrinio personažo (at)kūrimo būdu, bet ir savita sceninės egzistencijos forma. Nors ir Bendoriūtė, ir Belinskaja remiasi literatūros kūriniais, tačiau jų personažų psichofizinės charakteristikos, veiksmi, elgesio motyvai gerokai prasilenkia su tuo, ką sugestijuoja tekstas. Kūrybinis principas panašus: abi pasikliauja ne iš anksto sumodeliuota vaidmens partitūra, o elgiasi pagal situaciją, paklūsta *čia ir dabar* vykstančiam veiksmui. Tai ir konkretūs fiziniai potyriai (pavyzdžiui, kūno ir realių fizinių objektų sąveika), rizikingi veiksmi (pavyzdžiui, kūno žalojimas stiklo šukėmis) – šioms aktorėms svarbus ne tiek fiktyvus personažas ir jo emocijos, kiek autentiškos psichofizinės jų pačių patirtys, lemiančios ypatingą aktoriaus ir žiūrovų ryšį.

Nepaisant akivaizdaus kūrybinių procesų panašumo, kūrybos rezultatas yra absoliučiai skirtingas. Nepabūgusi suardyti simbolinės ribos, skiriančios sceną nuo žiūrovų salės, Bendoriūtė leidžiasi į rizikingas fizinio kontakto su žiūrovais paieškas, pavyzdžiui, atsisėda kam nors ant kelių. Kiekvieną kartą žiūrovai reaguoja vis kitaip, savo ruožtu tai lemia kaskart kitokią aktorės sceninę savijautą, emociją būseną. Tokia laikysena ji nedviprasmiškai teigia, kad *tikra* teatre yra tik tai, kas *bendrai* sukuriama. O rusų aktorė per visą spektaklį yra maksimaliai atsiribojusi nuo žiūrovų, desperatiškas jos pastangas kurti *hic et nunc* vykstantį veiksma (daug lakstymo, blaškymosi, daiktų nešiojimo, persirenginėjimo, pilstymosi vandeniu, žvakių deginimo ir pan.) vainikuoja itin menkas rezultatas: žiūrovai lieka kažkur *tarp* čia ir ten, *tarp* dabar ir tuomet, *tarp* to, kas fiktyvu, ir to, kas realu.

Dar vienas, nors radikaliai kitokio pobūdžio, bet sceninei išpažinčiai artimas bandymas – lenkų aktorius Januszo Stolarskio vaidmuo autoriniame spektaklyje „*Ecce homo: kaip tampama pačiu savimi*“. Aštuoniolika metų vaidinamas filosofo monologas iš kitų festivalio spektaklių išsiskyrė ne tik ypatinga Jerzy'o Grotowskio metafizinio esaties teatro stilistika, bet ir itin sudėtinga, meistriškai atliekama vaidmens partitūra. Puikiai kūną ir balsą valdantis aktorius ne tik peržengė lingvistinius barjerus, bet ir išreiškė skepticizmą senstelėjusios teatro kalbos atžvilgiu. Žiūrovų žiuri šį spektaklį apdovanojo publikos simpatijų prizų. Grotovskiškas *atsivėrimo, išpažinties* aktas, padedantis aktoriui pasinerti į *aukštesnį* fizinį ir jutiminį išgyvenimą², geba sukurti tokią situaciją, kuri, anot Grotowskio, yra „paraidžiui vienalaikė su vaidinimu ir šiuo atžvilgiu visiškai tikroviška“³.

(Mono)pasakojimai: tarp literatūros ir teatro

Festivalio programoje būta ir tokių aktorinių darbų, kuriuos galima sieti su šiandienos teatrui būdinga *naratyvia* (t.y. pasakojamąja) vaidybos maniera. Žiūrovai mato scenoje veikiančią ne tiek fiktyvų literatūrinį personažą, kiek istoriją pasakojantį/vaizduojantį *naratorių*. Vokietijos monoteatrai atstovaujančio lenkų kilmės

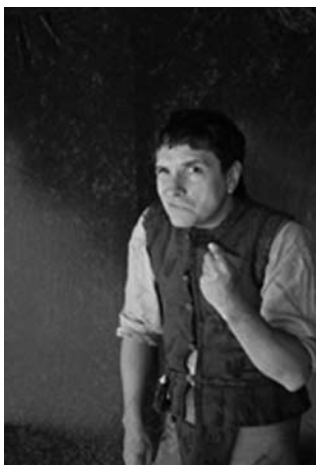
aktoriaus Herberto Kaluzos vaidmuo spektaklyje „Mano karvelidės istorija“ pagal Isaako Babelio apsakymą (režisierius Johannesas Talmon-Grosas) – tai personažo Arie Leibo pasakojimas, atgaviantis ryškiausius prisiminimus, susijusius su

„*Ecce homo: kaip tampama pačiu savimi*“

žydų pogromu Odesoje 1905-aisiais. Rusų aktorius Vsevolodas Čubenko spektaklyje „Angelas vardu Tevjė“ Šolom-Aleichemo apsakymų ir Marco Chagallo prisiminimų motyvais (inscenizacijos autorius, režisierius ir scenografas Vladimiras Kulaginas) papasakojo žiūrovams šmaikščią, stulbinančią pienininko Tevjė netikėtą praturtėjimo istoriją. Pasakojamoji abiejų monospektaklių forma, koduota pasirinktuose literatūros tekstuose, itin palanki aktoriams veikti kaip *naratoriums*, t.y. sieti įvairias pasakojimo formas, derinti skirtingus vaidavimo būdus, atvirai balansuoti tarp mimezės ir diagezės. Sukuriama atvira spektaklio struktūra ir leidžiama istorijai tvirtis žiūrovų vaizduotėje. Tačiau abiejų spektaklių aktoriai pasirinktas istorijas pasakojo (skirtingai, bet kartu ir panašiai) vien vaizduojamo personažo vardu, todėl šie kūriniai vertingi tik kaip įdomios istorijos, o ne tų istorijų pateikimas, pasakojimas *per se*. Literatūrinio teatro slenkstis nebuvo peržengtas.

Istorijos pasakojimo erdvėje išsitemko ir vienas įdomiausių „Monobaltijos“ darbų – estų spektaklis „Gaidelis iš elementoriaus“, tačiau, palyginti su anksčiau minėtais, šio „pasakojimo“ specifiškumą ir išskirtinumą lėmė du dalykai: aktualus dramatos tekstas ir itin sugestyvi aktorius vaidyba. Teatrinei publikai gerai žinomo šiuolaikinio estų dramaturgo Kivirähko pjesė pasakoja

„Hamletas: komedija“

nesėkme), nagrinėjantis šiandienos problemas. Tōnu Oja sukūrė tokį sugestvų ir užburiantį silpnapročio vienišiaus portretą, kad fiktyvus personažas tapo absoliučiai realus. Aktorius tiesiogiai kalbino žiūrovus, entuziastingai reagavo į mobiliųjų telefonų skambučius, vaišino publiką savo pagamintu maistu, tikslinosi sakomus žodžius ir jų tarimą (pasak organizatorių, aktorius pirmąkart vaidino rusų, o ne estų kalba) ir pan. Tačiau šie mainai tarp scenos ir žiūrovų salės ne ardė (kaip galėtų atsitikti) sceninio veiksmo realumo iliuziją, o priešingai – ją sustiprino. Bendraudamas su publika kaip su lygiaverčiu veiksmo dalyviu, aktorius stebėjo žmonių nuotaikas, reagavo į juoką, kostelėjimus, bildesį, gatvės triukšmą ir pan. Tōnu Oja vaidmens sėkmę didžia dalimi lėmė aktoriaus asmeninis žavesys, tai, ką vadiname scenine charizma. Tačiau užmegztas unikalus ryšys tarp scenos ir žiūrovų salės, savita fikcijos ir realybės dermė čia irgi neabejotina vertybė.

Monologo polilogas

Absoliučiu festivalio netikėtumu tapo paskutinis „Monobaltijos“ spektaklis „Hamletas: komedija“, sukėlęs ne tik audringas žiūrovų ovacijas, bet ir kiek netikėtą sumaištį tarp žiuri narių. Nors spektaklio anonse nestigo intriguojančių frazių, tačiau žinoti, kad aktorius Rogeris Westbergas

tragikomišką (tiksliau sakant, komiškai tragišką) „mažo ir paprasto žmogaus istoriją“⁴ posovietinėje realybėje. Tai bene vienintelis festivalio spektaklis (išskyrus latvių „Pievagrybių testamentą“, kurį, nepaisant įdomaus Laimos Muktupāvelos teksto, reikėtų laikyti visiška aktorės Intos Tirolos ir režisieriaus Rūdolfo Piēpio kūrybine

įkūnija visus dvidešimt Shakespeare'o tragedijos veikėjų ir paverčia „Hamletą“ komedija, yra viena, o pamatyti tai scenoje – visai kas kita. Specifinė vaidybos maniera, paremta profesionaliai įvaldyta pantomima (aktorius neįtikėtinais meistriškai valdo kūną), unikalus gebėjimas mėgdžioti skirtingus kalbėjimo būdus, stulbinamai paveiki Shakespeare'o teksto interpretacija (kupiūravimas, kitų tekstų integravimas) ir gyvai atliekama muzika lėmė, kad monoforma tapo daugiabalsė. Žaibišku greičiu persikūnydamas į skirtingus asmenis, kiekvienam iš jų suteikdamas individualizuotą plastinę ir akustinę išraišką, Westbergas sugebėjo įrėžti į žiūrovų atmintį kone kiekvieno Shakespeare'o personažo portretą, nužymėjo jų tarpusavio santykių perspektyvas, vizualizavo esminius tragedijos siužeto vingius. Bene garsiausią Vakarų dramos tekstą perrašęs vizualia, vitališka, energinga teatro kalba, Rogeris Westbergas ne tik parodė, kad monospektaklis gali būti absoliučiai *kitoks*, nei esame įpratę matyti (ir manyti) mums kultūriškai artimesniuose teatrinuose landšaftuose, bet ir įrodė, kad fizinio teatro zona yra viena palankiausių erdvių vieno aktoriaus teatrui.

Belieka tikėtis, kad kitas „Monobaltijos“ festivalis pristatys Lietuvos publikai ne mažiau įdomius, intriguojančius Baltijos regiono šalių monokūrėjus ■ paragins žengti į naujas, dar nepažintas kūrybines teritorijas.

¹ D. Šabasevičienė, „Monobaltija“ – naujas teatro festivalis Kaune, 2009-05-08, <http://www.menufaktura.lt/?m=1024&s=63110>; R. Vasinauskaitė, Vieno aktoriaus teatras. Pirmasis monospektaklių festivalis Kaune, in: *7 meno dienos*, 2009 gegužės 22.

² E. Готовский, Оголенный актер, in *Актер в современном театре*, Ленинград, ЛГИТМИК, 1989, c. 128–136.

³ J. Grotovskis. Teatras ir ritualas, in *Teatrinės minties pėdsakai / sud. Ant. Venigris*, Kn. 2, Vilnius: *Mintis*, 1982, p. 183.

⁴ Festivalio „Monobaltija“ bukletas, p. 16.

ŠEŠI KLAUSIMAI, Į KURIUOS NESULAUKIAU ATSAKymo

Aktoriui Algimantui Masiuliui atminti

Iš vaikystės pamenu vieną tokią istoriją, apie kurią „Prieš kokį trisdešimtį metų esu parašęs apsakymą... Mano motinos gimtinėje, kaime, gyveno našlės žolininkės silpnaprotis sūnus Dzidorius. Valstiečiai jį kviesdavosi į talkas, nes jis buvo labai stiprus. Girti jo nebuvo galima – persistengdavo. Kartą, parvežant kuliamaį, nutrūko branktas, arklys Dzidoriui kaukštelėjo kanopa, ir jis mirė. Niūrią lietingą dieną stovėdamas prie lango, mačiau, kaip purvinu, išlytu keliu vežimą į kapines lydėjo viena motina... vieniša motina... Šis vaizdas mane sukrėtė visam gyvenimui.“

Šią paprastai ir talentingai papasakotą istoriją prieš ketvirtį amžiaus užrašiau viename iš interviu su Algimantu Masiuliu. Ją papasakojo žmogus, visą gyvenimą ieškojęs tikrųjų gėrio, atjautos, išminties šaltinių, bet terenas, po kurį vaikščiojo tų šaltinių ieškodamas, buvo nelygus, vietomis net pavojingas, lyg lava užpilta, grublėta, vietomis įplyšusi Islandijos žemė. Mes visi anuomet tokia žeme vaikščiojom...

Įsidėmėjau Algimantą Masiulį septintojo dešimtmečio pradžioje, kai baigusi studijas Maskvoje grįžau į Lietuvą ir tekdavo dažniau nuvykti į Panevėžio teatrą. Nepasakyčiau, kad Algio vaidyba tada man darė gilesnį įspūdį, tiesą sakant, ir vaidmenys, išskyrus Hepį „Komivojažieriaus mirtyje“, Fadinarą „Šiaudinėje skrybėlaitėje“ ir Eglį „Franke V“, nebuvo tokie jau įdomūs. Ne visus teko ir pamatyti. Ne kartą jis yra dubliavęs Bronių Babkauską... Tačiau Juozo Miltinio legendiniai aktoriai vis dažniau pasirodydavo Vilniuje, kur atvykdavo fil-

muotis lietuviškuose filmuose, arba – pakeliui į Maskvą, mat juos graibstyte graibstė Sovietų Sąjungos kino studijos. Dažniausiai jie apsistodavo „Vilniaus“ arba „Neringos“ viešbutyje, ypač tie, kurie neturėjo Vilniuje giminių, todėl Babkauską, Masiulį, Gediminą Karką su Eugenija Šulgaite, net Donatą Banionį galėjai sutikti centre, rečiau – ir ne visi – lankydavosi „Neringos“ kavinėje. Aktoriai labiau mėgo nuošalesnes vietas – „Vilnelę“ prie „Vilniaus“ restorano, „Dainavą“ arba „Rūtą“. Būtent „Vilnelėje“ Bronius Babkauskas, Panevėžyje bendravęs su mano dėde Eugenijum Girdzijausku, žinomu chirurgu, linksmai supažindino mane su Masiuliu. Taip ir prasidėjo keista, permaininga, trūkinėjanti mudviejų draugystė, trukusi daugiau kaip keturiasdešimt metų. Prisimenu daugybę epizodų, bet iš jų sunku sudėlioti vientisą, nuoseklų pasakojimą.

Knygos mano kartos žmonėms buvo didžiulė vertybė. Knygas pirkome, skaitėme, jas skolindavomės, jų pavydėjome... Dėl jų mokėmės kokios nors svetimos kalbos, anuomet pirmiausia – lenkų.

Atvykęs į Vilnių, Algis dažnai man paskambindavo. Keletą kartų lankėsi vadinamuosiuose Mokslininkų namuose prie upės, kur aš su tėvais tada gyvenau. Pasivaišinęs kava, trumpai šnektelėjęs, Algis mėgdavo įdėmiai apžiūrinėti knygų lentynas, vartyti knygas. Kartą paklausė, ar aš jas skolinu. „Aišku!“ Nuo to karto vis išsiveždavo kokią knygą ar kelias, perskaitė visą caro laikais išleistą Strindbergą, Hamsuną, Oscarą Wilde'ą, Merežkovskį, kitus autorius. Nė vienos nepradangino,

o parvežęs atgal trumpai pakomentuodavo. Manau, buvo paveldėjęs smalsumą gyvenimui, bet mylėti knygas, gilintis į reiškinius ir į save patį, studijuoti aplinką ir žmones išmoko iš Juozo Miltinio, kurį įvairiomis progomis dažnai cituodavo.

Porą kartų lankėmės „Neringoje“ drauge su Bronium Babkausku, kuris, pavargęs po filmavimo, dar su grimo likučiais ant veido, bet vis tiek nuostabiai žavus, visokiais žodžiais keikė kino studiją, kažin kokią man nesuprantamą netvarką, prastovas ir net Vytautą Žalakevičių, esą išspaudžiantį iš artisto visus syvus... Bronius buvo atviras, betarpiškas kaip vaikas, pažeidžiamas, bet atlaidus, su visais lengvai ir elegantiškai bendravo, kiekvieną matė ir jautė... Jo tamsiose akyse blykčiojo švieselės, išreiškiančios įvairiausių jausmų ir santykių niuansus – nuo švelnumo iki ironijos. Juokėsi užkrečiamai, atlošęs galvą. Kartą, neradęs vietos prie mūsų „bokso“, kur sėdėjau su draugėmis, tiesiog atsiklaupė stalo gale. Iškart atlėkė besišypsanti padavėja su kėde (retas atvejis sovietiniais laikais!) ir bematant Bronių pasodino... Algis buvo visai kitoks. Aplinka, man regis, jam atrodė svetima, rūpėjo ją įveikti, buvo svarbu, kas ir kaip į ją žiūri, kaip traktuoja. Kažkuo priminė kompleksų kankinamą Čechovo Solioną, kokį jį suvaidino Adamas Hanuszkewiczius savo spektaklyje... Pokalbis su Algiu, ypač viešoje vietoje, mezgdavosi sunkiai, trūkinėjo, nėjo gilyn. Nepatirdavai bendravimo malonumo. O išsiskirdamas nežinojai, ar dar kada susitiksi.

Kalbant apie knygas, svarbu pasakyti, kad Algis daug skaitė visą gyvenimą, pats irgi parašė knygą, kurios pavadinimas, skambantis šiek tiek „verslininkiškai“, išreiškia jo kredo – „Tema: visada yra galimybė...“ Galimybė pasiekti? Palikti? Prisikelti? Išeiti? Viršelį „puošia“ kičiška spalvota nuotrauka iš prasto spektaklio „Liūtas žiemą“. Joje rimtas ir gražus Masiulis su aukso karūna ant galvos, suprask, – k a r l i u s. Šią didelės apimties knygą sudaro dienoraščiai, apmąstymai apie būtį ir buitį, repeticijų užrašai. Vis dėlto pelai joje neatskirti nuo grūdų, pernelyg paisoma gražaus fasado, nuoširdumas dažnai suvaidintas, o atvirumas atmieštas prasimanymais. Maestro, atrodo, nori nustebinti savo intelektu ir koketuoja su, jo nuomone, naiviais skaitytojais.

Laiškai kaip gyvenimo liudytojai, jeigu jie tikri, man regis, yra viena didžiausių vertybių, ypač šiais laikais, kai didžiama žmonių sutūpę prie kompiuterių. Visais pažinties su Algiu metais susirašinėjome. Kartais – su didelėmis pertraukomis, šuorais. Algis mėgo rašyti, aiškintis, dalytis mintimis, įžvalgomis, potyriais. Ne visus ankstyvųjų metų laiškus suradau – jaunystėje korespondencijos nevertini, kai kurie laišakai nusimetė, o gal tūno kur pasislėpę...

Algis rašė tvarkingai, jo dailus braižas, ilgainiui įgavęs manieringumo, buvo lengvai įskaitomas. Vėlesniuose laiškuose svarbiausi žodžiai ar mintys pabraukti spalvotais flomasteriais. Pailgi ir vis kitos spalvos – sidabriniai, violetiniai, gelsvi, oranžiniai – vokai, kaip ir laiškų popierius, dažniausiai su prasmingais ženklais, su Kazio Borutos, Jono Puzino portretais ar Nacionalinio muziejaus vaizdu, atrode įspūdingai. Vokus papildomai užklijuodavo permatoma lipnia juosta. Visada ir visur jam buvo svarbi forma. Racionalius, metodiškus jo laiškus kartais skaitydavau „įstrižai“, nelabai gilindamasi, nes nejudavau, kad būtų kreipiamasi konkrečiai į mane, panašų laišką jis galėjo išsiųsti bet kam, tiesiog todėl, kad panūdo pasikalbėti, pasidalyti mintimis. Bet jeigu klausdavau ko nors apie teatrą, apie „Statytojo Solneso“ ar „Kreditorių“ vaidmenis, jų interpretacijas, atsakydavo išsamiai ir nedelsdamas. Kartą pasakiau jam, kad draugų, ypač menininkų, laiškus kaip ypatingą vertybę perduodu archyvui arba teatro muziejui. Jis tai įvertino ir vietoj „Miela Audre!“ (taip mane vadino namiškiai ir draugai) atsirado reikšmingesnis, manieringesnis kreipinys „Mieloji draugužė“, visam susirašinėjimui suteikiantis kiek kitokį, pasak Sauliaus Macaičio, „muziejinį“ atspalvį...

Šlovės spinduliai, kelionės po Sovietų Sąjungą, filmai su įspūdingais Masiulio personažais, užsienio *turnė*, pažintys su žymiais žmonėmis, moterų dėmesys, pagaliau pinigai, kuriais laisviau disponavo, ir bohema (nors Algio būdas visai nebohemiškas – jis buvo pernelyg įsitempęs, provincialiai atsargus, retai kada atsipalaiduodavo) – veikė psichiką, išryškino kai kuriuos nemalonius charakterio bruožus. Būdavo, sutinki seniai matytą Algį Vilniuje, apsidžiaugi, sustoji kur nors ties

Vilniaus gatvės kampu, o jis kalbėdamasis kraipo savo anksti pražilusią galvą į šalis, akimis seka, ar jį pastebi, ar atpažįsta praeiviai, ar jis daro įspūdį. Kaipgi jo neatpažinsi?! Ir ūgis, ir povyza, ir elegantiška languota kepė po kelionės į Londoną (stačiai Šerlokas Holmsas!), ir išdidi veido išraiška – viskas ragino atpažinti ir pripažinti. Vėlesniais metais ne kartą esu jį mačiusi Kaune, Laisvės alėjoje, sėdintį kurios nors kavinės terasoje, gurkšnojantį kavą, dažniausiai vienišą...

Kartą po ilgos pertraukos susitikome Teatro draugijos surengtame Teatro dienos pobūvyje. Tai buvo 1973-ųjų ankstyvas pavasaris, man ypatingas, nes sunkiai išgyvenau Tėvo netektį. Pamenu, priėjo Algis, jau stipriai išgėręs, prasegtais marškiniais, nusmukusiu kaklaraiščiu, nežinia kodėl agresyviai nusiteikęs, arogantiškas, ir vietoj užuojautos išdėjo mane į šuns dienas. Esą stambių reiškinį mane aš nepastebinti, mano žinios toliau Kalugos ar Tambovo leidinių nesiekia (tai sakydamas labai klydo, nes būtent tokiose leidyklose sovietmečiu pasirodydavo gerų knygų), teatre toliau Kazimieros Kymantaitės nieko nematau... Buvo skaudu. Nuėjusi į šalį apsiverkiau. Vytautas Čibiras pasisodino mane prie baro ir bandė guosti: „Girto kalbos, girto kalbos... Nekreipk dėmesio...“

Pagalbos tam tikrais gyvenimo momentais reikia kiekvienam. Yra buvę atvejų, kai Algis prašydavo padėti. Kartą paskambino iš Vilniaus ir paprašė nedelsiant atvažiuoti į „Gintaro“ viešbutį, kur yra apsistojęs. „Man labai blogai“, – pasakė ir jo žodžiai mane išgąsdino, nes neseniai buvo nusižudęs draugas, į kurio pagalbos šauksmą niekas, matyt, neatsiliepė. Tą vėlyvą neįaukų rudens vakarą radau Algį prišnerkštame viešbučio kambaryje, – ant stalelio palei sieną buvo išrikiuoti tušti buteliai, taurės su gėrimų likučiais, išknaisytos mišrainės, nuorūkos lėkštės. Jis pats leisgyvis tysojo lovoje. „Kas gi čia buvo?“ – paklausiau. Algis burbtelėjo: „Viešbučio direktorė.“ – „Tai kodėl ji taip viską paliko?!“ Nors jaučiausi užgauta, bandžiau pagelbėti, dėėjau šaltus suvilgytų rankšluosčių kompresus ant galvos ir krūtinės, kol jam pasidarė geriau. Žinojau, kad anksti ryte turės vykti į Maskvą filmuotis, reikia atgauti formą. Prieš išeidama kažko paklausiau

apie teatrą ir gavau netikėtą atsakymą: „Mane, Audre, stačiai stebina, kokia tu teatro maniakė. Argi tau iš tikrųjų visa tai rūpi? Man jau seniai nusibodo!..“ Aišku, tada, apie aštuntojo dešimtmečio vidurį, tai buvo netiesa. Gal vėliau, kai Algis išėjo iš teatro, kai vėl paniro į literatūrą, pradėjo piešti, tapyti, teatras šiek tiek pasitraukė į šalį...

Porą kartų pagelbėjau jam, kai pavargęs po filmavimo rengėsi moldavų pjesės „Kasa Mare“ repeticijai Panevėžio teatre. Aš „mėčiau“ jam moters replikas, o jis mokėsi savo tekstą. Bijojo nuvykti nemokėdamas – juk Miltonis buvo griežtas, į savo „kino artistus“ žiūrėjo kritiškai, savaip pavydėjo jiems šlovės ir pyko dėl pakrikusios teatro disciplinos. Apie tai daug girdėjau iš įvairių arčiau teatro buvusių žmonių, bet niekada iš Panevėžio artistų, kol jie buvo teatre, mat „nenešti šiukšlių iš trobos“ buvo šventas Miltonio priesakas, ir visi tylėjo lyg vandens į burną prisisėmę...

Žiedai. Net nežinau, nuo ko pradėti. Kiekvienas miesčionis, sužinojęs, kad moteris gavo dovanų žiedą, būtinai pagalvos apie intymų ryšį, apie tai, kad rengiamasi gal dar reikšmingesniam įvykiui. Algis padovanavo man net tris žiedus, bet nei jo, nei mano gyvenime jie, regis, nieko nepakeitė. Man tos dovanos sukeldavo keistą neįaukumą, nuostabą ir tik paskutinį kartą – dėkingumą, surakintą gaudulio... Tokius jo gestus laikyčiau tikrai nuoširdžiais, bet sykiu jie ir kažkokie provincialūs. Savo knygoje Algis rašo, kad po „Kreditorių“ būtinai atsidėkos Gyčiui Padegimui – „užfundys“ jam kelionę į išsvajotą Baku, panašiam kontekste mini ir mane. Keistas tų žiedų, apipintų mažomis istorijomis, likimas. Pirmąjį padovanotojo atsidėkodamas už „jubilinejus“ straipsnius ir interviu jo penkiasdešimtmečio proga (neseniai pradėjęs dirbti Kauno dramos teatre, prašė, kad parašyčiau). Algis atėjo iš anksto užsisakęs vizitą, iškilmingai atidarė kiek apšiurusį portfelį, kuriame nešiodavosi kino scenarijus, repetuojamų pjesių tekstus ir knygas, ištraukė mažą maišelį, o iš maišelio – nedidelį juodinto sidabro žiedelį, lyg išsiskleidusį žiedą su turkiu viduriuke. Turkis, pasak dovanotojo, reiškia draugiškumą ir ištikimybę. Po daugelio metų žiedelį pradangino vaikigalis, svečias, įsisukęs į mano „bran-

genybes“. Kitą – balkšvo vientiso gintaro žiedą Algis įteikė Palangoje ypatingomis aplinkybėmis.

Tai buvo 8-ojo dešimtmečio pabaigoje, pavasarį, prieš pat Velykas. Nelauktai paskambinęs Algis paprašė: „Gelbėk! Atskrisk į Palangą – aš žūstu! Kelionę apmokėsiu, surasiu kur apsistoti. Aš? Aš tai sanatorijoje.“ Išsiruošiau šeštadienio rytą. Galvojau, kas jam ir vėl nutiko?! Vėjo mėtomas lėktuviukas, regis, „Anuška“, kaip jį vadino rusai, nusileido laimingai. Algis pasitiko oro uoste. Paklausiau, kaip nusigausim į Palangą, o jis išdidžiai atsakė: „Taksi laukia.“ Atidarė man užpakalines dureles, pats atsisėdo šalia vairuotojo. Ant sėdynės pamačiau didžiulę palaidų kalijų puokštę. Nemėgstu šitų gėlių, jos primena vestuves arba laidotuves, ypač kad sovietmečiu nebuvo iš ko rinktis. Sunerimau: „Kas čia dabar?!“ „Jos tau“, – metė per petį Algis ir reikšmingai žvilgterėjo į „viską suprantantį“ vairuotoją. Prisipažinsiu, jaučiausi sutrikusi. Visą kelią tylėjau ir svarsčiau, kas manęs laukia. Algis šnekučiavosi su taksistu. Išlipom prie poilsiavietės netoli Tiškevičiaus parko ir pakilom į kambarį, kuriame anksčiau gyveno gintaro meistras iš Vilniaus. Sanatorija greta, taigi sutarėm po valandžiukės susitikti apačioje.

Pirmą kartą gyvenime buvau Palangoje ne sezono metu. Saulės atokaitoje skleidėsi krūmokšnių lapeliai, gaižiai kvepėjo paraudę karklai. Algis rimtai mane išpėjo: „Jokių kalbų apie teatrą! Aš palikau teatrą, man teatro nebėra.“ Apstulbau, negalėjau patikėti, bet tylėjau. Kurį laiką tylėjo ir jis. Paskui tarsi pratrūko ir ėmė vis intensyviau kalbėti nevaldomu ritmu, lyg sakytų kokį ne itin gerai išminktą monologą. Po poros valandų, pavargę ir gindamiesi nuo žvarbaus šiaurės vėjo, susėdom moterų pliažo kopų įduboje vienas priešais kitą. Algis įnirtingai pilsė iš saujos smėlį ir vis kalbėjo. Buvo kaip reta tikras, panašus į vienuolį, ištrūkusį iš griežtos regulos vienuolyno. Bandė pasiaiškinti, pagrįsti savo poelgi... Staiga susigriebė, kad aš po kelionės: „Tur būt praalkai?“ Pietavome niūriame, ko gero, anuomet vieninteliame restorane prie autobusų stoties. Teatro temos nelietėm. Kai vakarop sutartą valandą atėjau į jo palatą, stiklinėje jau garavo labai stipri arbata, lėkštutėje gulėjo keli kvadratiniai „valdiški“ sausainiai. Kai išgėriau

arbatą, Algis pradėjo savo didįjį monologą – tarsi Panevėžio teatro ar Miltinio kaltinamąją kalbą. Plikino sau vis naują to „čefyro“ stiklinę, siurbčiojo ją karštą, vaikščiodamas iš kampo į kampą ir be perstojo rūkydamas. Buvo visas įraudęs, o karščiuojančios akys iš nevirties patamsėjusios, atrodė lyg baltai apvedžiotos, perdžiūvusios nuo nemigos naktų ir stiprios arbatos, kuri turėjo pakeisti alkoholį ir palaikyti tonusą. Daug kalbėjo apie tai, kaip jis ir jo kolegos kentėjo repeticiuose, kaip iš jų buvo tyčiojama, kaip ne kartą buvo išjuoktas prie jaunesnių aktorių. Žeminamo žmogaus tema man buvo nepakeliama! Verkiau. Rūkiu. Skendom cigarečių dūmuose. Algio pasakojimas vis tirštėjo, atskleisdamas daugybę šurpių faktų, įvesdamas į draudžiamą kafkiškai klampių santykių zoną... Prisiminė Bronių Babkauską, jo kančios kelią. Ir tai, apie ką kalbėjome po jo laidotuvių Panevėžyje... Kai viskas, rodos, buvo išpasakota, liko svarbiausias klausimas: „Ką daryti toliau? Kur pasukti? Kviečia tai visi...“ Mačiau, kad Algis negali apsispręsti, bijo pats savęs. Pasakiau tvirtai ir aiškiai: „Eik ten, kur verda, kur vyksta kažkas tikra, reikšminga, ten, kur darbo bus iki stoties. Nesidairyk į pakraščius! Į Kauno dramą reikia eiti, pas Joną Vaitkų!“ Jis suabejojo: „O jeigu nuo vilko – ant meškos?..“

Tą naktį jau ir aš negalėjau užmigti. Bet išaušo gražus Velykų rytas, kvepėjo sakais ir vėju. Atėjo Algis. Atrodė keistai: su paltu, treninginėmis kelnėmis ir su skrybėle. Nieko nesakiau, bet man buvo net sarmata eiti su tokiau kavalierium. Nuotaika buvo šiek tiek geresnė, Algis paklausė: „Tai kur dabar eisim?“ Aš iš anksto buvau sugalvojusi, kad reikia kur nors gauti kavos, paskui kaip nors atšvęsti Velykas, o tam reikia kiaušinių: „Einam į stoties bufetą.“ Nuojuota neapgavo: nusipirkom keletą kietai virtų kiaušinių. Išgėriau „granionką“ balintos kavos iš boilerio, suvalgiau skaniųjų, vos parūkytų klaipeidiškių dešrelių. Grįžę į sanatoriją, bandėme tuos kiaušinius dažyti. Padėjo medicinos sesutės, kurios, kaip supratau, Algį itin meiliai globojo. Apie teatrą nebekalbėjom. Užkandome iš bufeto atsinešto maisto, gėrėme kiek šviesesnę arbatą. Algis ilgai skutinėjo ir braižė vieną kiaušinį, o kai padavė jį man, nustėrau perskaičiusi užrašą: „Audronei – profesoraitei.“ Kokia

nesąmonė! Kažkodėl prisiminiau Hedą Gabler ir jos gerbėjų kompleksus... Tąkart Algis padovanojo man balto gintaro žiedą, kuris vėliau ėmė ir perskilo troleibuse, kai griebiau už turėklo... Išsiskyrėme draugiškai. Pro kylančio lėktuvo iliuminatorių mačiau vienišą Algį, stovintį pievoje – pakėlęs ranką mojavo man skrybėle...

Paskutinį žiedą padovanojo visai neseniai, vėlyvą 2008-ųjų pavasarį. Pasiūlė susitikti Vilniuje, „Neringoje“. Algis atrodė prastai, ėjo pasiramščiuodamas lazda, stipriai šlubavo, balsas atrodė nusėdęs, pakimęs. Sėdėjome didžiojoje salėje, „bokse“, kur, beje, kitą dieną sėdėjau per Bronio Savukyno šermenų pietus... Mažosios salės Algis nemėgo, nes joje atsidurdavo per arti svetimų žmonių. Užsiminė, kad rudenį, rugsėjo viduryje, jo sceninės veiklos 60-metis. Sakė vis prisimenantis, kaip aš dar jaunystėje aplankiau jį Kauno klinikose. (Sužinojusi, kad Algis guli ligoninėje po sunkios stuburo operacijos, paprašiau savo tėvą nuvežti mane į Kauną, kai važiuos skaityti paskaitų. Man regis, buvo birželis, važiuodami sustojom prie žydinčios pievos, priskyniau didžiulį glėbį laukinių gėlių, kurias palatoje padėjau Algiui ant krūtinės. Žiedai pasklido ir pakvipo pievos gaiva. Kiti palatos vyrai žiūrėjo į tą stebuklą, o Algis, kuris lyg koks viduramžių kankinys gulėjo kone ant plikų lentų, tada susijaudino iki ašarų...) Pagyrė, kad esu jo vaidyboje išvelgusi kai ką tokio, ko nepastebėjo kiti. Už visa tai ir už ilgus bendravimo metus esąs labai dėkingas. Pasiguodė, kad laikas negailestingai bėga, o jėgos senka... Ištiesė per stalą ranką su rausva širdies formos dėžute, kurioje

Algimantas MASIULIS

Algimanto Aleksandravičiaus nuotr.

buvo ypatingas aukso žiedas, atliktas viduramžiška technika – inkrustuotas daugybe įvairių akmenėlių. Paklausė, ar dovana patinka ir paprašė užsimauti. Bet žiedas man buvo per mažas. Algis labai susinervino ir pasakė, kad meistrui užsakys kitą.

Ir iš tikrųjų mudu dar kartą susitikome, šįkart Vilniaus oro uosto restorane, nes jis turėjo skristi į Maskvą, jei neklystu, į Rusijos religinių filmų festivalį. Pietavome prie didelio baltai dengto ovalinio stalo. Algis atrodė dar prasčiau, veidas ir balzganos akys rodė didelį nuovargį. Antrasis žiedo variantas, kurį padavė be žodžių pietų pabaigoje, man tiko. Algis patenkintas atlošė galvą ir mįslingai šypsojosi, lyg būtų įvykdęs kažkokią svarbią misiją, – neslėpė džiaugsmo. Paragino pakelti vyno taure, o pats lėtai gurkšnojo alų. Man buvo truputį nejauku. Kalbinau jį, kad mudu padarytume pokalbį apie teatrą, apie gyvenimą, bet ne fasadinį, prie kokių buvo pratęs, kalbėdamasis su įvairaus plauko ribotais ar pernelyg patikliais žurnalistais (prisipažino, kad ir dabar „viena tokia tykoja“), o tikrą, be melo. Algis spyriojosi: tai jam susitikimo vieta nepriimtina, tai dar kažkas netinka. Anksčiau to nėra buvę – susitikdavome kalbėtis ir mano namuose, ir teatre. Ne kartą esu jį įrašinėjusi. Dabar suprantu: jis varžėsi savo negalios, rimtai kalbėtis gal nebeturėjo nei jėgų, nei noro, nes žinojo, kad vėl klausinėsiu apie Miltonį, norėdama išsiaiškinti šio režisieriaus fenomeną, stublinančius kūrybos kontrastus ir paradoksus – didžiąją jo paslaptį. O gal nėra jokios paslapties? Tą norėjau sužinoti prieš aštuonetą metų kalbėdamasi apie Miltonį su Vytautu Kalinausku, bet ir anas pokalbis („Atsisveikinant su *senamiesčio žvirbliu*“, *Kultūros barai*, 2001, nr. 7, p. 22) nelabai pavyko. Panašu, kad nė vienas iš tų, kurie turėjo reikalų su Miltoniu, niekada tos paslaptingos uždangos neatvers, lyg bijotų prarasti bendrą jų visų aureolę... Netoli mūsų stalo sėdėjo keletas maskviškių. Algį jie atpažino, kažką apie jį kalbėjo, gręžiojosi mūsų pusėn. Kai per garsialalbį paskelbė reiso numerį, teko stotis ir eiti. Smalsiais žvilgsniais mus nulydėjo oficiantai (jie, be abejo, buvo įspėti apie šio susitikimo svarbą – Algis mėgo tokius dalykus), pritilę stebėjo mus maskvėnai... Algis stipriai rėmėsi į kaimišką gumbuotą lazda. Nebebuvo panašus į išpuoselėtą kino herojų, išdidžiai pakelta galva. Apatinėje salėje atsisveikinome. Pasistiebiau ir pirmą kartą gyvenime jį pabučiavau. Nujaučiau, kad greitai nepasimatysim.

Juoda žinia praeitų metų birželio pabaigoje mane

pribloškė. Buvau Nidoje. Vieną vakarą sėdėjau prie stalo žiūrėdama į tamsius varnų siluetus ant bažnyčios kryžiaus. Suskambo mobilusis telefonas ir išgirdau Algio balsą: „Sveika, Audre... Atrodo, esi išvykusi?“ „Juk sakiau, kad būsiu Nidoje.“ „Ir aš išvykęs“, – pasakė lėtai, keista intonacija, akcentuodamas kiekvieną skiemenį. Supratau, kad kažkas atsitiko. „Kas tau?!“ „Esu ligininėje po sunkios operacijos. Man išplovė didelį piktybinį auglį...“ Susiėmiau iš paskutiniųjų ir stengiausi kalbėti kuo ramiau, kaip ir jis. Žadėjo elgtis protingai, laikytis gydytojų rekomendacijų. Po to kalbėjomes dar du kartus.

Paskutinį laišką su šešiais klausimais išsiunčiau Algiiui, regis, liepos pradžioje į Kauno klinikas per Rūtą Staliliūnaitę... Žinojau ir jo diagnozę, ir tai, kad po sunkios operacijos jėgos būna išsekusios, bet tikėjaisi, kad bandymas susikaupti, atsakinėjant į mano klausimus, leis jam bent trumpam atitrūkti nuo niūrių minčių, nuo baimės ir įtempto laukimo – „Kas toliau?“ Liepos viduryje jis man paskambino iš Birštono, sakė neberandęs mano laiško, ar negalėčiau tų klausimų padiktuoti telefonu. Bet aš juos, spontaniškai parašytus po žinios apie jo ligą, pati pamiršau. Pamenu tik tiek, kad jie buvo paprasti ir trumpučiai. Juk nesvarbu, ko klausii...

Algimanto Masiulio portreto eskizas, jaučiu, slysta man iš rankų. Maždaug prieš ketvirtį amžiaus straipsnį, skirtą Algio penkiasdešimtmečiui, pavadinau Vytauto Žalakevičiaus man pasakytais žodžiais – „Masiulio mįslė“. Mįslė neįminta iki šiol, nors yra daugybė recenzijų apie spektaklius, kuriuose jis vaidino, daug rašyta apie jo vaidmenis kine, pateikta visokiausių jo charakteristikų. Koks aktorius jis buvo? Jo personažai, bent jau dauguma, atšiaurūs ir šiurkštoki. Bet štai filmo „Vasara baigiasi rudenį“ kadras: Jakimkus (Algimantas Masiulis), grįžęs iš kalėjimo, atlaidžiai šypsodamasis, su meile žiūri į lojantį kiemsargį šunį. O atlaidusis (ko gero, prieš Strindbergo valią?) jo Gustavas „Kreditoriuose“, o Grušo *alter ego* Dominykas „Gintarinėje viloje“? Dievas apdovanojo Masiulį veidu, primenančiu raižytą kaukę, – labai retai nušvisdavo atviras, spontaniškas, nepridengtas jausmas. Todėl jam taip puikiai sekėsi komedijos, groteskas. Kame-

riniuose spektakliuose ir filmuose jis ėjo psichologinės vaidybos keliu. Režisieriai, pradėdant Miltiniu, jam skirdavo atšiaurius, net nuožmius personažus. Algiui ypač rūpėjo formos dalykai, dažniausiai jis eidavo nuo formos į vidų, ne kitaip. Kai prisimenu jo vaidmenis – Helerį („Raudona ir Ruda“), Roslevskį („Kingas“), daktarą Herdalą („Statytojas Solneas“), Čiotbajevą („Golgota“) ar kurį kitą, prieš akis pirmiausia iškyla ta ryški kaukė, pavidalas, kevalas. Jo siela dažniau atsiverdavo kine... Artistas jis buvo ne tik scenoje ar ekrane, bet ir gyvenime. Jį sutikusi, kaskart jausdavausi bendraujanti su kitu, kitokiu Masiuliu, nes jis nesiliovė kūręs, tobulinęs save ir būdavo įsijautęs į vis naują vaidmenį. Nespėji stygų suderinti, o jau laikas skirtis...

Selfmaker. Intelektualas savamokslis. Visą gyvenimą jis kruopščiai kūrė savo įvaizdį, o kartu gludino patį save. Jam nereikėjo nei dizainerių, nei stilistų patarimų. Viską darė pats.

Tas „savęs darymas“ daug kainavo – reikalavo energijos, ištvermės ir stiprios valios. Kartais, nebeištvėręs, nusprūsdavo ir „užgerdavo“. Nemokėjo, o gal ir nenorėjo niekam atsiverti. Greičiausiai todėl, kad kuriamas įvaizdis ne visada sutapdavo su realiuoju „aš“. Rimtai sielojosi, graužėsi dėl kūrybos dalykų, bet kartu puikiausiai tvarkė „buitinius“ reikalus – rūpinosi apdovanojimais, apsipirkimu įslaptintose sovietmečio „ponų parduotuvėse“, teatro bilietais „naudingiems žmonėms“... Mielai dalydavosi patirtais intelektualiniais malonumais – ką skaitė, ką matė ar girdėjo. Mėgo cituoti jo pasaulėjautai artimas rašytojų ar kitų menininkų mintis, pasakoti apie pasaulio galerijose patirtus įspūdžius, aptarinėdavo (gana profesionaliai!) vieno ar kito dailininko tapyseną. Mėgo aiškintis jam rūpimus klausimus. Stebėti. Naktiniais skambučiais kankindavo režisierius, kad su jais apsvarstytų būsimą spektaklį, savo vaidmenį, personažo esmę... Buvo vienišas, bet visuomet siekė dialogo, deja, retai kada jam pavykdavo rasti savęs vertą pašnekovą. Būdavo, paskambina nusiteikęs ramiai pasikalbėti, o aš tuo metu užsiėmusi arba rengiuosi išeiti, prašau, kad paskambintų vėliau. Bet tada jis jau neturi ūpo – perdegė. Kartais ant manęs išliedavo susikaupusį

pyktį, viskuo kaltindavo ir mesdavo ragelį – jį erzino nelygus mano gyvenimo ritmas, pyko, kad nemoku jo išklausti, kad nesilaikau jo garbinamo „ordnungo“, apie kurį kalbėjo vienoje iš TV laidų „Kultūra“.

Algis buvo įdomus skaitovas. Mėgo išmintingą, kilnią poeziją, skaitė ją intelektualiai, perteikdamas mintį ir pabrėždamas formą – ritmą, melodiką, žodžio savitumą. Mėgo ir skirtingai skaitė Kristijoną Donelaitį, Waltą Whitmaną. Girdėjau jį, skaitantį Arvydo Šliogerio tekstus. Prisipažinsiu, ne iškart atpažinau skaitovą: nesidrovėdamas senatviško, kiek gergždžiančio balso, skaitė lėtai, su pauzėmis, lyg būtų persikūnijęs į pavargusį, „pablūdusį“ mąstytoją, kuris pats recituoja savo tekstus, stebisi pasakytais žodžiais, dvejoja... Kai jį už tai pagyriau, atsakė: „*Aš stengiuosi kaip galima daugiau įnešti subjektyvumo, privatumo. Nežinau, kas yra objektyvumas... Žiūrėk, ir dailininkai – Rafaelis, Michelangelo – kiekvienas savaip tą patį siužetą pateikia. Aš dabar skaitau kitą Šliogerio veikalą, dar neišspausdintą, studijuoju. Bet norint jį perskaityti, reikėtų visų metų. O ar jie bus? Va rytoj grįžtu iš Birštono į Kauną, rugpjūčio pradžioj pradės chemoterapiją. Tiek laiko išgulėjęs po tų trijų operacijų klinikose ir čia, esu nusilpęs. Tai mokysiuos vaikščiot – eisiu ratus aplink savo namą...*“ Bet sulaukti tos rugpjūčio pradžios jam nebuvo lemta.

Mirtis visuomet netikėta. Važiavau į Kauną autobusu ir visą kelią galvojau apie Artistą. Kai atėjau prie teatro, ašaros jau sruvo nesulaikomai. Bet, vos prisartinau prie scenos, prie rampos, kuri dabar skyrė gyvenimą nuo mirties, gaudulį lyg kas ranka nuėmė. Tai Algis, paguldytas atskirai nuo visų, ant balta marška drapiruoto katafalko, neleido, kad kas raudotų, eitų artyn su laikinomis gėlėmis, kai jis jau keliauja į Amžinybę. Kojūgalyje buvo suguldyti ordinaai, o vienintelį vainiką juosė trispalvė. Remontuojamo teatro salės prieigos ir scena buvo išvalyti specialiai jam. Ačiū teatro vadovams, kad toje taurioje vietoje turėjome galimybę amžiams atsiveikinti ir su Viktoru Šinkariuku – talentinguoju kolegą, partneriu ir visiška Algio priešingybe. Algimantas Masiulis jam perdavė mirties estafetę.

„LIETUVIAI“, arba APIE IŠDAVIKĄ DIDVYRĮ

Jonas Jurašas Vilniuje pastatė jau ketvirtą operą: buvo „Aida“, „Lokys“, „Orfėjas ir Euridikė“, dabar – „Lietuviai“. Amilcare's Ponchielli'o kūrinį Lietuva išgirdo ir pamatė savo tūkstantmečio proga, bet viso labo tik du kartus, ir tai apmaudu! Ne visos tautos turi operą, gražiai pavadintą jų vardu. Pirmą kartą ji atlikta teatre „La scala“ 1874 m., kai Lietuva buvo jau ištrinta iš pasaulio žemėlapių. Opera publiką sudomino ir buvo statoma ne tik įvairiuose Italijos miestuose, bet ir už Atlanto – pasiekė Čikagą ir Buenos Aires. Kai operą statė Sankt Peterburge 1884 m., nežinia, ar cenzoriai, nenorėję per daug sureikšminti čiabuvių genties iš Šiaurės Vakarų krašto, ar patys teatralai perkrikštijo ją „Aldona“.

Aš su opera „*I Lituani*“ pirmą kartą susidūriau 1959 m. – surinkau informaciją apie ją ir išspausdinau ispaniškoje knygoje, skirtoje Lietuvai ir jos menui. Gal todėl, kai ėjau į Trakų pilį pamatyti ir pasiklausti Jono Jurašo režisuotų „Lietuvių“, apėmė pakilus jaudulys. Režisieriui talkino kūrybinga komanda: muzikinis vadovas ir dirigentas Robertas Šervenikas, dirigentas Alvydas Šulčys, scenografas – Mindaugas Navakas, kostiumų dailininkė – Aleksandra Jacovskytė, šviesų dailininkas Darius Malinauskas, choreografe Jūratė Sodytė, choro vadovas Česlovas Radžiūnas. O kur dar garso inžinieriai ir vienintelio Lietuvoje žirgo, kuris moka risnoti laiptais ir aukštyn, ir žemyn, prižiūrėtojas? Premjeros dainininkai – Inesa

Linaburgytė ir Sandra Jonušaitė (Aldona), Liudas Norvaišas (Albanis), Vytautas Juozapaitis ir Dainius Stumbras (Arnoldas), Vaidas Vyšniauskas ir Audrius Rubežiaus (Valteris/Konradas), Arūnas Malikėnas ir Egidijus Dauskurdis (Vitoldas). Tiesa, mačiau tik pirmąjį spektaklį. Režisieriaus sukurtą naują personažą – Mirties angelą, kuris kartais panašus į šmėklą, suvaidino nepaprastai plastiškas aktorius Simas Lindešis.

Keletas sakinių apie operos libretą. Adomo Mickevičiaus poema „Konradas Valenrodas“ (1822) pirmasis susidomėjo libretistas Salvatore Farina. Italų kompozitoriai tada ieškojo romantiškų ir egzotiškų temų operoms. Viduramžius apdainuojanti epinė poema ar baladė atitiko romantizmo polėkį šlovinti laisvę ir patriotizmą, kuris, galima sakyti, ir gimė drauge su romantizmu. Lietuviškas siužetas kalbėjo apie tragišką meilę, apie heroizmą ir išdavystę – tai, pasak Jorge Luiso Borgeso, fantastiška išdaviko didvyrio tema.

Aldona herojiškai myli savo vyrą Valterį arba Konradą Valenrodą, kuris, tapęs Marienburgo kryžiuočių vadu, dirba Lietuvos naudai. Atpažintas, prieš pasiduodamas priešams, jis nusižudo. Kitos rūšies išdavikas yra Vytautas (Vitoldas). Mickevičiaus poema gana komplikauta, nieko nuostabaus, kad libretistas Antonio Ghislanzoni's beje, jis buvo ką tik parašęs „Aidos“ libretą, gerokai susipainiojo, nes taikėsi daugiau prie operos reikalavimų negu paisė

literatūrinio tikslumo. Stasys Santvaras, versdamas libretą į lietuvių kalbą, bandė kai kuriuos itališkus netikslumus išlyginti, bet tie pataisymai nelabai atitinka muziką. Jurašas stengėsi grįžti prie teksto originalo, kad ryšys su muzika būtų glaudesnis. Kita vertus, Ldk Vytautas savaip tinka „išdaviko“ vaidmeniui – ne vieną sykį „pardavė“ žemaičius, turbūt nujausdamas, kad niekas jų neparkludys ir anksčiau ar vėliau jie išguis okupantus. Kiek kartų žemaičiai sukilo prieš rusų okupaciją? Abu XIX a. sukilimai prasidėjo Žemaitijoje.

Jurašas valenrodizmu vadina tokį bendradarbiavimą su priešiu, kai siekiama, kad būtų lengviau jį sunaikinti. Nežinau, ar tokią mintį audė ir Adomas Mickevičius.

Režisierius sukūrė sceninį pasakojimą apie išdavystę ir fatališką aistrą. Kažin ar galima Konrado Valenrodo laikų politinę situaciją lyginti su daug žiauresne bolševikmečio realybe ir postkomunistine apgaule, kuria vis dar gyvena tauta, bet Jurašas ryžtasi tame kontekste užsiminti ir apie esamąjį laiką – skaudžias dabarties netektis, niekingas išdavystes ir patriotizmo stoką.

Spektaklį labai sėkmingai suvienija nebylusis Mirties angelas ir puiki Navako scenografija – aštuonios juodos sijos. Jų prasmė keičiasi pagal siužeto reikalavimus. Iš pradžių jos tempiamos lyg sunkūs juodi karstai, paskui virsta pjedestalais, ant kurių žaidžia Mirties angelas. Jos tinka ir meilės scenoms, o kai reikia, virsta kalėjimu arba mirtiniais spąstais.

Trakų pilis tiktų bet kokiai operai, tačiau, kai žiūrėjau „Lietuvius“, atrodė, tarsi kompozitorius šią operą būtų parašęs specialiai Trakams. Istorinė aplinka akimirksniu prisipildė sodrios gyvybės. Pilies kuorai ir balkonai, šuoliuojantis žirgas, ugnis, dūmai tampa autentišku fonu, kuriame Aldona dainuoja gražiausią savo ariją.

Jurašas moka taip integruoti aplinką, kad publika irgi virsta operos dalyve, žiūrovus iš visų pusių apsupa ne tik garsai, bet ir vaizdai. Juk tai nepaprastai didelė scena ir svarbu ją užvaldyti taip, kad pilies kuorai nenustelbtų Aldonos ir Valterio meilės. Šioje operoje ir

Amilcare Ponchielli. „Lietuviai“. Režisierius Jonas JURAŠAS. Operos scena

choras išskirtinai svarbus. Ponchielli's, o gal libretistas Ghislanzoni's, pavadino operą daugiskaita – „Lietuviai“, tarsi visa tauta būtų personažas, šį vaidmenį kaip ir graikų tragedijoje atlieka choras. „Lietuviai“ yra tragedija – Valenrodas nusižudo. Viena vertus, jis yra išdavikas, antra vertus, – didvyris, kuris, apsimetęs tautos priešiu, dirba jos labui.

Jurašas sako, kad jam patinka opera, nes tai visus žanrus siejantis menas, bet ir daug reikalaujantis, nes, režisieriaus žodžiais tariant, viskas čia „turi veikti tiksliai kaip šveicariškas laikrodis“. Įsitikinau, kad „Lietuviai“ taip ir veikia.

Puiku, kad režisieriui Jonui Jurašui pavyko šią operą pateikti ne kaip istorinį eksponatą, o kaip šiuolaikiškai skambantį siužetą, kurio esmė – viltis ir atleidimas. ■

GYVENIMO REALYBĖ PAAUGLIŲ AKIMIS

Pilietinių iniciatyvų užuomazgos ar fliuksiški žaidimai?

Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokyklos mokiniai, pasitelkę koliažo, tapybos, grafikos, asambliažo technikas, interpretavo altorių temą. Mokytojos Rasos Kriščiūnaitės-Kesminienės paskatinti, 12–16 metų paaugliai bandė išreikšti savo požiūrį į socialinius visuomenės skaudulius. Savitai materializavę santykį su tikrove, per altoriaus idėją – sakralaus, transcendentinio pasaulio formas (stalas, uždara erdvė, maldos vieta), jie su jaunatvišku

Benas GRIGAS. Narkomanijos altorius

atvirumu kūrė ženkliškus, ryškius, plakatiškus Seimo, pinigų, krepšinio, grožio standartų, prekybos centrų, prekės ženklų, jaunimo subkultūrų ir kitokius altorius.

Įvairių vertinimų ir didelio žiūrovų susidomėjimo sulaukusi paroda iš mokyklos Meno galerijos iškeliavo tiesiai į Vyriausybės rūmus. Ar šių jaunų žmonių kūriniai yra socialinio gyvenimo būdo vizualus

atspindys, ar tik madingas žaidimas, kai visi nori būti menininkai ir jaučiasi jais esą?

Apie tai dailėtyrininkė Nijolė Nevčesauskienė kalbėjosi su Arūnu Gelūnu, dailininku, filosofu, Vilniaus dailės akademijos prorektorium, Vanda Juknaite, rašytoja, Nacionalinės premijos laureate, Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytoja, Rasa Kriščiūnaite-Kesminiene, Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokyklos dėstytoja, Rita Mikučionyte, VPU KMEI Dailės katedros lektore, Vilniaus J. Vienožinskio dailės mokyklos mokytoja eksperte, AICANARE, Gitanu Nausėda, finansų analitiku, Vilniaus banko prezidento pavaduotoju, Jūrate Stauskaite, dailininke, Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokyklos direktore.

N. Nevčesauskienė: *Gerbiama rašytoja, Jūsų kūryboje nemažai vietos skirta vaikams, paaugliams – jų pasauliui, jų psichologijai. Kokių minčių sukėlė ši paroda?*

V. Juknaitė: Paroda keistai nutildo. Toks įspūdis, kad tai ne vaikų, o suaugusių žmonių kūriniai, subrendusių (gerąja brandos prasme), nes gyvename suvaikėjusioje visuomenėje. Tai grynas švarus žvilgsnis, ramus, be pykčio ar paniekos. Mintys aiškiai artikuliuojamos, jas nesunku perskaityti. Vaikas pasako: „Karalius nuogas“, ir tai tampa akivaizdu.

Pasaulyje, kuriame nuvertinti gyvybiškai svarbūs dalykai, vaikams nelengva gyventi. Štai narkomanijos altorius, padarytas iš atgrasios materijos, švirkštų su adatomis. Juk gyvename narkotizuotoje visuomenėje. Net tas besaikis ap-

sipirkinėjimas yra viena iš narkomanijos rūšių.

Pinigų altoriuje monetos sudėliotos taip, kad pinigų spindėjimas kelia šventumo įspūdį. Ta ironija labai tyra, labai vaikiška, beveik be pašaipos.

O štai Seimo altorius – valdžia juk irgi šventa.

N. Nevčesauskienė: Šioje mokykloje mokosi vaikai, kurių tėvai pasiturintys, nes išgali mokėti už vaiko mokslus. Ar vaikai, atėję iš elitinės aplinkos, kuo nors skiriasi nuo kitų?

V. Juknaitė: Ką reiškia elitinė aplinka? Ten vaikui skiriama mažiausiai laiko. Jų vienatvė ne mažiau skaudi. Jie susiduria su didelių pagundų „altoriais“ ir šiuo atžvilgiu yra visiškai neapsaugoti. Apskritai pačioje gyvenimo struktūroje – nuo apačios iki viršaus – vaikams nenumatyta vietos. Jie trukdo, kol auga. Geriausia, kad jie nieko neklaustų, nekeltų problemų, gerai mokytųsi – tai viskas. Vaikas turi besąlygiškai teikti tik džiaugsmą.

J. Stauskaitė: Man ši paroda įdomi ne vien meno požiūriu. Kai konceptualų meną daro rimti menininkai Šiuolaikinio meno centre ar kitoje prestižinėje erdvėje, tai gyvybė dažniausiai jau būna išnykusi arba šventai laikomasi naujoviškumo dogmos. Idėja (konceptcija) tampa pati sau tikslu. O čia forma natūraliai susilieja su turiniu. Ji jausminga, paveiki. Niekas negalvoja, kad „daro didelį meną“. Jie tik išreiškia save meno forma. Padedant mokytojui, jiems lyg ir pasiseka sukurti kažką, ką vadiname menu, nes kito žodžio, kuris apibūdintų jausmą, išreikštą per formą, tiesiog neturime. Jiems labiau rūpi, KĄ padaryti, o ne KAIP, jie tarsi be jokių pastangų „pataiko į dešimtuką“.

Prisimenu jau mirusios bičiulės posakį: „Menininkas yra tas, kuris jaučia savyje vaiką: stebėtis, neme luoti, būti angažuotam, mokėti apginti savo tiesą, būti atviram pasauliui.“ Mes, suaugusieji, tą pojūtį prarandame ir tą praradimą išduoda mūsų kūriniai, kuriems kažkodėl automatiškai suteikiamas meno statusas.

Šis pavykęs projektas, manau, idealiai atspindi mūsų mokyklos „auklėjimo menu“ metodo rezultata, kai kūrybinis procesas tampa tiesiog pokalbiu su savimi ir su savo aplinka. Galima sakyti, net savotiška meno terapija...

N. Nevčesauskienė: O gal vaiko (paauglio) galimybės sukurti menišką darbą pernelyg sureikšminamos?

V. Juknaitė: Vidinė laisvė nepriklauso nuo amžiaus,

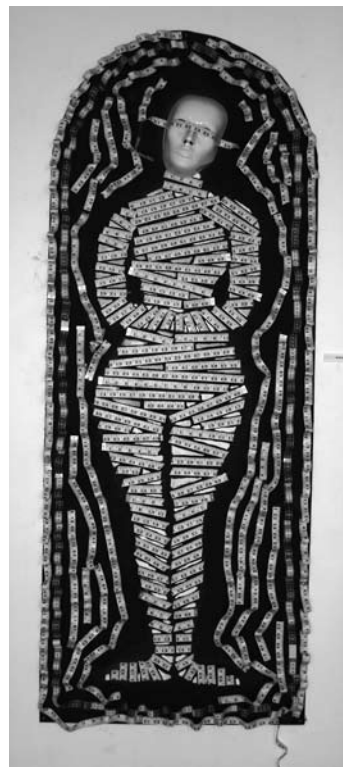
ką žmogaus dvasia pasiekia, tai ir yra viršūnė.

N. Nevčesauskienė: Parodoje matėme ir „Pinigų altorių“. Kaip Jums, banko specialistui, atrodo, ar pavyko perteikti pinigų kulto idėją?

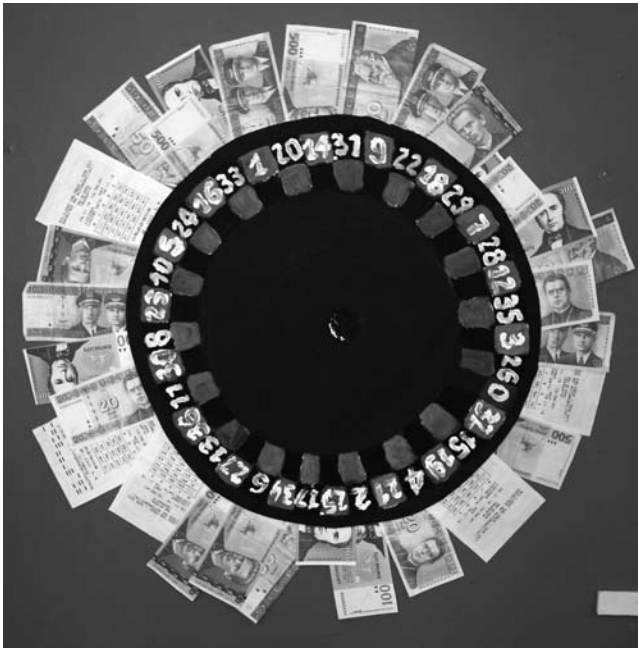
G. Nausėda: Man jis padarė mažesnę įspūdį negu kiti čia rodomi altoriai. Ką tik apžiūrėjau parodą, džiaugiuosi, kad mane į ją pakvietėte. Vertinu kūrinį, jei jis sukurtas minimaliomis ir tikslingomis priemonėmis. Jauni parodos autoriai jaučia ir mato tiek savo, tiek tėvų aplinkos, tiek visuomenėje įsitvirtinusius „altorius“. Atkreipiau dėmesį į „Maksimios altorių“ – išradingos sąsajos su žmogaus smegenimis. Tarp gausių, įdomių ir labai savitų darbų išskirčiau „Prekės ženklą“ altorių. Mažytis, nedrąsus „Katalikiškas altorius“ iš natūralių medžiagų labai tikslus. Apskritai čia esama visokių požiūrių ir aš tą įvairovę vertinu teigiamai.

N. Nevčesauskienė: Ar paroda „XXI a. altoriai“ preparauoja akį rėžiančią tikrovę, ar tai tik „fliuksiški“ žaidimai?

R. Mikučionytė: Labai plačių socialinių apibendrinimų iš to nedaryčiau. Akivaizdu, kad kiekvienas kūrinėlis yra tam tikras dabarties vertinimas. Bet man įdomesnė konkrečių paauglių – Linos, Simonos, Jono ar Liutauro, nuomonė, likusi tarsi parodos nuošalėje: kaip mūsų vaikai tarpusavyje susišneka, ar jiems smagu bendrai kritikuoti suaugusiųjų silpnynes, kaip jie dirbdami kartu vienas kitą pažįsta? Juk vienatvės ir susvetimėjimo amžiuje labai svarbu išmokti girdėti vienas kitą...

Emilija EINORYTĖ.
Grožio standartų altorius

Gabrielė STANKŪNAITĖ. Lošimų altorius

N. Nevčesauskienė: *Kokia šių altorių meninė kokybė?*

R. Mikučionytė: Nenorėčiau kalbėti apie „XXI a. altorių“ meninę vertę, nes sumanymo aktualumas ir kūrybos procesas man yra daug svarbesni. Konceptijos ir meniniu požiūriu profesionaliausias man pasirodė „Prekės ženklo altorius“ – lakoniškas, preciziškai atliktas, daro įspūdį garsių firmų vardų iliuzinė refleksija. Sužavėjo mažytis, tarsi iš aprūkusių kaimo grytelės atkeliavęs, bet tikėjimo dvaisios kupinas vaikiškas krikščioniškas altorėlis.

Ekspozicijoje dominuoja deklaratyvūs, vizualiai efektingi, bet asmeniškai mažiau išgyventi, t.y. nusižiūrėti, o ne savo patirtimi pagrįsti vaizdiniai. Kita vertus, kiekvienas paauglys turbūt yra pajutęs priklausomybę nuo muzikos, kompiuterinės manijos, mados, tobulų kūno proporcijų ar pinigų. Kruopštus lipdytas rankų darbas – valgymo kultui skirtas „altorius“ – lyg visų patirtas išorinio pertekliaus (daugeliui nepasiekiamo) simbolis.

R. Kriščiūnaitė-Kesminienė: Projektą įgyvendinome nuosekliai – iš pradžių diskutavome dėl pačios idėjos, kopijavome istorinių altorių pavyzdžius iš nuotraukų, reprodukcijų. Beveik nieko nežinoję apie altoriaus funkciją, struktūrą, puošybą, mokiniai labai pakiliai

priėmė mintį, kad tai bus lyg laiškas visuomenei, lyg monologas, lyg maištas.

Tiems, kurie nespėjo susidoroti su užduotimi, geranoriškai, be piktdžiugos pagelbėjo kiti – „Maisto altoriui“ uogas lipidė visa grupė, atsirado bendraminčių kolektyvas. Na, o kodėl parodoje nepateikta komentarų, atsakyčiau taip: emocijos sudėtos į darbą, čia juk ne rašinio konkursas.

N. Nevčesauskienė: *Vilniaus vaikų ir jaunimo dailės mokykla vadovaujasi nuostata ugdyti jaunimą menu. Čia turbūt vienas iš geriausių to auklėjimo pavyzdžių?*

A. Gelūnas: Kaip viskuo abejojantis skeptikas norėčiau paklausti, ar parodos kuratorė nepasufleravo mokiniams temų? Nes kai kurios yra tokios, lyg būtų nurašytos iš postmodernistinės literatūros, pavyzdžiui, „transcendentinio, chaotiško diskurso į save“ tema tikrai yra ne paauglio sugalvota, nebent jis superintelektualus ir skaito labai rimtą literatūrą.

N. Nevčesauskienė: *Altoriaus temą pasiūlė mokytoja.*

A. Gelūnas: Ar čia nėra taip, kaip dažnai būna ir Dailės akademijoje, kad dėstytojas padaro kūrinių studento rankomis? Jei ne, tada galima vertinti, kas geriau, kas prasčiau. Esu juodos spalvos fanatikas, todėl man labai patinka formulės, skaičiai, šriftai... Parodoje, sakyčiau, yra kokie trys puikiai, kiti gal atmestiniai padaryti ar mažiau pavykę darbai. Džiaugiuosi, kad jauni žmonės gilinasi į socialines moralines problemas. Turint omenyje šiurpinantį statistinį rodiklį, kad pagal apklausas lietuvių vaikai jaučiasi nelaimingiausi Europos Sąjungoje, mums reiktų įsiklausyti, ką jie patys kalba apie juos supantį pasaulį.

Paroda įdomi, sultinga, net profesionalių parodų kontekste atrodo įdomi. Tikiuosi, iš jų išaugs geri studentai, kurie atsineš šitą drąsą į VDA auditorijas ir nepraras jos vėliau.

Klaidos atitaisymas

KB Nr. 6 prie Tautvydo Bajarkevičiaus str. „Lyginamoji ekvibratika ir institucinė kritika“ iliustracijos (p.74) supainiotas parašas. Turėtų būti ne „Medijų meno festivalio Enter 6 teorinė konferencija. Šiauliai, 2008,“ o „Ars Electronica“ 2008, Lincas, programa *Sonorous Embodiment*“.

Atsiprašome.

TIRPSTANČIOS RIBOS

Keturi japoniški žvilgsniai

Informacijos srautas XXI a. toks didelis, kad baigia visai ištrinti „geokultūrinės“ ribas – tai, kas atrodė labai tolima, tampa nepaprastai artima. Toks jausmas apėmė ir apžiūrinėjant japonų menininkų konceptualius kūrinius Vilniuje, Šiuolaikinio meno centre. „Big in Japan“ – pirmoji šiuolaikinio Japonijos meno paroda Lietuvoje – buvo atidaryta birželio 19 dieną. Už šį neeilinį įvykį reikia dėkoti *Eu-Japan Fest* organizacijai, kuri paskatino ŠMC užmegzti ryšius su Japonijos kūrėjais ir pristatyti šios šalies meną Vilniuje, 2009 metų Europos kultūros sostinėje. Kuratorių Renatos Dubinskaitės ir Kęstučio Kuizino teigimu, šioje parodoje nesistengiama pristatyti kuo didesnės kūrybos formų įvairovės, kuo plačiau aprėpti dabartinio Japonijos meno scenos ar atlikti vienai temai skirtą tyrimą. Ekspozicija buvo komponuojama iš tikrųjų postmodernistiškai, pasirenkant keturis skirtingų autorių darbus ir tokiu būdu atskleidžiant keturių japoniškų meninių žvilgsnių paraleles. Šį kartą dominuoja būtent žvilgsnio, vaizdinio, vizualumo sąvokos.

Yayoi Kusama konstruoja žaismingą fantastinę erdvę iš pripučiamų ryškiai geltonų balionų. Visi jie padengti

pasikartojančiu juodų taškelių ornamentu. Nors žiūrovai kviečiami tiesiogiai dalyvauti kūrinyje (įeiti į vieno baliono vidų, kur jų laukia veidrodinis kambarys), sunku atsikratyti įspūdžio, kad žmogus yra veikiau trukdis šioje keistoje aplinkoje. Pasak medikų, kūrybinių profesijų žmonės gyvena ilgiau už kitus, nes kasdieninė jų veikla padeda atsipalaiduoti, pamiršti realaus laiko tėkmę. Šią taisyklę puikiai patvirtina ir aštuoniasdešimtmetė Yayoi Kusama, kuri dėl regėjimo defekto pasaulį mato pro juodų taškelių filtrą. Savo margą rojų (instaliaciją „Taškelių manija – begalybės veidrodžių kambarys“) ji kūrė

Yayoi KUSAMA. Taškelių manija - begalybės veidrodžių kambarys. 2008

su akivaizdžiu pasitenkinimu, smagiai žaisdama ir pramogaudama. Savo ligą pavertusi kūrybine žaliava, Yayoi Kusama ne tik psichologiškai pagelbsti sau, bet ir plečia meno funkcijas, smagiais netiesioginiais vaizdiniais bylodama apie jo universalumą. Šikart autorės optimizmas negalios sukelti negatyvias emocijas ištirpina juodų taškelių begalybėje.

Į žaidimą pasinėręs ir menininkų iš Osakos duetas **Paramodel** (Yasuhiko Hayashi ir Yusuke Nakano). Visą ŠMC salės erdvę (sienas, grindis, lubas) jie apraizgė žaisliniais geležinkelio bėgiais (instaliacija „Paramodelic – Graffiti“). Mėlynos bėgių linijos, traukinių ir kranų modeliukai yra vaikams pritaikyto mastelio, tačiau optinė iliuzija paverčia juos gerokai didesniais. Paradoksalu, bet šis kūrinys, atrodytų, neturi ribų, o jo autoriams itin svarbus amžinumo aspektas. Yasuhiko Hayashi ir Yusuke Nakano šiuolaikiškai interpretuoja vieną iš esminių japonų estetinių principų: *non-finito* idėją. Eksponuodami kūrinį skirtingose erdvėse, menininkai kaskart iš naujo surinkinėja savo geležinkelio bėgius, o po parodos juos išardo. Ekspozicijos lankytojai, nors ir primygtinai prašomi, kad žiūrėtų sau po kojomis, neretai sulaužo trapią konstrukciją, todėl dažnokai tenka ją taisyti. Japonų menininkų sukurtoje erdvėje tvyro statybviets atmosferą, o žiūrovus apima ne-

paliaujamos kaitos, nepastovumo, trapumo, net tam tikros grėsmės nuojauta. Visa tai Paramodel dueto žaidimą perkelia į visiškai nevaikišką lygmenį.

Go Watanabe, specialiai Vilniaus parodai sukūręs šešis baltus androidų portretus, bando apgauti mūsų jusles. Žiūri į portretą ir negali suprasti: matai lyg ir gyvo žmogaus atvaizdą, bet trikdo nenatūralumo, „ateiviškumo“ išpūdis. Autorius skaitmeniniu būdu sukūrė dirbtinius veidus, tačiau kiekvienam iš jų pritaikė skirtingų žmonių odą. Individualios odos savybės (tekstūra, antakių ir plaukų linijos) sukuria realaus atvaizdo iliuziją. Štampuotų šviesdėžių galerija perša ir mintį apie nuasmenintus reklaminių stendų personažus, kurie kartu simbolizuoja ir abstrakčius postmodernios kultūros vartotojus. Reklamoje populiarus individualumo raiškos per tam tikro daikto išsigijimą argumentas šiuose portretuose niveliuojamas ir įgauna priešingą prasmę. Jei nori būti „nepakartojamas“, paklusk vartotojiškumo manijai ir prisijunk prie savo amžininkų – androidų – minios.

Hiraki Sawos šešių videokūrinių ciklas „Hako“ – kompleksiausias parodos kūrinys. Per visą salės erdvę išdėstytuose ekranuose lygiagrečiai rodomos vaizdų sekos: banguojanti jūra („Paukščiai ir jūra“), šintoistų šventikų puoselėjamas miškas („Samanos“), mechaninis laikrodis, rodantis tikslų

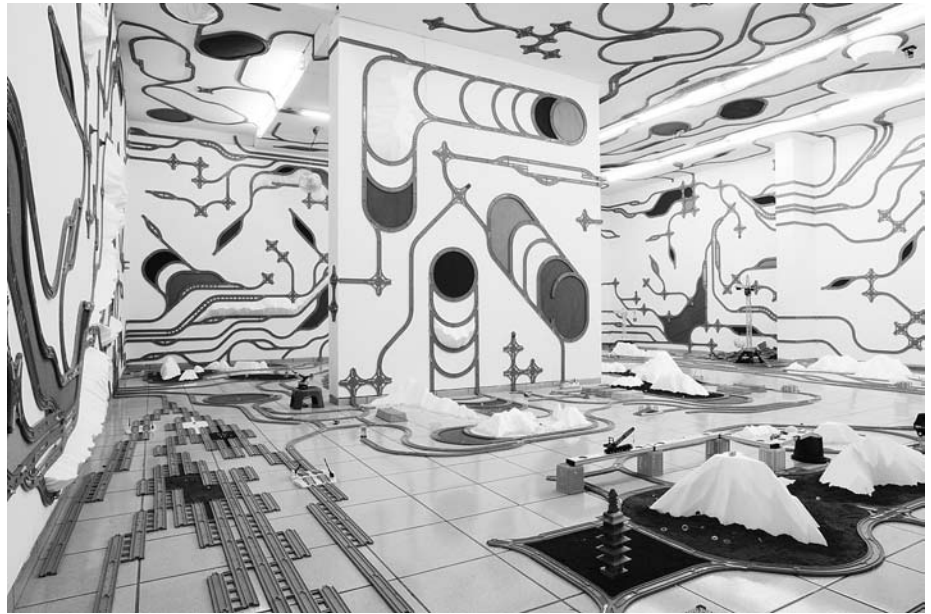

Go WATANABE. Veidas („Portretas“). 2009. Skaitmeninis atspaudas, peršviečiama juosta, šviesdėžė.

vietos laiką („Fragmentai“), tušti interjerai („Kalbėjimasis su siena“), pakrantės peizažai („Kelias atgal“) ir didelis namas gamtos prieglobstyje („Akimirka“).

Viskas baigiama vos judančiu baltų raštuotų tapetų vaizdu. Meditatyvumas ir ramybė: nėra nė užuominos apie aktyvią žmogaus veiklą ar šurmuliuojančių didmiesčių kasdienybę. Veikiau galime pajusti sustojusį laiką. Rodomiems vaizdams suteikia nerealaus ir keistas elementų derinimas arba veiksmo „sutirštinimas“

(jūra ošia užburiamai grėsmingai, laukinis šintoistų miškas atrodo pernelyg išpuoselėtas, jūros pakrantėje atsiranda neįtikėtino mastelio laikrodis ir karuselė...). Toks naujų laiko erdvių kūrimas neturi tiesioginės funkcijos. Atsipalaidavimas, ramybė, kurie persmelkia žvelgiant į šešių ekranų vaizdus, sukuria sunkiai apibrėžiamą būseną – jautiesi iškritęs iš kasdienybės (realybės?) konteksto. Tirpstančios akimirkos, išsiliejančios skirtingais paveikslais, verčia susimąstyti, o tada imi raustis atminties klotuose, ieškodamas ten galbūt užsilikusių asmeninės patirties (atminties) vaizdinių. Po tokios „savirefleksijos“ Hiraki Sawos sapnų fragmentai jau nebeatrodo nei dirbtiniai, nei nenatūralūs. Jie virsta siurrealistiniais autoriaus (pa)sąmonės atspindžiais.

Paramodel (Yasuhiko HAYASHI ir Yusuke NAKANO). Instaliacija „Paramodelic – Graffiti“

Keturi kūriniai, keturi skirtingi japoniški žvilgsniai. Kas tai: naujos tikrovės kūrimas

Hiraki SAWA. Šešių videokūrinių ciklas „Hako“

ar bėgimas nuo realybės? Visi šie menininkai balansuoja ant sunkiai apčiuopiamos kasdienybės ir fantazijos ribos. Nardyti po tokias skirtingo emocinio „tankio“ erdves – vienas iš didžiausių

ar bėgimas nuo realybės? Visi šie menininkai balansuoja ant sunkiai apčiuopiamos kasdienybės ir fantazijos ribos. Nardyti po tokias skirtingo emocinio „tankio“ erdves – vienas iš didžiausių

Rio KOJIMA

JURGITOS GERLIKAITĖS MEDITACIJŲ PASAULIS*

Jei Jurgitos Gerlikaitės darbuose ieškotume romantiško pasakojimo, kaip mat pakliūtume į jos paspėstas pinksles. Jurgitos kūriniai, vertinami tiek Lietuvoje, tiek Vidurio Rytų Europoje, atsiskleidžia įvairiomis technikomis, skaitmeninė spauda leidžia išgauti dar daugiau aspektų, o jos kuriamas pasaulis daug kam gali pasirodyti pernelyg ramus ir paprasčiausiai gražus. Jo rokokiškas stilius, Europos alegorijomis paremti siužetai, atidžiau išsiūrėjus išryškėjantys Lietuvos kraštovaizdžio elementai sukuria iliuziją, tarsi būtum patekęs į Vilniaus senamiesčio labirintą. Būtent Vilniaus senamiestis, kiek man yra tekę matyti, būtų tinkamiausia vieta visai Vidurio Rytų Europai žaisti slėpynes su vaikiškam žaidimui būdingu tyru žiaurumu. Šio miesto labirintas neturi sau lygių. Jis atspindi ne vien kraštovaizdžio ir architektūros nepaprastumą, bet ir kažką esminio, būdingo Lietuvos istorijai, kurioje fanatiškos katalikybės pašonėje vis dar gyva pagonybė, o tapatumo paieškos stumia į susvetimėjimą.

Jurgita neabejotinai yra Vilniaus žmogus. Klaidžiodama po miestą ji fiksuoja žmones ir gražius vaizdus, kuriuos paskui perkelia į išgalvotą erdvę. Kartu su nesančiaisiais dalyviais jie įterpiami į dvisluoksnę arba trisluoksnę išraišką, o tada tyram grožiui neišvengiamai ima akom-

panuoti žiaurumas ir baisumas. Šie du arba trys vienas kitam priešiški sluoksniai, jausti į vidinį siužetą, lemia, kad Jurgitos darbai atsiskleidžia ir žmogui iš šalies.

Dar kartą peržvelgę „Meditacijų“ ciklą (iš viso 17 darbų, 2007 m.), kurio slapta tema yra būtent miestas, pamatytume, kad Jurgitos kūrinių lyginimas su Vilniaus bruožais toli gražu nėra atsitiktinis. Jurgitos miestiškumas, sakyčiau, yra originalus tuo, kad apgaulingai primena M. K. Čiurlionių, taip pat pasirinkusį „Meditacijų“ temą, tačiau jam rūpėjo atskleisti pagonybės sąsajas su Rytais. Apskritai apie Lietuvos dailininkus, perfrazuodami Cézanne'ui skirtą Picasso teiginį, galėtume sakyti: „Visi jie kilę iš Čiurlionio.“ Tiesa, nemaža dalis jo motyvus perėmusių autorių taip ir liko atkartojimo lygmenyje, o Jurgitos Gerlikaitės ciklas „Meditacijos“ yra pagirtinas vaisingo interpretavimo pavyzdys.

Nors „Meditacijų“ ciklo paveiksluose regime gražų pasakų pasaulį, vis dėlto jų siužetai neabejotinai sklidini iš anksto nustatytos harmonijos simbolizmo. Tai rodo ir subjekto transformacijos, skilimo ar ištirpimo tematika, ir pastangos, pasakojant gražią istoriją, spalvomis perteikti veikėjo netenkantį „pasakojimą dėl paties pasakojimo“. Kiekvieną figūrą būtinai lydi šešėlis. Svaiginami šito gražaus tviskančio pasaulio, norom nenorom imame abejoti tuo savo apsvaigimu. Vaizdas išsikreipia, virsta spalvų kratiniu, siužetas nutrūksta ir panyra į tuštumą, o gal beprasmiškas „pasakojimo dėl pasakojimo“ veikėjas

* Žvilgsnis iš šalies visada intriguoja. Spausdiname Aichi universiteto (Japonija) istorijos profesoriaus Rio Kojimos straipsnį, kuriame į jaunos lietuvio grafikos kūrybą pasižiūrėta gana neįprastu rakursu.

įsistebeilija į savo paties nebūtį ar net anti-
būtį. Subjektas, bėgęs nuo velnio, pats
sparčiai virsta velniu. Tiesiog slėpynės
Vilniaus labirinte, ne kitaip.

Reikėtų pasakyti, kad „Meditacijų“
ciklo užuomazgų esama keliuose 2006 m.
skaitmeniniuose kūriniuose. Pirmiausia
tokiuose kaip „Materija, energija, erdvė,
laikas“, kuris atspausdintas ir šio leidinio
[Arena – red.] viršelyje. Jame vaizduojamas
medituojančio žmogaus portretas *en face*
– veidas be išraiškos, net, sakyčiau, su
anti-išraiška, panašus į *Noh* teatro kaukę.
Tai veidas žmogaus, kuris tarsi *dzen*
meditacijoje regi užmigusiojo *ego* tuštumą,
tada naikina reginčiojo *ego* žvilgsnį,
o galiausiai įveikia ir patį naikinimo
suvokimą. Nesvarbu, ar kūrinio kilmės
žinojimas palengvina jo esmės suvokimą,

ar ne, reikėtų paminėti, kad Jurgita, studijuodama Dailės
akademijoje, gilinosi į Japonijos *dzen* estetiką. Tad nieko
nuostabaus, kad *dzen* išsivadavimo iš subjekto idėja,
tarsi ašis įkomponuota į Jurgitos intelektualinį ir estetinį
kontekstą, „Meditacijų“ cikle atsiskleidžia jau kaip
susiformavęs pasaulis slėpynių vieta tapusiam Vilniuje.

„Lygiadienio mėnulyje“ (puikiam darbe, aiškiausiai
atskleidžiančiame Jurgitos estetinę strategiją) matome
virš miesto pakibusį nenatūralų mėnulį, kuris deformuoja
ir transformuoja erdvę įsiterpdamas kaip „kūnas dėl
kūno“ ir virsdamas *objet d'art*. Galiausiai „kūno dėl kūno“
konceptiją regime ir „Meditacijoje XVI“, kur įsibrovėlės
vaidmenyje netikėtai pasirodo pati Jurgita. Nesuklystume
sakydami, kad toks *objet d'art* įterpimas sukuria tam tikrą
erdvės polifoniškumą.

Darbas „Vyras ir moteris“, kurį derėtų traktuoti kaip
„Materijos, energijos, erdvės, laiko“ tęsinį, taip pat
vaizduoja subjekto transformaciją, portretą *en face*, šis
motyvas atsikartoja ir „Meditacijoje VI“.

Jurgita Gerlikaitė Vilniaus dailės akademijoje
studijavo Meno istoriją ir teoriją, trejus metus
stažavosi Islandijos meno ir amatų kolegijoje,
grįžusi baigė studijas. Dar po trejų metų mokslų

Jurgita GERLIKAITĖ. Meditacija 5

Danijoje ir darbo Kopenhagos grafikos studijoje ji
grįžo į Lietuvą.

Skandinavijos šalyse 10-ojo dešimtmečio viduryje,
iškart po nepriklausomybės atkūrimo, jauniems
Lietuvos kūrėjams siūlė dideles galimybes, kuriomis
pasinaudojusi Jurgita tapo viena iš Skandinavijos
mokyklos kartos atstovų. Jurgita rašo estetikos ir kri-
tikos straipsnius, studijuoja Vilniaus dailės akademi-
jos UNESCO kultūros vadybos ir kultūros politikos
magistrantūroje. Ji dar žinoma ir kaip savo senelės,
liaudies menininkės Petronėlės Gerlikienės kūrybos
tyrinėtoja. Jurgitos skaitmeniniai darbai, daugiau-
sia eksponuojami asmeninėse parodose Lietuvoje ir
užsienyje, ima užsitikrinti tarptautinį pripažinimą.
2008 m. vykusioje Minsko tarptautinėje grafikos
parodoje ji užėmė pirmąją vietą, jos darbai puošė
Latvijos ambasadą Vašingtone. O 2009 m. sausį iš-
leistas pirmas darbų rinkinys irgi sulaukė nemažai
atgarsio.

Iš japonų kalbos vertė Ieva SUSNYTĖ
Versta iš *Arena*, Nr. 6, p. 1–4, Fubaisha, 2009

APIE KASDIENYBĖS TIESĄ IR GROŽĮ

Japonija europiečių akimis

Pirmą kartą artimiau susipažinau su Japonija, kai studijuodama Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute rašiau semestro darbą apie Tokijo metropolinį regioną. Nagrinėjau miesto plėtrą, ekonomines jo kaip „vartų“ funkcijas, miesto planavimą, urbanistines ir žaliąsias erdves, bet kirbėjo jausmas, kad visa tai pernelyg toli nuo manęs, nors įdomu, tačiau sunkiai įvardijama. Dar anksčiau Japoniją primindavo šokoladiniai saldainiai „Geisha“, animaciniai filmukai, vaikystėje matyta knygelė su origamiais ir ikebanomis. Na, gal dar robotukai... Taigi, viskas, ką anksčiau simbolizavo ši šalis, apsiribojo keliais stereotipais, beje, toks paviršutiniškas mūsų supratimas apie daugelį Rytų šalių.

Japonijoje įsikūrusi nevyriausybinė organizacija „EU-Japan Fest“, be kitos tarptautinės kultūrinės veiklos jau vienuoliktus metus vykdo fotoprojektą „Japonija Euro-

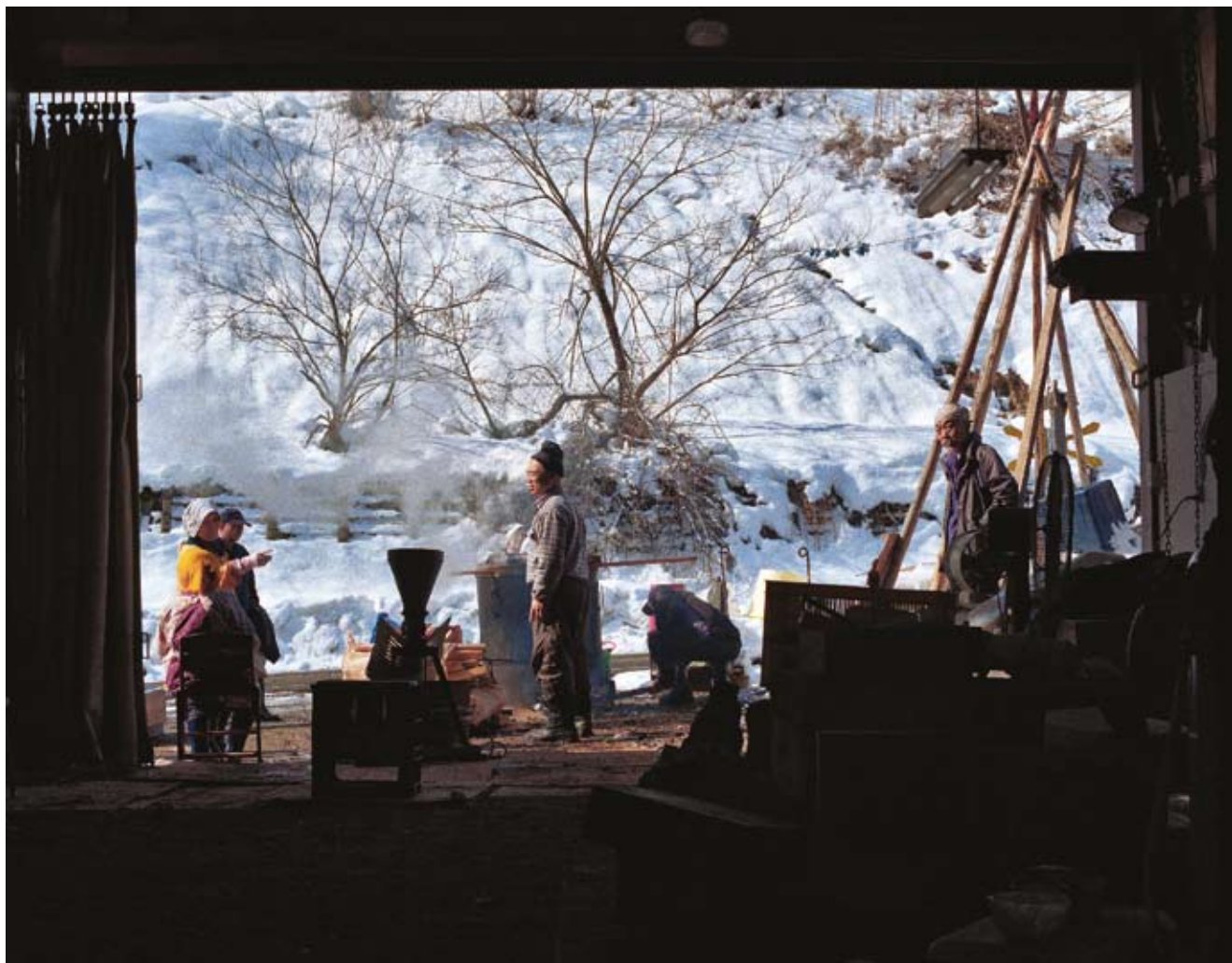
pos akimis/Japonija šiandien“. Kiekvienais metais kuratorė Mikiko Kikuta pakviečia kelis fotografus iš skirtingų Europos šalių ir jie fotografuoja kurią nors Japonijos prefektūrą. Jau dabar sunku patikėti tokiu projekto ilgaamžiškumu, o kol bus aplankytos visos prefektūros, prireiks dar maždaug dešimties metų. Viskas paprasta, bet genialu: projektas įgauna daugybę sluoksnių – tai ir fotomeno puoselėjimas, ir puiki viešųjų ryšių kampanija, ir tarptautinis bendradarbiavimas, ir diplomatinį santykių gerinimas, įtraukiant vis daugiau šalių, ir t.t.

Meno tikslas – kelti klausimus, į kasdieninius dalykus pažvelgti nekasdieniškai. Kaip europiečiai suvokia, pavyzdžiui, japonų požiūrį į individualumą, artumą, prisilietimo vengimą? Pasak vienos *Buto* šokėjos, japonai niekada nesijaučia vieni, todėl jiems nereikia artimo kontakto, jie neapsikabina, nesibučiuoja viešumoje, nespaudžia vienas kitam rankos. Ten žodis „aš“ nevartojamas, galima sakyti, jo net nėra. Atidžiau išsižūrėjus į jų architektūrą, namų struktūrą, tai tampa akivaizdu – būdamas antrajame aukšte, puikiai girdi, kas šnekama pirmojo aukšto tolimiausiame kampe. Mėnesį pabuvusi Japonijoje, puikiai supratau, ką reiškia frazė „nesijausti vienam“. Tai labai skiriasi nuo mūsų europietiško (ne)vieništumo.

Žvelgiant iš meno perspektyvos, šio projekto tikslas nėra atskleisti „tikrąjį“ Japonijos veidą, dokumentuoti japonišką gyvenimą. Fotografijos čia – atminties kultūros dalis. Tai bandymas atspindėti laiką ir atmosferą, perteikti būseną ar įvykį. Tai europietiško Japonijos patyrimo vaizdai. Šiais metais projekte dalyvavusio fotografo iš Austrijos Andrew Phelpso galutinė koncepcija vadinasi „Ne Niigata“. Tai istorija apie jo nesuprastą prefektūrą. Lietuvio Arturo Valiaugos projekto pavadinimas „Japonijos dienos meniu“ – irgi tam

Andrew PHELPS. Iš serijos „Ne Niigata“. 2009

*Arturas VALIAUGA
Iš serijos „Japonijos dienos
menui“. 2009*

Arturas VALIAUGA. Iš serijos „Japonijos dienos meniu“. 2009. Iš parodos „Japonija Europos akimis/Japonija šiandien“ ŠMC

tikra nuoroda, kad nėra iš ko rinktis, imi tai, kas duodama, siūloma tądien, tik vartoji galbūt kitaip. Vokietis Christianas Schinkas, nuvykęs į Niigatos prefektūrą, apskritai pakeitė savo idėją ir, užuot fiksavęs pakrantę, tris savaites praleido kalnuotoje vietovėje. Visų autorių, dalyvavusių projekte, kūrinuose justai socialinės atskirties svetimame krašte gaida. Trys savaitės Japonijoje pakeitė ne tik išankstinį įsivaizdavimą, bet ir vizualinę išraišką. Pasak kuratorės Mikiko Kikuta, europiečių fotografijos, darytos Japonijoje, dažnai išsiskiria iš viso jų kūrybos konteksto. „EU-Japan Fest“ pirmininkas Shuji Kogi projekto kataloge rašo: „Fotografija apibrėžia ne tik realybę, bet ir tiesą. [...] šie darbai mums nieko nepaaiškina, bet jie verčia mąstyti apie tiesos ieškojimo svarbą dabarties realybėje.“¹ Kiekvieno iš mūsų realybė skiriasi. Gyvenimo, o juo labiau kūrybos, vertinimas priklauso tik nuo mūsų pačių įsivaizdavimo. Nors šio projekto fotografijos nėra dokumentiniai fotoreportažai, bet Japoniją, kurią patyriau aš, jos primena man labiau negu televizijos laidos ar nuotraukos žurnaluose.

Tokio pobūdžio projektai neišvengiamai įgauna ir politinę atspalvį, tačiau šį kartą jis visiškai pozityvus. Vertinant iš tarptautinių santykių perspektyvos, tokie projektai skatina bendradarbiavimą ne tik tarp Japonijos ir dalyvaujančios šalies, bet tarp Japonijos ir visos Europos. Į projektą Japonijoje įsitraukia konkrečios prefektūros gyventojai, vietos savivaldybė, įvairios kultūros organizacijos, rėmėjai, o Europoje jį palaiko Japonijos ambasados, valdžios institucijos, įvairūs kultūros ir meno centrai (Lietuvos atveju – Šiuolaikinio meno centras, priėmęs parodą, Lietuvos fotomenininkų sąjunga, atrinkusi autorius ir t.t.). Po visą Europą keliaujanti paroda natūraliai įtraukia pačius įvairiausius visuomenės sluoksnius: nuo konkretaus miesto mero iki transporto kompanijos darbuotojo. Žinoma, tai, apie ką kalbu, nėra joks stebuklas – taip visur turėtų veikti visa kultūros sistema, tačiau šiuo atveju šis veikimas yra itin gerai apmąstytas ir efektyvus. Tikriausiai dar viena priežastis, dėl kurios nesiliauju stebėtis šiuo projektu, yra tai, kad lietuvių organizacinis neįgalumas byloja visiškai priešingus dalykus.

Dar vienas dėmesio vertas aspektas – viešieji ryšiai. Nors „EU-Japan Fest“ tokio tikslo nesiekia, mano nuomone, toks valstybės pri(si)statymas yra labai efektyvi šalies įvaizdžio formavimo strategija. Žinoma, užmojis

Andrew PHELPS. Iš serijos „Ne Niigata“. 2009

parodyti patiems japonams, kaip jų kasdienybę – jos grožį ir randus – mato svetimų šalių, kitų kultūrų žmonės, ne visada džiugina fotografuojamuosius. Bet tai sudaro ir dalį pridėtinės šio projekto vertės: nemaža fotografijų dalis yra nukreipta prieš srovę, t.y. prieš stereotipus – tiek europiečių apie japonus, tiek japonų apie europiečius. Vadovaujantis stereotipais, didžiausia klaida ta, kad jie taikomi tik kitiems. Skirtumai egzistuoja ir kartais juos įveikti sudėtinga, tačiau vien jau įveikos pastangos atveria bendražmogiškųjų santykių nišą...

Vis dėlto juokinga prisiminti, kad per tris savaites Japonijoje, vadinamojoje „aukštųjų technologijų šalyje“, vienintelė galimybė prisijungti prie interneto ryšio pasitaikė tik Niigatos stotyje ir tik pateikus pasą...

Sunku pasakyti, kuri šio projekto pusė vertingesnė: meninė ar socialinė, tačiau rezultatas yra kaip reta intriguojantis.

Kampai!

Paroda „Japonija Europos akimis/Japonija šiandien“ vol. 11 Vilniuje, Šiuolaikinio meno centre atidaryta liepos 13 d. ir veiks iki rugpjūčio 16 d. ■

¹ Mikiko Kikuta, Noriko Kodera (sud.), *European Eyes on Japan/Japan Today* vol. 9. Japan: EU-Japan Fest Japan Committee, 2007, p. 13.

SEKMADIENIO ŠOKĖJAI

1.

Sena moteris gyveno mažame pajūrio miestelyje netoli paplūdimio. Ji turėjo tik vieną koją, todėl retai išeidavo iš namų ir niekada nebuvo prie jūros. Dienas leido žiūrėdama televizorių ir laukdama poilsiautojų, kuriems nuomodavo vieną – patį geriausią – kambarį. Miestelyje apie šią uždaro būdo senutę sklandė įvairūs gandai. Kaimynai spėliojo, kad kojos ji neteko per karą sprogdindama traukinius. Gatvės vaigaliai kūrė istorijas, kad prieš pat revoliuciją ji buvo susitikusi carą ir šis nukirto jai koją dideliu aukienu kardu. Mažakalbė senutė nemėgo pasakoti, kaip buvo iš tikrųjų. Prisivertė pamiršti visas su tuo susijusias aplinkybes.

2.

Važiuodama atostogauti su vyru, nekilnojamojo turto vertintojo žmona tikėjosi romantiškos aplinkos namelyje ant jūros kranto. Graži moteris, ištėkėjusi už perspektyvaus, sėkmingai karjerą darančio pastatų ir žemės sklypų vertintojo, tikėjosi išskirtinio dėmesio ir jos verto prasiblašymo. Todėl įtikino vyrą, kad jam reikia poilsio ir jiedu išvažiavo, nieko ilgai neplanavę.

3.

Vertintojas, sulaukęs dvidešimt aštuonerių, jau penkerius metus buvo vedęs, nepriekaištingai dirbo, įsigijo auksinį laikrodį, gavo keturis padėkos raštus, matė, kaip gyvena elgetos ir ambasadoriai. Vakar jis atvažiavo į pajūrį kartu su žmona, nes ji to norėjo. Ilgai svarstė, kur apsistoti, pagaliau susirado kambarį netoli jūros. Bet žmonai nepatiko nei kambarys, nei namas, nei vienakojė jo šeimininkė. Vertintojo

žmona visur siekė tobulybės, todėl dabar buvo labai nepatenkinta, ir jie susipyko. Moteris trenkė durimis ir išėjo, palikusi vyrą atostogauti vieną.

4.

Tą pačią popietę į vienakojės šeimininkės duris pasibeldė nepažįstamasis ir prisistatė esąs mero padėjėjas. Jis pasakė, kad meras nori padovanoti jai dirbtinę koją ir, jeigu ji sutinka, privalo susirasti giminaitį, kuris viešai paliudytų, kokia ji dėl to laiminga. Kaip ženklą, įrodantį rimtus valdžios ketinimus, svečias paliko praėjusių metų kalendorių su mero atvaizdu. Pažadėjo ateiti kitą kartą. Pasakė, kad tikisi išgirsti teigiamą atsakymą, priešingu atveju meras dovanosiąs tą koją bakalėjininkui, kuris, mero žodžiais tariant, „yra padorus pilietis“.

5.

Vienintelis žmogus, su kuriuo senoji galėjo pasitarti tokiu kebliu klausimu, – valkata, už nedidelį mokesį iš parduotuvės parnešdavęs jai maisto ir kitų būtinų dalykų. Valkata pas ją lankydavosi tik tada, kai imdavo lyti. Geru oru jis rinko tuščius butelius, o iš pasaulį užgulusios nevirties vadavosi alkoholiu ir pasivaikščiojimais. Kai tik pasitaikydavo proga ar galimybė, jis gerdavo, kai negerdavo – bastydavosi po paplūdimį.

6.

Valkata atėjo, kai ėmė lyti. Išklausė istoriją apie mero padėjėją, apžiūrėjo dovanotą kalendorių, kurį moteris jam pateikė kaip įrodymą, kad tai ne kliebsiai, o gryna teisybė. Pirmiausia valkata priminė, kad bakalėjininkas neturi rankos, todėl vargu ar jam

reikalinga dar viena koja. Be to, joks giminaitis ne-liudys, kad berankis, gavęs trečią koją, tapo laimingas. Tačiau bakalėjininkas vis tiek yra pagrindinis jos konkurentas kovoje dėl mero kojės. Antra vertus, jeigu senoji mero koją gautų nemokamai, jis galėtų parduoti ją poilsiautojams. Vienakojė šeimininkė suabejojo, ar kas mokės pinigų už svetimą koją, bet valkata patikino, kad iš dyko buvimo žmonės padaro dar ne tokių kvailysčių.

7.

Vienarankio bakalėjininko dukrai buvo apie keturiasdešimt. Ji neatrodė patraukli. Ne tiek negraži, kiek pamiršusi save, nes teko rūpintis tėvu ir jo parduotuve. Prieš gerą dešimtmetį ją paliko vyras, nes daktarai nustatė, kad ji nevaisinga ir negalės gimdyti vaikų. Tai buvo didelis smūgis jos tėvui, nes šis puoselėjo viltį turėti anūką, kuriems galėtų palikti savo parduotuvę. Dabar ji triūsė parduotuvėje ir tvarkydavo vienakojės šeimininkės kambarius.

8.

Vakare vienakoję šeimininkę aplankė bakalėjininko dukra. Atnešė perlinių kruopų maišelį ir du saldinius. Pažvelgusi į naują praėjusių metų kalendorių, pasiskundė prastu oru ir ėmė pasakoti, kaip jos tėvas kirsdamas mišką neteko rankos. Sakė, duos moteriškai pinigų, jeigu ši atsisakys mero dovanos tėvo naudai, nes kablys, pritaisytas vietoj rankos, labai gąsdina pirkėjus, ypač vaikus ir poilsiautojus. Nutaisiusi keistą grimasą ji bandė parodyti, kaip baisiai atrodo kablys, o tada graudžiai apsiverkė. Šeimininkė pažvelgė pro virtuvės langą ir lauke pamatė savo nuomininkę.

9.

Vertintojo žmona ėjo greitai, tarsi bijotų kur nors pavėluoti. Atrodė taip, lyg būtų akla. Valkata, kol surūkė pusę cigaretės, suprato, kad ši moteris yra menininkė arba apimta dvasinės audros. Taip galvojo žiūrėdamas į moterį, skubančią jūros link, nors jam buvo tas pats.

10.

Vasarą gelbėtojas miega mažai. Pirmiausia, todėl, kad mažame gelbėtojų namelyje miegoti nėra patogu – jis neturi lovos ir tenka gulėti ant neštuvų, kurie skirti skenduoliams nešioti. Antra, todėl, kad vakare ir naktį čia būna tvanku, o paryčiui darosi šalta. Be to, jis gulasi ir keliasi labai anksti, kad nepramiegotų jam skirto skęstančiojo.

Norėdamas šiek tiek pajavairinti monotonišką kasdienybę ir neprarasti įgūdžių, jis kiekvieną dieną suriša savo marškinius į mazgą ir meta toli į banguojančią jūrą, o tada bėga, plaukia, neria. Žodžiu, išgelbsti savo skęstančius marškinius, kartu juos ir išsiskalbia.

11.

Vertintojo žmona sėdėjo ant suoliuko greta gelbėjimo stoties ir, kaip gelbėtojai pasirodė, verkė. Pasukui atėjo į jo namelį ir paprašė vandens. Gelbėtojas gerai atsimena jos kvėpalus, nes moteris jį apkabino, sakydama, kad visi miesto vyrai liurbiai, o ji pasiilgusi tikro vyro glamonių ir laukinės meilės. Sakė, kad nori viską pamiršti, pradėti gyvenimą iš naujo, gyventi tokioje trobelėje kaip ši, būti mylima ir nuo tos meilės priklausoma.

Taip šnekėdama ji verkė, įsikibusi į jo marškinius, tuos, kuriuos jis kiekvieną rytą įmeta į jūrą. Gelbėtojas glostė, ramino raudančią moterį, bandė paguldyti ją ant neštuvų, bet ši nesileido ir liko stovėti vidury kambario. Gelbėtojas suprato: ją reikia gelbėti arba dabar pat, arba negelbėti niekada. Priėjęs labai arti bandė ją paliesti, bet ji, šiurkščiai atstūmusi, pavadinė gelbėtoją šlykščiu išgama ir liepė nešdintis iš čia kuo greičiau.

12.

Gelbėtojas gerai išmanė bepročių įpročius, nes anksčiau ilgas metus gėrė. Vien gėrė ir žiūrėjo televizorių. Tada jo tėvas atidavė televizorių savo seseriai, nes ji yra su viena koja ir negali niekur nueiti. Gavusi dovanų, teta ėmė melstis, kad sūnėnas mestų gėrės ir susirastų darbą. Po pusmečio taip ir atsitiko. Dabar

jis trečius metus dirba gelbėtoju, o teta meldžiasi, kad jis ką nors išgelbėtų. Bet jau antrą vasarą lyja, todėl jūroje niekas neskęsta. Poilsiautojai stumia laiką restoranuose, valgo, geria ir apsvaigę blaškosi po pakrantę, patys nesuprasdami, ko čia atvažiuo. Gelbėtoją visa tai erzino.

13.

Kiek nurimusi, moteris dalykiškai paklausė gelbėtoją, kur čia yra geležinkelis, sakė, eis ir gulsis ant bėgių, nes nori gražios mirties po prekinio traukinio ratais. Gelbėtojas paėmė ją už parankės, patikino žinąs, kur yra geležinkelis, be to, ir čia, paplūdimyje, kursuoja prekiniai traukiniai, esant reikalui, galima palįsti po jais. Pridūrė, kad mintis apie mirtį paplūdimyje po prekinio traukiniu galėjo gimi tik tobuloje galvoje. Taip kalbėdamas jis pririšo moterį prie betoninio stulpo, ant kurio kabėjo gelbėjimo ratas, ir pažadėjo, kad traukinys tuoj atvažiuos, žinoma, jeigu ji nesimuistys ir nerėks.

Ši iškart pradėjo rėkti. To riksmo lydymas, gelbėtojas nuėjo į namelį, susirado kibirą grindims plauti, prisėmė jūros vandens ir išpylė ant klykiančios moters murmėdamas: va tau skausmas, va tau meilė. Moteris springo jūros vandeniui, o gelbėtojas vis ėjo, sėmė ir pylė.

14.

Valkata, eidamas kopomis, išgirdo moters klyksmą ir pagalvojo: gelbėtojas linksminasi, bet nenumanė, kad taip keistai. Visko matęs valkata niekaip negalėjo suprasti, kuriam iš jų pasimaišė protas: ar gelbėtojui, kuris garsiai rėkdamas „Va tavo prekinis traukinys“ neša ir pila vandenį ant moteriškės, ar jai pačiai, pririštai prie betoninio stulpo su gelbėjimo ratu. Pirma mintis, panaši į teisybę, buvo ta, kad po trejų metų pertraukos gelbėtojas vėl ėmė gerti.

Priėjęs arčiau, valkata pažino moterį ir bandė atkreipti jos dėmesį, bet gelbėtojas liepė jam dingti, kad netrukdytų atlikti tiesioginės pareigos – išgelbėti žmogų. Tada valkata, pasirausęs savo krepšyje, išsitraukė tuščią lengvo alaus butelį ir trenkė jį gelbėtojui per galvą.

Kai gelbėtojas po kurio laiko atsigavo, valkata, nekreipdamas dėmesio į jo prašymą „Nedaryti šito“, atrišo moterį nuo betoninio stulpo, o ji, nusikabinusi gelbėjimo ratą, užtvojo jį gelbėtojui, kuris ir šiaip gulėjo paslikas. Tada, įsibridusi į vandenį, ėmė praustis veidą. Viskas atrodė labai romantiškai.

15.

Anksčiau valkata turėjo šeimą ir dirbo muzikos mokytoju. Tačiau, neradęs gyvenime tokios tobulos harmonijos, kokią jautė muzikoje, vis dažniau ir giliau grimzdo į nusivylimo liūną. Galiausiai ėmė bėgti iš savo paties pamokų.

Valkata supranta žmones ir iš to supratimo gyvena. Gelbėtojas bandė išgirsti, ką jam sako nueidamas valkata, bet vėjas atnešė tik: „Tave patį reikia gelbėti...“

16.

Naktimis, įsisupęs į ploną antklodę, gelbėtojas gulėdavo ant neštuvų klausydamasis vėjo stūgavimo, bangų ošimo. Kartais išgirdavo silpną pagalbos šauksmą. Tada bėgdavo nuogas prie jūros ir bandė ką nors išžiūrėti tamsoje. Keikdamas šaltą pajūrio vėją ir savo likimą, grįždavo į namelį, guldavosi ant neštuvų ir vėl stengdavosi užmigti. Jam atrodė, kad gyvenimas eina perniek, kad jis yra tuščia vieta ir egzistuoja tik todėl, kad miestelio meras paskyrė jį čia laukti nelaimės.

17.

Naktį vienakojė senutė sapnavo, kaip meras jos sūnėnui įteikia apdovanojimą už išgelbėtus skęstančius. Valkata grojo akordeonu, bakalėjininko dukra dainavo, o ji šoko su vienerankiu jos tėvu. Kabliu apkabinęs per juosmenį, bakalėjininkas švelniai kuždėjo į ausį, kad čia vyksta sekmadienio šokiai.

18.

Iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, kad nekilnojamojo turto vertintojas jaučiasi labai prislėgtas ir nusivylęs. Bet taip nėra. Vaikščiodamas paplūdimiu

jis įvertino gelbėtojų namelį, betoninį stulpą, numestą gelbėjimo ratą, paliktą kibirą, apverstą krante gulnčią irklinę valtį ir palaidą šunį, uostinėjantį iš jūros išmestus daiktus. Pakėlęs nuo jų akis, pamatė merginą su šuns pavadeliu rankoje. Susikėlusi ant suoliuko smėlėtas kojas ji žiūrėjo tiesiai į jį. Be merginos ir šuns paplūdimyje nieko daugiau nebuvo. Kaip tik dabar, kai vertintojas norėjo pabūti vienas, pajūris buvo užimtas! Jį visą užėmė ant suoliuko sėdinti mergina ir palaidas jos šuo. Vertintojas mintyse keikė nežinia kur esančią savo žmoną, betikslį slampinėjimą, kvailą šunį ir kad už visa tai dar reikia mokėti pinigų.

19.

Mergina stebėjo paplūdimiu einantį vyrą. Matė, kaip prie gelbėjimo stoties jis sulėtino žingsnį, sustojęs prie durų skaitė pageltusį užrašą. Tarpdury staiga išdygo gelbėtojas su tvarsčiu ant galvos. Jis perspėjo, kad po paplūdimį negalima vaikščioti su šunimis. Kvapas, sklindantis iš namelio, vertintojui pasirodė pažįstamas. Tai buvo jo žmonos kvopalai, susimaišę su vyriško prakaito, smėlio ir vėjo kvapu.

Jis karštligiškai ėmė brautis į vidų, lyg norėdamas išsklaidyti begėdišką kvapų mišinį. Vyrai susistumdė. Išsigandęs šuo ėmė loti. Gelbėtojas, konstatavęs, kad visi poilsiautojai yra psichai, nokautavo atvykėlių. Šis tysojo ant smėlio ir jautėsi taip, lyg būtų nugriuvęs visi jo įvertinti pastatai.

20.

Grįžęs iš pajūrio, vertintojas žvalgėsi po miestelį tikėdamasis, kad susitiks savo žmoną. Budėjo prie šeimininkės namų, aplankė vienintelę brangių moteriškų drabužių parduotuvę, nuėjo į kelis restoranus, kur jo mandagiai klausdavo, ko jis pageidautų, į barus, kur niekas nekreipė į jį dėmesio. Skaudėjo širdį ir sumuštą žandikaulį, iš pykčio drebėjo rankos. Pyko ant savęs, kad leido žmonai išeiti, pyko ant jos, kad viską metusi išėjo, pyko ant gelbėtojo, kad jo namelis prakvipęs žmonos kvepalais ir vyrišku prakaitu. Vertintojas jautėsi svetimas pats sau ir poilsiautojams, kurie linksmai siautėjo.

Nusipirko butelį degtinės ir ilgai sėdėjo tuščiam skvere negalėdamas apsispręsti, ką daryti. Paskui nuėjo į paplūdimį. Susirado gelbėtojo namelį, išpylė degtinę ant jo sienos ir bandė padegti. Lietaus perdrengtas medis nedegė, jei ir plyksteldavo liepsnelė, stiprus vėjas ją iškart užgesindavo. Vertintojas grįžo į parduotuvę ir nekreipdamas dėmesio į pardavėjos klausimą: „Kur tau tiek telpa?“ nusipirko dar kelis butelius. Apipylė degtine visą sieną, bet rezultatas buvo toks pats. Supykęs garsiai keikėsi, spardė smėlį ir namo kampą, kol lange užsidedė šviesa.

Vertintojas leidosi bėgti. Supratęs, kad niekas nesiveja, krito ant smėlio ir bandė atgauti kvapą. Dar niekada nebuvo taip bjauriai paliktas ir dar niekada tiek daug nevaikščiojo pėsčias.

21.

Vėlai vakare vertintojo žmona grįžo į jai nepatrauklų kambarį, pasisveikino su vienakoje šeimininke, atsisėdo ir ėmė laukti vyro. Laukė ilgai. Žiūrėjo į jo daiktus: naują brangų kostiumą, įmantrią vizitinių kortelių dėtuotę, auksinį laikrodį, kuris rodė, kaip lėtai slenka naktis, vyriškus kvepalus, rūpestingai išlygintus marškinius, blizgančius batus...

Jautė, kad juodu vienija gražūs tobuli daiktai, galvojo, kad ji niekada nebus tokia sena, šlykšti ir apsileidusi kaip vienakojė šeimininkė.

Blogai, kad vakar pasikarščiojo ir išėjo. Gerai, kad neatsidavė gelbėtojui toje vyrišku prakaitu dvokiančioje trobelėje prie jūros. Reikėtų vyro atsiprašyti. Bet kodėl visą naktį jo nėra namuose? Kur jis yra, ką veikia? Gal puikiai leidžia laiką, o ji, visiška kvailė, jo laukia. Dar pagalvojo, kad reikėtų jam už visą šitą naktinį galvojimą atkeršyti. Mintis apie kerštą ją sušildė.

Nevaisinga vyro pamesta vienaarankio bakalėjininko duktė stovėjo prie įėjimo. Abi tylėjo. Abi buvo nelaimingos. Abi, ne tik vertintojo žmona, pagalvodavo apie gražią mirtį kur nors po traukiniu. Bet mirtis yra išdidi ir kviečiama nevaikšto. Vietoj jos atėjo valkata. Jis visada ateina, kai lyja. Lietui lyjant poilsiautojai negeria gamtoje ir nepalieka tuščių butelių. Užlipęs

laiptais, valkata dingo tarpduryje, skleisdamas įsise-
nėjusių pagirių ir prakaito kvapą.

Kerštas suteikia jėgų. Abi moterys pradėjo kalbė-
tis ir radosi keršto planas. Konkretus, aiškus, saldus,
nes vertintojo žmona mėgo tobulus dalykus.

22.

Merginai visada sunku keltis ryte, kai lyja. Jei ne-
reikėtų išvesti šuns, ji mielai dar pamiegotų. Ant pi-
žamos užsimetusi palaidinę, išėjo į gatvę. Vienintelis
praeivis buvo kiaurai peršlapęs kažkur matytas vyras.
Iki pusės nuogas, per juosmenį susirišęs marškinius.
Turbūt grįžta namo po naktinių nuotykių.

23.

Valkata, ieškodamas tuščių butelių, matė iki pusės
nuogą ir basą vyrą, kuris, mojuodamas šlapiais marš-
kiniais ir batais, kažką pasakojo merginai su pižama.
Oras buvo prastas, pavyko rasti vos kelis tuščius
degtinės butelius. Jie gulėjo šalia gelbėjimo stoties.
Valkata pasuko už kampo. Jis ėjo pas senutę, kuriai
už nedidelį atlygį nupirkdavo maisto. Ji retai išeina
iš namų, nes turi tik vieną koją, todėl visą laiką žiūri
televizorių. Per pertrauką, dažniausiai tada, kai rodo
reklamą, ji meldžiasi, kad jos sūnėnas, dirbantis gel-
bėtoju, ką nors išgelbėtų.

24.

Atostogaujantis nekilnojamojo turto vertintojas
norėjo išsidžiovinti drabužius ir būti sausas. Norė-
jo patikti merginai, nes bijojo likti vienas. Iš kišenių
traukė šlapius pinigų ir prašė, kad mergina nupirktų
kavos, nes dabar jis panašus į narkomaną, o kur nors
užėjęs paliks balą.

Mergina grįžo namo. Jos tėvas jūreivis buvo iš-
plaukęs, o mama dirbo sostinėje ir grįždavo retai, nes
ten jautėsi laimingesnė. Mergina gyveno su seneliu,
kuris naktį žvejodavo, ryte ilgai kuisdavosi su žuvimi
ir tinklais, o parėjęs krisdavo miegoti. Jų namuose
visada smirdėjo žuvimi. Per langą ji pažvelgė į lauke
stoviniuojantį basą nepažįstamąjį, išvirė kavos, supy-
lė į tuščią grietinės indelį, paėmė iš šaldytuvo rūky-

tos žuvies gabalą, surado savo seną rožinį chalatą ir
pūkinės šlepetes.

25.

Lauko kavinė buvo dar uždaryta. Susivėlęs nenu-
sakomos lyties tipas, apsisiautęs moterišku rožiniu
chalatu, įsispyręs į pūkinės šlepetes, godžiai rijo žuvį
ir iš grietinės indelio gėrė rusvą garuojantį skystį.
Ant turėklų plevėsavo padžiauti marškiniai, kelnės ir
apatiniai. Šuo tupėjo šalia, kantriai laukdamas žuvies
gabaliuko. Apsimiegojęs kavinės sargas nebūtų pati-
kėjęs, kad čia užkandžiauja turtingas nekilnojamojo
turto vertintojas, apdovanotas keliais garbės raštais,
matęs, kaip gyvena ambasadoriai ir elgetos, verti-
nės dvarus ir viešbučius, namuose turintis auksinį
laikrodį ir brangų specialiai jam pasiūtą kostiumą.
Lietus liovėsi. Sargas atidarė kavinę.

Bet lankytojų nebuvo. Vertintojas nusipirko stiklą
degtinės, tokios, kokia bandė padegti gelbėjimo sto-
tį. Pakilo vėjas. Mergina su pižama prisiglaudė prie
vertintojo, nes abiem buvo šalta. Kavinės sargas su
barmenu darė tą patį – gėrė degtinę, bet nebuvo su-
siglaudę. Mergina pasigedo šuns. Jo čia nebuvo.

26.

Vienakoję šeimninę nustebino keistas suju-
dimas. Bakalėjininko duktė nusitempė valkatą į
kambarį pas nuomininkę. Šeimninė suprato, kad
kažkas atsitiko, nes tie trys kambariye kalbėjosi paš-
nibždomis. Kai kas nors atsitinka, senoji pirmiausia
prisimena sūnėną gelbėtoją ir viliasi, kad jis pagaliau
ką nors išgelbėjo, todėl dabar visi kalba apie jo drąsą
ir pasiaukojimą.

Moterų pasiūlymą valkata išklaušė tylėdamas. Go-
džiai kramtė rūkytą dešrą su duona, užsigerdamas
vandeniu. Jam patiko ir dešra, ir tai, kad jis kažkam
reikalingas. Pavalgęs nusiriauogėjo ir griežtai atsisakė
dalyvauti tame reikale. Valkata negalėjo pakęsti jo-
kių įsipareigojimų, įsipareigoti reiškė prarasti laisvę,
o ji – vienintelis jo turtas. Jis mylėjo laisvę, todėl nie-
kada nevogė. Buvo neturtingas, bet sąžiningas. Be to,
nelabai suprato, ko iš jo norima. Todėl ir atsisakė.

Vertintojo žmona pasiūlė pinigų. Valkata atšovė, kad pinigai gadina gyvenimą. Kartą, kai turėjo daug pinigų, ilgai ir be saiko gėrė, sugėrovai jį apiplėšė, primušė ir jis vos nenumirė. Nuo to laiko valkata vengia didelių pinigų. Bet gal ir sutiktų su moters pasiūlymu, jeigu ši nupirktų jam didelę, patogią kuprinę, nes nuolat taisyti krepšius sunku. Bakalėjininko duktė išėjo ieškoti kuprinės, o vertintojo žmona leidosi aptarinėti pasiūlymo detales. Valkata įdėmiai klausėsi, retkarčiais šio bei to paklausdamas, dažniausiai: ar dar yra dešros.

27.

Kai bakalėjininko duktė atnešė kuprinę, jis apsišprendė – nusirengė, įlindo į karštą kvepiančio vandens vonią, turškėsi joje gerą pusvalandį stenėdamas ir leisdamas pasitenkinimo garsus. Kartais jam atrodė, kad ruošiasi mirti, o kartais, kad jau atsidūrė rojuje. Moterys sukrovė smirdančius jo drabužius į celofaninį maišą ir užrišo. Vertintojo žmona džiūgavo, supratusi, kad tai bus ne vien kerštas, bet ir naujo jos gyvenimo pradžia.

Vienakojė šeiminkė meldėsi savo kambaryje, bakalėjininko duktė ėmėsi to, dėl ko čia ir atėjo, – tvarkyti kambarius.

28.

Su švariais išlygintais marškiniiais ir prabangiu vertintojo kostiumu valkata atrodė puikiai, bet jautėsi nepatogiai. Iš karto griežtai pasakė, kad neišgėręs niekur neis. Bakalėjininko dukra nuėjo prašyti senosios šeiminkės, kad duotų spirito. Valkata įgrūdo maišą su senais rūbais į naują kuprinę ir pareiškė, kad ją nešis kartu. Nenoriai užsisėgė auksinį laikrodį, sakydamas, kad laikas jam nerūpi. Apsiavė išblizgintais batais, kurie, jo manymu, niekam tikę, nes per smėlį su tokiais toli nenuėisi. Vizitinių kortelių dėtuve, plunksnakotį su ypatinga plunksna ir kitas mulkmenas vertintojo žmona išmetė per langą.

Vienakojė šeiminkė, pasiramsčiuodama ramenu, pati atnešė stiklinę drumsto skysčio. Pamačiusi valkatą su puošniu kostiumu, senoji taip susijaudino,

kad paleido iš rankų ir ramentą, ir stiklinę. Nugriuvo vidury kambario ir gulėjo be gyvybės ženklų, o jos vienintelė koja buvo nenatūraliai persikreipusi. Valkata nusikeikė ir pasakė, kad lūžo paskutinė šeiminkės koja, o ji pati tikriausiai užsimušė. Dar paklausė, ar kas nors žino, kur ji laiko spirimą, nes jis atgaivintų juos visus.

29.

Mažame pajūrio miestelyje automobilių buvo nedaug. Gatvėmis vaikščiojo pulkai poilsiautojų su vaikais, nešini pripučiamais rykliais ir gulgėmis, mažais ir dideliais dviratukais, spalvotais balionais ir juokingais piešinėliais papuoštais kamuoliais, kurie kartais išsprūsdavo iš rankų ir riedėdavo gatve. Todėl greitosios pagalbos automobilio vairuotojas buvo itin atidus, kad ko nors nepartrenktų. Staiga prieš pat greitosios pagalbos automobilį išsoko keistai apsirengęs žmogus. Jis buvo panašus į vyrą, bet vilkėjo aptemptą moterišką chalata, avėjo pūkinėmis šlepetėmis. Jam iš paskos bėgo pizama vilkinti mergina. Greitosios pagalbos gydytojus dažnai pasitinka susijaudinę lignonio artimieji. Tad niekas ir dabar nenustebo. Bet, kai vyras ėmė padrikai klausinėti apie pasimetusį šunį, vairuotojas su gydytoju suprato, kad šie žmonės visai nesusiję su mirštančia senute, kuri pagal iškvietimo turinį „ar tai nusilaužė paskutinę koją, ar tai guli negyva“.

30.

Mero padėjėjas, sužinojęs, kad vienakoję senutę ištiko širdies smūgis, labai susirūpino, nes mero paliepimu jai skirta koja buvo beveik pagaminta. Jeigu senutė neatsigaus, bus nemaži nuostoliai. Mero padėjėjas prisiminė berankį bakalėjininką, bet abejojo, ar koją galima pigiai perdaryti į ranką. Visi jo rūpesčiai baigėsi, kai įžengęs į palatą pamatė senutę atsigačiusią. Mero padėjėjas ją pasveikino, įteikė spalvotą brošiūrą, kurioje aprašyta mero vizija, kaip modernizuoti nutekamųjų vandenų valymo įrenginius, ir vakarykštį laikraštį, su reportažu apie tai, kaip meras savo rankomis pasodino ažuoliuką.

31.

Vakare, kai paplūdinyje sumažėjo žmonių, gelbėtojas išskubėjo į ligoninę aplankyti tetos. Eidamas pro jos namus matė, kaip bakalėjininko duktė renka po langais išmėtytus daiktus, paskui sutiko isterikę, norėjusią pulti po traukiniu, ir nusistebėjo, kad ji taip gerai nusiteikusi – žingsniavo įsikibusi į parankę išsipusčiusiam vyrui, tiesa, prie brangaus jo kostiumo visai netiko kuprinė ir pragertas veidas. Bet gelbėtojas galvojo apie tetą, todėl kostiumuotas vyras valkatos veidu jam visiškai nerūpėjo. Gal būtų nepastebėjęs ir kito keisto tipo – vyro su moterišku chalatu, tačiau akis į akį susidūrė ne tik su juo, bet ir su mergina, sekiojančia iš paskos, ji vilkėjo pižamą. Gelbėtojas galvojo, kad, tvarkos dėlei, nereikėtų leisti psichinių ligonių taip toli nuo ligoninės ir dar be priežiūros. Pakeliui sutiko daug linksmų poilsiautojų, nes diena buvo graži, matė pamestą pūkinę šlepetę, palaidą šunį, parduotuvės tarpduryje rymantį vienarankį bakalėjininką ir tyliai be jokio sielvarto besileidžiančią saulę.

32.

Vertintojo žmona pabrėžtinai demonstravo savo jausmus valkatai. Manė keršijanti savo vyrui, bet jis buvo taip užsiėmęs merginos šuns paieškomis, kad nesusidomėjo nei žmonos palydovu, apsivilkusiu jo kostiumu, nei ja, pasipuošusia visais turimais papuošalais.

Valkata nebuvo toks linksmas ir patenkintas kaip vertintojo žmona. Jam reikėjo išgerti, nes baisi gėda eiti miestelio gatvėmis su tokiais drabužiais, be to, batai nutrynė kojas, todėl jis norėjo kur nors prisėsti. Nesiklausydamas moters tauškalų, jis ėjo slapčia užmesdamas akį į šiukšlių dėžes – ar nepamats tuščių butelių.

Taip vaikštinėdami jiedu atsidūrė lauko kavinėje. Valkata iškart užsisakė išgerti, o vertintojo žmona, pamačiusi ant turėklų džiuostančius savo vyro drabužius, dar labiau įsiuto. Barmenas įpylė abiem. Nešdamas jiems gėrimus pagalvojo, kad valkata apvogė kieno nors butą, bet tai visai ne jo – barmeno – reikalas, tegu tuo rūpinasi policija.

33.

Vertintojo žmonos nuotaika visai subjuro, vėjyje plazdantys vyro rūbai ją erzino, o alkoholis kaitino kraują. Valkata pralinksėjo, nusiavė batus, pajuto žemę po kojomis, ėmė pasakoti juokingas gyvenimo istorijas, moteris juokėsi, jai pradėjo patikti valkatos kompanija. Susėdę arčiau, apsikabino, bučiavo si. Valkata kvėpėjo jos vyro kvėpalais, buvo švelnus ir mielas. Atėjo sargas uždaryti kavinės. Vertintojo žmona, nusipirkusi pora butelių vyno, su savo palydovu patraukė į kopas.

Jie gėrė mėnulio šviesoje, svaigo nuo romantiškos aplinkos, artumo ir alkoholio. Bučiavosi, glamonėjosi. Valkata pasijuto esąs geidžiamas vyras. Jūros ir vėjo ošimą papildė ritmingas apyrankių, karolių, auskarų skimbčiojimas. Ankstyvą rytą sugalvotas tobulas keršto planas vėlai vakare atsigrėžė prieš savo autorę.

34.

Valkata surūkė cigaretę, nužvelgė ant kopų smėlio gulinčią pusiau išrengtą vertintojo žmoną, šalia jos padėjo auksinį laikrodį, gurkštelėjo vyno ir, pasiėmęs kuprinę, nuėjo jūros link. Apimtas laisvės troškimo, nusirengė svetimą kostiumą, padėjo ant smėlio ir prispaudė pagaliu, kad nenuneštų vėjas. Nuogas nėrė į šaltą audringą jūrą. Išlipęs į krantą, apsirengė senais savo rūbais, pasiėmė sunkiai užsitarnautą kuprinę ir, lydintas mėnesienos šešėlio, patraukė ieškoti tuščių butelių. Eidamas pro lauko kavinę matė miegantį jos sargą, ant turėklų plazdančius vertintojo rūbus, lauko terasoje numestus blizgančius batus.

35.

Vėlai vakare šeimininkę, lydimą sūnėno, parvežė namo ligoninės automobilis. Sena vienakojė teta džiaugėsi, kad važiuoja tokiu nauju automobiliu, pasakojo gelbėtojui, kad netrukus gaus naują koją, liepė būtinai perskaityti spalvotą brošiūrą, kurioje aprašytas mero sugalvotas vamzdžių projektas, užsiminė apie medį, mero pasodintą jos garbei. Gelbėtojas mylėjo savo tetą, nors ir nežinojo, kad ji

kasdien už jį meldžiasi. Ilgai sėdėjo prie jos lovos, laikė už rankos ir laukė, kol užmigs. Naktį grįžo į gelbėjimo stotį.

36.

Saulė pakilo virš horizonto. Paplūdimys juodavo nuo ilgų šešėlių ir atrodė purvinas. Gelbėtojas pamatė gražiai sudėtus rūbus. Jie buvo prispausti pagaliu ir užpustyti smėliu. Gelbėtojas garsiai nusikeikė. Jau seniai jis kalba balsu – diskutuoja su savim, su meru, jį čia paskyrusiu, su teta, gyvenančia miestelyje, su saule, kylančia virš horizonto. Paskui persižegnojo, nes dirbdamas vienas gamtoje labiau pasitikėjo Dievu negu specialiosiomis tarnybomis.

Krante palikti smėliu užnešti drabužiai reiškė, kad jų savininkas yra arba jūroje, arba sausumoje. Gelbėtojas sunerimęs galvojo, ką daryti. Gal paskambinti viršininkui, bet metas labai ankstyvas, o priežastis taip anksti jį žadinti per menka. Gal apeiti pakrantę ir paieškoti kokių nors kitų žmogaus buvimo pėdsakų? Gal nueiti ir pažiūrėti, ar kišenėse nėra asmens dokumentų? Tą jis ir ketino padaryti, bet pamatė paplūdimyje besiblaškantį šunį. Jis urzgė, rijo akmenis, šakalius ir atrodė pasiužęs. Kai užtiko ant kranto paliktus drabužius, sudraskė juos į skutelius.

Užsižiūrėjęs į šunį, gelbėtojas praleido kai ką svarbaus. Audringoje jūroje jis tik dabar pamatė žmogų, kurį galingos bangos mėtė aukštyl žemyn. Šaukdamas „Laikykis, žmogau!“ gelbėtojas puolė į verdančią jūrą, kad išgelbėtų save ir savo neramią sąžinę.

37.

Gelbėtojui buvo kiek daugiau nei trisdešimt. Baigęs mokyklą, nerado tinkamo užsiėmimo, dirbo sezoninius darbus. Kai nedirbdavo, sėdėjo namie, žiūrėjo televizorių ir gėrė. Tėvas ragino susirasti nuolatinį darbą, net televizorių atidavė vienakojei savo seseriai, kad sūnus mažiau prie jo sėdėtų. Slėpė pinigus, įkalbinėjo gražiuoju, barė, grasino. Veltui. Tėvo sielvartas buvo toks didelis, kad netrukus žmogus pasimirė. Per laidotuves pagiringam sūnui drebėjo rankos ir kojos, jis negalėjo susikaupti. Visi

trys laidotuvėse dalyvavę žmonės – vienakojė teta ir du buvę bendradarbiai – žiūrėjo į jį taip, tarsi laidotų kartu su tėvu. Suprato pražudęs artimą žmogų, jo senatvę pavertęs pragaru. Kad nuramintų sąžinę, metė gerti ir įsidarbino gelbėtoju – norėjo kam nors grąžinti gyvybę mainais už tą, kurią atėmė. Balsu šaukdamas „Laikykis žmogau!“ gelbėtojas norėjo parodyti kitame krante stovinčiam tėvui, kad jo pastangos nenuėjo veltui.

38.

Ištroškę aštrių pojūčių ir romantikos, poilsiautojai prie jūros skubėjo taip, tarsi vėluotų į kiną. Žmonės eina pasižiūrėti šėlstančios stichijos, kad pajustų Dievo sukurtos gamtos galybę ir savo menkumą. Nuo stipraus vėjo ašaroja akys, užia ausyse, todėl važiuodamas gelbėjimo stoties link, greitosios pagalbos automobilio vairuotojas visada įjungia sireną. Šalia jo sėdintis gydytojas galvojo, kad tik išprotėjęs sveikuolis arba savižudis galėtų tokiu oru lįsti į jūrą ir tik visiškai idiotas pultų jo gelbėti. Gydytojas nemėgo sveikuolių – šie nuo besaikio maudymosi nuolat sirgdavo, viduriuodavo nuo prėskų neaiškios kilmės košių. Jis sėdėjo automobilyje toks ramus, koks begali būti gydytojas, pasirengęs konstatuoti mirtį.

39.

Gelbėtojas norėjo važiuoti kartu, norėjo pamatyti, kaip jo išgelbėtos moters kūnas atgauna gyvybę. Bet gydytojas neleido, sakė, kad mašinoje ir taip pilna vandens, o padėti vis tiek niekuo negalys. Kai mašina nuvažiavo, šlapias ir pavargęs, jis užsidarė gelbėjimo stoties namelyje ir drebėdamas nuo šalčio stebėjo, kaip krantą daužančios bangos nuplukdo paplūdimyje gulėjusio šuns kūną.

40.

Mergina buvo įpratusi anksti keltis, nes kiekvieną rytą tokiu metu reikėdavo pavadžioti šunį. Jos kambaryje ant grindų, apklotas palaikiais senelio kailiniais, pavargęs miegojo turtingas nekilnojamojo turto vertintojas, apdovanotas garbės raštais, vertinęs

dvarus ir prabangius viešbučius. Mergina pagalvojo, kad nežino net jo vardo, nors vakar abu įnirtingai ieškojo dingusio jos šuns. Merginos senelis išėjo dar naktį. Taip jis darydavo visada, išskyrus sekmadienius. Pažvelgusi per langą ji pamatė sunkiai einantį valkatą, nešinę kuprinę, ir iki žemės linguojančius medžius. Gatvėje kaukė greitosios pagalbos sirena. Mergina suprato, koks stiprus šiandien vėjas, ir tikėjosi, kad tokiu bjauriu oru senelis žvejoti neplauks.

Atsibudęs vertintojas nesusigaudė kur esąs. Per penkerius bendro gyvenimo su žmona metus tai buvo pirmas kartas, kai jis be rimtos priežasties miegojo svetimuose namuose, ant grindų, vilkėdamas suplyšusį moterišką chalata, užsiklojęs žuvimi prasmirdusiais kailiniais. Pamatęs merginą, jis prisiminė, kad dingo jos šuo ir jo žmona. Prisiminė matęs žmoną linksmai vaikstančią su nepažįstamu kostiumuotu vyru valkatos veidu. Vertintojas tikėjosi, kad barnis su žmona, įniršęs gelbėtojas, palaidas šuo, prasigėręs žmonos meilužis – visa tai yra tik blogas sapnas, kad nieko panašaus nebuvo.

Bet pajudinęs galvą ir nosimi atsitrenkęs į dubenėlį su šuns ėdalo likučiais, suprato, kad įvyko kažkas nepataisomo, visiškai neplanuoto, o jis, vertintojas, neplanuotų dalykų nemėgo. Bandė blaiviai įvertinti, kas atsitiko, pyko ant savęs, kad nesupranta, kas su juo darosi ir ką jis pats daro, norėjo, kad kas nors viską paaiškintų ir pasakytų, ką jis, vertintojas, turėtų daryti. Jautėsi taip lyg po daugiadienių išgertuvių būtų atsidūręs svetimame žemyne, svetimame krašte, svetimame bute, svetimame kūne su svetimais drabužiais.

41.

Vertintojas, grįžęs į nuomojamą kambarį, ėmė svarstyti, gal geriausia nusispjauti į visą šią painiavą ir grįžti pas merginą, kuri greičiausiai jau kepa žuvį pietums. Išsiskyres su žmona, galėtų gyventi šiame pajūrio miestelyje, naktį plauktų į jūrą, žvejojant ir sielotųsi tik dėl per didelių bangų ir per mažo laimikio. Nesuktų galvos dėl užsienio investicijų ir valiutų kurso, vakarais sėdėtų lauko kavinėje su ki-

tais žvejais, gertų degtinę ir šnekučiuotųsi apie jūroje patirtus nuotykius. Jo mintis nutraukė durų skambutis. Vertintojas nuėjo atidaryti ir pamatė besišypsantį vyrą, kuris laikė rankoje dirbtinę koją. Svečias prisistatė esąs mero padėjėjas, su džiaugsmu atvykęs įteikti šią koją senajai šeimininkei. Vertintojas palydėjo atvykėlį į jos kambarį ir nustebo, radęs gulinčią lovoje sugipsuota vienintele koja. Pamačiusi mero padėjėją, ji ėmė šypsotis, tartum sulaukusi mylimojo su gėlėmis. Senutė paėmė į rankas koją taip, tarsi po ilgo laukimo jai būtų gražinę širdį kartu su išgyventais jausmais.

42.

Kalbėdamas apie nesavanaudiškas mero pastangas parūpinti senajai šeimininkei koją, mero padėjėjas lyg tarp kitko paminėjo, kad šįryt, siaučiant audrai, jos sūnėnas išgelbėjo jauną moterį, norėjusią nusi-skandinti, ir pridūrė, kad ji nevietinė. Ši žinia vertintojui pakirto kojas, o šeimininkės akys nušvito palaima. Linkėdamas senutei ilgo ir laimingo gyvenimo su nauja koja, mero padėjėjas pasakė, kad rytoj ateis žmogus jos pritaistyti, ir pridūrė, kad išgelbėta moteris nuvežta į ligoninę, o meras jau iškėlė klausimą apie sūnėno apdovanojimą. Išklaušęs mero padėjėjo pasakojimą apie begalinį mero dosnumą, vertintojas išėjo ieškoti ligoninės.

43.

Gelbėtojas, gulėdamas stoties namelyje ant neštuvų, skirtų skenduoliams nešioti, jautėsi kaip motina, jūroje pagimdžiusi suaugusią dukterį, kurią išsivežė nepažįstami žmonės. Galvojo apie leisgyvę moterį, apie žmogaus gyvybės trapumą, apie pasiutusį šunį, kuris viską rijo, o paskui nudvėse iš pasiutimo. Svarstė, ar apskritai verta tokiu audringu oru gelbėti savižudžius, rizikuoti savo gyvybe, kad ištrauktum žmogų, kuris visai netrokšta gyventi.

Gelbėtojams draudžiama ką nors gelbėti, esant tokiam bangavimui, – per didelė rizika, todėl jis galėjo ramiai stovėti krante ir pro žiūronus žiūrėti, kaip jūra praryja bejėgį kūną. Tada prisiminė žiūronus, kuriuos numetė ant kranto, ir nuėjo jų ieškoti. Sušalę

poilsiautojai rankiojo jūros išmestus daiktus: skardines, odos gabaliukus, virvagalius, krovė juos kišenes ir džiaugėsi, rodydami vienas kitam tarsi kokias relikvijas. Gelbėtojas norėjo išvaikyti visus iš paplūdimio, kad daugiau niekam nekiltų mintis skandintis. Riktėlė: *ei, potencialūs skenduoliai, eikit visi lauk iš čia*, bet vėjas nunešė jo žodžius į kopas, o pakrante vaikštinėjantys žmonės pagalvojo, kad jis girtas, ir jiems tai atrodė savaime suprantama.

44.

Jeigu kas turėjo teisę žudyti, tai vienakojė gelbėtojo teta, nuo jaunystės tapusi invalide, nepažinusi meilės. Tačiau ji buvo stipresnė net už betoninį stulpą, ant kurio kabėjo gelbėjimo ratas. Taip galvojo gelbėtojas, žiūrėdamas į šėlstančią jūrą, šalia kurios gyvenanti vienakojė senutė niekada nebuvo į ją įbriususi.

Vaikščiodamas pajūriu gelbėtojas ilgėjosi tokios meilės, dėl kurios ryžtųsi skandintis ar lįsti po prekiniu traukiniu. Suprato, koks yra vienišas. Tarp jo ir tų paplūdimiu vaikstančių žmonių yra tik tiek bendra, kad jie bet kada gali virsti skenduoliais.

Vakarėjo, iš lauko kavinės pasklido muzika – ten kaip ir kiekvieną sekmadienį prasidėjo šokiai. Gelbėtojas nuėjo aplankyti tetos.

45.

Eidamas pro lauko kavinę gelbėtojas matė merginos senelį, geriantį degtinę ir pasakojantį barmenui, kad šiandien nepavyko pažvejoti, matė bakalėjininko dukterį, šokančią su kavinės sargu, kuris avėjo naujais, keistai blizgančiais batais, buvo išgėręs ir laimingas. Gelbėtojui nepatiko, kad bakalėjininko duktė šoka, užuot slaugiusi jo tetą, kaip žadėjo. Pro šalį ėjo valkata, sunkiai tempdamas kuprinę, pilną butelių, nes visi, kas eina prie jūros per audrą, nešasi butelį „gyvybės vandens“, todėl valkatai šiandien buvo geras derlius. Audra ir didelės bangos į mažą pajūrio miestelį atnešė nuotaiką keliančios įvairovės, ir visi tuo džiaugėsi.

46.

Įlėjęs į tetos kambarį, gelbėtojas iškart viską suprato. Ji gulėjo atmerktomis akimis ir ramia šypsena veide. Vienoje rankoje laikė dirbtinę koją, kitoje – spalvotą mero brošiūrą apie nuotekų valymo modernizavimą. Ant spintelės gulėjo maldaknygė. Gelbėtojas atidarė langą, tarsi gairus vėjo gūsis galėtų ją atgaivinti, o gal kad jos siela išeitų iš savo žemiškos buveinės. Kambarį užliejo sekmadienio šokių muzika. Jis sėdėjo ant lovos krašto ir galvojo, kad taip ramiai miršta nieko plika akimi matomo gyvenime nenuveikę, bet patys geriausi žmonės. Nieko neišgelbėję, nieko genialaus nesukūrę, nieko neįskaudinę, niekada nesilinksminę, negimdę ir neauginę, bet mylėję... Jie palieka šį pasaulį be gailėsčio ir kančios, lyg jų niekada ir nebūtų buvę. Apmąstymus prie mirusios tetos kūno nutraukė durų skambutis. Tai buvo žmogus, mero padėjėjo paliepiamu atvykęs pritaisyti tetai protezo. Gelbėtojas įleido jį į kambarį, parodė tetą, parodė koją ir paragino imtis darbo. Nustebęs protezuotojas paklausė, ar gelbėtojas tvirtai įsitikinęs, kad mirusiajai reikia kojos protezo. Gelbėtojas atsakė, kad specialistas turi atlikti darbą net ir tokioje situacijoje kaip ši, priešingu atveju ta dirbtinė koja jis praskels protezuotojui galvą, o tada lieps išstudijuoti tą šlykščią brošiūrą apie vamzdynų modernizavimą. Protezuotojas buvo nevietinis, atvykęs iš rajono centro, vietinių papročių ir tradicijų nežinojo, todėl, bijodamas prieštarauti, ėmėsi darbo. Senutės veide neblėso šypsena, atrodė, kad ji klausosi iš lauko sklindančios šokių muzikos ir gėrisi kruopščiu iš taip toli atvykusio protezuotojo darbu.

47.

Į žmonos palatą vertintojo neįleido, liepė laukti koridoriuje. Budinčioji seselė pasakė, kad viską sprendžia gydytojas, o jis šiuo metu užimtas, be to, paskenduolė yra labai silpna ir jos lankyti negalima. Vertintojas paklausė, ar ji gyvens, bet seselė atšovė nespėliosianti, nes čia ligoninė, o ne būrimo salonas.

Šią akimirką jis troško pats būti auka, gulėti palatoje, kęsti fizinius skausmus, būti prižiūrimas, silpnas ir priklausomas nuo kokio nors pacientams

abejingo gydytojo. Norėjo, kad prieitų seselė, paklaustų, kaip jis jaučiasi, ir suleistų raminamųjų. Vertintojas jautėsi kaltas ir puikiai žinojo, kad nėra vaistų tam jausmui nuslopinti. Ligoninės koridoriuje kvepėjo tvarsčiais, vaistais ir širdies skausmu, kurį jis atsinešė. Neištvėręs laukimo įtampos, vertintojas išėjo į lauką įkvėpti gryno oro. Reikėjo ką nors daryti, ką nors veikti, nes laukimas smaugė, trūko oro, svaigo galva, pykino. Tada jis ėmė ravėti apžėlusius ligoninės kiemo gėlynus.

Plėšė piktžoles, nagais ardamas velėną, pirštais purendamas dirvą. Dėjo žoles į krūvą ant ištrupėjusio šaligatvio, paskui nešė į ligoninės šiukšlių konteinerį, prigrūstą kruvinų tvarsčių, tuščių buteliukų ir švirksčių. Rovė piktžoles atsargiai, kad nesužeistų gėlių, o jų žiedai išryškėtų tamsios žemės fone. Rinko šiukšles, nukritusius lapus. Vertintojas tikėjosi, kad jo žmona stovi prie lango ir mato, kaip jis dovanoja jai visą ligoninės gėlyną. Tačiau ten, kur tikėjosi pamatyti žmoną, išvydo nustebusį budinčiosios seselės veidą.

48.

Mažo pajūrio miestelio ligoninė nedidelė, koridorius siauras, todėl čia visada prisigrūdę verkiančių vaikų, nėščių moterų, negaluojančių senukų.

Dabar visi jie nuščiuvę žiūrėjo, kaip siauru koridoriu veda vienmarškinį vyrą, kuris nepaleidžia iš rankų velėnos gabalo. Žmogus mojavo ta velėna, drabs tydamas juodžemį, ir šaukė, kad rauna blogio sėklą, sakė, kad norėjo pradžiuginti žmoną padovanodamas jai išravėtą gėlyną. Guodėsi tol, kol jį uždarė į izoliuotą kambarį. Kai balsas nutilo, vėl pradėjo verkti vaikai, o senukai, purtydami nuo skverną žemes, kalbėjo, kad ligoninės gėlynas tikrai yra apleistas.

49.

Kai vertintojas atsibudo, seselė liepė jam nusiplauti rankas ir nuvedė į palatą, kurioje gulėjo jo žmona. Gydytojas primygtinai prašė ilgai neužtrukti, nes jai negalima jaudintis. Bet labiau už visus jaudinosi pats vertintojas. Žmona laikė rankoje jo laikrodį, jos akys pritvinko ašarų. Gydytojas sakė, kad ji sparčiai taisosi, bet reikėtų psichologo pagalbos,

nes moteris labai prislėgta ir, jeigu nieko nebus daroma, panaši istorija gali pasikartoti. Moteris sunkiai atsisėdo lovoje, gydytojas nutilo, vertintojas dar labiau išsigando.

Vertintojo žmona priekaištavo, kad jis leido jai išeiti, o ji paklydo, krūmuose permiegojo su bjauriu vaikata, kad atkeršytų vyrui už visus abejingumo jai metus. Stengėsi, kad pagaliau būtų pastebėta. Sakė, kad jis yra šunsnukis, rūpinasi tik savimi, kad visas gyvenimas su juo buvo kančia, nes jis – nykus, klaikus, bjaurus tipas. Sakė, kad net paskutinis prasigėręs vaikata yra geresnis vyras už jį, todėl ji ir toliau miegos su visais atsitiktiniais, bet negyvens su tuo, kuris nesugeba pasirūpinti savo žmona. Viskuo jį apkaltino ir liepė nešdintis lauk. Gydytojas paprašė, kad vertintojas palauktų koridoriuje.

50.

Siauru koridoriu, kuriame verkė sergantys vaikai, kantriai lūkuriavo savo eilės senukai, vertintojas išėjo į lauką, žingsniuodamas pro ligoninės kiemo gėlynus girdėjo, kaip jį kviečia gydytojas, prasilenkė su greitąja, skubėjo pats nesuprasdamas kur, bet šį kartą ir nesistengė nieko suprasti. Jis buvo laisvas nuo kaltės jausmo, laisvas nuo vertinimo, laisvas nuo atsakomybės, nes išvartytas ir panašus į vaikata, kuris kaip tik šiuo metu nedrąsiai praverė ligoninės duris ketindamas pasiteirauti apie skendusią moterį. Vertintojas laikė rankose seselės gražintus žmonos papuošalus, buikai žiūrėjo į juos, o supratęs, kad suklydo ne šiandien ir ne vakar, be gailėsčio išmetė į šiukšlių dėžę. Pirmą kartą gyvenime jis buvo visiškai laisvas ir nežinojo, ką su ta laisve daryti. ■

2005

Klaidos atitaisymas

Taip nebūna, bet taip atsitiko: *Kultūros barų* nr. 6 (p. 31-34) Herkaus Kunčiaus pjesės „Šešėliai „Versalyje“ IV scena beveik visa pakartota du kartus. Deja, tai ne „postmodernistinis autoriaus triukas, siekiant sustiprinti kankinamą ilgą laukimo įspūdį, personažų (Sulimo Šešupskio ir Rafailo Volfo) vis didėjančią paniką, kas bus išaiškėjęs jų nusikaltimui“, kaip tą suprato vienas iš KB skaitytojų, o maketuotojo brokas, kurio nespėjome ištaisyti. Atsiprašome autoriaus ir skaitytojų.

KOLEKCIONAVIMAS – TAI NE VERSLAS, O AISTRA

Vilniuje surengtą meno mugę ART VILNIUS'09 aplankė nemažai garbingų svečių. Tarp jų ir devyni Prancūzijos kolekcininkai, kuriuos atvykti į Vilnių paskatino Pasaulio muziejų bičiulių federacijos viceprezidentas Europoje Jeanas-Michelis Raingearđas. Lietuvos meno žmonėms jis gerai žinomas kaip ilgalaikis Paryžiaus šiuolaikinio meno centro *Palais de Tokyo* bičiulių asociacijos pirmininkas ir Prancūzijos muziejų bičiulių federacijos vadovas.

Svečiai apsilankė ne tik mugėje, bet ir naujojoje Nacionalinėje dailės galerijoje, Šiuolaikinio meno centre, Genocido aukų muziejuje, įvairiose galerijose ir dailininkų dirbtuvėse. Nepaisant įtemptos darbotvarkės, Jeanas-Michelis Raingearđas rado laiko atsakyti į keletą klausimų.

Rūta Marcinkevičiūtė: *Kuo Jus sudomino ART VILNIUS'09?*

Jean-Michel Raingearđ: Norėjau pamatyti, kas vyksta šiame regione. Turiu omenyje Baltijos šalis, taip pat Ukrainą ir Baltarusiją. Vilniaus mugėje visų šių šalių meną buvo galima pamatyti vienoje vietoje. Dauguma čia pristatytų menininkų nėra rodomi už regiono ribų. Nepamatysi jų nei Bazelio, nei Paryžiaus ar Niujorko meno mugėse. Taigi mane ir dar kelis mūsų asociacijos narius atviliojo paprasčiausias smalsumas (*juokiasi*).

Ar Lietuva nėra per maža šalis solidžiai meno mugėi?

Tikrai ne. Ir, mano manymu, meno mugė yra daug svarbesnė negu bienalė. Nes kūrinius bienalei dažniausiai atrenka vienas ar keli žmonės, o meno mugė – tai verslas, laisvoji rinka. Ji aprėpia platesnę meno panoramą. Rodoma ne vien pagrindinė srovė, o visiems žinomų ir populiarių dailininkų darbai.

Meno mugėje galima surasti įvairesnių kūrinių, patenkinti savo smalsumą. Vienas darbas nutapytas taip,

kaip tapyta senovėje, o kitame dailininkas panaudojo naujausias technologijas.

Todėl manau, kad ne tik Vilniui ar Lietuvai, bet visam regionui labai svarbu turėti vietą, kur galėtų būti įsuktas meno verslas. Dėl vienos labai svarbios priežasties – menininkai turi parduoti kūrinius, kad galėtų išgyventi.

Taip pat ir galerininkai.

Žinoma. Nemažai galerijų yra mažesniuose miesteliuose, joms ypač svarbu dalyvauti tokiose mugėse – susipažinti su kolegomis, pamatyti naujų menininkų, su kuriais galėtų bendradarbiauti.

Juk mugėse galerijos renkasi menininkus kaip klubai futbolininkus – štai tas tikrai perspektyvus, kodėl negalėčiau būti jo atstovas kitame mieste ar šalyje?

Baimintasi, kad mugė bus labai žemo lygio, palyginti su didžiųjų Europos mugių standartais...

Man ART VILNIUS buvo labai įdomus. Žinoma, organizatoriai stengėsi surinkti geriausių regiono galerijų kolekciją. Tai nėra visai laisva rinka, nes laisvoje rinkoje negali būti jokios atrankos.

Kalbant apie šios mugės „lygį“, jei apskritai galima čia vartoti šį žodį, jis taip pat geras. Tai, ką matėme Vilniuje, tikrai nėra šlamštas, tačiau ir tarptautinis svarbiausių Europos mugių lygis dar nepasiektas.

Kita vertus, ką reiškia „tarptautinis lygis“? Prieš keturias savaites lankiausi šių metų Venecijos bienalėje ir turiu pripažinti: kaip ir visada, bet šiais metais ypač, dauguma atradimų laukė nedidelių šalių paviljonuose už *Giardini* ribų.

Kokia Jūsų nuomonė apie Lietuvos paviljoną Venecijoje?

Jau trečia ar net ketvirta bienalė iš eilės, kai mane labai sudomina Baltijos šalių paviljonai. Jūs turbūt ži-

note, kad Venecijoje yra dvi paviljonų rūšys. Miesto parke *Giardini* įsikūrę oficialūs, daugiausia senųjų šalių paviljonai, o kiti išsibarstę po visą miestą.

Per paskutiniąsias bienales daugiausia atradimų buvo už *Giardini* ribų. Tai ir Irano, ir Afganistano paviljonai. O šiomet vienas iš pačių įdomiausių yra Lietuvos paviljonas.

Žilvinas Kempinas – puikus menininkas. Mes, prancūzai, gana gerai žinome jo darbus, nes *Palais de Tokyo* jis porą kartų dalyvavo grupinėse parodose. Jo instaliacija, įrengta *Scuola Grande della Misericordia*, tikrai puiki. Mums, prancūzams, žinoma, labai malonu įsitikinti, kad laikas, Kempino praleistas Alexanderio Calderio studijoje, buvo jam iš tikrųjų naudingas. Nors instaliaciją „Tūba“ jau buvau matęs Prancūzijoje, bet Venecijoje mane tiesiog apstulbino šio darbo jėga.

Gal būsimose ART VILNIUS mugėse (jei pavyks jas surengti) reikėtų gerokai griežčiau atrinkti galerijas ir jų pristatomus autorius?

Apie tai bus galima pagalvoti ateityje. Mugėje mačiau daugybę žmonių, kurie smalsiai apžiūrinėjo kūrinius. Vadinasi, Lietuvoje yra pakankamai didelis susidomėjimas vizualiuoju menu. Vis dėlto pačioje pradžioje atranka turėtų būti labai liberali.

Kalbėjau su Lietuvos nacionalinės dailės galerijos direktore Lolita Jablonskiene. Man labai patinka šis naujas muziejus, tie du juodi ekranai yra *crazy (juokiasi)*. Labai įspūdingas ir pastato vidus. Nustebau, kai galerijos direktorė man paaiškino, kad viena pastato dalis – tai senas muziejus. Juk jis ne toks ir senas. Ką reiškia muziejui kelios dešimtys metų? Šiaip ar taip, architektų darbas – puikus.

Jablonskienė pasakojo, kad šiuo metu nuolatinėje ekspozicijoje rodoma labai daug autorių, labai daug kūrinių, kad publika pamatytų skirtingus stilius, skirtingus kūrybos metodus – visą XX a. lietuvių meno istoriją. Nenuostabu, kad kai kuriose salėse tų darbų ant sienų yra gerokai per tiršta, bet ne vaizdo elegancija šiuo metu svarbiausia.

Tas pats tinka ir mugėms. ART VILNIUS yra ne tik verslo, bet ir edukacijos vieta. Juk švietimas – tai ne tik kalbos ir įvairios konferencijos, tai ir žiūrėjimas, gebėjimas vertinti kuo įvairesnius meno kūrinius.

Edukacija – lyg ir muziejų prerogatyva...

Kai kuriuose Prancūzijos muziejuose, o ir kitur Europoje, menotyrininkai taip griežtai atranka darbus, kad ekspozicija nukreipia žiūrovus tik viena – kuratoriaus numatyta kryptimi.

O juk muziejai – tai vieta, kur turėtų formuotis piliečių įprotis motyvuotai rinktis. Jei įpranti atsirinkti, kas tau patinka ir kas yra mene vertinga, išsiugdai kritinį požiūrį ne tik į meno kūrinius, bet ir į kitus dalykus. Lengviau gali priimti net ir politinius sprendimus. Pavyzdžiui, pasirinkti vieną iš daugelio kandidatų į kokį nors postą.

Muziejus – tai vieta, kur galima susipažinti su kontroversiškiausiomis idėjomis, įsitikinti, kad žmogaus išraiškos būdų gausa yra begalinė, tačiau ir joje įmanoma susigaudyti ir atsirinkti, kas artima tau pačiam. Muziejuje mokomasi lyginti vieną darbą su kitu, diskutuoti apie privalumus ir trūkumus, keistis nuomonėmis.

Todėl ir mugėje mane labiausiai žavi galimybė laisvai rinktis. Atsivertę mugės katalogą, pamatysite didžiulę įvairovę. Nuo lietuvių tradicinio meno iki videodarbu ar konceptualių kūrinių.

Ne taip svarbu, kad didžioji dalis menininkų šioje mugėje nėra labai konceptualūs. Jie daugiau remiasi klasikiniu dailės supratimu – žaidžia linijomis, formomis ir spalvomis, tame dažniausiai nėra jokios idėjos. Tai nėra „smegenų menas“.

Parduota 50 kūrinių. Ar tai labai mažai tokio masto mugėi?

Pirmiausia reikia atsiminti, kad tai pirmoji mugė, ir vyko ji per pačią krizę. Be to, girdėjau, kad Lietuvoje dar labai menkos kolekcionavimo tradicijos.

Meno mugė – tai verslas, tačiau šioje situacijoje tai susiję ir su kultūros politika. Mugė ne mažiau svarbi už naują Nacionalinę dailės galeriją, nes tai pirmas žingsnis normalios meno rinkos link. Žingsnis po žingsnio ir atsiras daugiau kolekcininkų, nes žmones įtraukia tas žaidimas.

Mugėje žiūrovai jaučiasi daug laisviau negu galerijoje ar muziejuje. Jiems įprastas pirkėjo vaidmuo, todėl karštai aptarinėja kūrinius, renkasi, svarsto jų kainas...

Deja, nesu buvęs Kijeve, bet nė kiek neabejoju, kad ten atidarytas Šiuolaikinio meno centras, kuriame rodoma garsioji Viktoro Pinčuko kolekcija, yra labai svarbus dalykas. Tačiau vis tiek mažiau svarbus negu tokia meno mugė kaip ART VILNIUS.

Meno centre žmonės varžo ir Pinčuko, ir jo eksponuojamų garsių menininkų autoritetas, o mugėje jie laisvai dėsto savo nuomonę. Jie gali įsivaizduoti esantys rimti kolekcininkai, galintys nusipirkti bet kurį darbą. Tai duoda žmogui daugiau negu meno institucijų (mažiau išprusę meno mylėtojai jų dažnai net prisibijo) primetamos žiūrėjimo, suvokimo, vertinimo strategijos.

Jei būčiau Lietuvos kultūros ministras, padaryčiau viską, kas įmanoma, rasčiau lėšų, kad įvyktų ir antra, ir trečia mugė ART VILNIUS. Nes tai nėra tik verslo, tik rinkos dalykai. Tai labai svarbus kultūros veiksnys.

Ar pirmą kartą lankotės Vilniuje?

Taip. Visa mūsų delegacija – 9 žmonės – lankomės pirmą kartą. Didžiausia Vilniaus problema – jį pasiekti. Šešios valandos kelionės, keltis tenka labai anksti, skristi su persėdimais.

O šiaip Vilnius turi viską, kas būtina, kad turistai jį pamėgtų. Pats miestas – puikus, muziejai – geri, barai ir restoranai – neblogo lygio, pragyvenimo kaina nelabai didelė. Tik susisiekimasis – siaubingas.

Ar Jūs pats kolekcininkas?

Taip, aš turiu nedidelę kolekciją. Dauguma mūsų asociacijos narių, atvykusių į Vilnių kartu su manimi, taip pat kolekcininkai. Perku daugiausia piešinius, darbus ant popieriaus. Nes tai daug patogiau nei kolekcionuoti, pavyzdžiui, instaliacijas. Vakarų Europoje mes neturime tokio dydžio namų ar apartamentų kaip Niujorke, kur gali tilpti net ir didžiausios kolekcijos.

Kodėl susidomėjote daile?

O jūs nežinote, kodėl? Mano šeima nebuvo labai

ART VILNIUS '09 mugės fragmentas

Vlodo Ščiavinsko nuotr.

susijusi su menu, tėtis daugiau domėjosi literatūra negu daile. Matyt, mano atveju tai liga, koks nors virusas (*juokiasi*). Ir tikrai nežinau, kur tą virusą pasigavau.

Ar dauguma Prancūzijos kolekcininkų žiūri į meną tiesiog kaip į naudingą investiciją, ar kaip ir Jūs yra užsikrėtę šiuo virusu?

Dauguma prancūzų kolekcininkų yra mėgėjai. Mes neinvestuojame taip, kaip JAV kolekcininkai, iš to darantys rimtą verslą. Tačiau todėl ir nesame didelių sandorių kaliniai.

Finansų krizė šiemet mus palietė mažiau nei kitas šalis. Nes, jei perki kūrinius už tūkstantį, dešimt tūkstančių ar penkiolika tūkstančių eurų, tai net ir per krizę gali sau tą leisti. Tačiau, jei tavo meno pirkiniai prasideda nuo šimtų tūkstančių ar milijono, tuomet krizės laikais tai darosi nebeįmanoma.

Meno rinka ir meno mugės Prancūzijoje daugiausia palaikomos mėgėjų. Tai tinkamos vietos ir dideliems sandoriams, tačiau daugiausia darbų vis dėlto nuperka kolekcininkai mėgėjai. Kolekcionavimas – tai ne verslas, o aistra. ■

Dėkoju už pokalbį.

Kalbėjosi Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ

VENECIJOS LIŪTAS SU GUMINIAIS BATAIS

Birželio 3 d. Skrydis Varšuva–Ciurichas–Venecija. Varšuvos oro uoste keleivių minioje pastebėjau ponią Joanną Mytkowską, planuojamo Lenkijos šiuolaikinio meno muziejaus direktorę. Galvoju: geras ženklas, pradėdant kelionę į menų puotą. Pasisveikinau, šnektelėjom. Pasirodo, taip pat skrenda į Veneciją, kur kas dveji metai susitinka dailininkai, galerininkai, kuratoriai, direktoriai, žurnalistai, meno istorikai, kolekcininkai, užklysta ir politikų. Kiekvienam kraštui dažniausiai atstovauja vienas dailininkas, kartais – keli. Kaip jie atrenkami? Paprastam mirtingajam tai sunkiai suvokiamas, sudėtingas procesas. Išrinktasis dailininkas gali jaustis pasiekęs meno Olimpą.

Žvelgiu į Venecijos planą ir matau, kad miesto ašis – *Grande* kanalas – primena raidę S, kaip mano vardo pradžia. Miesto simbolis – Liūtas, kaip mano Zodiako ženklas, mat esu gimęs 1949 m. liepos 24 d. Liūtas letena atsirėmęs į knygą. Viskas tinka – aš irgi

susijęs su knyga... Taigi Venecija – mano miestas. Nors esu čia ne sykį buvęs, tačiau įspūdis toks, kad atvykau pirmą kartą. Stebuklingas architektūros grožis, grakštumas, išdidumas, harmonija, unikali kiekvieno statinio kalba apstulbina kaskart iš naujo.

Skubu pamatyti dalį bienalės *Arsenale*. Pavardžių neskaitau, apžiūrinėju kūrinius. Įspūdis toks, tarsi ekspozicijos dar nebaigė įrengti. Vienur kopėčios, įpakavimo dėžės, kitur siūlų ritės, palikti dažai, spinta, prigrūsta duonos kepalų, kai kur kabo paveikslai, primenantys tapybą, kai kur fotografijos, piešinių užuominos. Einu sparčiu žingsniu, mirga marga akyse. Ir štai salė su milžiniškais veidrodžiais. Jie įrėminti. Dešinėje pusėje veidrodžiai sveiki, kairėje – sudaužyti. Tokiame puikiam veidrodyje atsiradusios juodos grėsmingos skylės, aštrios šukės rėkte rėkia: nesiartink, neliesk – susižeisi. Ant grindų – veidrodžio duženos kaip pasakoje apie Sniego karalienę. Nujaučiu, kad autorius – Michelan-

Tarptautinės parodos Arsenale fragmentai

gelo Pistoletto. Ieškau kortelės su pavarde – taip, tai jis. Esu matęs daug jo darbų įvairiuose muziejuose. Tai italų klasikas. Žiūriu į jo instaliacijas pagarbiai, jos turi prasmę. Ši veidrodžių karalystė kalba apie grėsmę, jėgą, įtūžį, protestą, kovą.

Birželio 4 d. Plaukiu *Grande* kanalu. Ant vieno rūmų kabo plakatas su žodžiais *I will not make anymore boring art* („Aš niekad nebedarysiu nuobodaus meno“). Autorius – Johnas Baldessari. Jis su Yoko Ono gavo po Auksinį liūtą už savo kūrybą. Žinia paskleista dar prieš bienalės atidarymą. Einu į *Giardini di Biennale*. Po dešinei išsirikiavę Šveicarijos, Venesuelos, Rusijos paviljonai. Kadaisė čia buvo SSRS paviljonas. Prisimenu, kaip Jonas Švažas pasakojo apie tų laikų bienalę: prie įėjimo į „mūsų“ paviljoną stūksojo Lenino biustas, rodydavo tik socrealizmą.

Dabar rusai nori būti *superšiuolaikiniai*. Dažnai tai tik sena daina. Ką rodo? Vienoje salėje – stikliniai balionėliai, kitoje – milžiniška gelė iš senų matracų, toliau kaip Disneilende – iš po kabančio švarko išlenda ranka ir judina kičo paveikslą... Šalia – Japonijos paviljonas. Visada susidomėjęs laukiu, ką japonai parodys. Japonų plakatas, grafinis projektavimas – tai pasaulio menų viršūnė. Bet vizualieji menai, mano nuomone, įstrigę kažkur pusiaukelėje. Jie lyg nedrąsiai žvalgosi tai šen, tai ten. Šįkart pasitinka didžiuliai tamsūs fotopaveikslai solidžiuose juodo reljefo rėmuose. Stambios pusnuogės, išsižergusios, susivėlusios, apimtos nerimo japonės, lyg audros deivės, kažką šaukia, gestikuliuoja, bet man tai atrodo tik tuščias teatras. Neveikia nei tas dydis, nei ta manieringa estetika... Pietų Korėjos paviljonas pristato užuolaidų – žaliuzi – temą. Žvilgsnis čia neužkliūna – greit jau einu tolyn. Vokietija eksponuoja paprasčiausius natūralaus medžio baldus. Spintos ir spintelės stovi, kabo. Durelės be rankenėlių. Niekas nebando žvilgtelėti vidun. Ant vienos spintelės – katino iškamša su laikraščiu dantyse. Gal čia to katino karalystė? Spintos – lyg kinų siena per tris erdves... Pokštas? Taip. Gan įsimintinas anekdotas... Prie JAV ir Prancūzijos paviljonų eilė ilga, vadinasi, įleidžia tik po kelis lankytojus, kad minia neužgožtų eksponatų. Nelauksiu, kad pamatyčiau tai, ką jau šimtą kart esu matęs... Prie alaus bufeto – irgi eilė... Čekų paviljone eilės nėra, mat dailininkas Romanas Ondákas tiesiog

Anatolij ŠURAVLIOV. Baltosios skylės. Rusijos paviljonas

pasėjo žolę, pasodino krūmų, medžių. Įspūdis toks, tarsi paviljono visai nebūtų, tik parko žaluma veši, prarijusi ir duris, ir sienas... Šio autoriaus parodą mačiau neseniai Paryžiuje. Tuščioje salėje pasieniais buvo nutiesta skaidri plastikinė žarna. Ja tekėjo vanduo. Tylus begalinis nenumaldomas buvo tas tekėjimas – vandens, laiko. Iš pirmo žvilgsnio lyg ir pokštas. Bet mane taip paveikė, kad ilgą laiką regėjau tą be perstojo srūvantį vandenį. Iš sienos atsiradęs, sienoje pranyksta. Informuojama: autorius bus pristatomas Venecijoje. Na štai ir radau jį. Bet parvyzietiškas darbas man pasirodė vis dėlto stipresnis.

Liam GILLICK. Frankfurto virtuvė. Vokietijos paviljonas

ELMGREEN & DRAGSET. Kūnas. Danijos paviljonas

Lankytojų minia susispietė prie baseinėlio. Ten plaukioja lavonas. Aišku, menekenas su baltais marškiniais, su juodomis kelnėmis, basas. Visi filmuoja, fotografuoja. Vienas ponas nusiavė batus, pagalvojau, kad šoks į vandenį. Atsistojo ant baseino krašto. Pozuoja foto-reporteriams. Klausiu, ar čia jūsų kūrinys? Sako: ne... Austrų paviljone – nuogi vyrai, nutapyti, nupiešti. Dailininkas pataškė, ant visų sienų papaišė bet kaip. Gal kairiarankis...

Egipto paviljone iš ajerų nupintos figūros primena liaudies meną. Ar tai stipru? Ne. Ar įdomu? Irgi ne...

Krzysztof WODICZKO. Svečiai. Lenkijos paviljonas

Graikijos paviljone pristatomas amerikietis Lucasas Samaras. Graikų kilmės? Jo darbų esu matęs tai šen, tai ten. Žvelgia pats į save (autoportretai), bendrauja su kitais vyrais. Homoerotika? Taip. Įdomu? Taip. Fotografija siejama su tapyba. Studijoje dailininkas kuria keistą teatrą – su daiktais, prožektoriais, dažnai pabrėždamas vyro genitalijas.

Lenkijai atstovauja emigrantas Krzysztof Wodiczko. Salėje tamsu. Šviečia dideli langai. Už neryškaus (murzino?) stiklo juda žmonės – plauna langus. Stato kopėčias ir nesustodami plauna. Lyja lietus. Lietaus lašai turbūt purvini. Šešėliai vis juda ir juda. Lankytojams siūlomos ausinės. Jų neimu – man komentarų nereikia. Žiūriu, matau, vertinu. Mano nuomone, tai solidi, rami ekspozicija, nėra čia prie ko prikibti.

Lietuvos paviljonas – *Scuola Grande della Misericordia*, Venecijos šiaurinėje pusėje. Žilvinas Kempinas. Įeinu į didelę erdvę – ten laukia maloniai besišypsantis autorius, ant stalo krūva ką tik išleistų katalogų. Žilvinas pristato man savo žmoną japonę. Instaliacijos „Tūba“ viduje jaučiuosi lyg kosminėje erdvėje – tamsių juostų, ištemptų per visą salę, mirgėjimas bent laikinai atskiria nuo sumaištingos venecijietiškos aplinkos. Einu toldamas nuo taško A, artėdamas į tašką Z. Ta eisena iškilminga ir bauginanti. Esu matomas/nematomas. Stebiu kitus, artėjančius į mane. Ar sutilpsim visi tame mirgėjime?.. Apžiūrėjęs Lietuvos paviljoną, su grupele svečių sėdu į vandens taksi. Vienas italas manęs klausia: tai jūs esate Lietuvos Prezidentas? Apstulbęs sakau: gal pakartosite klausimą? Tas dar garsiau šaukia: tai jūs Lietuvos Prezidentas? Galvoju: ot, esu jau žilstelėjęs, su juodu lietpalčiu, gal ir panašus į Prezidentą. Norėjau juokais atsakyti: esu Lietuvos meno prezidentas. Bet, nepažinodamas to pono, atsakiau kukliai: esu dailininkas. Taksi – motorinė valtis Venecijos kanalais nėrė *San Marco* link.

Kitą dieną nutariau apžiūrėti tas parodas, kurios išsibarsčiusios prie kanalo. Reklaminiai plakatai kviečia – Braco Dimitrijevic. Čia, *Ca Pesaro* rūmų salėse, rodomos jo instaliacijos. Medinės valtys, pilnos sunešiotų batų. Vietoj burių – didžiuliai fotoportretai, tarp jų ir Franzo Kafkos. Rimtis. Prasmė. Emocijos. Praei-

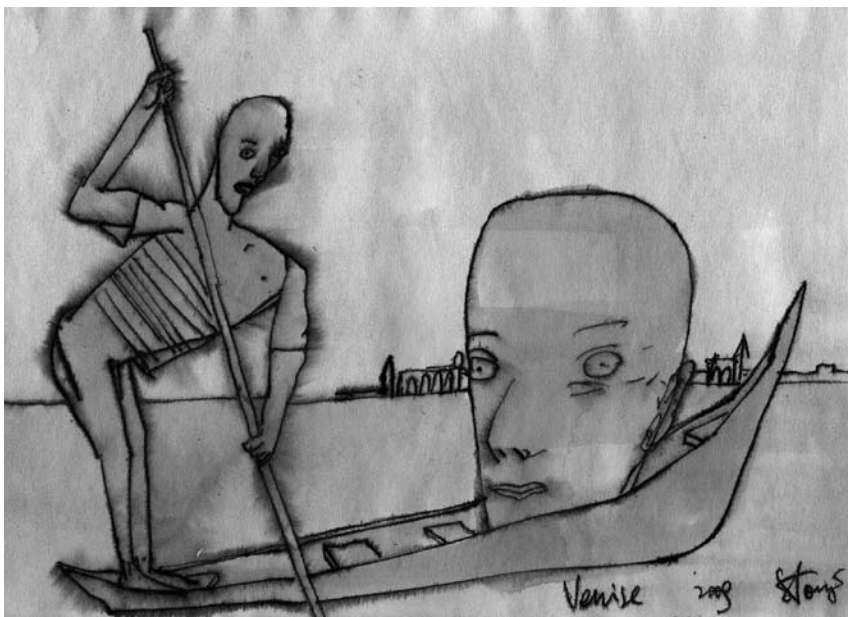
tis. Atmintis. Braco darbus esu matęs ne kartą. Tai geras menininkas. Tuose pačiuose rūmuose pristatomas ir ispanų skulptorius Bernardi Roigas. Baltos figūros, šmėžuojančios tai koridoriuje, tai pasislėpusios už tapybos darbų, kerų kruopščių realumu, paprastumu, netikėtumu. Kai kurioms figūroms įmontuotos neono lempos, pastatyta vyno taurė ir pan. Kitas plakatas kviečia į Sandy Skoglund parodą. Jos darbai jau seniai žaviuosi. Prieina salės prižiūrėtojas ir, prieš įjungdamas video, sako: ši autorė visus metus inscenizuoja vieną nuotrauką. Tikiu. Pavyzdžiui, mažais spalvotais akmenėliais apklijuoja visas kambario sienas, visus daiktus, net manekenus. Kai viskas parengta, pakviečia du nuogus modelius. Vieno paprašo, kad atsistotų ant galvos, kitam liepia žengti keletą žingsnių. Tada dailininkė su dideliu fotoaparatu pradeda fotosesiją. Kad realizuotų savo viziją, ji turi nepaprastai preciziškai sustatyti visas

dekoracijas. Rezultatas – pasakiškas interjeras. Realus nerealumas. Ir atvirščiai. Kartais tuose kambariuose straksi voveraitės, šliaužioja gyvatės, slampinėja lapės ir panašiai. Jos nuotraukų paveikslai rodomi daugelyje pasaulio muziejų.

Viešint Venecijoje būtina aplankyti *Palazzo Grassi*. Čia visada rasi ką nors neįprasto, svarbaus. Šį kartą vyksta paroda *Mapping the studio*, viena jos dalis rodoma čia, o kita – *Punta della Dogana* rūmuose. *Palazzo Grassi* dominuoja fotografinė Piotro Uklanskio instaliacija „Naciai – hitlerininkai“, bet tai ne jų pačių, o aktorių portretai. Aktorių, kurie įvairiuose filmuose vaidino vokiečių hitlerininkus. *Punta della Dogana* rodomas realaus dydžio arklys, Maurizio Catelano pakabintas aukštai palubėje. Arklio galva prasmegusi sienoje. Kūnas kabo ore. Catelanas visada šokiruoja – tai pargriuvusių popiežių

Piotr UKLANSKI. Naciai – hitlerininkai. Palazzo Grassi

Stasys EIDRIGEVICĪUS. Venecija. 2009. Eskizas

prispaudžia akmeniu, tai Kenedį paguldo į karstą, tai Hitlerį paklupdo melstis...

Kartais gera atitrūkti nuo menų ir paklajoti Venecijos gatvelėmis, pereiti dešimtis tiltų tiltelių. Aptinku mažą parduotuvėlę. Joje – plunksnos rašymui, piešimui, unikalus popierius, stebuklingo grožio mažos knygelės su gelsvais lapeliais. Stoviu, vartau, žaviuosi. Noriu ir to, ir ano. Perku plunksnakočių su plunksna, juodo tušo, bloknotą. Piešiu. Užtenka bastytis... Mano bloknotėliai, su kuriais vaikščiojau po bienalę, jau pilni eskizų. *Knygelė 1*. Plaukia valtis. Joje didelė palmė, kurią prilaiko kranas, plukdomas kita valtim. Po to – sudaužyti veidrodžiai. Matau juos. Atsimenu. Kitam puslapelyje plaukia gondola. Gondolininkas vairuoja ją atsargiai, joje matyti didelė galva, žiūrinti į jį. *Knygelė 2*. Pirmame puslapyje – lietuvių liaudies dainos žodžiai „Oi tu, ieva ievužė, ko nežydi žiemužė“. Plokštelę su aukštaičių dainomis man atvežė dovanų sesuo. Užsirašiau tuos žodžius į knygelę, sakau, gal Italijoje teks uždainuoti, plaukiant gondola... Kitame lapelyje – kabantys stiklo lašai iš Rusijos paviljono... Keletas eskizų iš japonų parodos. Tokie piešinukai labai padeda atsiminti... Iš Ispanijos paviljono – beždžionės, vazos, iš Belgijos – džiovintos gėlės, iš Izraelio – šviečiančios nuotraukos, na ir, žinoma,

amžinos keliauninkės Ewa ir Adela iš Berlyno. Abi kaip iš cirko – plikos, su baltais skėčiais, šypsosi, fotografuojasi. Vaikšto kaip skulptūros, kaip objektai... Jau daug metų nepraleidžia nė vienos garsesnės meno mugės. Toliau – eskizas iš Braco Dimitrijeviciaus parodos, kur plaukia valtis, pilna batų... Po to – Venecijos kaukės. Jų šimtais gali vežtis. Jos tokios nudailintos, blizgančios, tokios beširdės, šaltos, panašios. Piešiu jas savaip. Ne tik piešiu. Klįjuoju kaukes iš popieriaus, dažau. Visada svajojau nuvykti į Venecijos karnavalą. Užsidėjęs kaukę, įsiliečiau į užsimaskavusiųjų minią. Bet dabar vasara. Vakarais vanduo pakyla ir apsemia Šv. Morkaus aikštę. Praeiviai apsiauna dideliais geltonais guminiiais batais. Batai ant

batų. Paryčiui vanduo nuslūgsta. Taip jūra alsuoja.

Giardini parke matau dviračio rėmus, pririštus grandine prie medžio. Pagalvojau, čia ne šiaip sau rėmai, turbūt meno kūrinys. Pasirodo, neapsirikau – kūrinys. Be ratų. Gal patvinęs vanduo juos nusinešė, gal kas pagrobė. Likęs tik rėmas kaip pri(si)minimas, kad dviratis vis dėlto buvo. Tokia metafora tinka šiai Venecijos bienalei. Liko meno prisiminimas. Venecijos bienalėje meno belikę nedaug.

Užmaskuotas stiklas – irgi metafora. Venecijos pasididžiavimas yra kaukės ir stiklo dirbiniai. Dauguma atvykėlių nori sau ir artimiesiems par(si)vežti ką nors, kas primintų tą nepaprastą vietą. Šimtai parduotuvių su suvenyrais ant kiekvieno kampo. Įvairiausio dydžio kaukės, daugybė stiklo gaminių, ant kurių priklijuota etiketė „Burano“. Šioje saloje nuo seno liejamos stiklo vazos, taurės, taurelės. Stiklas šviečia įvairiomis spalvomis ir gundo, vilioja. Mane irgi suviliojo. Nusipirkau vazelę, o sūnui – dvi taureles, kurios švytėjo tarsi vaivorykštė. Pardavėja gražiai supakavo. Grįžęs įteikiau dovanėlę sūnui. Po kelių dienų jis man sako – dažai nuo tų taurių lupasi. Negalėjau patikėti. Paimu į rankas – tikra tiesa. Esu apgautas. ■

ELINOR GADON – NEPAŽINTA MARIJOS GIMBUTIENĖS IDĖJŲ TĖSĖJA

Meno ir kultūros istorikės Elinoros W. Gadon (g. 1925 m.) giminės šaknys yra Lietuvoje – jos mama Jeana Kaplan Stahl kilusi iš Stakliškių. Elinora gimė JAV. Žydiško kraujo turinti mokslininkė – viena žymiausių pasaulyje Motinos Deivės tradicijos tyrinėtojų, savaip tęsianti, papildanti archeomitologijos pradininkės Marijos Gimbutienės (1921–1994 m.) tyrinėjimus.

Meno istoriją Gadon sieja su religijų istorija ir kultūros antropologija. Jos specializacija – Indijos subkontinento menas ir kultūra.

1989 m. pasirodė viena svarbiausių jos knygų „Dabarties ir ateities Deivė: mūsų dienų simbolis“ (*The Once and Future Goddess: A Symbol for Our Time*). Tai vaizdinė moters šventumo ir šio vaizdinio sklaidos mūsų laikų kultūros mitologijoje kronika. Autorės leksikai artima fenomenologinė stilistika, mokslinę mintį siejanti su kūrybine interpretacija. Fenomenologinį žvilgsnį patvirtina ir metaforiški knygų pavadinimai.

„Deivės religija yra sutelkta ne danguje, o žemėje; užuot neigusį kūną, ji jį iškelia; yra ne dualistinė, o holistinė. Deivė buvo imanentinė, bet ne transcendentinė, žmonija buvo regima kaip gamtos dalis, kaip mirtis yra gyvenimo dalis. Deivės garbinimas buvo paremtas jausmais, švenčiant erotinį pradą, apkabinant visa, kas gyva. Religinis ieškojimas buvo aukščiau visko, teigiant dvasinio gyvenimo atsinaujinimą, atgimimą. Deivė buvo svarbiausia gyvenimo jėga. [...] Archajiškos Deivės kultūros, nagrinėjamos šioje knygoje, koncentravosi į mo-

terį, išsiskyrė taikumu, teigė lygybę. Kitapus vyrų dominuojamos Vakarų kultūros ir islamo pasaulio, moterų dievybės yra garbinamos beveik visur; jos yra kaimo žmonių žemės motinos, kūrimo deivės, etninės vienybės simboliai [...] Dievybė buvo moters prigimties modelis visoje jos pilnatvėje.“¹

Trijuose gausiai iliustruotuose knygos skyriuose aptariama moters Deivės kulto ir ikonografijos raida. Pirmasis skyrius „Pradžioje: pašvęstas Deivės kelias“ (*In the Beginning: The Sacred Way of the Goddess*) – tai įvairialypių Deivės simbolikos artefaktų paieškos nuo priešistorės, ledynmečio (maždaug prieš 30 000 metų), tikriau vėlyvojo paleolito, po to – neolito, aptariant senąsias Kretos, Maltos, Avebury² kultūras. Pasak Gadon, Motinos Deivės kultūra suklestėjo būtent neolite. Antrajame skyriuje „Patriarchato perversmas: Deivės sutramdymas“ (*The Patriarchal Takeover: The Taming of the Goddess*) atskleidžiama įsigalėjusio patriarchato³ žala Deivės kultui. Trečiajame skyriuje „Deivės iškilimas iš naujo: mūsų laikų simbolis“ (*The Re-emergence of the Goddess: A Symbol of our Times*) aptariamas Motinos Deivės kulto atgimimas mūsų dienomis, XX–XXI a.

Mokslininkė gretina archajiškus Motinos Deivės vaizdinius ir šiuolaikines jų interpretacijas. Tai rodo nenutrūkstamą tradicijos tęstinumą (pavyzdžiui, vienoje spalvotoje įklijoje matome Maltos Deivės skulptūrą, sukurtą III tūkstantmetyje pr. Kr., ir panašių masyvių formų figūras, savaip interpretuotas Maudo Morgano drobėje „Norėčiau nuvykti į Maltą“, 1985). 2006 m. Gadon išleido knygą *Bilvamangalaś „Balagopalastuti“ and early*

„Balagopalastuti“. XV a. pradžios manuskriptas. Fragmentas

Krishnabhakti in Gujarat. Bilvamangalos „Balagopalastuti“ – tai XV a. pradžios manuskriptas, kuriame ankstyvuoju Indijos stiliumi šlovinamas kūdikis Krišna.

Nors mokslininkė gyvena Kalifornijoje, Berklyje, bet nemažai laiko praleidžia Indijoje. Dabar ji rašo knygą „Nuo kraujo iki ugnies: besikeičianti Orisos kaimo Deivės kultūra“ (*From Blood to Fire: The Changing Culture of the Village Goddess of Orissa*), paremtą kelionėmis į Orisos miestelį Indijoje, kur keturis sezonus atlikinėjo mokslinius lauko tyrimus.

Elinora Gadon sutiko atsakyti į keletą klausimų:

Esate kilusi iš litvakų. Papasakokite apie savo vaikystę, tėvus.

Gimiau JAV. Mano mama, būdama ketverių metų, su savo motina ir seserimis emigravo į Jungtines Valstijas. Senelės tėvas iš Stakliškių į Hamburgą savo dukterį ir tris jos mergaites išvežė vežimu, pasikinkęs arklį. Iš Hamburgo trečiąja klase jos dešimt dienų plaukė laivu, kajutėje be langų, turėdamos tik silkės ir juodos duonos. Mano senelė dienas trumpino nerdama vąšeliu, tą jos nėrinį daug metų laikė ant pianino. Mama vis pasakodavo, kaip tėvas pasitiko jas Ellis Islande, Niujorko imigrantų atvykimo punkte. Jis iš Lietuvos išvyko 1900-aisiais, kad, prieš atvykstant šeimai, įsikurtų naujoje šalyje. Vaikystės Lietuvoje išpūdžių mama neprisiminė.

Kiek žinau, kartą lankėtės mamos gimtinėje?

Į Lietuvą mane pakvietė Moterų krizių centras [tikriausiai Gadon turi omenyje Moterų studijų centrą – O.G.] 1997-aisiais. Vilniuje skaičiau paskaitas, kokią įtaką Marijos Gimbutienės teorijoms apie Didžiąją Deivę Motiną padarė Moterų dvasingumo sąjūdis (*Women's spirituality movement*).

Kai lankiausi Lietuvoje, atkūriau savo giminės istoriją nuo 1848-ųjų. Mes su Rita [etnokultūrininke Rita Balsevičiūtė – O. G.] aplankėme Stakliškių žydų kapinaites. Jos aptvertos žema medine tvorele. Daugelis paminklų nuvirtę, kiti apaugę samanomis ir žole. Džiaugiuosi, kad tarp dirbamų laukų pasiklydusios kapinaitės nėra visiškai pamirštos – jų vietą ženklina lietuviškai ir žydiškai išraižytas akmuo. Norėčiau paminklų užrašus nukopijuoti, gal pavyktų rasti žydų šeimų, kurios čia gyveno ir mirė, palikuonis. Tikiuosi, ateityje Stakliškes vėl aplankysiu.

Kokie pagrindiniai Jūsų kaip mokslininkės darbai?

Nevadinu savęs mokslininke. Mano akademinis išsilavinimas tarpdisciplininis, jis apima meno istoriją, religijos istoriją ir kultūros antropologiją. Filosofijos mokslų daktaro disertaciją apgyniau Čikagos universitete. Pagrindiniais darbais laikyčiau penkis:

1) atlikau didžiulio iliustruoto rankraščio, parašyto apie *Krishnabhakti*, – tai dievo Krišnos religijos ankstyvoji istorija Gudžarate (Vakarų Indija), analizę. Mano sugalvota metodologija padėjo nustatyti ryšius tarp teksto ir iliustracijų, remiantis kultūriniu jų kontekstu;

2) parašiau knygą *The Once and Future Goddess* (1989 m.) – tai vizualinė kronika, parodanti moters šventumą ir jo atgavimą mūsų laikų mitologijoje.

Ikiistorinę Motiną Deivę, remdamasi archeologiniais tyrinėjimais ir mitologija, sieju su judaizmo ir krikščionybės propaguota panieka moteriai, laimė, dabar to jau nebėra;

3) sukūriau magistrantūros ir doktorantūros programas apie moterų dvasingumą, įsteigiau pirmąją Integruotųjų studijų institutą Kalifornijoje, San Franciske;

4) kuravau Indijos moterų šiuolaikinio meno parodas penkiuose JAV universitetuose;

5) dariau „lauko tyrimus“ Orisoje (Indija), gilinausi, kaip susiklostė vieno kaimo deivės tradicija ir dabar rašau apie tai knygą *From Blood to Fire: The Changing Culture of the Village Goddess of Orissa*.

Kad įvykdyčiau savo įsipareigojimą ir parodyčiau moterims prarastas jų teises, bandau atkurti deivės religijas. Reikia iš naujo sakralizuoti moterų kūnus ir seksualumą. Tam pasitelkiu tas akademinės sferas, kurias gerai išmanau, – meno, religijos istoriją ir kultūros antropologiją. Mano požiūris į istoriją feministinis: matau, kad vyriškoji pasaulėžiūra dominuoja ir yra tapusi norma, o moteriškoji pasaulėjauta palikta istorijos užribyje. Savo publikacijomis ir paskaitomis stengiuosi padrąsinti moteris, kad jos labiau pasikliautų savo jėgomis, elgtųsi savo nuožiūra ir kurtų teisingesnę visuomenę.

Ar Jūsų disertacija taip pat susijusi su Motinos Deivės kulto paieškomis?

Mano disertacija neturi nieko bendra su moterų studijomis ar feminizmu. Ji susijusi su ankstesniu gyvenimo etapu, kai domėjausi Indijos kultūra, menu ir religija. Tuo metu kaip meno istorikė susižavėjau Indijos miniatiūromis. Indijos meno ir simbolių istorikas Ananda Kentishas Coomaraswamy's (1877–1947 m.) yra rašęs, kad Indijos kultūros renesansas XV–XVIII a. atsirado dėl vaišnavų (labiau žinomų kaip krišnaistai, Krišnos garbintojai, *Krishnabhakti*) revoliucijos [jie buvo tarsi protestantai, sukilę prieš katalikybės dogmatizmą – O. G.]. Viena iš jų doktrinų teigė, kad vaišnavas turi mylėti Dievą taip švelniai, kaip motina kūdikį, o moteris savo mylimąjį.

Ėmiau analizuoti santykį tarp žodžių ir vaizdų seniausiame vaišnavų tradicijos manuskripte – XV a. pradžioje

parašytame „Balagopalastuti“.

Krišna nėra mano dievas, aš nesu krišnaistė, tačiau atiduodu jam savo širdį, nes Dievas yra meilė.

Kas Jus paskatino domėtis Motinos Deivės idėja?

Pirmojoje knygoje *The Once and Future Goddess* norėjau papasakoti istoriją, paremtą archeologiniais atradimais ir mitologija, parodyti, kaip Motinos Deivės tradiciją gniuždė patriarchatas ir krikščionybė.

Įkvėpimo šaltiniu tapo ikonografija ir tai, kaip šiuolaikinės moterys menininkės Vakaruose savo darbuose atspindi ikiistorinę Motiną Deivę.

Be abejo, pažinojote lietuvių kilmės mokslininkę, antropologę Mariją Birutę Alseikaitę-Gimbutienę (Gimbutas), žymiausią senosios Europos ir Motinos Deivės kulto tyrinėtoją?

Su Marija Gimbutiene susipažinau rašydama pirmąją knygą. Jos namuose Topangos kanjone prie Los Andželo lankiausi kokius šešis kartus, paskutinį – likus vos kelioms savaitėms iki jos mirties. Prisimenu ją kaip ypač svetingą ir malonią moterį, kuri pagamindavo europietiškus penkių patiekalų pietus.

Diskutuodavome apie jos tyrinėjimus, apžiūrėjau šimtus ikiistorinės Deivės, apie kurią ji rašė, artefaktų. Stengiausi sudominti Gimbutienę savo lyginamąja medžiaga, sukaupia Indijoje, maniau, kad tai papildytų jos darbus, tačiau nesėkmingai.

Įdomiausias susitikimas su Gimbutiene buvo pirmasis – 1985-aisiais. Berklyje (Kalifornija) ji dalyvavo ritualiniame gydyme su šiuolaikine šamane Vicki Noble (g. 1947 m.). Pamenu, Gimbutienė gulėjo ant kilimėlio, aplink ją klūpėjo trylika moterų. Dar viena moteris mušė būgną ir giedojo, o Vicki dėjo rankas ant tų kūno vietų, kurias Marijai skaudėjo (ji sirgo vėžiu). Gimbutienės gydytojai neteikė jai jokių vilčių, sakė, kad liga nesitraukia. Po valandos giedojimo ir Vicki prisilietimų Marija atsisėdo kupina energijos ir pasakė, kad dabar tiki Deivę.

Kokią įtaką Gimbutienė padarė Jūsų kūrybai ir tyrinėjimams?

Ji įrodė, kad neolito laikotarpiu pietryčių Europo-

Laussel žemės motina. 25 000 m. pr. Kr.

je dominavo Deivės religija. Parašė didžiulę studiją apie šią tradiciją, pasitelkdama savo sukurtą archeomitologijos metodiką – analizę, „papuoštą“ istoriniu pasakojimu.

Gimbutienės darbas buvo griežtai apribotas Europos priešistorės – tai jos tyrimų laukas ir kompetencijos erdvė. Tačiau gyvename daugiakultūriame pasaulyje. Knyga, kurią dabar rašau apie Orisos kaimo deivę, yra tarsi atsakas į Marijos Gimbutienės archeologinius priešistorinės Deivės religijos ir kultūros tyrinėjimus. Mano studija bus apie gyvą tradiciją, kurios šaknys siekia neolito epochą. Tai – „šventosios moters“ atradimas Vakarų visuomenėje, kad mūsų kultūra būtų harmoningesnė, o moterys labiau vertinamos.

Kokie mokslininkai padarė didžiausią įtaką Jūsų tyrinėjimams? Koks mokslo metodas Jums priimti-

niausias?

Mano darbams didžiausią įtaką padarė amerikiečių antropologas Cliffordas Geertzas (1926–2006 m.). Ypač vertinu jo knygą „Kultūros interpretavimas“ (*Interpretation of Culture*, 1973), kurioje mokslininkas ypač akcentuoja simbolių reikšmę kultūrai.

Kaip mokslininkė esu eklektiška, pasitelkiu įvairius tyrinėjimo metodus: kultūros antropologiją, religijos istoriją, feminizmą, meno istoriją. Pastaruoju metu labiau domiuosi empiriniais, daiktiniais įrodymais negu tekstų analize.

Kuo Jus traukia Indija?

Tai nepaprastai įdomi šalis. Jau daugiau kaip 40 metų nuolat ten vykstu ir vis dar atrandu naujų kultūros elementų, nepažintų tradicijų. Man atrodo, kad Indijoje gyvena tik patys geriausi ir patys blogiausi pasaulio žmonės. Tačiau svarbiausia Indijoje – kultūrinis pagrindas, lemiantis, kad svečiai prilyginami dievams, o dievai – svečiams. Šioje šalyje vyrauja visiška tolerancija ir pliuralizmas, kurių pasigendu absoliutistiniuose, viską ir visus teisiančiuose krikščioniškuosiuose Vakaruose. Indijoje labiau už individą vertinamas kolektyvas, šeima, bendruomenė.

Kuo ypatinga indiškoji Motinos Deivės koncepcija ir kuo ji skiriasi nuo Marijos Gimbutienės Motinos Deivės sampratos?

Gimbutienės tipologija ir analizė buvo paremta milžiniškomis Europos mitologijos žiniomis. Indijos mitologija ir Deivės garbinimo tradicija (šaktizmas⁴) nuo europietiškosios esmingai skiriasi, ypač tuo, kad žmogų ji vertina platesniame kontekste. Deivė nėra tik geranoriška, ji gali būti ir griovėja... Juk ateina iš gamtos.

Kokias pagrindines parodas kuravote?

Neseniai buvau viena iš Indijos moterų šiuolaikinio meno parodos kuratorių, tikslas – per meną atskleisti socialinius pokyčius. Paroda, pavadinta „Tiger by the Tail“, dabar keliauja po penkis JAV universitetus, joje – 33 darbai, sukurti 17 menininkių.

Gal planuojate koki nors projektą su Lietuvos menininkėmis?

Ne, nors mane domina ir lietuvių moterų dailė, visada domėjausi menu, susijusiu su kultūros transformacija. Vis dėlto į Lietuvą važiuoti kaip mokslininkė neketinu, nebent mane kas nors pakviestų. Be to, paskaitas galiu skaityti tik anglų kalba. Jei grįžčiau į Lietuvą, tai pirmiausia dėl savo protėvių, nes noriu apie juos kuo daugiau sužinoti.

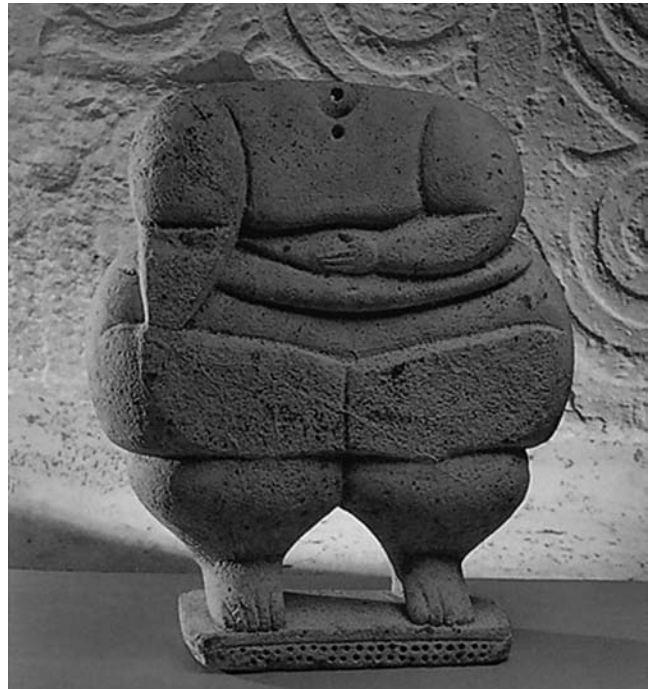
Ką galėtumėte patarti, palinkėti Lietuvos menininkams ir mokslininkams?

Ir vieni, ir kiti turėtų ieškoti autentiškumo ir dirbti pasitelkdami savo vidinį žinojimą. Esmė – vertybių sistema.

Lankydamasi Lietuvoje prieš daugiau nei dešimt metų, įsitikinau, kaip narsiai lietuviai atlaikė ištisus šimtmečius trukusią lenkų, rusų, vokiečių, sovietų priespaudą.

Apie Lietuvą ypač daug sužinojau iš istoriko Simono Michaelo Schamos (g. 1945 m.) didžiulio pasisekimo sulaukusios knygos *Landscape of Memory* (1995 m.), kurioje aprašoma lietuvių mitologija ir istorija nuo Viduramžių. Siūlyčiau ją perskaityti. Beje, žydų tautybės Schama, gimęs ir augęs Jungtinėje Karalystėje, turi ir lietuvių, ir turkų kraujo. Dabar jis – Kolumbijos universiteto Niujorke profesorius (prieš tai dėstė Oksforde ir Harvarde). [Geriausiai Schama žinomas iš 15 dalių dokumentinio serialo „Britanijos istorija“ (2000 m.), kurį rodė BBC. 2006-aisiais mokslininkas šiam kanalui ir JAV kanalui PBS sukūrė dokumentinį serialą „Meno galia“, pagal savo knygą *The Power of Art*. Meno istorija čia nagrinėjama remiantis aštuoniais žymiausiais pasaulio dailininkais – O. G.]

Elinoros Gadon tyrinėjimai gerokai praplečia ir praturtina Motinos Deivės sampratą, įtvirtintą Marijos Gimbutienės. Aistrą mokslui ir gyvenimui liudija ir šios citatos iš jos straipsnio „Mano kaip mokslininkės gyvenimo kelionė“ (*My Life's Journey as a Researcher*)⁵: Tyrinėjimas yra prasmės, asmeni-

Maltos Deivė. 3 tūkst. m. pr. Kr.

nės, taip pat kultūrinės ar visuotinės, ieškojimas; *Eros* yra gyvenimo jėga. Išsaugodami kūrybiškumą, pajusime gyvenimo jėgą. Taip sužadinsime ir savą smalsumą, aistrą pažinti ir suprasti.

¹ Elinor W. Gadon. *The Once and Future Goddess. A Sweeping Visual Chronicle of the Sacred Female and Her Reemergence in the Cultural Mythology of Our Time*. Harper San Francisco, 1989, p. xii–xiv.

² Avebury – istorinė vietovė Anglijos Viltširo grafystėje su įspūdingais akmenų, sudarančių apskritimus, megalitais. Tai vienas gražiausių ir didžiausių neolito paminklų Europoje, senesnis už Stounhendžą.

³ Marijos Gimbutienės teigimu (*Senoji Europa*, p. 293), patriarchato įsigalėjimą lėmė indoeuropiečių (pa)plitimas Europoje IV tūkstantmečio pr. Kr. antroje pusėje, po antrosios kurganų kultūros žmonių bangos. Kurganai – karingos gyvulių augintojų gentys, įsiveržusios iš stepių (Pietų Rusija), jos sunaikino Vidurio ir Pietų Europos neolitines, matricentrines žemdirbių kultūras.

⁴ Pasak Gadon, šaktizmas (skr. Śakti) – šventosios moters galia, kurią atskleidžia atpažįstamas gražios, galingos, jausmingos ir seksualios Hindu deivės įvaizdis.

⁵ <http://jrp.icaap.org/index.php/jrp/article/view/40/53>

TEOETIUDAI: APIE DIEVĄ, TAPUSĮ ŽMOGUMI

Svarbiausia Dievo savybė pagal krikščionišką ir Biblinę sampratą yra ne jo amžinumas, visagalybė ar gailestingumas, bet meilė: iš meilės Dievas tapo žmogumi, kad išgelbėtų pasaulį iš nuodėmės ir padovanotų jam amžinąjį gyvenimą. Per du tūkstančius metų ši mintis, regis, „nubluko“: mokslas paneigė anapusybę, tuo paneigdamas Dievo buvimą, nuvainikavo meilę, atskleisdamas jos fiziologinį priežastingumą. Ar žodžiai „Dievas“ ir „meilė“, teiginys: „Dievas yra meilė“ dar turi kokias nors reikšmes anapus senovinių tekstų ir bažnytinės liturgijos, ar tai jau tik mūsų kultūros muziejiniai eksponatai? Norėčiau pateikti keletą variacijų šia tema, remdamasis kasdieninės egzistencijos ir kalbėjimo patirtimi.

Iš pradžių aptarkime dažnai keliamą klausimą, ar Dievas „egzistuoja“? „Egzistuoja“ ir „neegzistuoja“ nusako daiktus ir reiškinius laike ir erdvėje, parodo jų ryšius. Esama ir kitokių žodžių: gėris, grožis, tiesa, meilė. Arba „niekas“. „Niekas“ kaip būties priešingybė, kaip nebūtis. Koks jos „egzistavimo“ statusas? Jeigu šis žodis turi reikšmę, vadinasi nebūtis mums kažkaip „yra“. Bet kaip ji gali „būti“, jei ji yra *nebūtis*? Akivaizdu, kad gramatikos ir logikos taisyklės čia netinka. O kaip „egzistuoja“ gėris, tiesa arba meilė? Kad tai ne substantyviniai objektai laike ir erdvėje, aišku kiekvienam. Juk nesakome: tiesa yra Australijoje, o gėris buvo XIII amžiuje. Aišku, kad tai santykio dalykas: meilei reikia dviejų žmonių,

tiesai reikia teisingumo kieno nors atžvilgiu. Nei žvaigždėtas dangus, nei geri norai savaime dar nėra grožis ir gėris, jeigu nėra to, kuris grožėtūsi, arba to, kuris patirtų gerų norų vaisius.

Klausimas, ar Dievas „egzistuoja“, pasmerktas nesėkmei, nes iš principo negalima pateikti jokio atsakymo. Tas, kuris jaučia santykį su Dievu, t.y. tiki, tam Jis egzistuoja. Kuris tokio santykio neturi, tam Dievo nėra. O ar yra meilė? Kas myli, tam ji – tikriausias dalykas pasaulyje, o kas meilės nėra patyręs, tam ji tik tuščias žodis. Pernelyg paprasta? Galima klausti, ar toks palyginimas neiškreipia dalyko esmės, nes meilė – tai tik *mano* jausmas, subjektyvus išgyvenimas, o jeigu Dievas irgi tik *mano* subjektyvus virpesys, tai galima sakyti, kad objektyviai Jo nėra, Jis – tik vizija, jausmas, projekcija ir t.t. Tada teisūs religijos kritikai, kurie sako, kad tokios iliuzijos kenkia žmogui ir reikia nuo jų išsivaduoti.

Bet gal neskubėkime daryti išvadų, juk toks mąstymas paremtas gana primityviu būties supratimu. Nepaisant to, kad meilė visada asmeniška ir subjektyvi, objektyviai, t.y. kitiems, neegzistuojanti, dažnai tas, kuris myli, dėl jos gali padaryti bet ką, nes jam/jai tai svarbiausias dalykas gyvenime, be meilės viskas netektų prasmės, jis/ji net gali pasirinkti negyventi, jeigu negali pasirinkti meilės. Bet yra ir moksliskai pagrįstas požiūris, kad meilė neegzistuoja: visi jausmai tėra kūno chemija ir fiziologija, vargas tam, kuris beatodairiškai jiems paklūsta. Taip

mąstantys renkasi kitokias – apčiuopiamas – vertybes: karjerą, pinigus ar nuotykius. Tarp šių dviejų stovyklų niekada nebus sutarimo, čia negalioja jokie racionalūs argumentai. Viską lemia patirtis ir tik ji gali pakeisti nuomonę. Todėl klausimas „Ar meilė egzistuoja“, yra beprasmis. Jį reikia pakeisti klausimu, „Ar tu patyrei meilę?“

Panašiai ir dėl Dievo egzistencijos: klausimas iš anksto atsakytas už mus. O jeigu nuomonė pasikeis, tai irgi bus ne mūsų racionalaus išmąstymo rezultatas, bet patyrimo pasekmė. Objektiviai ir atskirai nuo patirties klausimas apie Dievo buvimą negali būti keliamas. Dievo egzistencijos problemą aiškiau nušviečia dar vienas dalykas. Klausimas, ar Dievas yra, negali būti atsietas nuo klausimo, *kas* yra Dievas ir *kaip* Jis yra. Jeigu Dievas, kaip ir meilė, yra mano asmeninio patyrimo dalykas, ar Jis nėra tik mano privati „tikrovė“? Ką tada reiškia žodžiai, kad Dievas sutvėrė ne tik mane, bet ir visą pasaulį, kad Jis yra visagalis dangaus ir žemės valdovas? Tokius Dievo apibūdinimus esame įpratę girdėti, taip rašoma ir Biblijoje. Galiausiai, jeigu Dievas yra tik subjektyvus patyrimas, kuo tada tampa malda? Ar meldžiamės patys sau? Dievas jau vien todėl negali būti mano subjektyvus jausmas, kad Jis yra anksčiau negu esu aš: Jis – mano buvimo pagrindas, Jis mane sutvėrė, o ne aš Jį.

Kol kas grįžkime prie meilės, kuria remiamės kaip paralele, patirties: ar aš pats galiu sukurti meilę? Ar nėra taip, kad ji mane užvaldo, ir tai visiškai nepriklauso nuo manęs? Meilė man atsiveria ne tik kaip mano subjektyvus išgyvenimas: ji ateina į mane iš išorės, ji mane užvaldo, ji gali mane totaliai pakeisti. Meilės atžvilgiu aš esu ne subjektas, bet objektas. Jos pradžia, kilmė man neprieinama ir nepaaiškina, jos galia neatremiama, o jei atremiama, tai tik savęs paneigimo kaina. Taigi, ne aš sukuriu meilę, bet ji mane. Aišku, meilės fenomeną galima paaiškinti fiziologiškai, kaip cheminę reakciją, bet tai nieko nekeičia: mūsų santykis su meile, kaip ir su mirtimi, nulemtas ne gamtos mokslų, bet egzistencijos. Mokslininkas gali gauti Nobelio premiją už

proto tyrinėjimus, bet tai nebūtinai jį apsaugos nuo beprotiškos meilės.

Ar negalėtume ir čia išvelgti analogijos su Dievo veikimu? Ar tikėti pradedu suradęs įrodymų, ar mane *tai* užvaldo, nepaisant visų įrodymų prieš? Todėl Dievas, kaip ir meilė, yra ne tik subjektyvus mano išgyvenimas. Dievas yra anapus manęs, bet man Jis egzistuoja tik sąryšyje su manimi.

Ar Dievas gali būti pasaulio kūrėjas? Tai gana keblus klausimas visų pirma todėl, kad kūrėją nejučia siejame su tuo, *kaip* jis kūrė. Daug ką supainiojo kadaise vykusio diskusija tarp religijos ir mokslo, kai biblinis tvėrimas buvo supriešintas su evoliucijos teorija. Šis ginčas beprasmiskas, nes vieni nori atsakyti į klausimą, *kas* yra gyvybės ir pasaulio pagrindas, o kiti aiškinasi, *kaip* vystėsi gyvybė. Tačiau ir atmetus šį bergždžią ginčą, nepaaiškėja Dievo kaip kūrėjo vaidmuo. Aišku viena: šis klausimas gali būti keliamas tik tada, jeigu *jau* tikime Dievą. Jeigu nesame patyrę Dievo, toks klausimas neturi prasmės. Juk ar verta klausti, kaip kažkas galėjo ką nors sukurti, jeigu tas kažkas mums neegzistuoja?

Dievo, kūrėjo, samprata neatsiejama nuo to, *kaip* aš patiriu Dievą. Tiksliau tariant, kaip kažkas, ką aš patiriu, man tampa Dievo patirtimi. Į šį klausimą galima atsakyti dvejopai: sudėtingai ir paprastai. Pirmu atveju galima nurodyti, kokią įtaką čia turi kultūriniai, socialiniai ar psichologiniai veiksniai. Kaip ir kodėl tam tikros patirtys staiga arba palaipsniui mums tampa Dievo patirtimi. Kokiose metapasakojimų paradigmoje gyvename, kaip buvome religiškai socializuoti ir t.t. Tačiau galima atsakyti ir labai paprastai, bet ne mažiau, o gal net labiau teisingai: Dievo patirtis visada *pati save atskleidžia*. Ką aš patiriu kaip Dievą ar jo veikimą, jo meilę ar net pyktį, nepriklauso nuo vėlesnės mano analizės. Čia vėl galima pasiremti meilės patyrimo pavyzdžiu: kai mylime, žinome, kad tai meilė, nes ji yra autoreferentiškas fenomenas. Beje, neatsitiktinai Biblijoje Dievo ir Jo išrinktosios tautos santykis irgi atskleidžiamas per meilės retoriką.

Žinoma, ne viskas taip vienareikšmiška. Kartais gali pasirodyti, ir galbūt visai pagrįstai, kad tai, ką

anksčiau laikėme meile, buvo tik susižavėjimas ar hormonų audra. Su Dievo patirtimi yra lygiai taip pat – tai rodo pati religijų ir konfesijų įvairovė, o ypač jų viena kitos vertinimas. Kas ginčijasi dėl savo Dievo tikrumo ir dėl to neigia kitą, tas savo patirtį pateikia kaip tiesos kriterijų.

Intelektualas galbūt sakys, kad tokie samprotavimai naivūs, nes čia dar nesuvokiama, kad tikrovė visada yra socialinis konstruktas, prieinamas per kalbą ir neapsaugotas nuo manipuliacijų bei įtakų. Tačiau kas turi prieitį prie „galutinės“ arba „tikrosios“ tikrovės? Egzistenciškai žiūrint, argi ne tas pats, kaip vertiname tikrovę – mokliškai ar naiviai?

Kalbant apie Dievą, visi šie klausimai – kas *teiusus*, kuris Dievas *tikras*, o kuris *netikras*, objektyviai ar racionaliai nėra išsprendžiami. Kadaisė pralieta daug kraujo, kad šitai būtų suprasta, bet tai jau istorijos klausimai, kurių čia negvildensiu.

Taigi Dievas kaip pasaulio kūrėjas nėra kažkokia tikėjimo objektyvybė, juolab empirinė duotybė, galiojanti visiems vienodai. Jeigu atskirsime minėtus du klausimus, *kas* sukūrė ir *kaip* sukūrė, jeigu Dievo kaip kūrėjo idėja išplaukia iš mano tikėjimo, tada klausimo, ar tikrai Dievas yra visa ko kūrėjas, tarsi ir nebelieka. Reikėtų klausti, ar įmanoma tikėti ir patirti Dievą *kitaip*? Nes Dievo patirtis aprėpia ne kažkokius atskirus gyvenimo reiškinius, bet totaliai visą santykį su realybe. Tikėti reiškia pamatyti save ir pasaulį kitokioje šviesoje. Kiekvienas apibūdins tą matymą individualiai, tačiau bendra bus tai, kad tie matymai apima visą egzistenciją be išimties. Tai nereiškia, kad įtikėjęs žmogus turės atsakymus į visus klausimus, taps visažinis ar šventas. Greičiau jau atvirkščiai. Svarbiau čia yra tai, kad save, kitus ir visą pasaulį jis pamatys *kitaip*. Tai naujas pažinimas, galbūt jį galima palyginti su tuo, kaip pasikeičia žmonių santykiai, kai jie vienas kitą pamilsta, nors jau ilgą laiką buvo pažįstami.

Dievas – kūrėjas – tada patiriamas *mano* tikėjime kaip *mano* buvimo priežastis ir pagrindas. Ne dėl kokio nors tikslo, ne tam, kad kažką nuveikčiau ar kuo nors tapčiau, bet tiesiog todėl, kad Jis to norėjo.

Tai vienintelė priežastis, nėra jokio kitokio priežastinio ryšio: esu ne tam, kad būčiau kam nors naudingas, turėčiau misiją, kurią privalau įvykdyti. Esu todėl, kad jis to norėjo iš meilės man. Ir vėl analogija: jeigu gali pasakyti, už ką žmogų myli, kyla abejonų, ar tai meilė. Dievas myli be jokios racionalios priežasties. Jis – grynos meilės apraiška. O kaip dėl *viso* pasaulio kūrėjo? Tai vėlgi ne mokslo teiginys, o jausmas. Jaučiu, kad meilė, sutvėrusi mane, sutvėrė ir kitus žmones, ir kitus sutvėrimus, galiausiai visą būty. Jų kilmė, jų būties šaltinis yra tas pats kaip ir mano. Dievas, viską sutvėręs, gėrėjosi, nes Jam buvo gražu. Apie tikslą ar prasmę Jis neužsiminė, nes abu jie remiasi naudos prielaida. Todėl beprasmybė yra būties dieviškumo ženklas, o ne atvirkščiai: būtis, kaip ir meilė, neturi prasmės anapus savęs, neturi už save aukštesnio tikslo.

Ir vis dėlto daugiau argumentų liudija prieš Dievo buvimą. Kaip netikėjimo ir Dievo neigimo priežastis dažniausiai nurodomas blogis. Kaip galėjo gerojo Dievo kūryboje atsirasti vietos blogiui, ir kaip jis, būdamas visagalis, leidžia blogiui gyvuoti? Mąstytojai laiko šį klausimą pačiu sudėtingiausiu teologijoje.

Man atrodo, kad tai būtų ne toks jau sudėtingas klausimas, jeigu atsisakytume kai kurių mąstymo stereotipų, pavyzdžiui, dėl Dievo visagalybės ar Jo gerumo. Kitas dalykas, kad ne su viskuo, ką galima suvokti, yra lengva susitaikyti, pavyzdžiui, su laikinumo pojūčiu.

Pradėkime nuo klausimo, kokia tikrovė yra blogis? Vieni, pavyzdžiui, Augustinas, mąstė, kad blogis – tai gėrio trūkumas. Kiti, pavyzdžiui, Nietzsche, teigė, kad nėra nei gėrio, nei blogio, yra tik mūsų požiūris arba interpretacijos. Dar kiti, dažniausiai sociologai, mano, kad visi negeri reiškiniai yra kokio nors netinkamo elgesio pasekmė – blogio prigimtis yra socialinė, tiksliau tariant, blogis yra problema, kurią galima išspręsti.

Tikro atsakymo, kas yra blogis ir kokia jo prigimtis, neturime.

Blogis pasireiškia kaip destrukcija, kaip griauananti ir naikinanti jėga. Blogis yra kūrimo priešingybė.

Tai nėra filosofinė blogio definicija, o greičiau patirties dalykas. Absoliuti ir galutinė blogio išraiška yra mirtis. Ne kaip fiziologinė būtinybė, bet kaip manojų *Aš* arba tavojo *Tu* praradimas, būties griūtis, sunaikinimas to, ką myli, ir to, kas yra prasmė savyje. Mirtis nėra tik fiziologinių funkcijų pabaiga, kažkoks vienkartinis įvykis laike ir erdvėje. Mirtis, tiek mano, tiek kito, man visada yra dabartiška, dabartiška būtent savo nebuvimu, kaip būties priešingybė, kaip grėsmė tą būti kiekvieną akimirką prarasti. Mirštame visą gyvenimą, daug kartų ir įvairiai. Tai praradimai, sudužusios svajonės, nevilts, baimė, galiausiai laiko kaip nykimo patirtis.

Tačiau argi ne Dievas sukūrė žmogų mirtingą, iš dulkės į dulkę? Ar ne Jis mus padarė mirtingus, taip nubrėždamas ribą tarp savęs ir mūsų, tarp amžino ir laikino? Argi ne teisūs buvo senovės graikai, po iškaltu žmogaus griaučių atvaizdu užrašę *gnoti se auton* (pažink save), turėdami galvoje anaip tol ne moderniojo žmogaus dvasines kančias dėl tapatybės paieškų, bet paprasčiausią savo baigtinumo suvokimą?

Filosofijos ir teologijos istorija mena bandymus atskirti fizinę mirtį nuo dvasinės. Gyvuoja daugybė mokymų apie sielos nemirtingumą, apie reinkarnaciją ir panašius dalykus. Visi šie mokymai remiasi prielaida, kad žmoguje esama nemirtingos dalies, nesvarbu kaip ją vadintume. Arba tiksliau – kažkas amžino. Juk nebūtis nesuvokiama: neįmanoma įsivaizduoti savęs dar nesančio arba jau nesančio, nes tokio įsivaizdavimo prielaida yra *mano* mąstymas, t.y. *mano* buvimas. Kad ir ką įsivaizduočiau, tai įmanoma tik man *esant*. O kaip būtų galima mąstyti savo paties nemąstymo galimybę?

Bet kodėl mirties nesuvokiame turėtų kelti baimę? Todėl, kad tai nesuvokiama? Ar todėl, kad tai verčia tikėti amžinybe? Gal baimę kelia ne laikinumas, o amžinybė? Atsakymo nėra. Yra tik klausimai. Mirtis yra pats intymiausias klausimas Dievui. *Kodėl yra kažkas, o ne niekas?* Ir kodėl tas kažkas, turintis savimonę, žino ir bijo to nieko, tos nebūties? Ir kodėl jam rūpi, kad jis bijo, bet vis tiek negali neklausti?

Taigi, blogis. Kaip blogis ir Dievas sutaria tarpusavyje? Nesant atsakymo į taip suformuluotą klausimą, tenka ieškoti, kaip klausimą pakreipti, kad jis kur nors nuvestų. Gal Dievas *nori*, kad Jo ieškotų?

Ar galima teigti, kad tas, kuris nepatyrė blogio, nieko nežino apie Dievą? Ar blogis yra priemonė išryškinti gėrį?

Grįžkime prie klausimo, iš kur atsirado blogis? Tai senas kaip pasaulis, tačiau vis dar keliamas klausimas. Žinomi ir trys atsakymai. Pirmas toks: yra du pradai, du būties principai, yra Dievas ir Velnias – gėris ir blogis. Antras toks: yra tik vienas Dievas, tačiau norėdamas suteikti žmogui laisvę, Jis leido jam pasirinkti, o tikras pasirinkimas įmanomas tik tada, kai galima rinktis tarp gėrio ir blogio, taigi laisvė neįmanoma be blogio. Trečias atsakymas toks: blogis yra paties Dievo tamsioji pusė. Be jos nebūtų buvę nei tvėrimo, nei apskritai nieko, niekas nebūtų pažinęs. Visi šie atsakymai – tai vienos ir tos pačios minties variacijos: blogis neišvengiamas ir jis vienaip ar kitaip susijęs su Dievu. O ne religinis atsakymas skelbia, kad blogio nėra, yra tik interpretacijos, socialinės problemos ir pan.

Iš viso to peršasi paradoksali išvada: apie blogį galime kalbėti tik sąryšyje su Dievu. Blogis yra neatskiriama Dievo idėjos dalis. *Jeigu yra blogis, yra ir Dievas*. Jei paneigsime blogį, paneigsime ir Dievą.

Kas pasikeis, jei pritarisime socialinių mokslų požiūriui, kad blogio nėra? Žinoma, mokslininkai neigė, kad esama negerų, taisytinų dalykų, tačiau to priežastimi laiko žmogaus veiklą. Skirtumas čia tas, kad vienu atveju, kai blogis siejamas su Dievu, jis yra neišvengiamas, kitu atveju atrodo, kad blogį galima įveikti.

Kebloka išvada, joje, regis, esama priekaišto Dievui – jei nebūtų Jo, nebūtų ir blogio. Dievas tampa ne tik atsakingas už blogį, bet ir Jo paties realumas priklauso nuo blogio realumo.

Tačiau tik iš pirmo žvilgsnio ši išvalga gali pasirodyti eretiška. Iš tikrųjų ji yra biblinė ir teologiška esminė. Bibliiniame kontekste blogis vadinamas nuodėme, ir, anot biblinio Pradžios knygos pasa-

kojimo, tik nuodėmė skiria žmogų nuo Dievo, sutvėrusio jį pagal savo atvaizdą. Jeigu nuodėmė būtų nebūtina, Dievui nebūtų reikėję tapti žmogumi, o Jo mirtis ant kryžiaus būtų grynas nesusipratimas arba apgailėtina klaida. Tik jeigu blogis neišvengiamas ir neįveikiamas žmogaus jėgoms, galime kalbėti apie Dievą, tapusį žmogumi. Tik tada Dievas yra mums prasmingas, nes patys išganyti savęs negalime.

Gal ir keista, bet žmogaus bandymai paneigti blogį ir sukurti Dievo karalystę žemėje baigdavosi dar didesniu blogiu arba katastrofa. Kodėl realizuota utopija visada patiria kraupų fiasko? Gal todėl, kad žmonės nustoja tikėti blogio realumu? Kad įsivaizduoja galintys jį įveikti?

Dievas yra ne pasaulio būtis, o jo reikšmės ir prasmės pagrindas bei sąlyga. Intencija. Arba būtis tuo atžvilgiu, kad Jis sukuria būtį, pats būdamas kažkuo kitu.

Jau girdžiu protestą ir priekaištą, kad šitaip paneigiu Dievą. Kas pasikeis, jeigu tarsime, kad nėra Dievo kaip anapusinės būtybės, kuri veikia panašiai kaip žmogus, tik šimtus milijonų kartų galingiau? Ar tai tikrai krikščioniško Dievo įvaizdis? Ar ne toks jis turėtų būti, jeigu sakome, kad Dievas yra visagalis, amžinas, begalinis ir visažinis? Kas Dievui yra galia, amžinumas, begalybė, visažinybė? Ar tai Dievo substancijos atsitiktinės savybės? Ar taip Jis mums pasirodo, leidžia tokiu būdu save patirti? Bet ar negalima sakyti, kad visos šios Dievo savybės nebūtinai, kad patirtume Dievą? Dar daugiau. Ar negalima sakyti, kad patirtis kalba priešingai: Dievas neatrodo nei visagalis, nei visažinis, nei mylintis? Dar daugiau, ar ne stipresnė dabarties laikais yra Dievo *nebuvimas patirtis*? Ar ne tai patyrė Jėzus mirdamas ant kryžiaus, Dievo šaukdamasis žodžiais: „Mano Dieve, kodėl mane apleidai?“ Ar tai nėra patirtis, nuo kurios iš tikrųjų ir prasideda tikėjimas? Taip, tai prisikėlimo patirtis. Bet ji prasideda su visai priešinga patirtimi: su mirties ir Dievo nebuvimo patirtimi. Ir ši patirtis pagimdo tikėjimą, netgi įsitikinimą, kad Dievo nebuvimas neįmanomas, nepaisant visų jo nebuvimo patirčių. Kaip tik nebuvimo patirtis verčia tikėti, nes patirti kažko nebuvimą

galima tik patyrus, kad tas kažkas buvo ir dabar to kažko esmiškai trūksta. Stipriausias iš visų Dievo įrodymų yra patirtis, kad „Dievas mirė“.

Bet ar lygindami Dievą su meile, arba tardami, kad tikėjimas prasideda nuo Dievo nebuvimo patirties, nepasiduodame virtualybėms, iliuzijų pasauliui, paneigdami Dievo tikrumą? Ar ne teisus tuomet Feuerbachas, kuris sakė, kad ne Dievas sutvėrė žmogų pagal savo paveikslą, bet žmogus – Dievą pagal save? Rasime daug argumentų, tai patvirtinančių. Ką galima į tai atsakyti?

Pirmiausia, kai žmogus kalba apie „Dievo buvimą“, jis mąsto Dievą kaip kažką atskiro nuo savęs: būtybę, iš esmės kokybiškai jį pranokstančią. Ji turėjo *būti* amžinai, nes yra viso ko pagrindas, priežastis ir tikslas. Tačiau kaip kyla ši atskirumo idėja? Kaip tik atskirumas yra vienas esmingiausių elementų, mąstant Dievą – tai žmogaus išvaymo iš Rojaus patirtis, nuodėmės patirtis. Išvayti iš Rojaus reiškia atskirti nuo Dievo. Tai patirtis, kad yra pasaulis *ir* Aš kaip pasaulio riba. Žmogus nuo Dievo niekuo nesisiskiria, bet yra nuo jo atskirtas nuodėmės galia. Tai reiškia, kad jis turi savimonę – privalo pats mąstyti, pats rinktis, pats atsakyti, pats mirti. Būtent mirtis labiausiai išryškina šį atskirtumą – visuose kituose dalykuose kas nors gali mus pavaduoti, už mus prisiimti atsakomybę, bet mirti kiekvienam tenka pačiam. Šis atskirtumo pojūtis sukūrė religiją, kuri šią ribą įveikia. Kaip amžinojo gyvenimo pažadas, kaip sugrįžimas į pradžią, į nekaltumo būseną, kai dar nebuvo nuodėmės, kai viešpatavo harmonija. Istoriškai žiūrint, to niekada nėra buvę, bet tai visada buvo tikriau už laikiną empirinę tikrovę, – žmonės visada to ilgėjosi. Įveikti savo atskirtumą, savo vienvatę, savo kaltę dėl to, kad esi atskirtas. Dievas visada yra anapus ribos: Jis totaliai skiriasi nuo žmogaus, Jis yra tas, kuris žmogų išvarė iš Rojaus, nuolat išvaro. Jaučiu, kad negaliu įvykdyti Dievo valios jau vien todėl, kad negaliu paneigti savęs, atsakyti savojo Aš. Ar ši riba įveikiama? Krikščionybė teigia: Dievas *tapo* žmogumi, kad žmogus laimėtų amžinąjį gyvenimą.

Kaip tą suprasti? Ar tai apskritai supratimo dalykas? Tikėjimas liudija, kad, tapdamas žmogumi, Dievas įveikė ribą, skiriančią Jį nuo mūsų. Arba mus nuo Jo. Jis sutaikė save su pasauliu, Jis įveikė nuodėmę, o kartu ir jos geluonį – mirtį. Jis sujungė laiką ir amžinybę. Tai žinomi bibliniai ir teologiniai teiginiai. Bet apie ką čia kalbama? Ar Dievas vieną dieną pasivertė žmogumi ir magišku būdu kaip pasakoje nugalėjo gamtos dėsnių – mirtingumą, savo paties sukurtos kūrinijos savybę?

Grįžkime prie atskirtumo patirties. Jeigu žmogus jaučiasi nuo kažko atskirtas, tai tas kažkas yra lyg ir jo dalis. Žmogus ir Dievas yra dvi neatskiriamos substancijos. Kiekviena mintis apie Dievą kalba apie žmogų, ką religijoje Dievas kalba apie žmogų, kalba apie save. Žmogus yra Dievo paveikslas. Tuo pasakyta nepaprastai daug. Bet ir nepaprastai mažai. Nes Dievas niekur neapibrėžia savęs: nei kas Jis, nei dėl ko yra. „Esu, kuris esu“, – atsako jis Mozei, kai šis paklausia Jo vardo. Kokia Dievo buvimo prasmė? Ar toks klausimas prasmingas?

Kadangi žmogus ir Dievas neatsiejamai susiję, žmogus jaučia totalią priklausomybę nuo Dievo, bet jaučia tai tik jausdamas savo paties atskirtumą nuo Jo. Ši būseną leidžia rinktis: galima tarti, kad Dievo nėra. Aš galiu būti be Jo. Šiandieninis pasaulis puikiai apsieina be Dievo, netgi puikiau negu tais laikais, kai Dievo buvimas buvo savaime suprantamas. Bet galima tarti, kad Dievas yra, nes aš jaučiu Jo nebuvimą, Jo trūkumą. Be Jo jaučiuosi nepilnas. Viena būseną absoliutizuoja laiką, kita – amžinybę. Be Dievo laikas yra nyksmas, beprasmiškos atomų konsteliacijos, kurių kitimas mums nieko nesako, kurios negrįžtamai pranyksta nebūtyje ir užmarštyje. Tik Dievas gali susieti praeitį, dabartį ir ateitį, laikui suteikdamas amžinumo dimensiją. „Tapdamas žmogumi“, Dievas įveikė du atskirus, simbolinius būties pasaulius, įveikė laiko ir amžinybės skirtumą, įveikė mirtį. Dievas iš savo tolumo, „anapusinio“ transcendentinio pasaulio persikėlė į šiapusinį. Jis persikėlė į žmogų, pats juo tapdamas. Ne aš, bet Kristus gyvena manyje, – sako Paulius. Dievas apsigyveno žmogaus

širdyje, kuri yra dangus, tikroji Dievo buveinė. Ką reiškia šie tikėjimo sakiniai? Iliuziją, apsvaigimą, pabėgimą nuo realybės? Asmenybės susidvejinimą, šizofreniją? Žvelgiant iš medicinos pozicijų, gali taip pasirodyti. Tačiau medicina neatsako į visus egzistencijos klausimus. Vienas iš tokių moksliskai neįveikiamų klausimų yra *tikėjimas* – vienintelis Dievo veikimo mediumas, tad pažvelkime ir į jį.

Tikėjimas yra daugiareikšmis. Galima pasakyti ir taip: tikėjimas – tai atsakomybės pasidalijimas tarp Dievo ir žmogaus. Žmogui duodama tiek, kiek jis gali pakelti, ne daugiau ir ne mažiau. Jeigu žmogus bando visą atsakomybę užsikrauti sau, jis palūžta. Nustoja tikėjęs savimi, praranda viltį, nes neturi savyje pagrindo. Dievas yra šansas būti žmogui taip, kaip jis pats galbūt nedirštų. Nesugebėtų. Nes ir Dievas prisiima atsakomybę. Nusidėjėlio išteisinimas kartu yra ir Dievo išteisinimas, Dievas prisiima atsakomybę.

Tikėjimui atpildas nesvarbu, pats tikėjimas jau yra atpildas, jau yra džiaugsmo patirtis, kaip ir meilė, neturinti jokios prasmės anapus savęs. Tikėjimas neieško prasmės, nes tikėti – tai būti laisvam nuo prasmės klausimo, kurį sugalvojo tie, kurie patys pasiskelbė dievais. Tikėti, reiškia pajusti buvimo džiaugsmą ir patirti jį iš išorės, kaip ir mylėti reiškia džiaugsmo patirtį.

Neigti Dievą, reiškia likti vienam akis į akį su prasmės klausimu, užsikrauti šią našą sau. Reiškia būti iš anksto pasmerktam, kad į šį klausimą nepavyks atsakyti. Reiškia būti priverstam nuolatos pačiam kurti prasmes ir žinoti, kad jos klaidingos arba kad jų teisingumo ar klaidingumo neįstengsime nustatyti.

Išėitų, kad labai apsimoka rinktis tikėjimą. Tačiau tikėjimas nėra mano intencija. Jis nėra triukas, kurį naudoju tam, kad atsikratyčiau baimės ir klausimų apie prasmę, tam, kad būtų atleista mano kaltė ir t.t. Tikėjimas – Dievo – dovana. Kas Jis, kur Jis, kaip Jis, tas „Dievas“? Jis visur, bet ir niekur, Jis anapus, bet ir šiapus, Jis ne aš, bet Jis ir manyje.

Čia metas ir vėl sugrįžti prie Dievo egzistencijos klausimo. Ar paneigiame Dievą, sakydami, kad Jis

yra žmogaus dalis, kurią galime pavadinti dangumi? Ar tai reiškia, kad Jis „neegzistuoja“? Jeigu Jo nėra kaip visagalės anapustinės būtybės, tai ar Jo apskritai nėra? Jeigu Jis – neatsiejama žmogaus dalis, tai gal Jis – žmogaus projekcija?

Viena vertus, taip, jeigu tarsime, kad tam tikri įsivaizdavimai yra privalomi Dievui, kad tariamos Jo savybės mums yra vienareikšmės, privalu jomis tikėti, negalima jų kvestionuoti. Tačiau argi Dievo paveikslas, kokį yra sukūrusi religija, nekintamas, amžinas ir teisingas? Argi nėra pasakyta: nekurk jokio paveikslo, jokių įvaizdžių, neturėk jokių statbų? Argi kas nors yra matęs Dievą? Kodėl Dievas uždraudė Mozei pažvelgti Jam į veidą? Tikėti, kad Dievo įvaizdžiai, sukurti tam tikromis istorinėmis ir kultūrinėmis aplinkybėmis, yra teisingi, ir tikėti Dievą, nėra tas pats. Pirmuoju atveju tikima savo tikėjimo neklystamumu – tai teisuolio sindromas. Ne kiekvienas tokio tikėjimo aistruolis pastebi, kad toks jo supratimas neigia pats save, nes laiko nulemtą įvaizdį pateikia kaip amžiną.

Dievas „egzistuoja“ tik kaip nesantis, neapčiuopiamas, nesuvokiamas, nematomas. Bet koks Jo įrodymas reikštų Jo paneigimą. Reikalauti Dievo įrodymų yra tas pats, kaip reikalauti statistiškai pagrįsti, kad esi laimingas. Jeigu jaučiuosi laimingas, man nekyla klausimas, ar tikrai esu laimingas, ar tai tik iliuzija. O kaip galėčiau įrodyti, kad esu laimingas, tam, kuris įsitikinęs, kad laimė – tik pramanas? Ar įrodęs savo laimę, vis dar būčiau laimingas?

Kas nors paklaus, o kaip tuomet su Dievo pažadu realumu? Ar jie nieko nereiškia? Amžinasis gyvenimas, Paskutinis teismas ir t.t.? Jie reiškia viską ir nieko. Amžinasis gyvenimas – tai ne amžinasis nemirtingumas ir laikas be pabaigos – toks gyvenimas būtų Dievo baismė. Amžinasis gyvenimas prasideda tada, kai įveikiama mirtis kaip naikinamoji galia. Kaip tai atsitinka? Ar mes nemirsime?

Dievo meilė, įveikdama ribą, skiriančią žmogų nuo Dievo, sunaikina mirties galią, skiriančią mane nuo mano būties pagrindo. Nes mano būties pagrindas yra Dievas. Nes ne aš Jį, bet Jis mane sukūrė. Te-

ologiškai kalbant: nuodėmės galia įveikta, amžinasis gyvenimas laimėtas. Tai ne fiziologinė ir ne objektyviai moksliskai tyrinėtina plotmė. Tai dvasinė patirtis, pasislepianti anapus žodžių. Tai nereiškia mirties neigimo. Tai reiškia jos nureikšminimą, arba kitokią suvokimą, matant ir naikinamąją jos galią.

Amžinasis gyvenimas yra laisvė ir dovana būti akimirkos amžinybėje – tai dabarties triumfas prieš praeitį, kuri jau neegzistuoja, ir ateitį, kuri dar neegzistuoja. Tai būties triumfas prieš nebūtį. Nors ir praeitis, ir ateitis nėra esančios, bet jos turi galią naikinti dabartį – praeitis nepaleidžia kaip kaltė, o ateitis kausto kaip baimė, kaip grėsmė. Taip dabartis sunaikinama, o kadangi gyvenu tik dabartyje, tai visas gyvenimas priklauso nuo svetimos galios, atsiduria galioje tų, kurių nėra, bet kurie sugeba pasiglemžti tai, kas galėtų ir turėtų būti. Tai Dievo teismas, tai amžinas prakeiksmas, tai galia nuodėmės, kurios geluonis yra mirtis. Gyvenimas mirties šešėlyje. Gyvenimas nesant. Tai laiko kaip nebūties, kaip laikinumo ir baigtinumo patyrimas. Tai laikas be amžinybės dimensijos, viską paaukojęs nebūčiai. Tai mitologinis Euripido Dievas *chronos*, ryjantis savo vaikus: kiekvienas, pažvelgęs į jo nasrus, tuoj pat suvalgomas.

Amžinasis gyvenimas – tai žvilgsnio nukreipimas. Tai pamatymas akimirkos kaip amžinybės, bet ne todėl, kad joje viskas sustingsta ir miršta, o todėl, kad joje viskas gyva.

P.S. Bet koks kalbėjimas apie Dievą, kaip ir šis, siekiant pasakyti kažką suprantamo, nuvilia: išstartas žodis neišvengiamai brėžia baigtinumo ribas, o tai, kas svarbiausia, visada lieka už ribos. Tačiau gal kaip tik per žodžio reikšmės baigtinumą prisiliečiame prie Dievo begalybės? ■

APIE „STIKLO LUBŲ“ IR KULTŪRINIO NUTILDYMO ĮVEIKĄ

Moteris režisierė XX amžiaus teatre

Viena iš feministinės literatūros kritikos lyderių Hélène Cixous 1975 m. parašytame tekste „Medūzos juokas“ teigė, kad moterys „buvo žiauriai išstumtos iš kūrybos sferos, kaip ir iš savo kūno“, todėl ragino jas „atsiverti tekste, grįžti į pasaulį ir į istoriją“¹. Nepaisant feministinio jos nerimo, aki-vaizdu, kad moterys menininkės literatūroje ir mene pasireiškė kaip ryškios išskirtinės asmenybės. Nuneigti jų įtaką XX a. kultūrai kažin ar pavyktų.

Tai pasakytina ir apie XX a. Lietuvą, tiesa, susiklosčiusios tradicijos lėmė, kad pas mus moterų indėlis į „aukštąjį“ meną buvo ir, ko gero, tebėra vertinamas pagal kitokią kūrybinių galimybių ir pasiekimų skalę negu taikoma vyrams. Į moterų kūrybą vis dar žiūrima iš „vartų sargo“ (*gate-keeper*) pozicijos, abejojant jų kūrybinės raiškos visavertišku. Teatro režisūra laikoma viena iš tų meninės veiklos formų, kur moterys negali prilygti vyrų kompetencijai ar talento jėgai.

Tokį požiūrį lėmė tiek sudėtingos istorinės aplinkybės, tiek socialiniai procesai, tiek teatro raida. XIX–XX a. sandūroje vykusį Didžioji Europos teatro reforma režisūrą suvokė kaip vyrišką profesiją, moterys reformatorės čia nepasireiškė. Tarp pripažintų, tarptautiniu mastu įvertintų, kitaip tariant,

į didžiuosius XX a. pasaulio teatro istorijos analus įrašytų režisierių – pradedant Konstantinu Stanislavskiu, baigiant Robertu Wilsonu – moterų yra tiek nedaug, kad galima paminėti jas visas.

Europoje pirmoji lokalioms reikšmės ribas peržengė režisierė Joana Littlewood, 1945 m. Mančesteryje įkūrusi *Theatre Workshop*. Ji domėjosi politinio teatro modeliu, Bertolto Brechto ir Erwino Piscatoro idėjomis. Praėjo pora dešimtmečių, kol tapo plačiai žinoma kita moteris režisierė – Ariane’a Mnouschkinė’a, 1964 m. įsteigusi *Théâtre du Soleil*, išgarsėjusi aktualizuota istorinių kronikų interpretacija ir originaliu kolektyvinės kūrybos metodo taikymu. Trečioji moteris režisierė ir teatro vadovė, kurios veikla padarė didelę įtaką XX a. Europos teatrui, būtų Pina Bausch (1940 – 2009), 1973 m. įkūrusi šiuolaikinio šokio teatrą *Wuppertal Tanz-theater*. Tad nuo Didžiosios teatro reformos iki Berlyno sienos griuvimo tik trys, o ypač griežtai vertinant tik dvi moterys (Mnouschkinė’a ir Bausch) nusipelnė būti įrašytos tarp didžiųjų Europos režisierių.

Jungtinių Amerikos Valstijų XX a. teatro istorijoje moterų režisierių, garsių tarptautiniu mastu, taip pat nėra daug – tai Juditha Malina, kartu su Julianu Becku 1951 m. įsteigusi *Living Theatre*, Ellena

Stewart, 1964 m. įsteigusi *LaMama Experimental Theatre*, Elizabeth LeCompte, 1974 m. perėmusi vadovavimą *The Wooster Group*, ir lietuvių kilmės amerikietė JoAnne Akalaitis, kartu su Lee Breueriu 1969 m. įkūrusi *Mabou Mines*. Beje, 1968 m. Dario Fo kartu su Franka Rame subūrė kairuolišką trupę *Nuova Scena*, taigi šeštuoju ir septintuoju dešimtmečiais vyro ir moters partnerystė režisūroje buvo paplitęs reiškinys.

XX a. režisierių apžvalgą lyties hierarchijos požiūriu įdomiai papildė Europos teatro sąjungos prestižinių apdovanojimų laureatų sąvadas. Neįtikėtina, tačiau pirmąją Europos teatro premiją 1987 m. pelnė moteris režisierė – Ariane'a Mnouchkine'a, o 1994 m. – Pina Bausch. Tad tarp trylikos garsių režisierių ir dramaturgų, tapusių Europos teatro premijos laureatais, yra dvi moterys. Europos teatro naujųjų realybių premijos nepelnė nė viena moteris režisierė, ji įteikta tik dramaturgėms Sarah'i Kane, Biljanai Srbljanović ir choreografei Sashai Waltz. Jei šį apdovanojimą vertintume kaip įtakos šiuolaikinio teatro procesams pripažinimą, tektų pritari ti požiūriui, kad modernaus Europos teatro kontekstuose moteris režisierė vis dar yra marginalus reiškinys, o dramaturgija ir šiuolaikinio šokio teatras – tai tos meno erdvės, kur moterys menininkės jau tapo įtakingos. Tiesa, tarp šių prestižinių premijų nominantų yra ir daugiau moterų, išskirčiau Lietuvos teatro bendruomenei žinomą švedų teatro režisierę, kuriančią vaikams, Suzanne Osten, vokiečių dramaturgę Dea Loher².

Moterys režisūroje pradėjo reikštis tik po Antrojo pasaulinio karo, kai jau buvo padėti esminiai režisūros meno pagrindai, taigi jos įžengė į vyrų valdomą sritį. Kiekviena nacionalinė teatro kultūra turi savas žinomas moteris režisieres, tikėtina, kad tarp jų buvo ne viena, galėjusi padaryti įtaką XX a. teatro strategijai, tačiau, žvelgiant iš feministinės visuomenės kritikos pozicijų, nesunku atspėti, kad jų pastangos atsimušdavo į „stiklo lubas“ (*glass ceiling*).

Buvo ir objektyvių priežasčių, kurios pokariu privertė moteris imtis vyriškų darbų. Viena vertus,

milijonai jaunų vyrų žuvo kare, antra vertus, išgyvenusios karą, o tuometinėje Sovietų Sąjungoje dar ir ideologinę prievartą, trėmimus ir lagerius, moterys, tos kartos atstovių žodžiais tariant, jau buvo „visą drovumą praradusios“, joms jau „niekas nebuvo baisu“³.

Lietuvoje pirmoji moteris, kuri ryžosi imtis režisūros, taip pat priklausė kartai, kuri jau nieko nebebijojo, – tai Kazimiera Kymantaitė (1909–1999), spalvinga, išskirtinė lietuvių teatro asmenybė. Ji pasižymėjo šmaikščia kalba, humoro jausmu, ekscentriška laikysena ir elgsena. Šie bruožai suteikė jai papildomų argumentų įsitvirtinti režisūroje. Tuometiniame empirinio „amžinojo moteriškumo“ kontekste Kymantaitė simbolizavo kitokį moters tipą – to meto standartais vertinant, nevaržomą visuomeninių tabu, prisiėmė vyrams suteikiamas laisves, tarp jų – ir pomėgį alkoholiui.

Savo teatro modelį Kymantaitė kūrė iš nacionalinio repertuaro, nors pokario metais atidavė privalomą duoklę – statė ideologizuotas rusų autorių pjeses. Tačiau nuo šeštojo dešimtmečio principingai ėmėsi tik nacionalinės literatūros inscenizacijų ir nacionalinės dramaturgijos. Tai išskiria ją iš kitų Lietuvos režisierių.

Feministinis diskursas išryškina papildomas Kymantaitės režisūros reikšmes. Ji pradėjo nuo moters istorijos – LSSR valstybiniame akademiniam dramose teatre pastatė Žemaitės „Marčią“ (1945). Retrospektyviai vertinant, garsaus lietuvių literatūros kūrinio interpretacija, nors realizuota pagal to meto teatre galiojusius buitinio ir kritinio realizmo principus, rodo kad ir menką, tačiau vis dėlto *maištą* prieš konservatyvią aplinką. Moters istoriją režisierė pratęsė ir Antano Vienuolio „Paskenduolės“ inscenizacija (1956). Katrė ir Veronika, šie du lietuvių literatūros *moters kaip aukos* įvaizdžiai, feministinės kritikos požiūriu yra tipiški moters diskriminacijos įrodymai. Galima teigti, kad pirmoji lietuvių moteris režisierė bandė kalbėti apie lyčių lygybę taip, kaip tuo metu buvo įmanoma ne tik teatre, bet ir visuomenėje, kaustomoje stereotipų. Į Veronikos

bėdą 1956 m. teatro salėje sėdintys žiūrovai reagavo, ko gero, panašiai, kaip ir Veronikos aplinka Antano Vienuolio apsakyme: antai 1960 m. viename iš *Tiesos* vedamųjų rašoma, kad intymūs žmogaus jausmai turėtų būti suderinti su išipareigojimais visuomenei, o asmenys, neturintys jausmų savidrausmės, negali būti visaverčiai visuomenės nariai⁴. Galima įsivaizduoti, kaip mamos, kietai sučiaupusios lūpas, siūsdavo savo dukras žiūrėti „Paskenduolės“ teisingo auklėjimo tikslais.

Debiutavusi pokario metais, kai, vaizdžiai tariant, dangus maišėsi su žeme, Kymantaitė turėjo prisiimti tam tikrus vyrų galios ir vaidmens bruožus. Nenuostabu, kad ją išgarsino spektaklis „Žaldokynė“ (1948). Ši Boriso Dauguviečio pjesė totaliai orientuota į vyrų pasaulį, pradedant alumi, pagrindiniu „Žaldokynės“ herojumi, baigiant naujo rytojaus patosą atspindinčio vyro kaip vadovo išaukštinimu. Nenagrindėdama „Žaldokynės“ ilgaamžiškumo priežasčių (jos populiarumą lemia ir neišblėsusios lietuvių meilėalui, ir poreikis apgauti valdžią, kai pats „kombinavimas“ yra ne tik materialiai naudingas, bet ir suteikia moralinį pasitenkinimą), vertintinas Kymantaitės gebėjimas prilygti režisieriams vyrams. Tiesa, ji prisitaikė prie vyrų sukurto pasaulio taisyklių ir įvaldė jas ne bet kur, o teatre – pokario metais ideologijos sargų itin atidžiai sergėtoje teritorijoje.

Vienas iš paskutinių ryškių Kymantaitės spektaklių buvo 1979 m. pastatyta Balio Sruogos „Milžino paunksmė“. Simboliška, kad Jogailos vaidmenį ji netikėtai paskyrė visai kito amplitudai aktoriumi Juozui Meškauskui, kurio sceninė biografija ir aktoriniai duomenys tarsi visiškai netinkami lietuvių tautos didžiavirio įvaizdžiui. Kymantaitė tarsi nuvainikavo gerai žinomą herojų vyrą matydama ir silpną jo valią, ir isterišką įniršį, ir politinį konformizmą. Ilgą laiką buvusi vyrų galios zonoje, inscenizavusi net tokį odiozinį politinį romaną kaip Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus „Kalvio Ignoto teisybė“

„Paskenduolė“. Režisierė – Kazimiera KYMANTAITĖ. Spektaklio scena

(1950), karjeros pabaigoje režisierė vėl atsigręžė į moterį. Kitokią, ankstesniam jos repertuarui visiškai nebūdingą. 1983 m. Klaipėdos dramos teatre Kymantaitė inscenizavo Šatrijos Raganos „Sename dvare“, o išlikę spektaklio repeticijų užrašai liudija naują režisierės intonaciją: „Šatrijos Raganos dvaras – [...] grožio ir žmogiškumo ilgesio vieta, kurioje gyvena tokios jautrios ir trapios būtybės. Mamatė, Irutė, Nika. [...] Mes turime pajusti ir įsigyventi į tas ūksmingas Užvenčių dvaro parko alėjas, girdėti fortepijono garsus ilgais rudens vakarais...“⁵ Argi dvaro alėjos, fortepijono garsai galėjo būti Vingių troboje „debiutavusios“ pirmosios lietuvių moters režisierės didysis ilgesys? Gyvenamasis metas lėmė, kad Kazimierą Kymantaitę įsivaizduojame su gintariniais karoliais ant kaklo ir alaus bokalu rankoje.

Antroji lietuvių moteris režisierė – Aurelija Ra-gauskaitė – debiutavo 1962 m. Septintasis dešimtmetis formavo *moters kaip lyderės* įvaizdį. Dalia Marcinkevičienė knygoje „Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai“, remdamasi gausiais tyrimais, teigia, kad „per vadinamąjį politinį atlydį chruščiovi-niais metais moterys ir šeima patyrė didžiausią propa-gandinį spaudimą. Nors po 1953-ųjų sovietiniai piliečiai turėjo daugiau asmeninės laisvės, propa-

ganda buvo nukreipta į privataus gyvenimo disciplinavimą, racionalizaciją ir kontrolę. Chruščiovinė ideologija agresyviai skatino moteris sekti jos sukonstruotu išsilavinusios, visuomeniškai aktyvios, „išlaisvintos moters“ idealu“⁶.

Ragauskaitė buvo tos išsilavinusios ir visuomeniškai aktyvios kartos atstovė lietuvių režisūroje. Septintasis dešimtmetis reiškė pasitikėjimą tokia nauja moterimi: 1960 m. Lietuvos komunistų partijos veikėja Leokadija Diržinskaitė buvo išrinkta LSSR Ministrų tarybos pirmininko pavaduotoja, SSRS kultūros ministre tapo Jekaterina Furceva (iki 1974 m.), o Valentina Tereškova – pirmąją moteri-

„Geras žmogus iš Sezuano“. Režisierė – Aurelija RAGAUSKAITĖ. Jang Sunas – Rytis GUSTAITIS, Šen-Te – Regina ŠALTENYTĖ

mi kosmonaute (1963 m.). Tad šį laikotarpį galima vadinti sovietinės *moters kaip vadovės* emancipacijos dešimtmečiu. Ragauskaitė tapo pirmąją moterimi teatro vadove: 1965–1968 m. ji buvo Vilniaus jaunimo teatro, 1969–1971 m. – Vilniaus „Lėlės“, 1974–1979 m. – Šiaulių dramos, 1979–1982 m. – vėl Vilniaus „Lėlės“ teatro vyriausioji režisierė. Suteikta teisė ir pareiga atstovauti „išlaisvintos“ vadovės tipui suvaržė režisierės kūrybinę laisvę. Paradoksas, tačiau teatro vadovės įvaizdis, dideli reikalavimai sau – septintuoju dešimtmečiu sukonstruota tuometinės modernios moters tapatybė – trukdė Ragauskaitės režisūrinei raiškai, atrodo, ją kaustė baimė, ar pavyks deramai pasirodyti kūrybos erdvėje.

Kaip režisierė, o ne teatro vadovė, Ragauskaitė debiutavo tyliai, pasirinkusi spektaklį vaikams. Tikroji kūrybos jėga atsiskleidė, kai 1974 m. Šiaulių dramos teatre ji pastatė Vinco Mykolaičio-Putino „Valdovą“. Tai buvo jos kaip menininkės skrydis. Teatro istorikės Gražinos Mareckaitės teigimu, po „Valdovo“ sekę spektakliai „Kaip žydėjimas vyšnios“ (1974), „Pajūrio kurortas“ (1975), „Iš chaoso“ (1976) „Prisikėlimas“ (1977), „Vasarotojai“ (1978) pakylėjo Šiaulių dramos teatrą – „suskambo ligi tol svetimi jam tragedijos tonai, atsirado globalus mąstymas, blyško ir nyko provincialumo šampai“⁷. Būtent spektakliai, pastatyti Šiaulių dramos teatre, suteikė režisierės analitinės statusą, tapusį skiriamuoju jos ženklu.

Moters istorija Ragauskaitei nebuvo svarbiausia tema, tačiau Vsevolodo Višnevskio „Optimistinė tragedija“ (spektaklis „Iš chaoso“) netikėtai tapo asmeninės patirties, kaip jaučiasi moteris vyrų valdomame pasaulyje, analogija – pjesės herojė atsiduria maišto apimtame laive tarp revoliucinio įniršio įaudrintų vyrų. Pasak Gražinos Mareckaitės, spektaklyje „galima išvelgti nebent gilią asmenišką, gal net pasąmonės lygmeniu perteiktą [...] teatro vadovės patirtį“⁸. Teatro istorikė pabrėžė, kad aktorės Elenos Jasnauskaitės Komisarė „turėjo netgi išorinių režisierės bruožų“⁹. Šiuo požiūriu simboliškas būtų paskutinis Ragauskaitės spektaklis – Bertolto Brechto „Geras žmogus iš Sezuano“, 1991 m. pastatytas Klaipėdos dramos teatre. Kny-

goje „Režisierės užrašai“ vieną iš kertinių šios Brechto pjesės alegorijų – nedėkingi žmonės išnaudoja ir žlugdo tuos, kurie daro gera, – ji pakomentavo taip: „Šen-Te priversta persirengti pačios išgalvotu pusbroliu Šui-Ta, žiauriai ir kategoriškai susidoroti su agresyviais globotiniais tam, kad geroji Šen-Te, sutvarkiusi savo finansinę padėtį, toliau tęstų „gerojo angelo“ darbus.“¹⁰ Teatrą paliekantys režisieriai gerumas buvo svarbus kaip moralinė kategorija, o dramaturgijoje jau Renesanso laikais išpopuliarėjęs moters, kuri kilniais tikslais persirengia vyru, motyvas traktuotinas kaip „išlaisvintos moters“ patirtis konkrečioje istorinėje tikrovėje. Išsilavinusi, dalykiška, partinė, su rankoje smilkstančia cigarete, buvusi trijų Lietuvos teatrų vyriausioji režisierė Aurelija Ragauskaitė tikrai turėjo žinoti, ką reiškia būti lydere chaotiškame teatro pasaulyje, gyventi nuolat mainant Šen-Te ir Šui-Ta kaukes.

Septintojo ir aštuntojo dešimtmečių sandūroje Lietuvos teatre debiutavo net keturios jaunos režisierės: Irena Bučienė, Natalija Ogaj, Dalia Tamulevičiūtė, Regina Steponavičiūtė. Jų likimai susiklostė skirtingai, išsiskyrė dvi lyderės – Irena Bučienė (1940–2001) ir Dalia Tamulevičiūtė (1940–2006). Jos abi netiesiogiai priklausė tai tuometinio meninio Vilniaus jaunų moterų kategorijai, kuri aštuntojo dešimtmečio pradžioje išsiskyrė tiek savo laikysena, tiek naujai suvoktu išskirtiniu moters menininkės statusu. Tai buvo ryškios, novatoriškos, intelektualios moterys, vadinamoji Juditos Vaičiūnaitės ir Aušros Marijos Sluckaitės-Jurašienės karta.

Tuo metu jau galiojo Leonido Brežnevo epochos taisyklės, imta propaguoti net „hedonistinių gyvenimo būdą“¹¹, stiprėjo poreikis burtis į neformalias artimų draugų kompanijas, stengtasi išsiskirti savo išvaizda, nes „drabužiai buvo lengviausiai prieinama vakarietiško gyvenimo būdo kopijavimo forma“¹². Tiek Irena Bučienė, tiek Dalia Tamulevičiūtė buvo stilingos moterys, dalykinius kostiumėlius su plačiais pečiais ir beformiais sijonais iškeitusios į kelnes ar į teatro dailininkų sukurtus ir pasiūtus originalius drabužius (tai iki šiol įprasta teatre). Apverstų

veidrodžių karalystėje – Sovietų Sąjungoje – moters laisvė galėjo būti tapatinama ir su stilinga išvaizda. Tam reikėjo ne tik vidinės drąsos (esu aukščiau pilkos minios), bet ir sėkmingos profesinės karjeros (manęs neslegia maži vaikai, girtuoklis vyras ir šykšti anyta). Stilius ir išvaizda tuo laikotarpiu išties tapo emancipuotos moters privilegija. Tai pripažino ir meno pasauliui nepriklausnačios moterys, pavyzdžiui, Leokadija Diržinskaitė atkreipė dėmesį, kad septintojo dešimtmečio pabaigoje „prasidėjo rūpinimasis savo išvaizda“¹³.

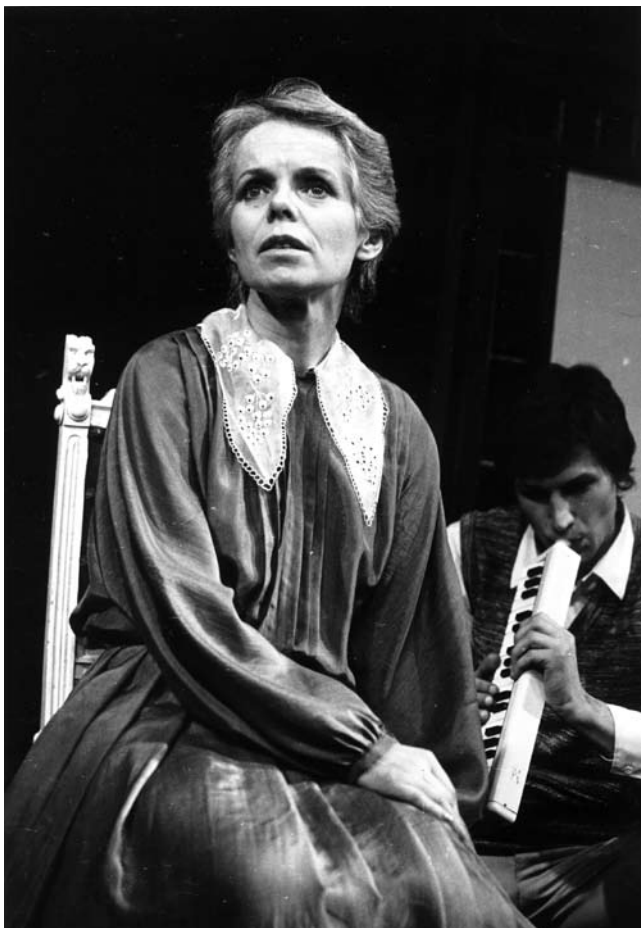
Vakarų įtaka po truputį smelkėsi į Lietuvą. Feminizmo idėjos dar nebuvo artikuliuotos, nors būtent aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais jų raida buvo ypač intensyvi. Dar daugiau – būtent tada Vakarų mene pradėta konstruoti ir tyrinėti individualų tapatumą. Nors to meto Lietuvoje supratimas apie moters tapatybę ar kūno diskursą buvo labai miglotas, galima ir čia rasti tam tikrų analogijų.

Pavyzdžiui, Marvinas Carlsonas tarp gausių feminizmo atmainų išskiria tris pagrindines: „liberalųjų“ feminizmą, kultūrinį (arba „radikalųjų“) ir materialistinį“¹⁴. Liberalusis feminizmas siejamas su įvairaus pobūdžio septintojo dešimtmečio politinėmis akcijomis-performansais, kuriais siekta atkreipti dėmesį į lyčių nelygybę įvairiose gyvenimo srityse. Pasak Carlsono, kultūrinės, arba radikaliosios, feministės kritikavo liberales už tai, kad jos pernelyg lengvai perima vyrų primetamas taisykles, siekė moterų kultūrą apskritai atskirti nuo vyrų kultūros, reikalavo tokios „teatro kalbos, kuri išreikštų moters pasaulio suvokimą, ištrintą tėvų, todėl viešpataujančiai kultūrai beveik neegzistuojanti“¹⁵. Materialistinis feminizmas bandė išvengti liberaliajam priimtino moterų įsitraukimo į vyrų pasaulį (liberalusis universalumas), nepritarė radikalųjų feminisčių deklaruotam siekiui perimti iš vyrų visas galias ir atiduoti jas moterims (kultūrinis esencialumas), tad orientavosi į „klasinių ir istorinių moterų priespaudos faktorių“¹⁶.

Sunku būtų Ireną Bučienę ir Dalią Tamulevičiūtę pavadinti tikromis feministėmis. Tačiau akivaizdu, kad jų kūryboje būta feminizmo apraiškų, artimų liberaliajam

universalumui ir kultūriniam esencialumui. Pirmasis reiškėsi ir kaip gyvenimo būdas, laikysena, būtinybė įsitvirtinti ir išlikti vyrų sukonstruotame režisūros pasaulyje, o antrasis išvelgiamas konkrečiuose spektakliuose. Nė viena iš jų to viešai nedeklaravo, tačiau moters istorija joms buvo neabejotinai svarbi, ypač Daliai Tamulevičiūtei.

Iki vadinamojo „dešimtuko“ atėjimo į Jaunimo teatrą, Tamulevičiūtės teatro herojė buvo moteris. Debiutiniame spektaklyje „Mergaitė ir pavasaris“ (1970) – berniokiška paauglė, „Trešnių skonyje“ (1971), „Vakarieneje penkiems“ (1972), „Geismų tramvajuje“ (1974), „Medėjoje“ (1974) – jauna, vyriškai pasaulio tvarkai nepaklūstanti moteris.

„Haroldas ir Modė“. Režisierė – Dalia TAMULEVIČIŪTĖ. Modė – Nijolė GELŽINYTĖ, Haroldas – Saulius BAREIKIS

Pradėjusi dėstyti Konservatorijoje (dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija) ir iš karto pataikiusi į dešimtuką, Tamulevičiūtė pakeitė savo teatro herojų – juo tapo paauglys ir jaunas vyras (Sauliaus Šaltenio, Romualdo Granausko dramos ir kitų autorių kūriniai). Tokį posūkį, be abejo, lėmė ir nauja lietuvių dramaturgijos kryptis, ir „dešimtuko“ aktorių vyrų profesinė potenciali. Tamulevičiūtės teatro žodyne atsirado ir jau nebeišnyko jos sceninio objekto apibūdinimas – *jaunas žmogus*, rodantis ir liberalų jį universalumą, ir tai, ką Virginia Woolf pavadino *androginiška siela*. Prie moters istorijos režisierė sugrįžo tik devintuoju dešimtmečiu: į sceną išėjo ryški ir brandi, savo pasaulį susikūrusi moteris spektakliuose „Haroldas ir Modė“ (1983), „Abejingas gražuolis“ (1986), „Amhersto atsiskyrėlė“ (1989), „Memuarai“ (1999), „Viskas apie moteris“ (2004). Taip žvelgiant akivaizdu, kad Tamulevičiūtės *alter ego* laikytina ne kuri nors buvusi mokinė ar „dešimtuko“ atstovė, bet aktorė Nijolė Gelžinytė. Ji buvo ir Kadrė – savotiška sovietmečio Nora, išėjusi iš aprūpintų vyro namų („Vakariene penkiems“), ir kultinė Modė, dvidešimt metų vaidintame spektaklyje „Haroldas ir Modė“, ir Emily Dickinson („Amhersto atsiskyrėlė“), ir Sara Bernard („Memuarai“). Moters antrininkės ar sau artimos sielos režisierė ieškojo tarp savo kartos aktorių, turinčių panašią gyvenimo patirtį, o Nijolė Gelžinytė apdovanota dar ir tuo, kas Dalios Tamulevičiūtės kūrybai visada buvo nepaprastai svarbu, – neišsenkama vaiko nuostaba akistatoje su pasauliu.

Žvelgiant iš feministinės perspektyvos, atsiveria netikėta paralelė. Pasak Carlsono, viena iš feministinio performanso rūšių – *sceninio personažo performansas*, „orientuotas į kito, įsivaizduoto ar net mitinio „aš“ paieškas“¹⁷, buvo populiaris savęs pažinimo forma. Žinoma, tai, ką darė tokio performanso atlikėjos, tradiciškai vertinant, nelaikytina vaidmenimis, tačiau peršasi ir tokia išvada: režisierė atliko scenoje nematomos performerės funkciją, savo aktoriuose, kuriančiuose konkrečius personažus, ieškodama to, ką pavadinčiau *patirties realizmu*.

Patirties realizmas buvo viena iš kertinių Dalios Tamulevičiūtės režisūros ir pedagogikos atramų, dramaturgo sukurto pjesės personažo kelionės į sceną išeities taškas. Kartais net erzinantis, keliantis pasipriešinimą ar klaidingai suprastas kaip įžūlus režisierės brovimasis į intymų aktoriaus ar studento pasaulį. Asmeniškumas vaidyboje jai buvo labai svarbus. Fikciją (sceninis personažas) pagrįsti aktoriaus *patirties realizmu* buvo gal ir neišgryninta, tačiau į aktoriaus savitransformaciją vedanti metodika. Tamulevičiūtė itin domino, garsios performanso atlikėjos Eleonoros Antin žodžiais tariant, „žmogaus natūros tikrovė, o ypač performuota „aš“ natūra“¹⁸.

Feministinis požiūris atskleidžia dar vieną Tamulevičiūtės ypatumą. Ir būdama Jaunimo teatro vadovė (1975–1989), ir vėliau ji nuoširdžiai globojo jaunos talentingus menininkus – aktorius, dramaturgus, scenografus, kompozitorius. Tai buvo ir pedagoginė jos saviraiška, taip ji kompensavo asmeninio gyvenimo vienatvę. Režisierius Eimuntas Nekrošius irgi patyrė tokią jos globą, iš pradžių dar būdamas studentas, vėliau – sparčiai kylanti režisūros žvaigždė Tamulevičiūtės vadovaujamame Jaunimo teatre.

Nekartodama žinomų faktų apie legenda tapusius šių dviejų režisierių santykius, priminsiu tik tiek, kad stulbinantis Nekrošiaus fenomenas, platus jo pripažinimas pagal susiformavusią nuostatą Tamulevičiūtei kaip režisieriui tarsi nekėlė nė menkiausio pavydo, ir tai lėmė ne tik jos, talentingos pedagogės, platus požiūris. Nekrošiaus sutapatinimas su Jaunimo teatru savotiškai išlaisvino ją kaip teatro vadovę – dabar ji galėjo statyti spektaklius, artimus savo pasaulėvokai, grįžti prie jai rūpimos moters istorijos. Itin vyriškam ir rūsčiam Nekrošiaus teatrui Tamulevičiūtė surado atsvarą – greta Pirosmanio ir Jedigėjaus pasodino Modę. Neįprasta senos moters ir jauno vaikinio draugystė devintojo dešimtmečio pradžioje kėlė nuostabą, žavėjo savo nestandartiškumu, dviejų žmonių susikurta laisve. Galima spėti, kad viena iš priežasčių, paskatinusių Tamulevičiūtę imtis šios pjesės, buvo giliai širdyje slypėjęs noras pasakyti kažką svarbaus ir apie save, ir apie savo garsųjį mokinį.

Žvelgiant į šios režisierės spektaklių sąrašą, matyti dvi kryptys: spektakliai, pasakojantys moters istoriją, ir spektakliai, inspiruoti konkretaus jos vadovauto studentų kurso reikmių. Vidinės harmonijos išraiška kaip tam tikra savirepresentacija – Dalia Tamulevičiūtė susikūrė tokį profesinės veiklos modelį, kuris išreiškė jos kaip išskirtinės moters savastį.

Irena Bučienė, debiutavusi Lietuvos valstybiniame akademiniam teatre, iš esmės liko jam ištikima. Ją, kaip ir kitus septintuoju dešimtmečiu pradėjusius kurti lietuvių režisierius – Vytautą Čibirą ar Joną Jurašą, galima priskirti pirmajai režisierių modernistų kartai. Jau antras jos spektaklis buvo Arthuro Millerio „Kaina“ (1970), o geros ir rimtos užsienio dramaturgijos pastatymai – laisvėjančio repertuaro požymis – tapo ryškia jos režisūrinės karjeros tendencija.

Bučienės diplomą, parsivežtas iš Maskvos (GITIS), buvo vienas iš svarbių argumentų jos naudai. Atmetus ideologiją, sunku nuneigti, kad studijos Maskvoje – tuometiniame kultūros megalopolyje – davė

„Antigonė“. Režisierė – Irena BUČIENĖ. Antigonė – Eglė GABRĖNAITĖ
Nuotr. iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus fondų

gerus profesinius pagrindus, praplėtė akiratį, ir net (*sic!*) gydė nuo provincialumo. Bučienė buvo vieno talentingiausių to meto Rusijos režisierių Anatolijaus Efroso mokinė. Jis, gainiotas sovietmečio cenzorių, iš prigimties buvo kultūringas žmogus, eruditas, šviesuolis.

Bučienės teatro repertuaras plėtė ir žiūrovų akiratį, nes režisierė orientavosi į literatūriniu požiūriu kokybiškus, kituose Lietuvos teatruose dažniausiai dar nestatytus dramaturgijos kūrinius. Nors jos teatre sunku išskirti aiškiai apibrėžtą moters istoriją, tačiau akivaizdus ir feministinės kritikos diskursas. Režisierę domino vyras kaip objektas, kurį pažinti siekia moteris, drąši ir guodžianti, tokia, kokią suformavo aktorės Eglės Gabrėnaitės vaidmenys Bučienės spektakliuose „Narsuolis iš Vakarų pakrantės“ (1975), „Antigonė“ (1978), „Akis į akį“ (1982). Moteris, kuriai sunku susikalbėti su vyru gal ir todėl, kad jos įsitikinimai, vertybės, problemų sprendimo būdas yra *a priori* atmetami kaip klaidingi. Režisierė tarsi tyrinėjo skirtingus vyrų ir vyriškumo įvaizdžius – nuo sovietmečio partinio veikėjo („Protokolas“, 1976) iki depresyvaus nevykėlio („Ančių medžioklė“, 1977), nuo garsaus menininko („Moljeras“, 1984) iki istorinio politiko („Mindaugas“, 1994), nuo savęs ieškančio emigranto („Emigrantai“, 1989) iki savo ydas fetišizuojančio egoisto („Tartiufas“, 1993; „Šykštuolis“, 2000). Išoriškai trapi ir moteriškai žavi Irena Bučienė kūrė teatrą, kuriame dominavo vyriškumo reprezentacija. Jos herojus išgyvena skirtingas fazes: iš pradžių jis yra jaunas narsuolis, vėliau – nevykėlis arba karjeristas, gyvenimo saulėlydyje – savo pomėgių narvelyje užsida- ręs tipas. Tačiau visada jis dramatiškas, konfliktiškas, savaip talentingas ir ryškus, apgaubtas dėmesiu, meile ir šiluma moters, kuri stengiasi jį suprasti ir jam padėti.

Bučienės teatre užuojautos ir globos reikėjo stipriai lyčiai. Du jos spektakliai, skirti aptariamojo laikotarpio teatro „žvaigždėms“ moterims – Monikai Mironaitei („Makropulo receptas“, 1973) ir Kazimierai Kymantaitei „Liubica – daugiskaitos

pirmasis asmuo“, 1986) – liudijo prigimtinį moters tvirtumą. Pirmuoju atveju tai buvo moters seksualaus žavesio galia, antruoju – motinystės tvirtybė. Tačiau simboline Bučienės teatro moterimi laikyti- na Eglės Gabrėnaitės Antigonė, peržengusi vyro nu- brėžtas ribas, kad tą vyrą išgelbėtų ir nuramintų.

Ir Dalia Tamulevičiūtė, ir Irena Bučienė į režisūrą atėjo joms kaip moterims itin nepalankiu metu. Aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais teatro raidos ten- dencijas diktavo ypač stiprūs režisieriai vyrai, išgarsinę mūsų teatrą už Lietuvos ribų, – Eimuntas Nekrošius, Jonas Vaitkus, Rimas Tuminas. Jų spektakliai nustelb- davo Dalios Tamulevičiūtės ir Irenos Bučienės kūrybi- nes aspiracijas. Vis dėlto jos abi vyrų režisierių meninės galios ir talento akivaizdoje sugebėjo sukurti naują ■ matomą *moters režisierės* diskursą, įveikė, feministiškai tariant, kultūrinio nutildymo barikadas.

¹ Feminisms: A Reader, London, *Harvester Wheatsheaf*, 1992, p. 196.

² www.premio-europa.org

³ Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai. Biografiniai Lietuvos mo- terų interviu, *Vilniaus universiteto leidykla*, 2007, p. 64.

⁴ Ten pat, p. 42.

⁵ Kazimiera Kymantaitė, mch.mii.lt

⁶ Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai, p. 9–10.

⁷ Lietuvių teatro istorija. Trečioji knyga 1970–1980, *Kultūros, filosofijos ir meno institutas*, 2006, p. 311.

⁸ Ten pat, p. 321.

⁹ Ten pat, p. 321.

¹⁰ Aurelija Ragauskaitė, Režisierės užrašai, *Scena*, 2000, p. 185.

¹¹ Prijaukintos kasdienybės, 1945–1970 metai, p. 109.

¹² Ten pat, p. 174.

¹³ Ten pat, p. 109.

¹⁴ Marvin Carlson, *Performans*, Warszawa, *Wydawnictwo Naukowe*, 2007, p. 231.

¹⁵ Ten pat, p. 231–232.

¹⁶ Ten pat, p. 232.

¹⁷ Ten pat, p. 239.

¹⁸ Ten pat, p. 240.

ISTORIKO KOLIZIJA

Kiekviena mirtis yra netektis, bet, kai atsisveikiname su žinomais ir daug padariusiais žmonėmis, ši netektis dar skaudesnė. Pirmojo Lietuvos Statuto, Lietuvos Metrikos rankraštinė XVI a. knygų tyrinėtojo Stasio Lazutkos (1923–2009) mirtis visų pirma yra praradimas istorijos mokslui, nors velionis per ilgą gyvenimą dirbo visokius darbus, daug kuo jam teko būti. Nesudėtingų laikotarpių nebūna, visada esama vieniokių ar kitokių sunkumų ir prieštaravimų. Mūsų mažoje ir likimo ne itin lepinamoje šalyje jie galbūt labiau matomi ir palieka didesnes žymes. Tačiau net ir esant dideliame vertybių pasirinkimui ar lemtingo jų susidūrimo akivaizdoje viena vertybė vis tiek išlieka esminė, kad ir ką pasirinktume ar atmestume, – tai žmoniškumas. Aptariant Lazutkos biografiją, turbūt pirmiausia reikėtų pradėti nuo šios jo savybės. Kiekvienas žmogus turi savą vertybių sampratą, pasirenka, kurios iš jų yra jam svarbiausios. Nueitas gyvenimo kelias leidžia padėti tašką ir pasakyti, kad Stasio Lazutkos laikyseną formavo būtent žmoniškumo vertybė.

Jis buvo Sibiro lietuvis, bet kas buvo jo gimtasis Baisogalos kaimas, susikūręs XIX a. paskutiniaisiais dešimtmėčiais Sibiro platybėse? Ten gyveno ne tremtiniai, o emigrantai, išėję *svetur* Lietuvos atžvilgiu, bet esantys *čia pat* Lietuvą valdžiusios svetimos imperijos požiūriu. Istorikui pirmiausia derėtų klausti, kokia buvo to meto Lietuva, bet čia juk aptariame biografiją, todėl pasvarstykime, kaip viską matė Sibiro Baisogalos žmonės. Jie sukūrė lietuvišką gyvenvietę, sakytume, perkeldami į ją viską, kas būdinga Lietuvos kaimui. Bet ar šią lietuviško kaimo skeveldrą supo tokia pati aplinka kaip „na-

mie“? Kas tiems žmonėms reiškė „namus“? Tai buvo varguomenė, kuriai svetimųjų valdžia davė žemės: imk, kiek nori, padėsime dar ir persikelti, kad atlaisvintum vietą, Antano Baranausko žodžiais tariant, *graikų gel-doje plaukiančiam* atėjūnui. „Nami“ žemės neužteko, slėgė vargas, o svetimųjų valdžia vis tiek buvo ir *čia*, ir *ten*. Žmonės norėjo *savo namų*, tokių, kaip jie patys suprato. *Namų* ne vien su užtikrintu duonos kąšniu, bet ir su kuo mažiau jų tapatybę žeidžiančia aplinka. Jie išsaugojo lietuvių kalbą, sugebėjo išlaikyti katalikų kunigą, vėliau sovietinės gubernijos atkeltų viršininkų motinos, nutaikiusios momentą, pakišdavo anūkus po čiaupu, tardamos žodžius: *Krikštiju tave vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios*. Jie tvarkingai mokėjo mokesčius, klusniai ėjo į Rusijos karo tarnybą, nedaug tesiskiriančią nuo rekrutų vergijos, pagarbiai žvelgė į barzdoto caro portretus. O argi ne taip pačiai gyveno ir elgėsi valstiečiai Lietuvoje?

1905 m. mūsų inteligentai valstiečiams sakė: „Jūs ne tik katalikai, jūs – lietuviai!“ Nieko unikalau: jau išsikovojojusioje nepriklausomybę Graikijoje mokytojai vaikus mokė: „Jūs ne romėjai, jūs – helenai!“ Pirmojoje Lietuvos Respublikoje tautinę savimonę įdiegė dvi institucijos – mokykla ir kariuomenė. Šios institucijos tą patį darė ir Sibire, bet jų skelbiama naujoji „religija“ griovė etninius barjerus, visiems įdiegdama vienos viešpataujančios tautos savimonę. Ši „religija“ rėmėsi tuo metu buvusia populiaria, varguomenės palaikoma komunizmo utopija. Hitleris pergudravo Staliną, ir sovietinio monstro kareiviams nacių monstras tikrai buvo užpuolikas, o pergalė prieš jį atrodė *jų tėvynės*

pergalė. Kaip kitaip galėjo jaustis nugalėjusios kariuomenės jaunas karininkas, iškentęs visą apkasų siaubą ir likęs gyvas? Mokytojų priesakai jam buvo šventi. Stasys Lazutka savo biografija įrodė, kad jis – sąžiningas žmogus. Per visą gyvenimą iki tol, kol atvyko į savo protėvių šalį, jam nebuvo kilęs klausimas, ar gali būti kokia nors kitokia negu jo mokytojų skelbiama tiesa. Toks klausimas kilo, kai sibirietis iš Baisogalos atvyko į Lietuvą, kuri priešinosi karo nugalėtojams, besiskelbiantiems, kad jie ją išvadavo. Suprasti dramatišką vertybių koliziją galima tik atsidūrus jų susidūrimo epicentre, ir tai atsitiko. Nuo užklydusių partizanų išsisaugojęs vieno valstiečio sodyboje, Lazutka paklausė jos šeimininką, ko turėjo ščia susilaukti. Verkiant visai išsigandusiai šeimynai, jis išėjo ir niekam nepranešė apie šį savo nuotyki. Vertybių kolizija negalėjo neįvykti ir ji įvyko. Tačiau nenugalėjo nei komunistas, nei lietuvis, nugalėjo žmogus. Vieno šio epizodo turbūt nepakanka, kad galėtume pavadinti tai lūžiu, bet gyvenimas juos kartojo nuolat ir lūžis įvyko. Lazutka liko komunistas, bet lietuvis jis buvo visada – ir prieš tai, ir po to. Bet *po to* jis buvo jau *kitoks lietuvis* ir tai nebesiderino su „tautų draugyste“ papudruotu Rusijos imperijos atnaujinimu.

Vaižgantas kadaise sakė: „Jei reikėtų rinktis Dievą ar tėvynę, rinkčiausi tėvynę“, bet jį išauklėjo istorinio paveldo vizija. Stasio Lazutkos ji neauklėjo. Tai juodu skyrė, bet siejo sąžiningumas vertybių, kurios juos išaugino, atžvilgiu. Gyvenimo aplinkybės lėmė vertybinį Vaižganto asmenybės vientisumą. Stasio Lazutkos vertybės jo asmenybę perskėlė per pusę. Tai buvo kančia, kurią jis laikė užgniaužęs savyje, turėdamas vieną atramą ir paguodą – žmoniškumą.

Visa tai, ką Stasys Lazutka davė Lietuvos mokslui, atsirado sulydžius šią kančią su pagrindine – žmoniškumo – vertybe. Tai buvo svarbu ne tik pačiam „sausam“ mokslui, bet ir su profesoriumi dirbusiems žmonėms. Nenorime nei savintis jo, nei išsiginti, tiesiog sakome, kaip mums viskas atrodo. Nežinome, ar teisingai viską supratome, bet nedvejodami galime pasakyti: mokslui Stasys Lazutka davė daug ir visada stengėsi išlikti Žmogumi. ■

Albertas JUŠKA

PRAEITIES ATMINTIS

Keli naumiestiškių žydų bendruomenės istorijos puslapiai

Į klausimą, kodėl ryžausi pasakoti apie Naumiesčio¹, lo ne, tarkime, apie Jonavos, Kelmės ar Žagarės žydų gyvenimą, atsakyčiau taip: naumiestiškių žydų bendruomenės istorija leidžia apžvelgti būdingas judėjų įsikūrimo aplinkybes mūsų krašto mažuosiuose miesteliuose. Šių apsikrių, sumanių žmonių paskesnė veikla teigiamai veikė aplinkinio regiono ekonominę raidą, o iš dalies ir kultūrinį gyvenimą. Iš bendros įvykių panoramos išskyrę vienos vietovės – Naumiesčio – įvykius, galime čia gyvenusių judėjų ir krikščionių tarpusavio santykius nusakyti ne tik bendrais samprotavimais, bet ir iliustruoti konkrečiais faktais, įvykių aprašais. Šis prie Klaipėdos krašto rytinės sienos prigludęs miestelis „išgarsėjo“ dar ir įvykiais, kokių kaimyniniuose miesteliuose nebuvo (turiu galvoje 1939 m. gegužės 2 d. Naumiestyje įsiplieskusį žydų pogromą).

Aptardamas įvykius, rėmiausi rašytiniais šaltiniais, periodikos straipsniais, keliolikos amžininkų ar jų palikuonių prisiminimais. Taip pat ir savo paties išgyvenimais – tuo metu aš buvau Naumiesčio pradinės mokyklos moksleivis. Sutinku, gyvųjų liudytojų atmintis neprilygsta rašytiniams dokumentams. Prisiminimuose būna netikslumų, iškraipymų, pagražinimų. Tačiau ir tokia medžiaga reikalinga ir svarbi. Vėliau ir tokios nebebus. Naudojasi ir duomenimis, sukauptais internete.

Žydų įkurtuvės Naumiestyje

Pirmieji svetima, neįprasta kalba šnekantys tamsaus gymio semitų tautelių žmonės Naumiestyje apsigyveno XVI a. I pusėje. Jiems tiko šio Paprūsės regiono miesteliai – Naumiestis, Katyčiai, Švėksna, Gargždai, Kretinga,

Palanga, net Vainutas, Degučiai ar visai mažytis Gardamas. Čia apsistojusieji įžvelgė puikią perspektyvą saugiai ir pelningai prekiauti. Ypač tiko Naumiestis: vos už kilometro buvusi valstybinė siena tarp Rusijos ir Rytprūsių iki pat XIX a. II pusės nebuvo aklinau uždaryta, iš čia beveik ranka pasiekiami Šilokarčema, netoli Tilžė ir Klaipėda. Iš Naumiščio nesunku nukeliauti į Karaliaučių, pasiekti Rygą.

Vieni šaltiniai, nurodo, kad Naumiestyje žydai įsikūrė 1527 m., kraštą administruojant Žemaitijos seniūnui Stanislovui Kešgailai, kiti datą nukelia kiek vėliau – į Aleksandro Jogailaičio Žygimanto I laikus². 1531 m. naujakurių bendruomenę sudarė apie 1000 žydų. Jie turėjo savo maldos namus, religinę mokyklą *cheder*, atskiras kapines. 1616 m. pasistatydino naują sinagogą. Miestelis augo, nuo 1650 m. vietovė jau minima rašytiniuose šaltiniuose. 1750 m. Naumiščiu buvo suteikta prekybos privilegija, teisė rengti savaitinius turgus ir stambius, visam plačiam regionui skirtus meturgius, žmonių vadintus *jomarkais*. Jei ne čia gyvenantys prekybininkai žydai, tokios teisės mažas miestelis nebūtų gavęs.

Tolesnį gyvenvietės augimą iš esmės lėmė žydų skaičius didėjimas: 1810 m. Naumiestyje užrašyta 1600 gyventojų, iš jų izraelitų ne mažiau kaip 1000. Paskesniais metais žydų ir kitų gyventojų proporcija nedaug tekito: 1897 m. miestelyje gyveno 2445 asmenys, iš jų – 1438 žydai (59% gyventojų). Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Naumiestis, kaip pafrontės miestelis, pateko į pragaištingą karo sūkurį. Per ketverius sumaišties metus daug kas pasikeitė, gyventojai nuskurdo, prekyba sumenko. Daug žydų laimės ieškoti išvyko į kitus miestus. 1924 m. visuotinis gyventojų surašymas parodė beveik dukart mažesnį žydų skaičių – 664 (37%). Bet ir sumažėjusi bendruomenė išsaugojo turėtą įtaką, žydams neįstengė prilygti nei gausi vokiečių diaspora, nei tuo metu jau sustiprėję lietuvių verslininkai³.

Naumištiškių judėjų buitis, verslai

Kaip ir kituose Lietuvos miesteliuose naumištiškiai žydai dažniausiai gyveno išsinuomuotuose namuose, „amžini klajokliai“ neskubėjo įsigyti žemės sklypų, statydintis namų. Tai suprantama: persikeldamas į naują vietą, nekil-

nojamojo turto nepasiimsi, o pinigai, auksas, juvelyrinės brangenybės visada išsiteks ir nedidelėje kuprinėje. Naujai atsikėlusieji paprastai prisiglausdavo žydų senbuvų trobose, tačiau neilgam. Įnamiai nedelsdami ieškojosi geresnio ar blogesnio, bet „savo kampo“. Taip elgėsi ir užaugę vaikai, sėdėti ant sprando tėvams buvo nepriimta.

Apsirūpinęs būstu žydas stengėsi greta įsigyti bent nedidelį žemės lopinėlį. To reikalavo taupios žmonos, namų šeimininkės. Sklypelyje susikasdavo darželį, augino daržoves (ypač gausiai svogūnus, česnokus). Laikydavo keletą vištų, vaikai įsiveisdavo triušių. Sunkiau gyvenanti, kapą vaikų auginanti šeima nusipirkdavo karvę ar bent ožką. Turtingesni turėjo ir arklių, bet ne žemei dirbti, o prekėms, kartais ir keleiviams gabenti: iš Naumiščio į apskrities centrą Raseinius nuvažiuodavo per dvi, į Kauną – per tris dienas.

Didžioji Naumiščio žydų dalis vertėsi prekyba. 1931 m. miestelyje buvo 33 krautuvės, 22 iš jų priklausė žydams. Prekiauta ūkio padargais, statybinėmis mežiagomis, žibalu, trąšomis, drabužiais, avalyne, dviračiais, laikrodžiais, radijo aparatais, parfumerija, papuošalais. Iš vietinių supirktus galvijus, paukščius, grūdus, sėmenis, linų pluoštą, kailius, vilną, sviestą, kiaušinius gabendavo į Klaipėdą, Tilžę, Karaliaučių, net Hamburgą. Puikiai vertėsi prekybininkai Leiba ir Danielius Leiserovičiai, Faivelis Robinzonas, Simonas Berelovičius, H. Kaplanas, G. Kiršneris. Turtingesniems miestiečiams, prasigyvenusių aplinkinių kaimų

Žydai turguje prie „bagamazo“

ūkininkams E. Faitas siūlė įsigyti jau ir prabangos daiktų: baterinių *Telefunken*, *Philips* radijo aparatų, šveicariškų laikrodžių, dviračių, motociklų. Tačiau nereikia manyti, kad visi žydai buvo prekybininkai. S. Leizerovičius turėjo vaistinę, Mauša Kriugeris ir Šolomas Noselis – nuomojamų autobusų garažą, Šolomas Rabinas – elektros jėgainę, Mošė Birkas – vilnos karšyklą, Simonas Berelovičius atidarė alaus barą. Judelis Bliūmentalis, Paulas Valkas, G. Disleris gydė miestelio ir aplinkinių sodžių žmones, vaistais aprūpindavo farmacininkai Julianas Veinšteinas, S. Leizerovičius, Jafė (ar Joffė). 1937 m. užregistruota nemažai žydų amatininkų: 6 siuvėjai, 4 batsiuviai ir tiek pat mėsininkų, 2 skardininkai, po vieną kepėją, kepurininką, stalių, kirpėją, laikrodininką. Žydai įsteigė ir kredito bankelį, turėjusį 102 akcininkus. Gerai tvarkydamasis, bankelis netrukus tapo Lietuvos liaudies bankų asociacijos nariu. Naudos jis davė ne tik žydams, bet ir miesteliui: iš jo pasiskolintu kapitalu buvo pergrįsta turgavietė ir kelios aplinkinės gatvės, pakloti cementiniai šaligatviai. Vėliau atidaryta taupomoji kasa. Rūpintasi ir dvasine kultūra – prie sinagogos įkurta religinės literatūros biblioteka.

Naumištiškiai žydai žemės nederbo, tačiau turėjo jos įsigiję. Naumiesčio žydų bendruomenė, remdamasi Lietuvos valdžios paskelbtu žydų autonomijos įstatymu, 1920 m. įsteigė savąjį komitetą, o jis išsirūpino leidimą valdyti kelių šimtų ha žemės sklypą. Kodėl taip dosniai buvo dalijamas didžiausias to laiko turtas – žemė? Žydai gudriai argumentavo: bendruomenėje 150 šeimų, kiekvienai prašome tik po porą hektarų. Išėitų – reikia ne mažiau kaip 300 ha. Žemė atmatuota patogioje vietoje, tuoj už miestelio, šalia vieškelio Naumištis–Gardamas. Nė viena žydų šeima ūkininkauti nepradėjo. Sklypus nuomojo kitiems, o po kurio laiko patyliukais ėmė pardavinėti. Pagrindinis plotas buvo paverstas ganyklomis – miestiečiai už nedidelį mokestį čia ganė savo karves, avis, ožkas. Ganykla naudotasi iki pat sovietinės okupacijos 1940 m. Tada sklypas buvo nusavintas, dalis jo išdalyta bežemiams ir mažažemiams.

Santykiai šeimoje, bendruomenėje

Žydai kūrė tik žydiškas šeimas, jos buvo patvarios, oficialių skyrybų nepasitaikydavo, nebent du žmonės slap-

čiomis pradėtų atskirai gyventi. Vaikų mirtingumas jų šeimose buvo mažesnis nei kaimynų krikščionių, todėl žydų bendruomenė sparčiai gausėjo. Tačiau ne viskas buvo sklandu ir gražu. Žydų moterys apie lygias teises su vyrais galėjo tik svajoti, joms neleista dalyvauti visuomeninėje veikloje, net bendruomenės susirinkimuose. Kas ten nutarta, pranešdavo šeimos galva, suprantama, jei laikė tai reikalinga. Lygybės nebuvo ir sinagogoje: moterys meldėsi atskirai nuo vyrų, patalpūs pakraštyje, įeiti ir išeiti iš maldos namų jos turėjo teisę tik per šonines sinagogos duris. Tokia nelygybės tradicija sena, tūkstantmetė. Žydų Talmude paminėta daugiau kaip 2000 išminčių, bet nurodyta tik viena moteris – Brurija kaip iš tikrųjų išmintinga. Žydas kiekvieną rytą melddamasis dėkojo Jahvei, kad negimė moterimi. Tačiau buityje, kasdieniniame gyvenime viršenybė priklausė moterims. Jos tvarkė šeimos biudžetą, jų, o ne vyrų, žodis buvo lemiamas sprendžiant šeimos reikalus. Jos uždegdavo šabo žvakes, jų garbei šeimos galva skaitydavo specialią padėkos maldą *Geroji moteris*. Net rabinai namuose klausė savo žmonių nurodymų.

Žydai augino ilgas juodas barzdas, ilgus peisus. Ne veltui su žydais susibarusieji šaukdavo: palauk tu, kai paimsiu už barzdos ar peisų! Dėvėjo dažniausiai juodus drabužius – ilgokus surdutus, liemenes, apsmukusias kelnes, kurių klešnes susikišdavo į aulinius batus. Visada vaikščiojo kepurėti. Vargu, ar kas nors iš naumištiškių per visą savo gyvenimą yra matęs žydą neprisidengta galva. Labiau pasiturintys (arba besistengiantys tokiais atrodyti) dėvėdavo juodą skrybėlę. Visų šalių dailininkai, iliustratoriai žydus taip ir tapė, tokius juos spektakliuose, filmuose vaizdavo.

Žydai nevalgo kiaulienos, nes jų religija kiaulę laiko nešvariu, maistui netinkamu gyvuliu. Kitiems naumištiškiams šis įsitikinimas atrodė nerimtas, vertas pajuokos. Paaugliai vylingai klausdavo bendraamžius žydukus, ar šie nenorėtų suvalgyti kiaulienos spirgo, dievagodavosi, kad apie tai niekam neprasitars. Išžūlesni kiaulienos taukais ištepėdavo jiems lūpas, veidą. Tai reiškė – valgei ne *košer*, t.y. nešvarų, netinkamą maistą. Nesubjaurodami savęs maistu, žydai tikėjo gyvenantys dorovingai, teisingai. Kitokią mėsą žydai valgė su sąlyga, kad gyvulys buvo tinkamai paskerstas. Gyvulių skerdimas buvo paverstas savotišku ritualu, jį tinkamai atlikti galėjo tik įgudęs spe-

cialus asmuo *šoichet*. Toks buvo ir Naumiestyje. Kraujo arteriją reikalauta perrėžti tokiu greičiu, kad peilis net nesusikrūvintų. Ant peilio negalėjo likti joks gyvulio plaukelis, jokia odos atplaiša, todėl pjūvio vietą skerdikas iš anksto plikai nuskusdavo. Po skerstuvų laukdavo, kol ištekės visas „kančios kraujas“. Tokią mėsą žydas gali valgyti, toks maistas yra *košer*. Daug suvartodavo daržovių, ypač svogūnų ir česnakų, mėgo aštrius prieskonius.

Žydų specifiniai valgiai – pirmiausia macai ir beigelės. Macas (hebr. *mazzāh*) – iš kvietinių miltų iškeptas, adata ar kitu smailiu daiktu išbadytas paplotėlis. Juos valgydavo atėjus *Pesach* šventei, kai kada ji sutapdavo su krikščionių velykomis, tad naumiestiškiai vadino ją žydų velykomis. Tėvai ne kartą yra parnešę macų ir mums, vaikams. Kitas gardus žydų kepinys – beigelė. Kai Naumiestyje neliko žydų, neliko nei macų, nei beigelių. Lankydamasis JAV, beigeles valgiau visur, kur sustodavau. Ten jos pardavinėjamos visose žydų išlaikomose parduotuvėse su užrašu *Kosher*. Beje, visi amerikiečiai šį pirkinį taip ir vadina – *Beigel*.

Judėjai tarp krikščionių

Naumiesčio žydai buvo labai religingi. Jų išpažįstamas ortodoksalus tikėjimas reglamentavo ne tik dvasinę sferą, bet nustatė ir griežtas socialinio gyvenimo normas, kasdieninio elgesio taisykles. Tai padėjo po pasaulį pasklidusiai tautai išsaugoti savo kultūrą, kalbą, nacionalinį tapatumą.

Pirmieji žydų maldos namai Naumiestyje, manytina, įrengti dar XV a. Dokumentais tai paliudyta 1616 m. Po 200 metų, 1816 m., šalia kelio, vedančio į Šylius, iškilo nauja mūrinė sinagoga. 1891 m. ji sudegė, tačiau greitai buvo atstatyta. Klasicistinių formų statinys, buvęs didžiausias miestelyje, tebestovi ir dabar, tiesa, yra apleistas, neturi šeimininko. Beje, žodžio *sinagoga* naumiestiškiai beveik nevartojo, žydų maldos namus vadino *iškala*, neretai ir lengviau ištariamais žodžiais *škala*, *uškala*, *šola*. Dėl to kaltas, atrodo, lietuvių raštijos kūrėjas Mikalojus Daukša. Iš lenkų k. versdamas J. Wujeko „Mažąją postilę“ (*Postilla Catholica* išleista 1599 m. Vilniuje), prie sinagogos buvusios žydų religinės mokyklos *cheder* pavadinimą nusakė

žodžiu *iškala* (iš lenkų k. žodžio *szkoła*). Skirtingai nuo krikščionių, judėjai savo maldos namuose ne tik meldėsi ir klausėsi rabino šventųjų tekstų aiškinimo, čia jie kolektyviai aptarinėdavo bendruomenės buitinius reikalus, nutardavo, kaip pasielgti vienu ar kitu atveju. Sprendimą, suprantama, suformulodavo rabinas, autoritetingiausias bendruomenės asmuo. Jisai sprendė ir bendruomenės narių ginčus, konfliktus. Pasaulietiniuose teismuose žydas su žydu niekada nesibylinėdavo, rabino paskelbtą verdiktą jie laikė galutiniu ir neskundžiamu.

Naumiestiškiai, kaip ir visi pasaulio žydai, kiekvieną šeštadienį švęsdavo šabą (hebr. *shabat* – atsisakymas). Pirmoji ir svarbiausia šios dienos paskirtis – atnaujinti ryšį su Aukščiausiuoju. Prisimenami jo gerieji darbai – pasaulio sutvėrimas, žydų išvedimas iš Egipto nelaisvės, rūpinimasis išrinktąja tauta. Grįžęs iš sinagogos, šeimos galva palaimindavo visą šeimą, pabrėždavo dvasinį tėvų ir vaikų, visos bendruomenės narių ryšį. Tada šeimyna sėsdavo prie šventinio stalo, mama uždegdavo šabo žvakes, tėvas palaimindavo vyno taurę. Kadangi Jahvė, tverdamas pasaulį, šią dieną liovėsi dirbęs, jokio darbo negali imtis ir žydai. Draudžiamas bet koks fizinis darbas, prekyba, pokalbiai ne religine tematika, net kūrybinė veikla. Ant šventinio stalo niekada nebūdavo žuvies su ašakomis, nes jas išrinkti taip pat darbas. Vėlesniais laikais, kai žydų vaikai lankė bendras mokyklas su krikščionimis, šabo dieną jie galėdavo tik klausyti mokytojų aiškinimų, rašyti, bet atsakinėti jiems neleista. Žydas Sorakas laikė karvę, kurią tekdavo nuolat perkelti pievoje į kitą vietą. Kuoleliui įkalti reikia kokio nors įrankio, bet jį neštis šeštadienį nevalia. Sorakas buvo išradingas: pasiimtą kūjelį mesdavo keliolika žingsnių į priekį, ten nužingsniavęs, jį pakeldavo ir vėl mesdavo. Taip pasiekdavo ganyklą, nepažeidęs draudimo.

Kelių dienų šventė – *Chanuka* (hebr. *chanukāh* – atsinaujinimas, apšvietimas) skirta pergalingam Judėjos sukilimui prieš helenistinių užkariautojų valdžią II a. pr. Kristų. Toji pergalė buvo ne tik karinė – tai dvasinės šviesos pergalė prieš tamsą, tikėjimo atsinaujinimas, prievartos atmetimas, judaizmo pergalė prieš pagonybę. Švęsdavo žiemą 8 dienas. Kasdien uždegdavo po žvakę, įstatytą į specialią aštuonių žvakių žvakidę. Paskutinę dieną dega visos aštuonios. Šis ritualas vadintas „stebuklo žinios paskelbimu“.

Kita ilgesnės trukmės šventė – *Rūsčiosios dienos*. Jomis prasidėdavo Naujieji metai. Per pamaldas sinagogoje pūsdavo Naujųjų metų ragą šafarą. Tai nebuvo šiaip sau garsas, jis simbolizavo atgailą už blogus poelgius, vienijo žmones, stengėsi atkreipti Dievo dėmesį į šioje sinagogoje besimeldžiančiųjų bendruomenę. Vėliau žydai lankydavo artimųjų kapus, prisimindavo mirusiuosius, atgailaudavo dėl netinkamų savo poelgių ir darbų. Rūsčiosios dienos trunka dešimt parų, aukščiausio dvasinio susikaupimo kulminacija – dešimtoji, įvardyta *Jom Kipur* (atpirkimas). Naumiestiškiei tą dieną vadino „žydų sūdna diena“. Visiems, išskyrus vaikus ir ligonius, 24 valandas privalu laikytis griežčiausio pasninko. Nevalia gurkštelėti net lašelio vandens, jau nekalbant apie kokį nors maisto kąsnelį. Tikėta, kad tą dieną Dievas kiekvienam skiria individualias bausmes už nuodėmes, atlygina už gerus darbus. Linksmesnė šventė *Purimas* (hebr. *pūrim* – burtas), skirta paminėti Senojo Testamento Esteros knygoje aprašytam žydų išsigelbėjimui nuo pražūties, kurią jiems V a. pr. Kr. rengė Persijos valdžia. Minėdami *Purimą* keisdavosi dovanomis, puotaudavo, žaisdavo...

Žydai turėjo savo atskiras kapines priešais sinagogą, kitapus kelio, vedusio į Šylius (dabar čia Žemaitės g.). Naumiestiško Benjamino Gordono liudijimu⁴, seniausias jo aptiktas antkapinis paminklas turėjęs 1531 m. įrašą. Augant gyventojų skaičiui, prireikė naujų kapinių. Jos buvo atidarytos už miestelio, kairiajame Šusties krante, ir veikė iki 1941 m.

Laidojimo ceremonijos skyrėsi nuo krikščioniškųjų. Mirusįjį namuose laikydavo nuo 2 iki 7 dienų. Apraudojimų, ilgų kalbų žydai nemėgo, su velioniu atsisveikindavo tik artimieji. Mirusiuosius laidojo ne karstuose, o suvyniotus į audeklą. Į kapines veždavo baltais arkliais, duobę kasdavo negiliai, iki 1 metro, kad Paskutiniojo teismo dieną žydai galėtų atsikelti pirmieji ir jų neaplenktų kitatikiai. Gedulą reglamentuojantis *šivos* įstatymas artimiesiems prisako ne šiaip sau liūdėti, bet gedėti neišeinant iš namų septynias dienas. Gedintieji privalo sėdėti ant žemų suoliukų, o dar anksčiau sėdėdavo ant grindų. Taip norėta mirusiajam pranešti, kad artimieji nori būti arčiau jo, žemėje gulinio. Žydų ka-

pinės buvo rūpestingai prižiūrimos, aptvertos tvora. Be antkapių, palaidojimo vietoje neretai sodindavo medelį, tad ilgainiui kapinės darėsi panašios į medžių gojelį.

Naumiestiškių judėjų ir jų kaimynų krikščionių santykiai

Į klausimą, kokie buvo naumiestiškių judėjų ir krikščionių santykiai tarpukariu, atsakyti nesunku – gyventa kaimyniškai. Žinoma, per ilgą laiką visko tikosi: vieni iš kitų pasišaipydavo, retkarčiais ir susipykdavo, moterys garsiai išsibardavo. Su žydais ypač taikiai sugyveno kaimo žmonės. Mūsų kalbinti senieji sodiečiai ir dabar prisimena, kad iš žydo daug lengviau negu iš lietuvio buvo galima „pasižyčyti“ kiek pinigų, „bargan“ įsigyti prekių. Jokių vekselių, raštiškų įsipareigojimų nereikėję, skolintojas sumą pasižymėdavo savo knygelėje. Jų išlaikomose parduotuvėse ką nors perkant buvo galima nusiderėti. Ar po tokio derėjimosi, žydo aimanavimų („Oi vei kaip dabar viskas pabrango, kaip sunku krautuovę išlaikyti“) daiktas tikrai būdavo pigiau nuperkamas, neaišku.

Nesipyko su žydais ir miestelėnai. Neturėjo dėl ko. Vis dėlto labai artimų santykių, bičiulystės taip pat nebuvo. Net per didžiausias šventes, kokius nors jubiliejus kaimynystėje gyvenusios lietuvių ir žydų šeimos niekada nėra susėdusios prie bendro stalo. Sunku įsivaizduoti, kad į svečius užsuktų žydas – juk jis turėtų sėdėti prie stalo, ant kurio padėti ne *košer* patiekalai. Nesu girdėjęs, kad ir koks naumiestiškis kada nors būtų buvęs pakviestas į žydo namus. Karštomis vasaros dienomis naumiestiškiei maudydavosi Šustyje, vadinamojoje „plukykloje“, beveik prieš pat žydų kapines. Ten nėra pasirodęs nė vienas žydas. Jie maudydavosi toje pačioje Šustyje, bet kitoje, nuošalesnėje, vietoje. Judėjai sąmoningai vengė artimesnių santykių su krikščionimis. Tie laikyti žemesniais, įvardijami niekinamos prasmės žodžiu *gojai* (hebr. *gojim*) – kitatikiai, neišprusę, tamsūs, menkaverčiai. Talmude – svarbiausiame judėjų religinių, teisinių, etinių normų rinkinyje – yra ir dar aštresnių žodžių: *gojai* – pasaulio atmatos, padugnės ir pan. Nurodoma, kad tam tikrais atvejais *gojams* galima nesakyti tiesos, netesėti jiems duoto žodžio. Beje, užsime-

nama, kad krikščionys neturi žinoti, kas apie juos Talmude parašyta. Taigi pirmas ir aukščiausias barjeras, skirian-tis krikščionis nuo judėjų, – skirtingos religijos.

Žydai ilgai ignoravo ir lietuvių kalbą: mišriuose susibū-rimuose verčiau kalbėdavo rusiškai, lenkiškai, tik nelietu-viškai. Tačiau tam tikro lietuvių ir jidiš kalbų suartėjimo būta. Ilgus metus bendraudami su žydais, tiek naumies-tiškaiai, tiek aplinkinių kaimų žmonės ėmė vartoti nemažai žydiškų žodžių. Antai baigiantis turgui, kaimynai, užuot vienas kitam sakę „Važiuojam namo“ pašposydavo: „*Niuu, gyhar gyhar* į namus.“ Arba vienas kitam skųsdavosi: „*Je*, šiandien nekoks *gešeftas*, kainos mažos, jokio *šinkelio*.“ Prastai, nerūpestingai padarytą darbą peikdavo irgi žy-diškai: „Tu apgrubnagi, viską padarei *šakar makar*.“ Visi žinojo, ką reiškia *mišiugena kopf* (nevisprotis, kvanktelė-jęs), iki šiol nepamirštas žodis *bachūras* (jaunuolis, jaunas žmogus). Keliskart daugiau lietuviškų žodžių vartojo žy-dai. Vieni žodžiai kiek modifikuoti, pritaikyti vartojamai litvakų jidiš kalbai, kiti beveik nekeisti. Štai keletas jų: *apdriskales* (apdriskėlis), *beležuvis* (asmuo, su kuriuo ne-įmanoma susikalbėti, suderėti kainos), *bimbale* (bimba-las), *bludenen* (niekus taukšti), *kakerine* (kakarinė), *kape* (krikščionio kapas), *marge* (marga višta), *paršuk* (kiaulė), *vepelis* (žioplys). Bent kelis šimtus tokių žodžių yra užra-šęs kalbininkas Chackelis Lemchenas studijoje *Lietuvių kalbos įtaka Lietuvos žydų tarmei*⁵.

Vis dėlto negalima nematyti, kad būta ir priešiškojo žydams. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, bent kiek ryškesnis priešiškas perauga į antisemitizmą. Su-prantama, šis gėdingas reiškinys radosi ne Lietuvoje, juo labiau ne Naumiestyje, bet kalbame apie tai, kiek jis mūsų krašte paplitęs. Antai tautinio atgimimo šauklis Vincas Kudirka, sekdamas svetimu siužetu, parašė antisemitinę eiluo-tą pasaką. Ji tokia: kai Kristus per žemę keliavo, at-kako jis ir į vieną Lietuvos miestelį. Vietos žydai, rabino sukviesti, panoro iš jo pasišaipyti. Barzdas sukišę tarėsi tarėsi ir sutarė surengti jam egzaminą. Apvertė statinę, po ją palandino žydą Iciką ir kreipėsi į Kristų: jei tu toks didis stebukladaris, tark, kas po statine? Pasakysi, mes tapsime tavo pasekėjais. Kristus atsakė: po statine kriuksi kiaulė. Ir tikrai, ją atvertus, išbėgo degloji. Žydai šokosi ją gaudyti, vildamiesi gal pasiseks atgal atversti į žmogų.

Ieškojo gana ilgai, bet neatitiko,
O Ickus tarpe kiaulių kaip liko taip liko.
Dėl to tai žydai nieko nedaro kiaulienai,
Nes Ickaus neatranda da iki šiai dienai⁶.

Suprask, žydui baisu pjauti kiaulę, nes nėra tikras, ar nepapjaus Ickaus.

Šaipymosi iš kiaulienos nevalgymo apstu mūsų tau-tosakoje. Kas nežino patarlės apie tris kvailius: žydas, kad kiaulienos nevalgo, bajoras, kad švarko užpakalį skaldo, gaidys, kad gieda, kai kiti miega. Pajuokiama ir žydų tarsena, mat lietuviškai jie pramokdavo greitai, tačiau taisyklingai kalbėti nesistengdavo, ypač nesi-sekė ištarti svetimą garsą „r“, jie neskyrė ilgųjų balsių nuo trumpųjų, jų tariami žodžiai neturėjo priegaidžių. Prekybai, kasdieniniam bendravimui tų kelių šimtų žodžių, dažniau vartojamų posakių visiškai pakako, o artimiau susiliesti su krikščionimis jie nepageidavo. Savo ruožtu gabesni naumiestiškiai, gyvenę greta žydų, pramokdavo jidiš kalbos, tačiau kalbėjo dar prasčiau negu anie lietuviškai. Šiaipjau žydai nenorėjo, kad vie-tiniai suprastų, ką jie tarp savęs kalba, – „išprususiam“ asmeniui priartėjus, iškart nutildavo.

Prie žodžio *žydas* naumiestiškiai neretai pridėdavo pažyminį *parka* – nušašėlis, nenaudėlis. Negatyvų ats-palvį turėjo ir visuotinai vartotas žodis *žydelka*. Beje, sąvokos *žydas* ir *žmogus* nesutapo. Dažnas naumiestiš-kis sakydavo: prieinu arčiau, žiūriu tarpuvartėje tariasi keturiose – trys žmonės ir vienas žydas. Buvo pašiepia-mi tokie žydų posakiai:

„*Niuuu, kaip gyvieeni? Kaip šeimaaa, kaip vaikai?*“

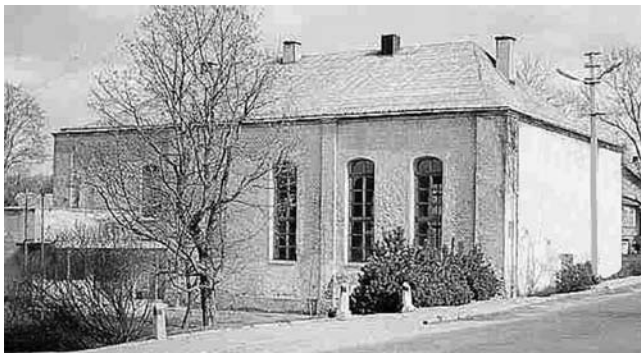
„*Och vei mir, och vei mir*“ (suprask – vargas man, bėda didžiausia).

„*Gevalt, gevalt!*“ (Atsitiko baisi nelaimė).

Pasitaikydavo ir piktų, vulgarių, įžeidžiamų talaluš-kų su necenzūriniais žodžiais.

Žydų ir lietuvių santykius gražiai yra nusakęs poetas Algimantas Baltakis:

Nuo Gedimino laikų
visados,
kartu su mumis

Naumiesčio sinagoga 1996 m. Dr. Beno Lesino, paskutinio rabino Izraelio Lesino vaikiaičio, fotografija

visados atskirai.

Kartu gyvenimo mugėje,
atskirai
maldose
ir kapuose.

Tačiau ar Lietuvoje žydai buvo persekiojami? Mažeikiuose gimęs ir augęs, vėliau Vilniaus universitete dėstęs Izraelis Lempertas savo knygoje „Litvakai“ pabrėžia: „Daug prirašyta apie negatyvų žydo įvaizdį tarp lietuvių. Tai nekvestionuotina. Pakankamai tokių pavyzdžių yra lietuvių tautosakoje. Bet ar iš to seka, kad litvakai štetluose⁷ gyveno antisemitinėje aplinkoje? Esu įsitikinęs, kad ne. Tas neigiamas, atstumiantis žydo įvaizdis buvo abstrakcija, kuri paprastai nenulemdavo realių santykių.“⁸

Žinomiasis Naumiesčio žydai

Naumiesčio žydų bendruomenė išugdė nemažai intelektualų, vienas kitas toli prašoko ne tik Naumiesčio, bet ir viso krašto ribas. Pirmiausia minėtinas 1870 m. gimęs, jaunystę Naumiestyje praleidęs Benjaminas Gordonas. Emigravęs į JAV, įgijo oftalmologo specialybę, tapo vienu populiariausių akių gydytojų, dirbo Filadelfijoje, vėliau Atlantic City. Įsitraukė į visuomeninę veiklą, bendradarbiavo spaudoje, aprašė savo gyvenimą. Mums itin svarbi 1952 m. Niujorke išėjusi jo knyga „Tarp dviejų pasaulių: Gydytojo memuarai“ (*Between Two*

Worlds: The Memoirs of the Physician). Čia užfiksuoti jo vaikystės ir paauglystės metai, apibūdintas Naumiestic, jo žmonės, gyvenimo būdas.

Išsamaus aprašymo verti naumiestiškiai žydai Markasai. Šeimos galva buvo keliaujantis siuvėjas – apsistojęs pas ūkininką, „apsiūdavo“ visus sodybos gyventojus. 1843 ar 1844 m. gimęs sūnus Šmuelis nepanoro sekti tėvo pėdomis, laimės ieškoti iškeliavo svetur. Apsistojo Anglijoje. Talkino arklių pirkliui. Išgirdęs, kad Pietų Afrikoje aptikti stambūs deimantų telkiniai, 1869 m. atsидūrė Keiptaune. Iš pradžių dirbo prekių išnešiotuju, vėliau įsitaisė garsiausioje Kimberlio deimantų kasykloje. Praturtėjo, po kelerių metų tapo vienu kasyklos valdytoju. Pasivadino Semiu Marksu. Bet didžiausius turtus susikrovė iš mažiau romantiško verslo – Transvalyje ir Natalyje išsinuomojo anglies kasyklas, įsteigė kelias traktorių, stiklo gamybos įmones, spirito varyklą, pastatė keletą malūnų, plytinę, įrengė cukraus rafinavimo fabriką. Savo platų verslą papildė pelninga selekcininko veikla: jo bandymų stotyse išvesta produktyvių veislių galvijų, kukurūzų, bulvių rūšių. Pasakiškai praturtėjęs, tuščioje stepėje, plytėjusioje tarp Johanesburgo ir Pretorijos, pasistatydino ištaigingus kolonijinio stiliaus rūmus su geležiniu (!) stogu. Jie tapo turistų traukos centru. Marksas buvo išrinktas į Pietų Afrikos Respublikos parlamentą, tapo įtakingu senatoriumi, Pietų Afrikos prezidento Paulo Krügerio patarėju ir artimu bičiuliu. Nenutraukė ryšių ir su Naumiesčio žydų bendruomene. Kai 1891 m. sudegė sinagoga, paaukojo 1000 svarų jai atstatyti. Tuo laiku tai buvo stambi suma⁹.

Kitas naumiestiškis – Isakas Lewis, Markso pusbrolis, į Pietų Afriką atvyko apie 1871 m., pakviestas Šmuelio. Netrukus tapo jo patikėtiniu, dešiniąja ranka, vėliau ir verslo dalininku. Jų firma įregistruota *Lewis & Marks* pavadinimu.

Minėtinas ir iš Naumiesčio kilęs N. D. Hofmanas – pirmojo žydų laikraščio *Hamelitz*, spausdinto Rusijoje, Peterburge, korespondentas. Vėliau jis emigravo į Pietų Afriką ir tapo žydų periodinės spaudos pradininku šioje šalyje. Kitas naumiestiškis – Šmuelis Talpiothas išvyko į Kanadą. Įvairios tematikos straipsnius rašė bent keliems žydų periodiniams leidiniams – minėtam

Hamelitz, taip pat *Hatzfira*, *Hatzofeh*, *Hazman*, Monrealyje ėjusiam *Kanader Adler*.

Naumiestyje dirbo keli garsūs rabinai. Avrahamas ben Šlomo Zalmanas parašė ir 1851 m. Karaliaučiuje išspausdino populiarių religinių leidinių *Ma'aloth Hotorah* (Toros žingsniai), Ya'akovas Bendetmanas – analogiško turinio spaudinį *Zichron Ya'kov*, išleistą 1875 m. Vilniuje. Rabinas Šlomo Zalmanas Abelis, gimęs Naumiestyje 1857 m., išleido knygą *Beis Shkimo*. Jis yra vienas iš svarbios rabinų rengimo mokyklos – ješivos – Telšiuose steigėjų. Paskutinis Naumiesčio bendruomenės rabinas buvo Jakovas Moše Lesinas. 1941 m. vasarą žydų miestelyje nebeliko.

Etninių santykių krizė XX a. ketvirtajame dešimtmetyje

1918 m. susikūrusi nepriklausoma demokratinė Lietuvos Respublika suteikė plačias pilietines teises visoms tautinėms mažumoms, ypač žydų diasporai. Ji galėjo visapusiškai ugdyti savo kultūrą, išpažinti savo religiją, leista steigti savo mokyklas, jose mokyti hebrajų ir jidiš kalbomis, spausdinti knygas, laikraščius. Žydų verslininkai per trumpą laiką įsitvirtino Lietuvos ekonomikoje, užmezgė dalykinius ryšius su kitų šalių kompanijomis, sukaupe nemažą kapitalą. Tačiau tuo laiku į rinką jau skverbėsi ir jauni, veržlūs lietuvių pramonininkai, 1930 m. birželio 5 d. įsteigė Verslininkų sąjungą. Ji ėmėsi plataus masto kampanijos *Savieji pas savuosius!*, ragino lietuvius, kad pirktų tik lietuvių parduotuvėse. 1932 m. imta leisti savaitraštį *Verslas*, kuris gynė lietuvių prekybininkų teises, apeliuodamas į gyventojų tautinius jausmus. Tokios pat politikos laikėsi ir 1933 m. pradėtas leisti dvisavaitinis leidinys *Tėvų žemė*. Žydai buvo paskelbti „svetima jėga“. Panašaus turinio brošiūras, stambesnius tokio profilio leidinius spausdino knygų leidybos bendrovė *Dirva*. 1935 m. spalio mėn. Panevėžyje surengtas Lietuvos verslininkų sąjungos jubiliejinis (penkerių metų) suvažiavimas šūkį *Savieji pas savuosius!* pakeitė į beapeliacinį *Lietuva – lietuviams!* Nesnaudė ir naumiestiškiai: 1938 m. miestelyje buvo įsteigtas Lietuvių vartotojų kooperatyvas, vadovaujamas vietos verslininko Vinco(?) Tutlio.

Priešiškumas tautinei žydų mažumai augo. Vėl imta skleisti gandus, neva žydai pagrobę vaiką, jį nužudę, nes macams kepti reikėję krikščionio kraujo. Net įvardyta, kur tai atsitikę – lyg Telšiuose, Varniuose, lyg Krekenavoje ar Rietave. Esą norėta pagrobti vaiką ir Naumiestyje, bet tas ištrūkęs ir pabėgęs... Žydams imta grasinti, jie būdavo apstumdomi gatvėse. Vien Telšių karo komendantas 1935 m. spalio mėn. nubaudė 18 tokių priekabautojų¹⁰. Neapykantą žydams kurstė ir Vokietijos radijas. Naumiestyje jis buvo puikiai girdimas, dažnai klausomas, nes nemažai vietinių šią kalbą bent kiek mokėjo. Galui ir pats paliudyti: 1939 m. mano tėvų namuose susirinko kaimynai pasiklausti iš anksto išreklamuotos Hitlerio kalbos. Įsidėmėjau griausmingą Hitlerio šauksmą: *Juden raus!* Po kelių sakinių vėl – *Juden raus!* Vėl ir vėl. Priešiškumą žydams dar paaštrino Europos šalyse prasidėjusi ekonominė krizė. Žmonės klausė: kas kaltas? Gal valdžia, o gal žydai? Atsirado naumiestiškių, norinčių juos „pamokyti“. Tokią „atpildo“ akciją bandyta organizuoti jau 1936 m. kovo mėnesį, tačiau kažkas apie tai prasarė, ir Naumiesčio policijos nuovados viršininkas Venckus pogromo organizatorius sutramdė. 1939 m. kovo mėn. du jaunuoliai mėgino naktį nuo keleto žydų parduotuvių nuskusti ar užteplioti Dovydo žvaigždes. Juos sugavo, nubaudė, kurį laiką buvo lyg ir apsiraminata, tačiau neilgam.

1939 m. gegužės 3 d. pogromas

Tą dieną Naumiestyje šurmuliavo didysis turgus – jomarkas. Oras buvo puikus, iš aplinkinių kaimų suvažiavo daug žmonių. Pačiame jomarko įkarštyje, apie 11 val., tarp prekeivių arkliais kilo ginčas, virtęs peštynėmis. Viskas prasidėjo nuo menkniekio. Naumiestiškis vokietis Maksas Krebsas, nuo seno čia supirkinėjęs arklius ir gabenęs juos į Vokietiją, sulygo su sodiečiu, parduodančiu arklį. Beliko sukirsti rankomis, ir derybės baigtos. Tačiau tuo momentu prisistatė kiti du arklių pirkliai – žydai Leiba ir Danielius Joselovičiai. Tie pasiūlė didesnę kainą. Konkurentai apsižodžiavo. Vokietis, tikėtina, kaip nors paniekinamai žydus išvadi-

no, įžeidė. Tada ne juokais susistumdėta. Kadangi žydai buvo du, o vokiečiai vienas, jam kliuvo daugiau. Visas jomarkas matė, kaip sukruvintą, praskelta galva Krebsą veda pas gydytoją. Ar tas susidūrimas kilo netyčia, ar buvo specialiai išprovokuotas, dabar niekas jau nepasakys. O tada niekas nenorėjo aiškintis. Turguje buvę naumiestiškieji vokiečiai pradėjo šaukti: žydai muša žmones! Ar tai leisime? To ir pakako, kad būrys įsirdusių jomarkininkų sutartinai šoktų žydus „mokyti“.

Pirmiausia išvartė jų „bagamazus“ – prekės pabiro ant grindinio. Jas imta trypti, spardyti. Kai kas apsižvalgęs vieną kitą daiktą dėjosi į kišenę ar kišo į užantį. Buvo naikinami iš žmonių jau supirkti maisto produktai. Vienas pogromininkas batais traiskė kiaušinių dėžes. Turgavietėje kilo baisus ermyderis. Žydai akimirksniu dingę, užsidarė namuose ir laukė, kas bus toliau. Būrelis pogromininkų, pajutę savo jėgą, iš vežimaičių išsikabino ienas ir šoko daužyti žydų namų langus. Bandyta nusiaubti ir sinagogą, bet ji mūrinė, storasienė, tad įstengta padaryti nedaug žalos – tik langus išskūlė, šaukdami: „Mes sudaužysime tą jūsų aukso veršį!“

Policija nutraukti savivalės pati jau nepajėgė. Paprasė Naumiestyje dislokuoto LDK Butigeidžio 7-to pulko bataliono skubios pagalbos. Vėliau žmonės kalbėjo, esą vadai, prisibijodami, kad kareiviai nepanorės veltis į turgaus muštynes, jiems aiškino: žydai užpuolė lietuvius, reikia įvesti tvarką. Į turgavietę siunčiami patuliai turėjo šautuvus su durtuvais. Tai pamatę, pogromininkai išsilakstė.

Valdžia pradėjo tyrimą. Aiškintasi, kas organizavo neramumus, kas daužė žydų namų langus, naikino jų turtą. Konstatuota, kad daugiau ar mažiau nukentėjo 62 žydų namai, išdaužyti net 1722 langai. Materialinė žala įvertinta stambia suma – 8360 Lt. Daugelį smurtautojų žydai įvardijo patys, juk tai buvo jų pažįstami – pirkėjai, net kaimynai. Kitus nurodė pogromu pasipiktinę naumiestiškieji. Nukentėjo 34 žydai. Teismui buvo perduotas 21 asmuo¹¹. Teisėjas Kaškelis 18 iš jų nubaudė areštu, 3 pinigineis bandomis. Ilgiausiai kalėjime teko sėdėti dviem smarkiems ūkininkams – Petruui Juciui iš Juškaičių ir Bendžiui iš Juodžių kaimo. Iš mūsų kaimynų nubausti du asmenys. Rozalija Balčytienė daboklėje

praleido, atrodo, tris paras. Kalbėta, kad turgavietėje ji „priglobė“ kelis šaukštelius, na, gal ir kokį samtį. Klausama, kaip viskas buvo, ji į kalbas nesileido. Tą dieną, kai su pagalve po pažastim pro mūsų sodybą ėjo į Naumiestį atlikti bausmės (vargana daboklė pagalvių stokojo, tad areštantams leista atsinešti patiems) sutiko mano tėvą. Tam nusistebėjus, už ką tokią tykią moteriškę sodina į kalėjimą, atsakė: „Už čyduš“ (suprask „žyduš“ – jos kalba buvo ne itin aiški). Kitas mūsų kaimynas siuvėjas Pranas Lukočius sėdėjo gal savaitę ar daugiau. Atrodo, jis buvo vienas iš tų, kurie vartė žydų „bagamazus“. Su šypsena žmonės komentavo jo atsisveikinimą su namais, su sūnum Joneliu, kuris buvo ne tik mano bendraamžis, bet ir artimiausias draugas (nuo mano iki jo namų nebuvo nė 300 m). Išeidamas į belangę tėvas apkabino Jonuką ir pravirko: „Sudiev, sudiev, Jonukai, aš išeinu... aš išeinu...“ Šiaipjau kaimo žmonės nėra sentimentalūs, savo jausmų viešai nerodo, todėl ši scena daug kam buvo keista. Matyt, todėl ją vis prisimindavo.

Kalbos apie „žydų pamokymą“ ilgai netilo ne tik Naumiestyje, bet ir plačioje apylinkėje. Absoliuti dauguma žmonių smerkė smurtautojus. Labai jautriai reaguavo patys žydai: per vienerius paskesnius metus žydų skaičius Naumiestyje gerokai sumažėjo, jų liko maždaug 120 šeimų. O jeigu būtų žinoję, kas jų laukia netolimoje ateityje, visi iki vieno būtų atsisveikinę ne tik su Naumiesčiu, bet ir su Lietuva.

Tragedijos išvakarėse

Tankai su raudonomis penkiakampėmis žvaigždėmis į Lietuvą įriedėjo 1940 m. birželio 15 d. Jau po poros mėnesių Justas Paleckis su bendražygiais į gimtąją šalį, taip pat ir į Naumiestį, parvežė „Stalino saulę“. Niekas neužginčys – žydai ją sutiko daug palankiau nei absoliuti lietuvių dauguma. Skaudinanti išvada? Taip, skaudinanti. Tačiau socialiniame gyvenime ir pačios skaudžiausios išvados nusipelno atidaus žvilgsnio. Žvilgterėkime į netolimą praeitį.

Žydų bendruomenės požiūris į Lietuvos siekį tapti nepriklausoma valstybe 1918 m. buvo skeptiškas. Tą

iš esmės lėmė ekonominiai interesai. Daugelis čia gyvenusių judėjų turėjo giminių Rusijoje ir Lenkijoje, su šių šalių prekybos firmomis jie palaikė naudingus prekybinius ryšius. Prarasti juos lengva, o naujus sukurti sunku. Be to, nepriklausoma Lietuva jiems buvo neaiški, gal net bauginanti, ypač bijota kurį laiką intensyviai aptarinėtos Lietuvos karinės ir ekonominės sąjungos su Vokietija. Nenuostabu, kad žydai geidavo likti Rusijos ar Lenkijos piliečiais. Nemažai mūsų krašto žydų iš egoistinių paskatų prisidėjo prie Vinco Kapsuko vyriausybės sukūrimo, rėmė pragaištingą jos politiką. Šį nepatogų faktą kai kas stengiasi užmiršti. Sąžiningesnis Lietuvos žydų bendruomenės veikėjas Solomonas Atamukas rašo: „Prie Vinco Kapsuko ir lietuvių bolševikų, kuriems jis vadovavo, pastangų kurti Lietuvoje tarybų valdžią vėliau tam tikru mastu prisidėjo Bundo atstovai.“ Bet tuoj pat savo teiginį sušvelnina: esą jie „neišreiškė daugumos žydų pažiūrų ir siekimų“¹².

Kai nepriklausomybė buvo atkurta, žydų požiūris į Lietuvos valstybę pasikeitė, jie suprato, kad šalį, kurioje gimė ir augo, reikia visiems kartu ginti ir puoselėti. Tai suvokė ne tik žydai, gyvenantys Lietuvoje, bet ir jų giminės, jų verslo dalininkai, įsikūrę JAV, Šveicarijoje, Prancūzijoje. Įtakingų užsienio žydų pritarimas savarankiškos Lietuvos valstybės idėjai šį tą reiškė ir pasaulio galingiesiems. Pradėjus nepriklausomybės kovoms su bolševikais, lenkais, bermontininkais, nemažai savanorių žydų išėjo į frontą ginti Lietuvos valstybės. Kovose už Lietuvos laisvę dalyvavo apie 2000 žydų savanorių ir šauktinių¹³, keli šimtai negrižo, tarp jų ir naumiestiškis Leizeris Robinzonas.

Atkurta nepriklausoma Lietuvos Respublika tautinėms mažumoms suteikė laisvę veikti kultūros, švietimo, religinėms ir visuomeninėms organizacijoms. 1920 m. Steigiamajame Seime posėdžiavo 7 žydų atstovai, buvo įsteigta Žydų reikalų ministro pareigybė. Du žydai paskirti viceministrais. Žemesnio rango vietinės valdžios įstaigose dirbo keli šimtai šios tautinės mažumos atstovų (7,4 % visų atgimusios Lietuvos valdininkų). Žydų mokykloms išlaikyti iš valstybės biudžeto skirtos stambios pinigų sumos, remti leidiniai jidiš kalba. Veikė religinės mokymo įstaigos – ješivos Telšiuose, Kaune, Panevėžyje.

1926 m. į valdžią atėję centro kairiosios krypties politikai kratėsi išskirtinės tautinių mažumų globos. Dar griežtesnės politikos žydų atžvilgiu laikėsi po 1926 m. perversmo didelę įtaką įgijusi tautininkų partija. Jau buvo aišku, kad greitai susigrąžinti Vilniaus krašto nepavyks, tad nebesiekta ir įtakingų žydų paramos šiuo reikalu. Žydai nebebuvo skiriami reikšmingesnių valdžios įstaigų valdininkais, gimnazijų mokytojais, beveik neliko žydų karininkų. Tačiau ir šiuo atveju kalbėti apie žydų bendruomenės vidinio gyvenimo suvaržymus dar nėra pagrindo. 1938 m. laisvai veikė 215 žydų visuomeninių, kultūrinių, religinių organizacijų, vien Kaune dirbo 5 žydų gimnazijos, dvasinė ir mokytojų seminarijos, daugiau nei 30 sinagogų, du žydų teatrai, leista 15 žydų periodinių leidinių, aibė knygų¹⁴. Nelauktai šio laikotarpio kasdieninę buitį apsunkino Europoje prasidėjusi ekonominė krizė, kuri paaštrino konkurenciją tarp lietuvių ir žydų pramonininkų. Lyg atsakas į tai žydų bendruomenėje gausėjo komunizmo idėjomis besižavinčiųjų skaičius. Ar jie nežinojo, kad komunistų partija siekia sunaikinti Lietuvos valstybę? Puikiausiai žinojo. Verta paskaičiuoti, kiek žydų priklausė šiai partijai.

Tarpukariu žydai sudarė 7–8% Lietuvos gyventojų. 1935 m. Lietuvos Saugumo komiteto žiniomis, Lietuvos komunistų partijos narių būta apie 2500, tarp jų – 1109 žydai, t.y. 42,1%. Tačiau svarbu ne tik skaičiai, turėjome omenyje, kad žydai nebuvo eiliniai „partijos kariai“, jie užėmė daugelį svarbių postų. Šį teiginį patvirtina istorikams dabar jau žinomas 1937 m. Kominternu Vykdomojo komiteto kadru skyriaus sudarytas nomenklatūrinių darbuotojų sąrašas: tarp ten išvardytų 215 Lietuvos komunistų partijos vadovų ir aktyviausių veikėjų yra 96 žydai (44,65%). 1939 m. iš 263 komjaunuolių – 173 žydai (66%). Tarp asmenų, rėmusių marksistinę organizaciją MOPR (*Meždunarodnaja Organizacija Pomošči Revoliucioneram*), žydų prekybininkai, verslininkai sudarė 60%. Išvada viena: 1938–1940 m. žydai sudarė maždaug pusę visų anti-valstybinio komunistinio judėjimo dalyvių¹⁵.

Sovietams okupavus Lietuvą, nuo 1940 m. pabaigos iki 1941 m. vidurio į komunistų partiją buvo priimti

2139 žydai¹⁶. Mykolo Biržiškos žodžiais tariant, jie lipte aplipo partiją, visur „...ėmė pirmauti, ir rėksmingai, net agresingai reklamuoti [...] naują tvarką, tuo sukeldami lietuvių visuomenę ne tik prieš ją, bet ir prieš žydus“¹⁷. Susidarė įspūdis, kad visi žydai yra komunistai. Prieš-prieša išaugo iki kraštutinumo, kai prasidėjo nekaltų žmonių trėmimai į Sibirą. Suimtieji pasakojo, kad patys žiauriausi tardytojai, nuožiausi kalinių prižiūrėtojai, tremiamųjų sargybiniai buvo žydai. Užuojautos, kokio nors supratimo greičiau buvo galima tikėtis iš rusų enkavedistų negu iš jų. Ypač neperkalbami buvo tie, kurie vadovavo nuosavybės, turto privatizavimo komisijoms. Žydus imta vadinti Lietuvos valstybės duobkasiais.

Tačiau turime matyti ir kita. Žydų prielankumą okupantui lėmė tai, kad jie buvo priversti spręsti karčią dilemą: kurie okupantai – rusai ar vokiečiai – geresni? Prieita prie išvados – rusai turėtų atimsi, bet paliks gyvus, atėjus vokiečiams, neteksime ne tik turto, bet ir galvų. Ar buvo dar ir kitas pasirinkimas? Vargu. Vis dėlto nesuvokiamas tas uolumas, su kuriuo griebtasi trypti šalį, kurioje žydų bendruomenė gyveno keletą šimtmečių. Žinoma, ne visi žydai taip elgėsi, o tik tie, kurie simpatizavo komunistinėms idėjoms, tarnavo sovietams. Blaiviau mąstantys suvokė tokios politikos pragaištingumą, gailėjo savo kraštiečių lietuvių, tačiau kuo nors padėti galimybių neturėjo. Šiuo atveju apsinuogino žydų bendruomenės heterogeniškumas: vieną jos dalį sudarė ortodoksai, senųjų pažiūrų žydai, antrąją – iš esmės jau atsisakiusi judaizmo, kairuoliškų pažiūrų jaunoji karta, svarbiausią tikslą – judėjų nacionalinį klausimą – siejusi su klasių kovos aštriniu, su kapitalistinės santvarkos pakeitimu. Anglų kalba rašantieji žydai tokiems kairuoliams turi taiklų terminą *Self-hating Jews* (save niekinantys, tautybę praradę žydai). Iš tikrųjų tokie buvo praradę ne tik sąsajas su tradicine žydų gyvensena, bet ir natūralų ryšį su įprastine humanistine kultūra. Kalbant apie dalies Lietuvos žydų tarnavimą okupantams, tikslinga juos vadinti ne žydais, o žydų kilmės komunistais. Beje, sovietų valdžia uolaus jų tarnavimo neįvertino – žydus irgi be gailės trėmė į Sibirą, kartais net aršiau negu lietuvius.

Nevalia smerkti visos žydų bendruomenės, kaltinkime tik kaltuosius, nekaltinkime tų, kurie nekalti! ■

Tęsinys kitame numeryje

- 1 Šio miestelio pavadinimas keliskart keistas: Nowe Miasto, Neishtat-Sugind, Neishtat-Tavrig, Aleksandrovsk, Tauragės Naumiestis, Žemaičių Naumiestis. Straipsnio reikmėms vartosime vieno žodžio toponimą – Naumiestis.
- 2 http://www.Zemaičių_Naumiestis_In:Wikipedia.
- 3 <http://www.shtetlinks.jewishgen.org/naumiestis/naumiestis.html>; <http://www.silute.lt/holokaustas>.
- 4 B. Gordon, *Between Two Worlds*. New York 10, 1952.
- 5 Ch. Lemchenas, *Lietuvių kalbos įtaka žydų tarnei: Lietuviškieji skoliniai. Mintis*, 1970, p. 64–133.
- 6 http://scholar.google.com/Vincas_Kudirka_Kodėl_žydai_nevalgo_kiaulienos
- 7 Žydai Lietuvą vadino Lita, gyvenusius čia savo tautiečius – *litvakais*. *Štetl jidiš kalba – miestas, miestelis*.
- 8 Iz. Lempertas, *Litvakai. Versus aureus*, 2006, p. 22.
- 9 D. Jakobson, Hešelio karalystė. *Garnelis*, 1998, p. 68–69 (knygos autorius suklydo, nurodydamas, kad Š. Marksas kilęs iš Kudirkos Naumiesčio).
- 10 S. Atamukas, Lietuvos žydų kelias Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios. *Alma littera*, 1998, p. 154.
- 11 J. Rosin, Article on Neishtot-Tavrig (Zemaičiu Naumiestis), Lithuania. In: www.shtetlinks.jewishgen.org/naumiestis/naumiestis.htm.
- 12 S. Atamukas, Lietuvos žydų kelias: Nuo XIV a. iki XXI a. pradžios. *Alma littera*, 2007, p. 130.
- 13 Ten pat, p. 132.
- 14 S. Ginaitė-Rubinsonienė, *Atminimo knyga. Margi raštai*, Vilnius, 1999, p. 25–26.
- 15 N. Maslauskienė, Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis. In: <http://www.genocid.lt/Leidyba/2/nijole5.htm>; *Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos* <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/nijole8.htm>; *Lietuvos tautinių mažumų įtraukimas į LSSR administraciją* <http://www.genocid.lt/Leidyba/9/nijole9.htm>.
- 16 S. Ginaitė-Rubinsonienė, *min. veik.*, p. 31.
- 17 M. Biržiška, Lietuvos tautos kelias. Los Angeles, 1952, p. 43–44.

Vaidas JAUNIŠKIS

Jeigu erdvės matu laikytume tuos metaforinius pusanthro kambario, kuriuose pokariu tilpo visas Josifo Brodskio vaikystės pasaulis, tai būtent tokią erdvę man priminė Lenkų teatro instituto knygynas. Maždaug pusanthro kambario knygų, išdėliotų pasieniais, – tarp jų gali tūnoti, jas nagrinėti, stebėdamasis lenkų teatrologijos prioritetais (šiandien ir ten madinga lytis, kūnas, šeimos samprata), monografijų gausa, nepabaigiamais jų teatrologus apsedusio performatyvumo tyrinėjimais, ciklais apie Kantorą ir Grotowskį... Apstu ir verstinių knygų (nuo Anneos Übersfeld ir Hanso-Thieso Lehmanno teorijų iki dabartinės austrų, italų, vokiečių dramaturgijos). Ši pusanthro kambario erdvė iliustruoja ir lenkų teatro modelį. Ar čia galioja aksioma „Jeigu leidžiama, vadinasi – perka“? Kažin, nes teatro knygos niekada nebus orientuotos net į minimalų leidėjų pelną. Veikiau – turi pirkti ar bent skaityti. Arba: kiekviena šalis *privalo* leisti tokias knygas, jos būtinos teatrologams, teatro žmonėms, kad ir jie, ir kiti žinotų, kuo gyvena ne tik gimtosios šalies, bet ir pasaulio teatras. Taigi knygynas – dar vienas kultūros politikos matas.

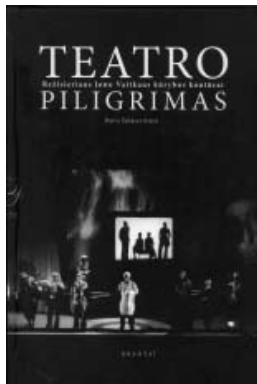
Užimamos erdvės mastelis atėjo į galvą, kai maždaug prieš pusmetį, atsakydamas į žurnalo *Miesto IQ* klausimą apie Lietuvoje leidžiamą teatrinę literatūrą, „pamatavau“, kad mano lentynose ji užima pusanthro metro. Knygos, išleistos maždaug nuo 1960-ųjų (suprantama, tai nėra visos Lietuvoje išėjusios knygos apie teatrą, tai tik mano subjektyvūs metrai). 2007-ųjų pabaigą vainikavusi Daivos Šabasevičienės monografija apie Joną Vaitkų netyčia tapo ledlaužiu. Nuo tada mano knygų lentyna pailgėjo beveik 18 cm.

Kokias pasaulio erdves mums siūlo tie 18 cm, t.y. septynios naujos knygos? Tiesiog teatrinę enciklopediją apie vieno ryškiausių šių dienų lietuvių teatro menininkų kūrybos kelią (Daiva Šabasevičienė, „Teatro piligrimas. Režisieriaus Jono Vaitkaus kūrybos kontūrai“, *Krantai*, 2007). Biografinį aktorius portretą, kokį jį (aktorių, skaitovą,

deja, ne jo vidaus pasaulį) prisimena kolegės ir bendradarbiai („Arnas Rosenas“, sudarė Daiva Šabasevičienė, *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2008). Žingsnius atgal į teatro istoriją, o juos privalu žengti, norint būti ne tik daugiau išmanančiu teatro žmogumi, bet ir teatrą pagriščiau suvokiančia šalimi (dvi pirmosios *Teatro tekstų bibliotekos* knygos – Emileo Zola „Natūralizmas teatre“ ir Vsevolodo Mejerholdo „Apie teatrą“, – išleistos Teatro ir kino informacijos ir edukacijos centro kartu su leidykla *Apostrofa*, 2008). Dar siūlo nesenos teatro patirties atmintinę – tekstų, anksčiau sugulusių į laikraščių puslapius, rinkinį (Audronis Liuga, „Laiko sužeistas teatras“, *Baltos lankos*, 2008). Itin aktualią vieno teatro istoriją, tiksliau, projekciją, kaip vienas teatras atspindi visos šalies dešimtmetį („OKT: būti čia“, sudarė Alma Braškytė, VŠĮ „Oskaro Koršunovo teatras“, 2009). Ir post/modernistinių teatro skaitymo receptų knygą – kone postmodernistinės teorijos *vade mecum* (Jurgita Staniškytė, „Kaitos ženklai: šiuolaikinis Lietuvos teatras tarp modernizmo ir postmodernizmo“, *Scena*, 2008). Sakytum, pasiūlos erdvės plačios – nuo senos teorijos iki aiškiai prisimenamos praktikos. Bet ar viskas, kas sugula į leidinį, tampa vartojamu produktu, ne preke, o *knyga*, kuri gulės įvairiose buto vietose – ant stalo, pagalvės, fotelio?.. Kurią bent jau kurį laiką norėsis paimti į rankas, o ją perskaičius kažkas, atleiskite už intymumą, liks galvoje, keliaus į kitus tekstus kaip citatos? Ar ta knyga gyvens? Taip, kaip, matuojant subjektyviais mano centimetrais, gyveno ir gyvena Ramunės Marcinkevičiūtės monografija „Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių“ arba puikus istorinės teatrologijos pavyzdys – Gintaro Alekno „Pakeliui. Andrius Oleka Žilinskas“. Be abejo, tai maksimali siekiamybė, etalonas, į kurį lygiuotis visiškai nebūtina, juk kitos knygos gali ir turi būti kitokios. Bet kiek iš tų išvardytų naujų leidinių taps *knygomis*, laikytinomis kultūros (bent jau teatrinės) matu?

Kritikos erdvė, aktorius laikas

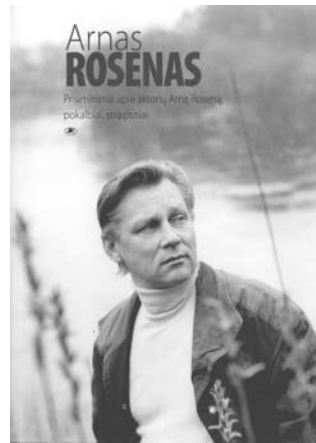
Režisierius Jonas Vaitkus – ne kaip žmogus, o kaip kultūros objektas – jau seniai laukė savo monografijos, nes viena lenkiškai parašyta pokalbių knyga (Alwida Antonina Bajor, „Rozmowy z Jonasem Vaitkusem“, 1991) jo teatro visumos neaprepia ir nėra pakankama. Todėl neturėtų stebinti (nors stebina) ir naujosios knygos apimtis – daugiau kaip 500 puslapių.

Daiva Šabasevičienė iš tikrųjų užsimojo pateikti skoningą, gausiai ir įdomiai iliustruotą

Jono Vaitkaus enciklopediją, preciziškai suregistruodama visus jo spektaklius ir neteatrinę kūrybą. Čia yra visko – nuo pasirinktinai pateikiamų recenzijų ištraukų iki būtinų spektaklio „dokumentų“, kas ką kada kūrė. Svarbių ir niekur, išskyrus užkuliusius, nefiksuotų „dokumentų“ atsiranda ir jos pačios tekstuose apie spektaklius – kaip režisieriaus mąstyta apie vieną aktorę, bet vėliau ją pakeitė kita, gaila, nepaaiškinama kodėl. Knyga skyla perpus – į istorinę „objektyviają“ ir kritinę subjektyviają. Su istorine puse susidorota pavyzdinai. Bet ši Lietuvos teatrologijos istorijoje bene storiausia monografija nėra tolygi, autorė blaškosi tarp dviejų „vaidmenų“ – teatro istorikės ir teatro kritikės. Kartais trūksta pačios Šabasevičienės kritikos (tokios solidžios, kokią skaitome knygos įžangoje), o parinktos kitų recenzentų straipsnių ištraukos anaipol ne visada spektaklį atspindi. O kartais griebiamasi vertinimo monopolio, pateikiama tik viena – savo pačios – ir, žinoma, pozityvi nuomonė. Net ir recenzijų atranka, regis, dažniau priklausė ne nuo interpretacijos gylio, bet nuo vertintojo pozicijos. O kalbant apie Joną Vaitkų tai nėra visiškai adekvatu, nes jo kūryba – nuo minimalistinio balso teatro iki gigantiškų potėpių drobių – yra *programiškai* netolygi, dygi, šis kūrėjas nusipelno kuo įvairesnių intonacijų kritikos.

Kad turėjo pasirodyti knyga apie Arną Roseną, neabejoju. Kaip ir apie daugelį kitų mūsų scenos žmonių. Nebūtinai tik išėjusieji yra užsitarnavę knygos. Arnas

Rosenas tarnavo, aišku, ne būsimai knygai apie jį, o tų dienų teatro žiūrovams, radijo ir poezijos plokštelių klausytojams (gal nebus pernelyg asmeniškai nuoroda, bet nuo tada, kai paauglystėje išgirdau tėvų nusipirktą plokštelę „Ir nusinešė saulę miškai“, kitokios poetinės Pauliaus Širvio intonacijos nei ta, kurią

perteikė Rosenas, neįsivaizduoju). Vis dėlto naujoji knyga nurodo beveik vien praėjusį laiką, labiausiai tą liudija būtojo kartinio laiko veiksmoždziai. Ją vartant ir skaitant ima dingotis, kad ji išėjo panaši į patį aktorį – uždara, oficialoka, kiek valdiška. Rosenas taip ir liko tų aptakių atsiminimų migloje, nes jie užrašyti lyg pagal schemą: „susipažinome – vaidinome – skaitė – buvo susimąstęs – turėjo Dievo dovaną...“ Iš visų tų pokalbių (tiksliau – parašytų arba kitų užrašytų net keleto metų senumo monologų) įdomiausias ir tiksliausias man pasirodė kone vienintelis gyvas, nes tarsi „neužsakytas“, interviu su Rimu Tuminu, kuris, pats klaidžiodamas, bando apčiuopti Arno Roseno gyvenimo pulsą, škicuoti nenuglaistytą jo paveikslą: „*Greičiau nepaslankus, nemėgstantis niuansų [...] didysis aktorius naivumas.*“ Į klausimą, ar aktorius nedarė žalos skaitovo patirtis, tiesiai atsako: „*Būtent! Tada tas žanras buvo ypač populiarus. Laimonas Noreika buvo skaitovas Nr.1, o Rosenas Nr.2. Dėl pirmumo jis lyg ir nesivaržė, greičiau išsiugdė ironišką pažiūrą į tuos visus savo deklamavimus. Sakydavo: „Dar prie kelių paminklų ar stulpų palosiu...“* Po to jau visai kitaip gali skaityti ir kitų tekstus, bet tik pokalbyje su Tuminu atsiskleidžia teatro psichologija, t.y. tai, kad aktorius – ne paminklas scenoje, jis yra ne vienas, o dirba sutardamas arba konfliktuodamas su režisieriumi. Beje, tai vienas iš nedaugelio interviu, darytų vėliausiai – 2008 m. Knygos įnoringos kaip aktoriai, jos taip pat reikalauja savo gyvojo laiko.

Knyga papuošta gausiomis ir gražiomis iliustracijomis, puikiomis nuotraukomis, bet vis dėlto nesusilaikysiu nuo

komplimentų dailininkui Romui Orantui: kada jis pradės kurti knygas, o ne meno kūrinis su inkrustacijomis vietoj skrybės ženklų, su nemotyvuotai solidžia tuščia erdve „meniniams“ apmąstymams? Juk čia atsiminimai, biografijos nuotrupos, sceninio laiko fiksacija, o ne koks nors puošnus albumas akims paganyti.

Knygos laikas

Pagrindinis priekaištas dėl Audronio Liugos knygos „Laiko sužeistas teatras“ tenka ne autoriui, o *Baltų lankų* leidyklai. Spaudoje jau skelbtus tekstus teatrologas sudėliojo taip, kad atsirastų erdvės dialogui tarp tekstų ir jų skaitytojų, bet leidykla, nustačiusi knygai didesnę negu 40 Lt kainą, jo sumanymą elementariausiai sužlugdė. Nei studentai, nei kiti žmonės, kurie domisi teatru, neįstengs jos nusipirkti ir pasiginčyti su autoriumi. O ginčytis norėtuši, pirmiausia dėl dar vienos metodologinės gal autoriaus, gal leidyklos klaidos: nedatuoti tekstai tiesiog klaidina, net jei šiandien jie skamba aktualiai kaip klasika (beje, jie taip ir skamba, nuo pat įžanginio straipsnio apie teatrą, kuris „darosi panašus į dramblio kaulo bokštą“, – tai parašyta 1997 metais, ir ši data vienintelė knygoje). Datų nepaisymas gali atrodyti oriai, bet neaišku, *kada* autorius apie tai *taip* mąstė, ar tikrai jo požiūris nė kiek nepasikeitė žvelgiant per laiko atstumą, negi nebūta jokių korekcijų, negi „laiko sužeistas teatras“ amžiams sustingęs laiko Lietuvoje, prausiančiame Hamletą? Ypač kad centriniu tekstu, savotiška knygos cezūra tapo naujasis Oskaro Koršunovo „Hamletas“.

Liugos nuostata aristokratiška: rašyti apie tai (parinkti, skelbti tai), kas jam patinka, kas jam atrodo etapiška lietuvių teatre. Išdidi ir pavydėtina pati pozicija. Tačiau kyla klausimas, ar laiko žaizdų neatspindi, sakykime, „Žaldokynė“, kurią jau galėtume vežti prezentuoti Lietuvos teatro į Venecijos bienalę arba parodyti per būsimos parodos, nagrinėsiančios Šaltojo karo laikų meno

ypatumus, atidarymą Nacionalinėje dailės galerijoje. Panašiai, nors kontekstas visai kitoks, skamba knygoje pateiktas bene didžiausią rezonansą sukėlusio Koršunovo spektaklio „P.S. byla O.K.“ vertinimas. Viena vertus, autorius pagrįstai teigia, kad „*postmodernistinėje kultūroje ypač daug literatūros, varijuojančios kultūrinius ir istorinius archetipus, tačiau anaipol ne visais atvejais tai yra gera literatūra*“. Šie žodžiai tiktų ir Parulskio pjesei, kurią režisierius gelbėjo lygiai taip pat, kaip ir pjesė – režisierių. Antra vertus, šiandien, kai kartų susidūrimo įkarštis jau praėjo, būtų sunku nesutikti ir su Antano Vengrio iš *esmės* teisingu vertinimu: jei režisierius sako, kad laisvos asociacijos tarsi išryškina dalykus, kurie tau svarbūs, bet tu pats jų dar negali apčiuopti, toks „*teiginys liudija, kad jis pats [režisierius – V.] nesupranta, apie ką stato spektaklį*“. Tokiems teiginiams irgi reikalingas kontekstas, kurio šioje knygoje labai trūksta, – neaišku, kaip spektaklis buvo vertinamas *tada*, kodėl jis taip užsipultas. Ar vien dėl anuomet šokiravusio trispalvio snarglio (kaip reakcijos į suklestėjusį panpatriotizmą), o gal ir dėl kartų kaitos, dėl bręstančio naujo vizualinio ir garsinio scenos naratyvo?

Laikas savaip koreguoja ir tekstų rašymą. Ir šiuo požiūriu man įdomesnė Liugos teatrologinės kalbos kaita, deja, nedovanotinai retai matoma: Nekrošiaus „Trijų seserų“ recenzija dar yra akivaizdus bandymas intonaciškai prilygti spektakliui, nes režisūrinės dramaturgijos analizę (o tai stipriausia Liugos tekstų pusė, jis yra pavyzdinis *teatro teksto* santykio su *dramos tekstu* analitikas) ima gožti impresijos ir lyriniai scenų aprašymai. Šiandien kritikas viską sako gerokai paprasčiau ir su aiškiais intencijomis. Anksčiau būta citavimo dėl citatų, žaista laisvomis jų asociacijomis, šiandien to (laimė) jau nepasitaiko. Leningrado mokyklą keičia praktinė vakarietiškoji? Bet dar nesinori rašyti: Liuga – teatro prodiuseris. Kad kritikai tampa kuratoriais, tai tik laikinas postsocialistinių šalių kultūrtrėgerių fenomenas, kurio neišvengėme ir mes. Bet kartu tai yra ir naujosios teatro jautros matas – jie (kuratoriai) patys tą jautrą formuoja ir jos reikalauja.

Pageidautina – be nuolaidų.

Istorijos būtinybė

Su Audronio Liugos vadovaujamu Teatro ir kino informacijos ir edukacijos centru susijusios dar dvi knygos, kamšančios teatro istorijos ir teorijos spragas – tai Emilėo Zola „Natūralizmas teatre“ ir Vsevolodo Mejerholdo „Apie teatrą“.

Mejerholdo pavardė be paliovos mirga tiek teatro teorijos analuose, tiek šiandieniniuose, ypač rusų teatrologų, tekstuose (Oskaras Koršunovas irgi laiko jį sektinu pavyzdžiu), o koks Emilėo Zola ryšys su teatru, mažiau

žinome, todėl tai intriguoja gerokai labiau. Norėdami pagrįsti jo tekstų aktualumą, turėtume cituoti juos išties. Rašytojas kalba apie nenumaldomą, kiekvieno sezono pradžioje sukirbantį genijaus laukimą ir pasibaisėtinus bulvarinių teatrų pavyzdžius; apie romantizmą *versus* naująjį teatrą, apie *Comédie-Française* gastroles Londone (ypač smagu tai skaityti po šio teatro viešnagės

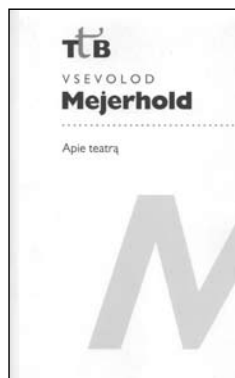
šiemet Vilniuje). Savęs klausdamas, kodėl tas gastroles lydėjo didžiulis anšlagas, Zola paaiškina: „Netikiu, kad iš aistringos literatūros pomėgio. Greičiau dėl mados ir iš smalsumo.“

Bet šioje puikiai parengtoje knygoje man įdomiausia net ne Zola teatrinė istorija, o Rasos Vasinauskaitės baigiamasis straipsnis. Jame ne vien pateikiama pasigėrėtinai detali to meto prancūzų teatro panorama, tokia pat įdomi, kaip ir mums geriau žinoma vėlesnė – „ketverto kartelio“ laikų, bet ir bandoma į didžiųjų eiles įrašyti režisieriaus André Antoine'o pavardę. Autorė neslepia savo susidomėjimo, pavyzdžiui, tuo, kad Antoine'as, būdamas teatro direktorius, sukdamasis iš padėties įvedė abonementinę sistemą, gyvai, detaliai, bet ne smulkmeniškai aprašo teatro spektaklius, natūralistines jų dekoracijas. Net dingteli į galvą visai pašalinė mintis apie teatro kritiką kaip apie pavyzdinį spektaklio aprašinėtoją (tai ryšku ir kituose Vasinauskaitės tekstuose) ir nebūtinai interpretuotoją: aprašymai, kurie dabar gali atrodyti nuobodoki, bėgant laikui, augina savo vertę.

Mejerholdo įnašo į teatro istoriją įrodinėti nereikia, bet

tai pirmoji jo knyga, išversta į lietuvių kalbą, o tai mums garbės nedaro. 1913 m. leidinys dar nesiekia jo garsiųjų biomechanikos dėšnių, bet ankstyvieji straipsniai įdomiai aptaria teatro raidą po romantizmo ir net tą teatrą, kuris pasuko priešinga kryptimi negu Zola propaguotasis natūralizmas („Teatras nuosekliai ir atkakliai trėmė Paspaltį iš scenos“; „Maeterlinckas būgštauja, kad aktoriai, įpratę vaidinti gremėzdiškai apstatylose mūsų scenose, pernelyg viską suvaidina“). Skaitydamas matai režisieriaus norą aprėpti scenos ir dramos kūrinio visumą, išryškinti režisūrinę veiksmo strategiją, kai stengiamasi išvengti detalių pertekliaus ar aktorių, atsidūrusių tarp romantinio stiliaus dekoracijų, tuščio puikavimosi savimi. (Asociatyviai prisiminiau eksponatą buvusiam Londono teatro muziejuje Kovent Gardene – Henry's Irvingas sukūrė mechanizmą, kaip išgauti išpūdingą efektą: bate įtaisydavo bateriją su laideliu, kuriuo elektra tekėdavo iki špagos ir, kai ši susikryžiuodavo su priešininko špaga, pažirdavo žiežirbos. Publika aikčiodavo iš susižavėjimo.)

Ramunė Marcinkevičiūtė baigiamajame tekste skaido Mejerholdo kūrybą į keletą etapų, iliustruodama juos nuotraukomis. Galime didžiuotis, kad būta epizodų, susijusių su Lietuva, – 1906 m. Kaune Mejerholdas repetavo „Hedą Gabler“ (dar vienas reikšmingas faktas, kad iš didžiųjų teatro reformatorių ne tik Michailas Čechovas paliko pėdsaką Kaune). Bet įdomiausiai aptartas Mejerholdo santykis su muzika: viena vertus, jį galima kaltinti dėl įsigalėjusių operos klišių (1909 m. statydamas „Tristaną ir Izoldą“ siekė pozų ir gestų skulptūriškumo, nes, kaip ir daugelis ano meto režisierių, ieškojo iliustratyvios, kuo suprantamesnės žiūrovams kūno ir gestų kalbos). Antra vertus, dar sykį susiedama reformatorių su Lietuva, Marcinkevičiūtė išveda įdomią paralelę, kaip muzika ar muzikalizavimas naudojami Mejerholdo ir Nekrošiaus spektakliuose (kokybės klausimą palikime nuošaly). Įdomus ir faktas, kad, priešindamasis Mejerholdo biomechanikai, Balys Sruoga kritikavo

jo provokatyvumą ir politinį angažuotumą. Politikos sumetimais straipsnyje lyg ir trūksta paties Mejerholdo tragiško likimo (absurdiška politinė byla jam buvo sukurpta Stalino laikais) aprašymo, užtat viskas aišku dėl lietuvių teatro tautiškumo: mūsų teatrui vis dar labiau reikia Sruogos nei tų, kurie mąstė plačiau ir ne taip lokaliai.

Detektyvas dėl Lietuvos

„Mejerholdas neieškojo sinkretinio sąryšio, bet siekė apnuoginti prieštaravimus visame kame, – nuo asmenybės įvaizdžio iki scenos planavimo (iš čia scenos ir prosceniumo atskyrimo, veiksmo perkėlimo į žiūrovų salę idėjos)“, – rašo Ramunė Marcinkevičiūtė ir išryškėja teatrologės tyrimo metodas – nuo detalės, fizinės teatro dekonstrukcijos einama prie teatro teorijos apibendrinimų. Skaitant Jurgitos Staniškytės knygą „Kaitos ženklai: šiuolaikinis Lietuvos teatras tarp modernizmo ir postmodernizmo“, susidaro įspūdis, kad ji, kaip XIX a. pabaigos režisieriai, teatrą randa bibliotekoje, o į sceną užsuka retokai. Tai jau kitokiamentotyrosmokykla, akivaizdu, kad Vilniaus ir Kauno teatrologų preferencijos labai skiriasi: pirmieji yra praktikai, dažnai išleidžiantys iš akių ar ne tiek akcentuojantys teoriją, o Kauno teatrologai pirmiausia yra teoretikai, manantys, kad lankytis teatre – per didelė prabanga (štai kodėl ne akademinėje spaudoje jų tekstų beveik nėra). Staniškytės monografija šiuo atžvilgiu bene problemiškesnė, bet ne pejoratyvine prasme. Kadangi ji parašyta studijuojant teatrą už stalo, natūralu, kad pirmiausia kyla klausimas, ar kiekviena nė kiek nepakoreguota disertacija gali tapti knyga. Aktualumo ir teatrinio budrumo dėlei korektyvos nebūtų pakenkusios.

Autorė pateikia tiek galimų post/modernistinių teatro

skaitymo būdų, kad galima tik pavydėti tokio šios teorijos išmanymo, ir tai puiki teatro tekstų skaitymo antologija, kurios iki šiol neturėjome. Po šios knygos jau beveik galima apsieiti be daugelio teatro (o ir apskritai menotyros) teoretikų veikalų vertimų, nes vien peržvelgęs literatūros sąrašą pasijunti tarsi VIP vakarėlyje: visi ten yra – ir tie, kurie būtini, ir tie, kurių reikia įvaizdžiui sustiprinti, kad vakarėlis būtų tikrai „disertacinis“.

Skaitant šią knygą tikrai norėjosi polemizuoti – tiek dėl Grotowskio „teksto neatkartojimo“ (kaip tada paaiškinti jo statytas Słowackio, Wyspianskio, Micevičiaus dramas?), tiek dėl Antoninui Artaud peršamo postmodernizmo (jo ryšys su Rytais greičiau sietinas su XIX a. prancūzų tradicija Rytuose ieškoti meno išganymo). Dėstymo metodika irgi kelia abejonių, nes teorijai pagrįsti kartais pasiimamas visai netinkamas įrankis. Bet labiausiai knyga intriguoja kaip detektyvas, atsirandantis dėl pavadinime pavartoto žodžio „Lietuvos teatras“. Skaitai knygą ir vis nekantriau lauki, kada pagaliau bus kalbama apie jos objektą, tačiau pirmosios lietuviškos pavardės atsiranda artėjant prie šimtojo puslapio, o ir vėliau tos Lietuvos susidarytų gal tik keliolika lapų. Jei disertacija vadintųsi „Postmodernizmo kaitos ženklai scenoje ir jų skaitymo būdai“, tostą už daktaro laipsnį mielai pakelčiau. Šįsyk yra kitaip.

Nepaisant pritrenkiamai gausios menotyrinės (daugiausia ne teatrologinės!) literatūros, Staniškytei pakiša koją praktikos stoka. Kai nagrinėjamas postmodernistinis Lietuvos teatras, nesuprantu, kaip galima nepaminėti Rolando Atkočiūno, kone ryškiausio Lietuvos postmodernisto, spektaklių („Čičinskas“, „Henrikas IV“)? Ryškiausias (kokybės nevertinant) jis yra tuo atžvilgiu, kad šie kūriniai buvo gyvas postmodernistinis dialogas tarp teorijos ir scenos.

Bet pliusų šioje knygoje irgi esama: neabejotinai nusipelno aplodismentų performatyvumo teorijos susu-mavimas, o vertingiausia, kad tai yra vienas rimčiausių bandymų teoriškai pagrįsti epochos ženklus. Ši knyga skatina aktyviam dialogui, akla nepasikliaujant ir net netikint tuo, kas rašoma. O tai jau rimtas ginčas.

Tikrasis dialogas

Solidžiam jubiliejui Oskaro Koršunovo teatras išleido solidžią knygą „OKT: būti čia“. Šis daugiau kaip 600 puslapių foliantas atskleidžia ir 600 Lietuvos įvaidžio niuansų. Tai liudijimai apie kultūros politiką ir apie teatrą, kuris, net neturėdamas stogo virš galvos, sugebėjo tapti aktyviausiu šalies teatru ir atstovauti Lietuvai svetur. OKT, nuosekliai siekiantis dialogo su žiūrovais, ir knygą išleido kaip dialogą su skaitytojais.

Išsamiam (40 puslapių!) interviu su knygos sudarytoja Alma Braškyte režisierius Oskaras Koršunovas daugelį reiškinių vertina dabartiniu žvilgsniu, iš naujausio savo spektaklio „Hamletas“ pozicijų. Todėl knygos modelis taip pat yra koršunoviškai hamletiškas: sudarytoja susodino prie rašomųjų stalų kritikus ir liepė po dešimties metų paklausti save pačius: „Kas tu esi?“ Ką tada rašei, kaip dabar tau viskas atrodo? Tai ne tiek teatro, kiek teatro kritikos panorama, ir ši OKT vivisekcija yra dovana kritikams – veidrodis nukreiptas į juos, jie čia tarsi per amalgamą (spektaklius) žvelgia į save, ir vėl apima noras kalbėtis, polemizuoti. Galbūt taisyti. Norėdamas būti sąžiningas, priėmiau pasiūlytas žaidimo taisykles, perskaičiau save ir galiu pridurti: esu ramus kaip Jorikas. Bet ginčytis vis tiek norisi, kaip ir džiaugtis vertinga teatro pateikta informacija – nuo visų teatre dirbusių iki užsienio gastrolių ir spektaklių dosjė. Trūksta vieno: duomenų apie teatro ekonomiką ir pasakojimo apie tai, kaip „benamis“, t.y. neturintis scenos, teatras kūrė Lietuvos įvaidį. Deja, metodikos, kaip tą apskaičiuoti, dar neturime.

Prae scriptum

Ne *post*, o *prae*, nes tikiuosi, kad rašytinės teatro erdvės centimetrų daugės ir prireiks naujų lentynų. *Prae*, nes laukia daugybė asmenybių ir dar daugiau temų. *Prae*, nes rengiami vis nauji teatrologai ir, tikiuosi, greitai bus užimtos visos vietos spaudos leidiniuose, tad kažkam teks imtis solidesnių temų, ne tik kasdieninės teatro fiksacijos. Perprodukcija kartais būna į naudą.

Bet kelia nerimą tai, kad naujasis savo knygas teatrologės Irena Aleksaitė („Be grimo“, 2006) ir

pavadinimų grožį).

Grįždamas prie teatrinės erdvės matavimo, pasakysiu, kad po kiekvienos išvykos į Lenkiją mano knygų lentynoje atsiranda keletas tenykštės literatūros centimetrų. Jau nė nekalbu apie nemokamai gaunamus žurnalus, kuriuos lenkai irgi konstruoja kaip knygas – pagal personas, temas, aktualijas. Tada suvoki, kad aprašytieji 18 centimetrų tėra gražus atsitiktinumas, nes teatras mūsų šalyje, deja, vis dar nėra deramai aktualizuojamas ir reflektuojamas; konferencijos ar reti simpoziumai dažniausiai tėra kokio nors instituto biurokratinės gyvybės ženklai, o ne smegenims gyvybiškai būtina veikla. Išdidžia fraze, kad esame teatro tauta, jau ne sykį teko suabejoti: pakanka apsilankyti net ne Lenkijoje ar Edinburgo festivalyje, o pavyzdžiui, mums visiškai nežinomoje ispanų *Fira Tarrega* – Tauragės dydžio Taregos miestelyje, kur kasmet į teatro mugę suplaukia keli šimtai spektaklių! Mes tiesiog apie tai nežinome, negirdėjome, nes nesidomime net tuo, kas dedasi už artimiausios sienos, ir tai yra mūsų atvirumo, smalsumo stygiaus (o gal ir savisaugos) problema. Kaip teatras neaktualizuoja toliau už mūsų mūrų plytinčio pasaulio, taip kritikai nereflektuoja jo paties. Kaip tolstame nuo teatro, taip bodimės ir literatūra apie jį. Išleidome knygą, pristatėme, pasidžiaugėme ir pamiršome. Kiek 2000 egzempliorių Ramunės Marcinkevičiūtės knygos „Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių“, išleistos 2002 metais, tebeguli knygynuose?

Pusantra kambario knygų sugrąžina realybės jausmą. Bet gal proporcijų teorija pasitvirtins? Lietuva dešimt

APIE PUSIAUSVYROS ILGESĮ IR SOCIALINĮ JAUTRUMĄ

„Demokratija be darbo judėjimo?“ Straipsnių rinkinys,
Sudarė Andrius Bielskis, *Kitos knygos*, 2009

Tai knyga ne vien apie formalias demokratijos procedūras. „Kai mes vargstame stengdamiesi apginti gerovės valstybę, mes tai darome radikalaus individualizmo vardan“ (p. 75). „Svarbiausia gerovės valstybės istorijos pamoka yra ta, kad gerovės valstybė nepakankamai pasistūmėjo perimdama demokratinę ekonomikos kontrolę“ (p. 89).

Fetišizuoti rinką nėra naujas užsiėmimas, tačiau mūsų šalyje jis įgijęs kone oficialios ideologijos rangą ir turi daugybę „sekėjų profesionalų“, kurie tiražuoja šį „koverį“ mechanškai, be menkiausios kritinės, o tuo labiau ironiškos distancijos, nesvarbu, ką signalizuotų tikrovė. Ar tokie fetišistai kietakaktiškai naivūs, ar jų požiūrį lemia paprastas medžiaginis suinteresuotumas, nė kiek nekeičia reikalo esmės. Kita vertus, laisvosios rinkos kaip panacėjos entuziastai senos demokratijos ir jauno kapitalizmo šalyse skiriasi – mūsiškius kaltinti naivumu reikštų paties „kaltintojo“ neišmatuojamą, gal net beviltišką naivumą.

Vienas iš kertinių klausimų aprašytas aptariamiosios knygos 113 puslapyje: pirmą kartą žmonės iš urvų išviliojo siekis pasipelninti. Bet buvo ir „kažkas kito“, kas ilgą laiką siejo bendruomenes. Neironizuojant galima kategoriškai pradėti nuo to „kažko...“, bet su sąlyga, kad iš tikrųjų domina tikrovė, o ne „bonusai“ ar asmeninė reklama. Kas tas „kažkas“? Kaip rašo postmodernizmo teoretikas literatūrologas Fredricas Jamesonas, „...nors įvairių iki-kapitalistinės gamybos būdų gebėjimą reprodukuoti užtikrino įvairios *solidarumo ir kolektyvinio susitelkimo formos* [kursyvas mano, – A. S.], kapitalo logika, priešingai, yra skaidomoji, atomistinė ir „individualistinė“, veikiau

antivisuomeniška nei visuomeniška, o visuomenės sisteminė sandara, nekalbant apie jos pačios atsigaminimą, lieka terminologine paslaptimi ir loginiu prieštaravimu“ (Fredric Jameson, „Marksizmas ir postmodernizmas“, In: *Kultūros posūkis*, Iš anglų k. vertė Aukšė Mardosaitė, Vilnius, *Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla*, 2002, p. 55).

Lietuvoje irgi veikia tas pats antivisuomeniško scenarijus, tiesa, vietinio sukirpimo. Pavyzdžiui, kai sprogo nekilnojamojo turto burbulas ir iš šalies buvo priversti išvykti kokie 50 tūkstančių žmonių, o šimtai pasirinko savižudybę, laisvosios rinkos specai vis dar aiškino, kad „mūsų“ gyvenimas gerėja. Matyt, pagal tą pačią „nuogą“ aritmetinę logiką jie nesunkiai išlukšteno, kad iš tos emigraciją ir savižudybes paskatinusios schemas yra nemažai išlošusių. Pagrindinis, nors retorinis, klausimas – kurių yra daugiau, o išvestinis ir jau ironiškas arba makabriškas (nelygu, kokia kieno asmeninė patirtis) atsakymas – „paašškinta“ tikrovė ne tokia šiurpi joje gyvenantiems.

Šitaip „paašškintai“ (nieko asmeniškai, tai tik verslas) tikrovei apibūdinti tiktų savanos įvaizdis: žolėdžiai rupšnoja stengdamiesi laikytis bandos viduryje, nes aplink besisukiojantys plėšrūnai pirmiausia atskiria „kraštinius“. Tokia kilniaširdiškai paprasta yra ši *visuomeninio susitarimo laisvosios rinkos sąlygomis* forma. Nugludinta iki tobulumo, ji galų gale reiškia viltį, kad gyvendami pagal natūralios atrankos principą populiacijos atsinaujinimą sugebėsime „įsukti“ palyginti greitai.

Be abejo, pageidautina, kad kapitalizmo „logikos“ aiškintojai išlaikytų nuosaukų toną, antraip juos dar ims ir

apkaltins asmeniniu suinteresuotumu (tai jau beveik paten-
tuotinas nacionalinis bruožas). Tiesa, vienoje televizijos lai-
doje teko regėti gana laisvai ir atvirai besiliejančią eksperto
energiją – jis be skrupulų įrodinėjo, kad dėl krizės kalčiausi
tie, kurie ėmė paskolas (laida buvo skirta lyg ir svarstomam,
lyg ir nesvarstomam privačių asmenų bankroto įstatymui).
Prislėgta inkriminuojamos kaltės „tylinčioji klasė“ (pui-
kus Rasos Baločkaitės terminas, pavartotas straipsnyje „Už
reprezentacijos ribų: tylinčiosios klasės“, p. 140–159) dar
liūdniau nutyla, į socialinį užribį nublokštajam toks kaltini-
mas prilygsta įpareigojimui prieš krintant į bedugnę apmo-
kėti skolas ir einamąsias sąskaitas. Bet, kai „profesionalai“
dalykišku tonu paaiškina „reikalo esmę“, viskas „stoja į savo
vietas“ ir tampa aišku, kad krintančiųjų gelbėjimas – pačių
krintančiųjų reikalas.

Andriaus Bielskio sudarytoji knyga kalba ir apie pu-
siasvyrą ar jos ilgesį, nes, pasak Luce Irigaray'aus: „sena
simetrijos viltis vis dar išlieka sunkiai pasiekiamą“ (p. 147).
Tai užuomina apie viltį Europoje, bet mums toji simetrija
(subalansuotas visuomeninis susitarimas) atrodo kažkas
infantilaus – argi rimtas verslininkas gali elgtis kaip „ne-
susitupėjęs“ Antoinėo de Saint-Exupéry Mažasis princas?
Rinkodaros valdomoje tikrovėje to nėra ir negali būti. Re-
nesanso išminčiaus Michelio de Montaignėo impresijos
apie etiką, savišvietą ir asmenybės ugdymą atrodo tolimos
ir nepavojingos. Profesionalai ant impresijų nekimba, jie
įsitikinę, kad rinkodara lengvai sudorotų ir moralistą de
Montaignėį.

Gal ir gali guosti žinia, kad esama harmoningesnių vi-
suomenės raidos versijų. Bet profesionalai mums ir vėl ma-
loniai paaiškina, kodėl nesame skandinavai ar vokiečiai ir
kodėl tų visuomenių gyvenimo kokybė visai kitokia.

Kokias vertybines nuostatas diegia gyvenimas „vien tik“
pagal savanos įstatymus? Pavyzdžiui, ar beribį godumą ly-
dintis šaltas cinizmas yra dabartinės mūsų būklės priežas-
tis, ar vis dėlto jau viena iš pasekmių? Imkime sferą, kuriai
iš principo turėtų būti svetimos bet kokios cinizmo apraiš-
kos, – kultūrą. Iki lietuviško skaidrumo (kitaip neįmanoma,
nes niekas niekuo nepasitiki) „nušveitus“ organizacines ir,
žinoma, finansų srautų, palyginti visai menkų, tekėjimo
procedūras, projektas „Vilnius – Europos kultūros sostinė“
pradėtas realizuoti pusę metų pavėlavus. Išėitų, kad rinko-

darą irgi taikiusiame, bet laiku startavusiame Austrijos Lin-
ce laisvoji rinka neveikia? O ir atseit „išgrynintos“ viešųjų
pirkimų procedūros nuo manipuliavimo ne itin gelbsti,
kartais būna net atvirkščiai. Asmeniškai teko stebėti maž-
daug pusės milijono litų vertės televizinio projekto (tarp
kitko, nacionaliniame kanale) „įsisavinimo naratyvą“. Ko-
dėl to nepabandžius kiekvienam? Perfrazuojant Sigmundą
Freudą, kuris jau emigracijoje paklaustas apie gestapą (psi-
choanalitikas ten buvo tardomas) atsakė: „Gestapas? Reko-
menduočiau bet kam.“

Rockfellerio anūkas savo senelio, galima sakyti, pakelės
plėšiko, sukauptu kapitalu pradėjo remti talentingus ne-
pasiturinčius studentus (bet juk tai – trečioji karta, – sakys
ekspertai teoretikai). Ar turime laiko laukti trečiosios kar-
tos? Be to, aš kalbu ne tik apie vaisingą genealoginį medį, o
ir apie galimybę mokytis iš kitų, aišku, jei nenorime taip ir
likti pakelės plėšikais (juo labiau kad Rockfelleriu iš jų tapo
tik vienas!). Ar esame pasirengę ne tik darbuotis alkūnėmis,
kad nustumtume silpnesnį, bet ir gyventi visuomenėje?
Tikras profesionalas net savo atžalą „kokybiškai“ gyventi
moko diegdamas nuogo išskaičiavimo, lipimo per kitų gal-
vas principus. Nes apeliuoti į padorumą, ugdyti socialinį
jautrumą būtų neprofesionalu...

Aptariamoji knyga yra telkianti (ar galinti telkti), nes kon-
kreti tiek intelektualinė, tiek faktinė informacija čia derina-
ma su bekompromisiu kai kurių autorių stiliumi (kandumo
galėtų būti ir daugiau, bet tai jau skonio reikalas). Indivi-
dualizmas nėra vien kapitalizmo egzistencinė nuosavybė
(p. 63–64), asmens laisvės neužtikrina vien reglamentas ir
protokolas. Kai įsigali vienas „visažinių“ diskursas, tai skur-
dina esmės supratimą, pareigą sąžiningai pateikti faktus ir
argumentus, naikina pačią garbingos diskusijos galimybę.

Alternatyvūs pilietiniai sąjūdžiai (juos aptaria Gintautas
Mažeikis straipsnyje „Kairysis komunitarizmas ir alternaty-
vus pilietiškumas“, p. 123–138) yra labai įvairūs ir vertintini
įvairiai, tačiau jie bent jau palaiko viltį, kad mūsų gyvenimą
valdo ne vien protokolas. Svarbiausia – nepasiduoti apatijai
ir nuolat klausiti „Ar iš tikrųjų beveik dvidešimt metų vyk-
dytos neoliberalios reformos Lietuvos visuomenei atnešė
laisvę, demokratiją ir gerovę?“

KUR PUVĖSIS?

Jokių užpakalinių minčių!“ – pagyrė tada dar pretendė, dabar jau prezidentę vienas iš jos ginklanešių biografiniame skaidrios formos pagyringo turinio filme „Prezidentės Portretas“. Ilgai sukau savo šviesią (kartais būnu blondinė) galvą, ką šie prasmingi žodžiai galėtų reikšti. Mat jeigu tai yra toks didelis pretendentų į prezidentus privalumas, kad būtent dėl jo jie išrenkami net be antrojo turo, *užpakalinių* minčių norėčiau neturėti ir aš, kai kandidatuosiu per būsimus rinkimus. Bet kaip jų atsikratyti? Ir kaip nustatyti, ar jų apskritai turiu? Suprantu, kad jos apsėdusios *olialia* mergaitės ir tas, kurioms minėtoji kūno dalis yra pagrindinis darbo įrankis. Bet šios nekandiduoja, mat ir sau įprastu būdu pakankamai užsidirba. Todėl taikosi nebent į Italijos premjero postą, *pardon*, sostą (italų žurnaliūgos taip vadina didžiąją Berlusconi'o lovą, kurioje atseit miegojo pats Putinas, nors jis *niekada nemiega!* Žodžiu, malonumas dvigubas, nes geopolitinis). Bet sklinda nešvankūs gandai, kad italų premjeras palaidūnas už tokias paslaugas nesusimoka ir net nežada to daryti demagogiškai teigdamas: jei moki už seksą, nepatiri „užkariavimo jaudulio“. Aš užkariavimo jaudulį norėčiau patirti legaliu būdu – per rinkimus, todėl turiu bet kokia kaina, net jei prireiktų lengvatinės

Reinoldijaus Šarkino paskolos, atsikratyti prakeiktų *užpakalinių* minčių. Štai kokį vargą dėl proto man užkrovė Jos Ekscelencija, tiksliau tariant, jos pataikūnai. Atmosferą kaitina ir nesveikai smalsi žiniasklaida – menkiausias poinauguracinis šlamesys iš Daukanto aikštės prieigų plačiai aprašomas ne tik geltonojoje, bet ir kitokių atspalvių spaudoje, parodomas per visus TV kanalus, įtraukiamas net į Briuselio XXI a. devintųjų metų po Kristaus ir pirmųjų po Adamkaus antrosios kadencijos analus. (Kad būtų ką švęsti per Lietuvos Dalios inauguravimo tūkstantmetį!) Pirmieji politinės virtuvės paslaptis *Ekstrai* išdavė virėjai: „D. Grybauskaitei kepsnio nečirškinome – ji tenkinasi tik salotomis.“ Žolėdžių būdas taikus ir ne itin valdingas, – nušvito visas Ministrų Kabinetas *in corpore*, kaip mat atsikratęs slogaus laikinumo jausmo.

„Mūsų tauta išmintinga. O gal prezidentė čia niekuo dėta?“ – blizgiajame žurnale skaitytojų gudriai klausia tokia *ekstra* Aldona. Ką atsakyti į šį suktą klausimą? Kuo ji gali būti dėta dėl tautos išminties pertekliaus arba stygiaus? Negi per kelias poinauguracines savaites tą tautą taip lengvai imsi ir apkvailinsi? Tai pavyksta tik per rinkimus, ir tai ne visiems, tik išrinktiesiems. Toliau kiekvienas išrinktasis turi elgtis pagal esamą situaciją. O ji nela-

bai kokia. Štai vienas ministras plaukus raunasi, kad yra pastatytas ir stovi ant parako statinės! Reikia žmogų nukelti. Dagys po uodega, pasak liaudies išminties, niekam nereikalingas. Bet griežtas Prezidentės žodis net parako statinę nukenksmina – štai ministras jau ir išlaisvintas tiek nuo socialinės apsaugos, tiek nuo darbo. Pasodintas kitas jaučiasi ramus kaip belgas iš Briuselio, mat statinės turinys jam dar nėra žinomas.

Prezidentės stogas, *pardon*, skėtis, kitaip – premjeras Kubilius, daugiau ministrų išgelbėti Jos Ekscelencijai neleido. Bet pasiekė to ne primygtinai reikalaudamas, o gudriai *teikdamas*. Pateikė tokį sąrašą kandidatų į ministrus, kad Prezidentė plika akimi pamatė: šitie iki švento Nigdo, paprasčiau tariant, iki kadencijos pabaigos, neišsiaiškins, koks tų statinių, t.y. jų portfelių, turinys.

Todėl *laikinis* Tautos apšvietos ministras, virš senųjų ir naujųjų universitetų iškėlęs šūkį „Jeigu nemoiki – mokėk!“ tapo *nuolatiniu* ir galės toliau tobulinti planą, kaip užtikrinti, kad jo globotiniai, t.y. studentai, gautų lengvatines paskolas su dvigubai didesnėmis palūkanomis, negu gauna Šarkino artimieji, t.y. pavaldiniai. Tad ar nebūtų geriau Tautos apšvietos ministru paskirti būtent Reinoldijų iš Lietuvos banko? (Už šį tautos šviesuolį geradarių eisiu badauti į prezidentūros valgyklą – tegul visi mato, kad dėl rinkėjų gerovės atsisakau net gurmanams skirtų „Stiklių“ patiekalų. Argi tai mažiau taurus poelgis už Prezidentės skraidymą ekonomine klase?)

Kad kultūros ministras apdovanotas šiais laikais itin reta savybe – „bent jau nevagia“, Jos Ekscelencija įsitikino asmeniškai: po jo vizito į prezidentūrą niekas nedingo!

Kiti ministrai vertingų savybių turi gal kiek ir mažiau už minėtuosius, bet visų juk neišsiūsi į Briuselį kaip Šemetos – buvęs šefas gali ne taip suprasti, o supratimo dabar kaip niekad trūksta. Todėl Prezidentės patarėjų, ypač vyriausiųjų, komandą sudaro išimtinai supratingi asmenys. Grupė draugių (trys rūmų damos, pasak pikėtų liežuvių) iš tolo tviska tiek vidiniu, tiek išoriniu lojalumu. Viena yra minėto filmo „Prezidentės portretas“ bendraautorė, kita – socialinių mokslų daktarė, su sociumu susipažinusi išimtinai teoriškai, o ne brutaliai praktiškai. Ji paneigė klasikų išmintį, neva teorija – sausa šaka, bet patvirtino

amžiną valdžios traukos dėsnį ir patarinės, reikia manyti, taip sklandžiai kaip iš knygų.

Gyvenimas verda ir kitose strategiškai svarbiose vietose. Prieš atostogas Seimas apginklavo Vyriausybę, kad ši pagaliau pradėtų Liūto medžioklę, nes premjeras dar tąsyk po inauguraciniu skėčiu maksimaliai romantiškai pažadėjo, kad po Prezidentės kojomis paties plėšrūno kailį. Kiti mąsto dar giliau ir globaliau. Užsienio reikalų ministras, praleidęs gerą progą patylėti, niekieno neprašomas prižadėjo Baltijos jūros dugną išminuoti už rusus, kad šie galėtų nutiesti Lietuvą aplenkiantį dujotiekį *Nord Stream*. Štai kur nesavanaudiška pagalba kaimynams! Putinas Raudonasai, matyt, netrukus įsakys Medvedevui išsventinti Ušacką į kunigaikščius, kaip kadaise pats Šatrijos Kazimirą padarė kunigaikštiene.

Stokoja užmojo tik vienas iš trijų valstybės pareigūnų – jis smulkmeniškai blaškosi po Seimo koridorius ir vis bando nustatyti, iš kur sklinda blogas kvapas, kas papuvę „priskėlėlių“ karalystėje. Todėl kaip koks Hamletas gražo rankas ir šūkiauja: „Kur puvėsis?!“ Kurpuvesas su Sacharuku apsimeta, kad jiedu čia niekuo dėti, esą frakciją į menševikus (jų mažiau) ir bolševikus (jų daugiau) suskaldė pats seniūnas Dinius. Bet Ažuolas Gyropelnys vis tiek grasina, kad iš TPP vadovybės pašalins „visus parazitinius asmenis“. Koaliciją iš pašaknų griauananti vėtra gali nuplėšti ir Prezidentės stogą, t.y. susklasti Kubiliaus skėtį, o tada, nepatirdami net užkariavimo jaudulio, į valdžią savaime sugrįš tie, kurie jau seniai savaime aiškūs.

Tai gi įpusėjus XXI a. devintiesiems metams po Kristaus ir prasidėjus pirmiesiems po Adamkaus antrosios kadencijos, Briukselburgo analuose pagausėjo neramių žinių iš buvusio vakarinio SSRS priešakio ir dabartinio rytinio ES užpakalio (tai vis dar neglobalizuotos, vakariečius bauginančios politinių pagonių žemės pačiame Europos centre). Štai iš kur, pasirodo, ir tos *užpakalinės* mintys! Nėra čia jokios paslapties – paprasčiausia geopolitika! Pretendentė į prezidentus *tokių* minčių, natūralu, neturėjo, nes atvyko iš visai kitų geografinių platumų ir jau europietišškai apsikrikštijusi! ■

Tiesiai iš Baltijos dugno
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2009. 7/8 (536)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Romualdas OZOLAS. *Freedom Untill Death: Shapes of Nation's Life.* Commemorating millenium of Lithuania's name we only refer to christianization of the country. But why Baltic population is growing smaller? Why the slavs and germans grow bigger while the Balts are shrinking, despite their attempts? Is it because of their mentality or origin? If not who is to blame? Today when the structures of consumer civilization are crumbling like in the era of Roman empire, when the Earth itself begs humans to reduce their power, who can guaranty the harmony between man and nature? Perhaps only a nation that lives in its historical homeland and the one that takes responsibility for the land, insists the philosopher (page 2).

The "Borderland" Region Found Once Again. Violeta Davoliūtė interviews historian Timothy Snyder, professor of Yale University. In a book *Reconstruction of Nations* (2004) that has been praised by many reviewers, Snyder aims to grasp what was the influence of destruction of Polish-Lithuanian Commonwealth to the geopolitical situation of the XX century and researches the making of modern Polish, Lithuanian, Ukrainian, Belarussian states. He notes that in order to understand the mass killings of civilians performed by dictatorships of the XX century, one should acknowledge that it was this region that became a centre of these brutal crimes. Snyder explores this theme in his new book *Bloodlands, Eastern Europe between Stalin an Hitler.* Violeta Davoliūtė spoke to Snyder during eurozine conference in Vilnius about his relation to Lithuania, its capital and Eastern Europe (page 8).

Timothy SNYDER. *Holocaust: The ignored reality.* If we concentrate on Auschwitz and the Gulag – generally taken to be adequate or even final symbols of the evil of mass slaughter – we fail to notice that over a period of twelve years, between 1933 and 1944, some 12 million victims of Nazi and Soviet mass killing policies perished in a particular region of Europe, one defined more or less by today's Belarus, Ukraine, Poland, Lithuania, and Latvia. This article is based on a speech given at the Eurozine conference "European histories" held in Vilnius from 8 to 11 May 2009 (www.eurozine.com). It was first published in English in *The New York Review of Books* of July 16, 2009 (page 11).

Jonas MIKELINSKAS. *Groovy Smiles of Democracy.* How can it be that double standarts of evaluating facts and phenomenon came into being: if one doubts holocaust organized by Hitler or gas chambers, one can be imprisoned, meanwhile repressions of Stalin Mao and Pol Pot are mythologized, ask the well-known Lithuanian writer (page 18).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *Is It Worth to Debate the Obvious?* A disussion is going on in Kultūros barai about the role of Lithuanian šauliai union in staging Klaipėda's rebellion. The author notes several circumstances of political life of 1922 in Lithuania and reflects on two problems – taking back Klaipėda and Vilnius region. He also gives an account of activities of Matas Šalčius, the founder of Šauliai union (page 20).

Kęstutis ŠAPOKA. *Ruler of Rings or What Duke Gediminas Was Dreaming.* Vilnius' Grand Dukes' Palace from Psychoanalytical Point of View. The palace can become a cause and place of new pseudo-myths. What will be the impact of these pseudo-myths and ideological

sumulacra to national consciousness, remains to be seen, writes the art critic (page 24).

Augis GUČAS. *Another Opinion on Rebuilding Grand Dukes' Palace.* When the building process is over, the optimal program of Palace's exposition and activities will come into being. We can hope that the whole complex of the palace will be rebuilt and restored – from Rulers' Palace to the Arsenal and will become a common center of culture and museums (page 30).

Mindaugas SKUDUTIS. *Lessons of History That Were Not Learned.* After a visit to Lithuania's National Art Gallery. Artist like any madman can express himself as he wishes. On condition he does not threaten himself or society, but what should be exhibited as national value should be judged by sane people. Polemical notes on the collection of Lithuanian art shown at the National Art Gallery (page 32).

Andrius JEVSEJEVAS. *The Lack of Equilibrium in the Season of Crisis.* The theatre critic names the last theatre season as the one of crisis. Theater as one of the most sensitive instruments of sociocultural consciousness reacts fast to social metamorphosis, moral collisions. However, this reaction is not always adequate, not always one finds unity between content and form, a "decision to overcome crisis". Especially when transformations are numerous and change is global, and yet it is important not to stop looking for them (page 36).

Rūta MAŽEIKIENĖ. *What International Festival Mono-Baltia Showed and Revealed.* Theater critic review the festival held in Kaunas (page 43).

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. *Six Questions That I Never Got Answered.* An essay portraying renown Lithuanian theater and film actor Algimantas Masiulis (page 47).

Stasys GOŠTAUTAS. *"Lithuanians" or About Hero-Betrayer.* Director Jonas Jurašas who staged opera by Amilcare Ponchielli "Lithuanians" based on "Konrad Valenrod" by Adam Mickiewicz in Trakai castle claims that valenrodianism became a part of our nation's genetic code. "I want people to use their experience to look back to times when peace with an enemy was inevitable for wellbeing of nation" (Konrad Valenrod gave a name of person who is a patriot that joins his enemy for freedom of his nation). The director did everything that romantic opera "Lithuanians" should not become a museum piece and speak to contemporary people on topical issues (page 54).

Reality of Lithuanian Life Through the Eyes of Teenagers: Civic Initiatives or Games of Fluxus Type. Pupils of Vilnius art school choose collage, painting, graphic and ansamblage to interpret the themes of altars. Art critic Nijolė Nevčesauskienė together with other people (financial analyst among them) discusses whether these works are visual reflection of social life or just a game where anyone can play the role of an artist (page 56).

Julija KARAVAJEVA. *Dissapearing Borders. Four Japanese Glimpses.* Big in Japan – is the first exhibition of Japanese contemporary art in Vilnius, CAC. Exhibition represents four very different artistic outlooks and is very postmodern. This time gaze and visually dominates (page 59).

Rio KOJIMA. *Jurga Gerlikaitė's World of Meditations.* A glimpse from aside is always intriguing. An article by Rio Kojima, history professor of Aichi University (Japan) presents the art of young Lithuanian graphic artist in an unusual way (page 62).

Eglė DELTUVAITĖ. *Japan Through the Eyes of Europeans.* Japanese non-governmental organization EU-Japan Fest among many other projects makes a project of photography. Each year curator Mikiko Kikuta invites several photographers from different European countries to photo a certain part of Japan. Each visitor can judge for himself or herself which – social or artistic part of the project is more valuable (page 64).

Džiugas JUODKAZIS. *Sunday Dancers*. A short story (page 66).

Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ. *About Overcoming "Glass Ceiling" and Cultural Silencing*. Woman Director in Theater of the XX Century. One of the leaders of feminist critique Helene Cixous claimed in a text written in 1975 that women were brutally pushed out of artistic sphere as well as from their body and urged them to „reopen in a text, to come back to the world and history“. Despite feminist discontent, it is obvious that women artists expressed themselves in art and literature as exceptional personalities and their influence can not be debated. The same goes to the Lithuania of the last century, however, it is true that their impact was and continues to be judged according to a different scale than the one applied to men artists (page 77).

Stasys EIDRIGEVIČIUS. *Lion of Venice in Rubber Shoes*. Artist's impressions from Venice Biennial (page 80).

Ona GAIDAMAVIČIŪTĖ. *Elinor Gadon – The Follower of Ideas of Marija Gimbutas*. Elinor W. Gadon art and cultural historian, whose roots are in Lithuania, Stakliškės, where her mother Jean Kaplan Stahl was born. Gadon is considered one of the most outstanding researchers of Mother Goddess, contributing to a field started by the founder of archeomythology Marija Gimbutas (1921-1994). An interview with the scholar is being published (page 85).

Tomas KIAUKA. *Theo-essays: About a God Who Became a Man*. The most essential quality of God according to Christian and Byblical notion is not his eternity, power or mercy, but love: God became human because of love in order to save the world from sin and give him an eternal life. During two thousand years this idea lost its color: science attacked the idea of another reality, the existence of God and even love, showing its fziological causality. Do notions "God" and "Love" have any more meaning beyond ancient texts and church liturgy, or are they museum pieces? The author sets out to find answers (page 97).

Rūta MARCINKEVIČIŪTĖ. *Collecting – Not Bussiness, But Passion*. Art Vilnius'09 was attended by French collectors, headed by Jean Michel Raingard, vice-president of World Museums friends. An interview with him is being published (page).

Irena VALIKONYTĖ, Edvardas GUDAVIČIUS. *Collision of a Historian*. In memoriam professor Stasys Lazutka (1923-2009) (page 105).

Albertas JUŠKA. *The Memory of Past*. A Few Pages from Jewish History of Naumiestis. A historical article about activities of Jewish businessmen in Naumiestis, a small town bordering eastern part of Klaipėda region, describing relations between Jews and Christians and pogrom of May 1939 (page 106).

Vaidas JAUNIŠKIS. *18 cm*. The thought about metres and centimetres struck me when I was giving an answer to journal City IQ about literature in theatre criticism. After Daiva Šabasevičienė published her book on Jonas Vaitkus, my bookshelf became 18 cm longer, writes the author overlooking recent books in theater criticism (page 117).

Arūnas SPRAUNIUS. *About Nostalgia of Equilibrium and Social Sensitivity*. Review of the book Democracy Without Labor Movement, ed by Andrius Bielskis, Kitos knygos, 2009 (page 123).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Where is Rot?* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 125).

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2400 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Martin M. SIMECKA

Still not free (En) (Lt)

Why post-'89 history must go beyond self-diagnosis
The dissident generation of the 1970s and 1980s produced a body of work unprecedented in Czech history. Yet its monumentality stands in the way of an uncompromised interpretation of the communist past, argues Martin Simecka.

Tatiana ZHURZHENKO

The geopolitics of memory (En) (Et) (Lt)

The controversy around the statue of the Soviet soldier in Tallinn in April 2007 provided a striking demonstration that memory politics is less about the communist past than about future political and economic hegemony on the European continent.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Isolde CHARIM

Historical myths new and old (De) (En) (Fr) (Lt)

Surrounding the sixtieth anniversary of WWII were arguments that the suffering of eastern Europe goes unacknowledged. By implication, the memory of the Holocaust is a hegemonic discourse within the EU, rather than its binding principle. Here, a new myth is in the making: victimhood divorced from political context.

Vaidas JAUNIŠKIS

The flood of festivals (En) (Lt)

Illness, cure, everyday life
For those who existed behind the Iron Curtain, it was hard even to imagine arts festivals, writes Vaidas Jauniškis. But over the past two decades, festivals have flooded eastern Europe as if they were the new religion.

Karl SCHLÖGEL

Places and strata of memory (En) (De) (Lt)

Approaches to eastern Europe
The idea of 1989 as an annus mirabilis is too crude; rather, it was the result of a long incubation period that took a different course in each Eastern Bloc country. Karl Schlögel asks whether it is too soon to start talking of a „common European history“.

Romualdas OZOLAS

From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)

The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Almantas SAMALAVIČIUS

An amorphous society (En) (Lt)

Lithuania in the era of high post-communism
“High post-communism” in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

*Amilcare Ponchielli
„Lietuviai“ pagal
Adomo Mickevičiaus
„Konradą Valenrodą“
Operos Trakų pilyje scenos
Režisierius Jonas JURASAS*

*Stasio Goštauto
straipsnį „Lietuviai“,
arba Apie išdaviką didvyrį“
skaitykite p. 54*

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 7/8 (1–128)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 31009